Bacchus. Lyrisch leesboek over de god Bacchus, met aantekeningen en vertalingen, tevens een illustratie van het translatio-imitatio-aemulatio-principe. Deel 2

J.D.P. Warners en L.Ph. Rank

bron
J.D.P. Warners en L.Ph. Rank, *Bacchus. Deel 2*. 1971

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/warn003bacc02_01/colofon.php

Con sentimenti di cordiale amicizia dedico questo secondo libro su Bacco al manager dell'Hotel Majestic a Napoli, il signor Evaristo Moscetta, e anche al barista dello stesso albergo, il signor Peppino Ranaldi.
J.D.P. Warners

Voorwoord

Nogmaals willen we onze dank betuigen aan Drs. H. Gerversman en mevrouw A.M. van Roosmalen-de Caes: beiden hebben ons weer onschatbare diensten bewezen.

Verantwoording

Dit tweede Bacchus-deel vormt de voltooiing van onze wijngodonderzoekingen. In het eerste deel van 1968 hielden wij ons voornamelijk bezig met het werk van mytografen en geleerden uit middeleeuwen en renaissance: zij brachten ons bij uitgebreide allegorische verklaringen en etymologische interpretaties.

Onze uitgave van Daniel Heinsius' Bacchushymne, in 1965, maakt het noodzakelijk in het bijzonder de aandacht nu nog te richten op enkele griekse, latijnse, neo-latijnse en franse gedichten over Bacchus, die onderling een merkwaardige samenhang vertonen en die we reeds in onze Heinsius-uitgave ontmoetten: het Bacchuspatroon is dan min of meer nagetekend. Bacchusliederen uit tragici en comici (Sophocles, Antigone, vs. 1115 vv., Aristophanes, Ranae, 325 vv.) moesten we ter zijde laten; dat geldt ook voor Theocritus 26. Tenslotte zagen we ook af van een behandeling van Seneca's Bacchi laudes (Oedipus, vs 403-508).

Men zou van twee belangrijke Bacchus-renaissances kunnen spreken: ten tijde van keizer Augustus, toen een sodalicium van dichters, waartoe Horatius, Propertius en Ovidius behoorden, de god centraal stelden en 17 maart de Liberalia uitbundig vierden (Ovidius, Trist. v, 3). Een tweede herleving vindt plaats in Frankrijk van ongeveer 1550, toen Ronsard en zijn vrienden zich met een ware hartstocht op deze materie wierpen.

Tenslotte: we zouden de Bacchuslijn nog veel verder, tot diep in de romantiek kunnen doortrekken. Petrus Burmannus' aantekening op Propertius 3, 17, geven we een aparte plaats: wat Burmannus in nuce meedeelt is voor ons onderzoek van grote betekenis geweest. Nog één naam moet genoemd worden: de zo geleerde Ronsard-uitgever Laumonier wees ons het spoor van de franse letterkunde naar de neolatijnse.

I. Griekse poëzie

1. *Homerische Hymnen*

Griekse barden hebben de homerische epen voorgedragen en aldus voor het nageslacht bewaard in mondelinge overdracht, totdat ze tenslotte opgeschreven werden. Soms lieten de barden hun epische voordracht voorafgaan door gedienten, de προο□μια, die zij zelf maakten. Een verzameling van zulke gedichten vinden we in de bundel Homerische Hymnen, in verschillende tijden ontstaan, maar als er algemene jaartallen genoemd moeten worden, zou dat ongeveer tussen 700 en 300 voor Christus zijn. In ieder geval tonen de hymnen een duidelijke homerische taaltraditie, waarbij het grootse voorbeeld vaak zeer nauwkeurig gevolgd is. Wie zich in deze hymnen verdiept, ontmoet een waarlijk bloeiend episch talent, prachtige gedetailleerde beschrijvingen; zo worden we verrast door groot verteltalent in een zeer beperkte omvang: het is alsof we Homerus op verkleinde schaal te lezen krijgen.

De voor ons belangrijkste hymne is de zevende, aan Dionysus gewijd. Het hier vertelde en rijkgeschakeerde verhaal van de god wordt voorafgegaan en gevolgd door tweemaal twee regels, die op bijzondere wijze een inleiding en een afsluiting vormen. Het lijkt buiten twijfel dat de aangeduide regels van zeer traditionele aard zijn en wellicht zelfs sjablonen genoemd zouden kunnen worden, maar het is wel onze overtuiging dat dergelijke traditionalismen daarom nog niet van strukturele betekenis verstoken zijn.

Vers I richt zich tot de lezer van de hymne en omvat het plan van de dichter: Ik zal Semele's roemrijke zoon Dionysus gedenken. In de reeks godenhymnen die deze bundel bevat, valt deze aanhef niet in het bijzonder op: de zesde hymne aan Aphrodite begint met deze woorden: Ik wil van Aphrodite zingen... In de zevende hymne is Dionysus aan de beurt. Maar binnen dit ene gedicht horen we toch onmiddellijk de plechtige en gedragen inzet, die de hymne geheel zal beheersen. Het valt ook op dat de dichter geen hulp van de

Muze inroept, zoals in andere hymnen soms wel het geval is: de dichter is zelf aan het woord, hijzelf roept de wonderdaden van de god opnieuw in de herinnering en hij zal het fraaie beeld van Dionysus in de volgende regels zelf tot stand brengen.

De slotregels (vss. 58vv.) zijn evenmin van een grote originaliteit, maar ook nu zijn ze binnen het gedicht van eigen en bijzondere waarde: nogmaals roept de dichter de zoon van de schone Semele aan en hij besluit met deze woorden: nooit zou ik een lieflijk lied kunnen formeren als ik u vergat. De dichter die Dionysus wil bezingen zou dat nooit kunnen als de god hem niet inspireerde. Prachtige regels: de wijngod is oorsprong en doel van het voorafgaande vers, hij inspireert het gedicht dat over hemzelf handelt. We zullen nog meer voorbeelden tegenkomen, waarin de wijngod als dichtergod figureert.

Hoe gedenkt de dichter nu de god Dionysus? Episch gesproken door één beroemde scene uit het gevarieerd goddelijk avonturenkonglomeraat te kiezen: het verhaal van Dionysus en de tyrreense zeerovers, waarin de god straffend en genade schenkend optreedt. De mytologische gegevens zijn prachtig, rijkgekleurd verteld, in het bijzonder door de adjektieven; voorts is er een dialogische afwisseling en juist de betrekkelijk geringe omvang van het geheel schenkt de lezer een bondigheid-in-volledigheid die frappant is. De inzet is anders dan wij uit andere bronnen kennen: een zeer jeugdige jongen vertoeft op de rotsen aan de zeekust, zijn prachtige lokken waaien rond zijn gezicht; om zijn krachtige gestalte draagt hij een purperen gewaad. Landende schepelingen voeren hem gevankelijk weg zonder te weten wie hij is: een koningszoon? een god? Hoe dan ook, de gevangene, aan boord gebracht, moet geboeid worden, maar nu blijkt dat hij zich niet door mensenhanden van zijn vrijheid laat beroven. En die omstandigheid zet het scheepsvolk wel aan het denken. Allereerst spreekt de stuurman tot de schepelingen: Wie hebben jullie gevangen genomen (vs. 17)? Is het Zeus, Apollo of Poseidon? Het is de stuurman in ieder geval duidelijk dat de gevangene geen sterfelijk mens is, maar eerder een god, en hij weet geen andere mogelijkheid om voor zich en de zijnen het leven te redden dan zo gauw als

het mogelijk is de gevangene weer aan land te zetten.

Maar de kapitein is een andere mening toegedaan (vs. 25): de stuurman moet zich met het hem toevertrouwde werk bezighouden, voor de gevangene zullen de anderen wel zorgen. Bovendien: een god heeft hun deze gevangene in handen gespeeld.

Voortreffelijke tegenstelling in inzicht van stuurman en kapitein: de gevangene is een god, of de gevangene is hen door een godheid gegeven.

Na deze dialoog een epische beschrijving van datgene wat de nog steeds niet geïdentificeerde gevangene bewerkstelligt: plotseling stroomt er wijn over het schip, zoet en welriekend. Tot boven in de mast groeit de wijnstok omhoog, met druiven beladen; klimop omrankt de mast en de dollen van de roeiriemen zijn bekranst.

En dan begrijpen de schepelingen wie ze aan boord hebben, zonder dat ze de naam van de god noemen, maar ze willen nu wel graag van hun buit bevrijd worden: hij moet nu ogenblikkelijk van het schip verwijderd worden. Maar het is te laat: Dionysus neemt de gestalte van een leeuw aan en er is ook een berin op het dek te zien. Aldus openbaart de god zijn wezen aan zijn belagers. Waanzinnig van angst drommen ze rondom de stuurman die zoveel eerder de situatie op werkelijke waarde getaxeerd had en die nu ook niets te lijden krijgt van de wraakoefeningen van de god. De leeuw grijpt de kapitein en de zeelieden springen over boord; in zee veranderen ze in dolfijnen.

Alleen de stuurman ontkomt; Dionysus noemt zich nu aan hem bij name en hij roept de stuurman op goede moed te hebben.

Dan sluit de dichter met de regels die we reeds eerder onder de aandacht gebracht hebben.

We wijzen slechts op de twee andere homerische hymnen (1 en 26) die ook aan Dionysus gewijd zijn. Ze zijn van veel kleiner omvang en ook hun inhoud is van minder betekenis dan de hiervoor besproken hymne.

De eerste hymne, 21 regels omvattend, geeft in het eerste gedeelte een antwoord op de befaamde vraag waar de wijngod geboren is. Allerlei mogelijkheden passeren de revu,

maar de dichter kiest onherroepelijk voor Nysa, dat ver van Foenicië en dichtbij Egypte ligt (vs. 8).

In de verzen 17vv. lezen we nogmaals over het verband tussen Dionysus en de dichter:

> ο□ δ□ σ□ □οιδο□
> □δομεν □ρχ□μενοι λ□γοντ□ς τ□, ο□δ□ π□ □στι
> σε□□ □πιλη□□μεν□ □ερ□ς μεμν□σ□αι □οιδ□ς·

Onze duitse vertaling geeft:

> Wir Sänger
> Singen von dir zum Beginn und am Ende; es ist gar nicht möglich,
> Dass einer deiner vergässe, doch heiligen Sanges gedächte.

Over Hymne 26 de volgende twee opmerkingen. Nadat de dichter gezegd heeft dat hij een lied ter ere van Dionysus zal aanheffen, noemt hij de god □γλα□ς, glanzend. En vervolgens is er sprake van de nimfen die de zeer jonge god onder hun hoede namen. Het is wellicht dienstig hierbij te vermelden dat deze nimfen vaak tot het gevolg van de wijngod gerekend worden.

ε□ς Δι□νυσον

□μφ□ Δι□νυσον Σεμ□λης □ρι□υδ□ος υ□□ν
μν□σομαι, □ς □φ□νη παρ□ □□ν□ □λ□ς □τρυγ□τοιο
□□τ□ □π□ προβλ□τι νεην□η □νδρ□ □οι□□ς[3]
πρω□□βη· □αλα□ δ□ περισσ□οντο □□ειραι[4]
□υ□νεαι, φ□ρος δ□ περ□ στιβαρο□ς □χεν □μοις[5]
πορφ□ρεον· τ□χα δ□□νδρες □ϋσσ□λμου □π□ νη□ς[6]
ληϊστα□ προγ□νοντο □ο□ς □π□ ο□νοπα π□ντον[7]
Τυρσηνο□· το□ς □γε □α□□ς μ□ρος· ο□ δ□ □δ□ντες
νε□σαν □ς □λλ□λους, τ□χα δ□□□□ορον, α□ψα δ□□λ□ντες
ε□σαν □π□ σφετ□ρης νη□ς □εχαρημ□νοι □τορ.
υ□□ν γ□ρ μιν □φαντο διοτρεφ□ων βασιλ□ων[11]
ε□ναι, □α□ δεσμο□ς □□ελον δε□ν □ργαλ□οισι.[12]
τ□ν δ□ο□□ □σχανε δεσμ□, λ□γοι δ□□π□ τηλ□σ□□πιπτον
χειρ□ν □δ□ ποδ□ν· □ δ□ μειδι□ων □□□□ητο
□μμασι □υαν□οισι, □υβερν□της δ□ νο□σας
α□τ□□α ο□ς □τ□ροισιν □□□□λετο φ□νησ□ν τε·[16]
Δαιμ□νιοι, τ□να τ□νδε □ε□ν δεσμε□ε□□□λ□ντες[17]
□αρτερ□ν; ο□δ□ φ□ρειν δ□νατα□ μιν νη□ς ε□εργ□ς.
□ γ□ρ Ζε□ς □δε γ□□στ□ν □ □ργυρ□τοξος □π□λλων
□□ Ποσειδ□ων· □πε□ ο□ □νητο□σι βροτο□σιν
ε□□ελος, □λλ□ □εο□ς ο□ □λ□μπια δ□ματ□□χουσιν.[21]
□λλ□□γετ□α□τ□ν □φ□μεν □π□□πε□ροιο μελα□νης
α□τ□□α, μηδ□□π□ χε□ρας □□λλετε μ□ τι χολω□ε□ς
□ρση □ργαλ□ους τ□□ν□μους □α□ λα□λαπα πολλ□ν.[24]

3 □□τ□ □π□ προβλ□τι: vgl. Homerus, (in het vervolg afgekort Hom.) Odyssee 5, 405; 10, 89; 13, 98.
- νεην□□ □νδρ□ □οι□□ς: Od. 10, 278.
4 πρω□□β□: Od. 8, 263; Il. 8, 518.
- περισσε□οντο □□ειραι: Ilias, 19, 382; 22, 315.
5 φ□ρος... □μοις: Od. 15, 61; 14, 528.
6 □ϋσσ□λμου... νη□ς: vaste hom. verbinding. Passim.
7 προγ□νοντο: Il. 18, 525.
- □π□ ο□νοπα π□ντον: vaste hom. verbinding. Passim.
11 διοτρεφ□ων βασιλ□ων: Il. 2, 98; 2, 196; Od. 4, 44.
12 Vgl. Od. 15, 232.
16 □□□□λετο φ□νησ□ν τε: Il. 23, 402.
17 Δαιμ□νιοι: vgl. 26: δαιμ□νι□: Il. 2, 190 en 200.
21 ο□ □λ□μπια δ□ματ□ □χουσιν: Il. 1, 18 en elders.
24 □ρσ□... □ν□μους: vgl. Od. 24, 110; 11, 400.
- λα□λαπα πολλ□ν: Il. 4, 278.

An Dionysos

Semeles herrlichen Sohns, Dionysos will ich gedenken,
wie er erschien am Strande des Meeres auf felsiger Klippe -
rastlos wogte die Flut - ein Jüngling in frühesten Jahren.
Flatternd umflogen sein Antlitz dunkle, prächtige Locken,
doch seine wuchtigen Schultern umhüllte der Purpur. Da stürmten
Räuber - Tyrrhener - flugs aus festgezimmertem Schiffe -
weinrot blinkte das Meer - ihr Schicksal trieb sie ins Unheil.
Jetzt erblickten sie ihn: sie nickten sich zu und in Eile[8]
sprangen sie, packten sie, setzten sie ihn auf ihr Schiff voller Freude,
meinten ein Sohn von Königen sei er, göttlicher Herkunft,
wollten ihn binden mit schmerzenden Fesseln, doch hemmten die Fesseln
nicht seine Freiheit. Die weidenen Ruten fielen ins Weite,
kaum dass sie Hände und Füsse berührten. Und wie er nun dasass,
lächelnd aus dunklen Augen, da kam ein Gedanke dem Steurer,
dass er sofort die Gefährten heranrief, um ihnen zu sagen:
Wahnbesessene! welchen Gott habt da ihr gefangen?
Welchen Starken gefesselt? das festgezimmerte Fahrzeug,
nicht einmal das kann ihn tragen. Fürwahr! dieser Bursche da - Zeus ists,
oder Apollon ists, der Gott mit dem silbernen Bogen,
oder Poseidon ists; er gleicht nicht den sterblichen Menschen,
vielmehr gleicht er den Göttern, den Herrn im Palast des Olympos.
Lassen wir eiligst ihn los hinaus aufs Festland, das schwarze,
und das sofort! packt ja ihn nicht an, damit er nicht grollend
widrige Winde errege und vielfach wirbelnde Stürme!

8 Tyrreners het eerst genoemd bij Hesiodus (in het vervolg afgekort Hes.) Theogonie 1016. Hier zijn waarschijnlijk niet de Etruriërs bedoeld, maar de oerbevolking uit de Aegeïsche Zee, bv. de bewoners v.h. eiland Lemnos.

□ς φ□το· τ□ν δ□ □ρχ□ς στυγερ□ □ν□παπε μ□□□·[25]
δαιμ□νι□, Ο□ρον □ρα, □μα δ□ □στ□ον □λ□εο νη□ς
σ□μπαν□□ □πλα λαβ□ν· □δε δ·α□τ□ □νδρεσσι μελ□σει.[27]
□λπομαι □ Α□γυπτον □φ□ξεται □ □ γε Κ□προν
□ □ς □περβορ□ους □ □□αστ□ρω· □ς δ□ τελευτ□ν[29]
□□ ποτ□□ρε□ α□το□ τε φ□λονς □α□ □τ□ματα π□ντα
ο□ς τε □ασιγν□τους, □πε□ □μ□ν □μβαλε δα□μων·
□ς ε□π□ν □π□□ν τε □α□ □στ□ον □λ□ετο νη□ς.
□μπνευσεν δ□ □νεμος μ□σον □στ□ον, □μφ□ δ□ □ρ□ □πλα[33]
□αττ□νυσαν· τ□χα δ□ σφιν □φα□νετο □αυματ□ □ργα.
ο□νος μ□ν πρ□τιστα □ο□ν □ν□ ν□α μ□λαιναν[35] [35-36]
□δ□ποτος □ελ□ρυζ□ε□□δης, □ρνυτο δ□ □δυ□[36-37]
□μβροσ□η· να□τας δ□ τ□φο□ λ□βε π□ντας □δ□ντας.[37]
α□τ□□α δ□ □□ρ□τατον παρ□ □στ□ον □στ□ον □ξεταν□σ□η
□μπελος □ν□α □α□ □ν□α, □ατε□ρημν□ντο δ□ πολλο□
β□τρυες· □μφ□ □στ□ν δ□ μ□λας ε□λ□σσετο □ισσ□ς
□ν□εσι τηλε□□ων, χαρ□εις δ□ □π□ □αρπ□ς □ρ□ρει·[41]
π□ντες δ□ σ□ σ□αλμο□ στεφ□νους □χον· ο□ δ□ □δ□ντες
ν□□□δη τ□τ□ □πειτα □υβερν□την □□□λευον
γ□ πελ□αν· □ δ□ □ρα σφι λ□ων γ□νετ□ □νδο□ι νη□ς[44-45]
δειν□ς □π□ □□ροτ□της, μ□γα δ□ □βραχεν, □ν δ□ □ρα μ□σσ□
□ρ□τον □πο□ησεν λασια□χενα σ□ματα φα□νων·[46]
□ν δ□ □στη μεμαυ□α, λ□ων δ□ □π□ σ□λματος □□ρου

25 □□χ□ς: Od. 8, 162.
27 □νδρεσσι μελ□σει: Il. 6, 492; Od. 1, 358; 11, 352.
29 □ς δ□ τελευτ□ν: Hes., Opera et Dies, 333; Pindarus (in het vervolg afgekort Pind.), Olympische Ode, 5, 22; Theognis, 201, 607, 755.
33 □μπνευσεν δ□ □νεμος μ□σον □στ□ον: vgl. Il. 1, 481; Od. 2, 427.
35 □ο□ν □ν□ ν□α μ□λαιναν: Od. 2, 430.
35-36 ο□νος... // □δ□ποτος... ε□□δης: Od. 2, 339-340.
36-37 □ρνυτο δ□ □δμ□ // □μβροσ□η: Od. 9, 210-211.
37 τ□φος... □δ□ντας: Od. 21, 122.
41 τηλε□□ων: τηλε□□ω passim bij Homerus.
44-45 νη□ς //... □π□ □□ροτ□της: vgl. 47: □π□ σ□λματος □□ρου; Od. 3, 353.
46 λασια□χην: Homerische Hymne Mercurius, 224.

Also sprach er. Da schalt ihn mit hässlichen Worten der Schiffsherr:
Wahnbesessener! Schau auf den Fahrwind! Segel gezogen!
Alle Taue gepackt! Für den Burschen da sorgen die Männer!
Hoffnung hab ich, er wird nach Ägypten, nach Kypros gelangen,
oder vielleicht zu den Hyperboreern, vielleicht gar noch weiter.[29]
Schliesslich wird er uns auch seine Freunde und Brüder verraten,
auch seinen ganzen Besitz; denn ein Gott hat uns ihn geliefert.
Sprachs und zog den Mastbaum hoch und das Segel des Schiffes.
Brausend bauschte der Wind das Segel, man straffte die Taue
allseits; aber gar bald geschahen seltsame Taten.
Süsser Wein rann erst übers Schiff, das hurtige, schwarze,
herrlich roch er, es quollen ambrosische Düfte. Das Schiffsvolk
packte bei diesem Schauspiel Staunen; es breitet ein Weinstock
gleich nach allen Seiten sich aus an der Spitze des Segels,
Trauben hingen in Fülle daran, es umrankte den Mastbaum
Efeu in dunkelnder Grüne, er strotzte von Blüten und lieblich
drängte sich Frucht an Frucht, alle Ruderpflöcke behingen
Kränze. Nun endlich bei diesem Schauspiel schrieen die Leute:
Steurer, das Schiff ans Land! Da wurde drinnen im Schiffe
er - der Gott - vor ihnen zum Löwen; mit mächtigem Brüllen
stellt er sich schrecklich hoch über sie. Doch mitten im Schiffe
liess eine zottige Bärin er wandeln; so macht er sich kenntlich.
Gierig erhob sich die Bärin; der Löwe doch blickte von oben

29 De Hyperboreï zijn een sagen-volk, woonachtig in het hoge Noorden.

δειν□ν □π□δρα □δ□ν· ο□ δ□ε□ς πρ□μνην □φ□βη□εν,[48]
□μφ□ □υβερν□την δ□ σα□φρονα □υμ□ν □χοντα
□σταν □ρ□□□πληγ□ντες· □ δ□□ξαπ□νης □πορο□σας
□ρχ□ν □λ□, ο□ δ□ □□ραζε □α□□ν μ□ρον □ξαλ□οντες
π□ντες □μ□ς π□δησαν □πε□ □δον ε□ς □λα δ□αν,[52]
δελφ□νες δ□□γ□νοντο· □υβερν□ρην δ□□λε□σας
□σχε□ε □α□ μιν □□η□ε παν□λβιον ε□π□ τε μ□□ον·[54]
Θ□ρσει, δ□ε π□τερ, ρ□ □μ□ □εχαρισμ□νε □υμ□·[55]
ε□μ□ δ□□γ□ Δι□νυσος □ρ□βρομος □ν τ□□ε μ□τηρ
Καδμη□ς Σεμ□λη Δι□ς □ν φιλ□τητι μιγε□α.[57]
Ξα□ρε τ□□ος Σεμ□λης ε□□πιδος· Ο□δ□ πη □στι[58-59]
σε□□ γε λη□□μενον γλυ□ερ□ν □οσμ□σαι □οιδ□ν·

48 δειυ□ν □π□δρα □δ□ν: Il. 15, 13; Vergilius (in het vervolg afgekort Verg.) Aeneis, 6, 467.
52 ε□ς □λα δ□αν Il. 1, 141; Od. 3, 153.
54 παν□λβιον: Theogn. 441.
55 τ□ □μ□ □εχαρισμ□νε □υμ□: Il. 11, 608; Od. 4, 71.
57 Δι□ς □ν φιλ□τητι μιγε□σα: H.H. Merc. 4; Hes. Theog. 940.
58-59 ο□δ□ π□ □στι... □οιδ□ν: vgl. Hymn. 1 (Dionysus), vs. 18-19.

schrecklich drohend herab. Da flohen die Leute nach hinten,
drängten voll Angst an den Steurer sich an, der noch bei Verstand war.
Plötzlich reckte der Löwe sich auf, er packte den Schiffsherrn,
alle andern aber - sie sahens - sprangen zusammen
fliehend das böse Geschick hinab in das göttliche Meer und
wurden Delphine. Dem Steurer aber ward Gnade und Rettung.
Volle Beglückung gab ihm der Gott mit folgenden Worten:
Mut, ehrwürdiger Vater! du bist mir herzlich willkommen![55]
Dionysos bin ich, der Donnerer, den seine Mutter
Semele, Kadmos' Tochter, von Zeus empfangen in Liebe.
Heil dir, Sohn der lieblichen Semele, niemals vermöcht ich
süssen Gesang zu gestalten, wenn je ich deiner vergässe.

55 Wij hebben *Weiher's* lezing hier overgenomen die met *Köchly* voor het corrupte δ□□ □□□τωρ restitueerde: δ□ε π□τερ. Welke eigennaam de stuurman, die later Acoetes heette, hier droeg is volstrekt onzeker, vgl. *Allen* en *Sikes* t.pl.

Bibliografie

Wij gebruikten:

Anton Weiher, Homerische Hymnen, griechisch und deutsch, München, z.j.
Deze 7e hymne: pp. 110-113.
Zie verder:
Albert Gemoll, Die Homerischen Hymnen, Leipzig 1886, tekst: pp. 79-81, comm.: pp. 315-322.
T.W. Allen, *W.R. Halliday*, *E.E. Sikes*, The Homeric Hymns, Oxford 1936[2], tekst: pp. 76-78; comm.: pp. 375-384.
Jean Humbert, Homère Hymnes, Éd. Budé, Parijs 1951, pp. 172-175.

2. *Orphische Hymnen*

Met een korte bespreking van de Dionysusgedichten uit de orphische hymnen[1.] wagen we ons op zeer, ja al te glad ijs: de teksten zijn moeilijk te begrijpen, de interpretatie is nog steeds in het beginstadium, terwijl de teksten zelf nog vol raadsels zijn. Maar het is nu eenmaal zo dat de renaissance een grote belangstelling voor deze hymnen aan de dag heeft gelegd: de oudste drukken zijn nog incunabelen. Pléiadedichters en bijvoorbeeld Daniel Heinsius hebben de gedichten gelezen en meerdere malen gebruikt, nooit daarbij de teksten werkelijk in hun geheel gebruikend of interpreterend, maar wel Dionysusbenamingen, waar de hymnen mee vervuld zijn, overnemend en vertalend. Wij zouden ons er dus wel mee tevreden kunnen stellen alleen daarop te wijzen, maar bij nader inzien wilden we toch verder gaan. De teksten werden zo goed mogelijk vertaald, zonder dat we in staat waren alle moeilijkheden die zich daarbij voordeden tot een goede oplossing te brengen; een korte kommentaar volgt daarop.

Over de tijd van ontstaan is niet veel en niets zeker bekend, maar men veronderstelt dat de hymnen tussen 200 en 500 na Christus geschreven zijn. Als land van herkomst fungeert Klein-Azië.

De mytische Orpheus is het merkwaardige uitgangspunt van een even merkwaardige orphische religie.[2.] In ons verband hebben we helaas niets te maken met de tocht van Orpheus naar de onderwereld om zijn gestorven geliefde Eurydice terug te halen, een geschiedenis die in oorsprong een zeer gelukkige afloop heeft. Eén detail van de Orpheusmytologie zou hier met reden vermeld kunnen worden: in sommige overleveringen wordt Orpheus door thracische vrouwen of door Maenaden in stukken gescheurd, een tragisch einde dat hij mutatis mutandis gemeen heeft met de zeer jonge Dionysus, zoals dadelijk zal blijken. Natuurlijk is het voor ons eveneens interessant dat Maenaden genoemd worden als moordenaressen van Orpheus: zij toch horen bij Dionysus thuis en zijn ook degenen die Pentheus doodden in Euripides' Bacchanten. Misschien is deze samenhang mede

de oorzaak dat in de orphische hymnen Dionysus zulk een grote plaats inneemt.

Over de duistere orphische religie en mytologie slechts het volgende. Twee aspekten zijn hier wel te onderscheiden, een kosmogonie en een anthropogonie. Allereerst de kosmogonie. In den beginne bestond de nooit ouder wordende Kronos, uit wie Aether, Chaos en Erebos geboren werden. In Aether formeerde Kronos een ei en daaruit kwam Phanes voort, die ook Protogonos, eerstgeborene, heet. Phanes nu is de schepper van alles wat bestaat. Hij is tweegeslachtelijk, schitterend van licht en goudgevleugeld. Zijn dochter heet Nacht en is de moeder van Gaia en Uranos. Een andere naam van deze Phanes is Erikepaios, een duistere benaming. Deze god is ook natuurlijk de eerste en tegelijk koning der goden.

Daarna is er ook sprake van Zeus, die bij Demeter een kind verwekt: Persephone, met als andere naam Kore. Persephone wordt de moeder van de eerste Dionysus. Zeus is van plan om al zijn oppergoddelijke macht over te dragen op het kind van Persephone, wat de Titanen mishaagt: zij gaan met speelgoed naar de jonge god, scheuren hem in stukken en verslinden zijn ledematen. Athene redt het hart van Dionysus, en brengt het aan Zeus, die het opeet. Daarna wordt Dionysus opnieuw geboren, nu als zoon van Semele en Zeus, in ons verband dus de tweede Dionysus.

We zullen geen poging ondernemen een redelijke oplossing voor deze gegevens te ontwerpen: dat zou een onmogelijkheid zijn, daar deze mytische verhalen dit niet dulden.

Een enkele opmerking: tot tweemaal toe is Zeus de vader van Dionysus, maar zijn eerste leven krijgt hij van de godin van de onderwereld, de tweede maal van een aardse vrouw. Het feit dat Bacchus kind is van Persephone is voor de orphische hymnen wel heel belangrijk, zoals we ook de hierboven vermelde gegevens alle in de hymnen terugvinden.

Er moet nog één gegeven meegedeeld worden: Zeus neemt wraak op de moordlustige Titanen en verbrandt hen met zijn vuur en uit hun as wordt de mens geformeerd.

Hier zijn we beland bij de overgang naar de anthropogonie, de ontstaansgeschiedenis van de mens uit de as der Titanen. Dit ontstaan heeft vergaande gevolgen voor de mens gehad:

de Titanen hadden een goddelijk kind verscheurd en opgegeten en derhalve heeft de mens een goede en een slechte komponent: het lichaam is slecht, de ziel is goed. En in die mens is een altijd durende strijd gaande tussen het kwaad en het goede.

We laten nu de Dionysushymnen volgen.

De eerste Dionysushymne bestaat bijna alleen uit een reeks belangrijke benamingen van de god, die aldus gekarakteriseerd wordt op vele wijzen, misschien nog wel het meest door de aanduiding: door geen naam te noemen, passend bij een zo hoge god. Paradoxaal is het wel, als de dichter het juist zoekt in vele benamingen, die dan echter geen van alle het meest wezenlijke van de god raken.

De naam *eerstgeborene* duidt er op dat Dionysus geïdentificeerd wordt met Phanes, die dezelfde naam draagt, zoals de inleiding op deze hymnen te lezen gaf: Dionysus is dan de eerste god, de oorsprong van alles en allen. Deze gedachte wordt versterkt door de daarop volgende aanduiding: *god met de twee gedaanten*, manlijk en vrouwelijk, zoals ook Phanes was. In de Dionysusliteratuur wordt met deze dubbele hoedanigheid van de god duidelijk rekening gehouden. Over de driemaalgeborene het volgende: Dionysus is de zoon van Persephone, van Semele en tenslotte is hij ook geboortig uit de dij van Zeus. Over het moederschap van Persephone spreekt het laatste deel van de hymne. Nog één belangrijke naam zij hier met nadruk naar voren geschoven: Eubouleus, Goede Raad, in oorsprong ook een orphische god. Samenvattend kunnen we zeggen dat de volgende reeks identifikaties in deze hymne plaats grijpt: Dionysus=Protogonos=Eubouleus=Phanes, de oorsprong van alles en allen.

Het geweldige en niet noembare van de god wordt door allerlei benamingen met nadruk gepredikt. We wijzen op de namen *wilde* en *verborgene*, *heilige* en *eeuwige*. Als we deze aanduidingen naast elkaar lezen, beluisteren we de mystieke vervoering van de dichter die alle grootheid en geweldigheid niet gelijktijdig onder woorden weet te brengen. Er zijn ook traditionele gegevens zonder meer: tweehoornige, vol klimop, stierkoppige, druifdrager; en daarbij als in één

adem: oorlogsman, juichkreetslaker en dergelijke die dynamiek en macht aangeven. Het gedicht sluit met een direkte aanroep, waarin alles lieflijkheid en vrede wordt: de uiteindelijke syntese van de hymne.

30 Διον□σου, □υμ□αμα στ□ρα□α

Κι□λ□σ□ω Δι□νυσον □ρ□βρομον, ε□αστ□ρα,[1 1]
πρωτ□γονον, διφυ□, τρ□γονον, Βα□χε□ον □να□τα,[2]
□γριον, □ρρητον, Κρ□φιον, δικ□ρωτα, δ□μορφον,[3]
□ισσ□βρυΟν, ταυρωπ□ν, □ρ□ιον, ε□ιον, □γν□ν,[4]
□μ□διον, τριετ□, βοτρυηφ□ρον, □ρνεσ□πεπλον.[5]
Ε□βουλε□, πΟλ□βονλε, Δι□ς □α□ Περσεφονε□ης[6]
□ρρ□τοις λ□□τρΟισι τε□νω□ε□ς, □μβροτε δα□μον·[7]
□λ□□ι, μ□□αρ, φων□ς, □δ□ς, δ· □π□πνευσον □μεμφ□ς[8]
ε□μεν□ς □τορ □χων, σ□ν □υζ□νοισι τι□□ναις.[9]

1 Vgl. H.H. 26, 1: Κισσο□□μην Δι□νυσον □ρ□βρομον.
1 □ρ□βρομον: H.H. 7, 56; 26, I; Anacreon frg. II; Panyassis 13, 2; Dionysius (in het vervolg afgekort Dion.) Periegetes, 576; O.H. 45, 4; 48, 2; vgl. Ov. Met. 4, 11: Bromium.
- ε□αστ□ρα: Anthologia Palatina VI, 154, 1; IX, 246, 7; Inscripties, Papyri, vgl. *Jessen*, Pauly-Wissowa, Real Enzyklopädie, VI, 993; Naast ε□αστ□ρ: ε□αστ□ς (O.H. 54, 5 en Proclus, Epigr. 2, 1). ε□□στειρα: O.H. 51, 8; 69, 1; ε□□ς: O.H. 49, 1.
2 πρωτ□γονον, διφυ□: vgl. O.H. 6, 1: Πρωτ□γονον □αλ□ω διφυ□.
- τρ□γονον: vgl. O.H. 52, 5: τριφυ□ς (gebezigd van Bacchus).
- Βα□χε□ον □να□τα: = Aristophanes (in het vervolg afgekort Arist.) Ranae 1259.
3 □ρρητον, □ρ□φιον: = O.H. 6, 5, vgl. O.H. 52, 5: □ρρητον, τριφυ□ς, □ρ□φιον Δι□ς □ρνος.
- δι□□ρωτα, δ□μορφον: vgl. δ□□ερως, δ□μορφε bij Firmicus Maternus, De error. prof. relig. 21, 2, p. 55, 4 Ziegler; δ□□ερως van Adonis: O.H. 56, 6.
4 □ισσ□βρυον: vgl. A.P. IX, 524, 11: □ισσοστ□φανον: O.H. 53, 10: □αρπο□σι τελεσσιγ□νοισι βρυ□ζων.
- ταυρωπ□ν: Ion lyr. 9, Cornutus De Natura Deorum, 22; vgl. O.H. 45, 1: ταυρομ□τωπος.
- □ρ□ιον: vgl. Ov. Met. 4, 15: Eleleusque parens.
5 □μ□διον: = □μηστ□ν, O.H. 52, 7.
- βοτρυηφ□ρον: Philo De insomniis II, § 171 (= ed. Colson en Whitaker, Loeb, T.V, p. 520): □μπελος β. vgl. O.H. 52, 11: βοτρυ□□οσμε; Arist. Pax 520: βοτρυ□δωρος.
6 Ε□βουλε□: O.H. 29, 8; 52, 4 (van Bacchus); 56, 3 (van Adonis).
7 □ρρ□τοις λ□□τροισι: O.H. 29, 7: □ρρ□τοισι γονα□ς.
- □μβροτε δα□μον: Ov. Met. 4, 18: puer aeternus.
8 □λ□□ι, μ□□αρ, φων□ς: vgl. O.H. 39, 9: □λ□□ι, μ□□αρ, φων□ν.
- □δ□ς δ□ □π□πνευσον □μεμφ□ς: vgl. Ov. Met. 4, 31: Placatus mitisque... adsis.
9 ε□μεν□ς □τορ □χων: O.H. 64, 13; H.H. 22, 7, vgl. ook O.H. 26, 11.
- σ□ν □υζ□νοισι τι□□ναις: = O.H. 53, 6.

Ter ere van Dionysus reukwerk van welriekende hars

Ik roep Dionysus aan, god van het machtig geraas, juichkreetroeper, de als eerste geborene, god met de twee gedaanten[2] (mannelijk en vrouwelijk), driemaalgeborene,[3] Bacchisch vorst, wilde, door geen naam te noemen, verborgene,[4] tweehoornige, met twee gestalten, vol onder de klimop,[5] stierhoofdige, Ares-man, juichkreetslaker, heilige, rauwvlees-verslinder,[6] de om het andere jaar weerkerende, druifdrager[7] in wijnrankengewaad. Goede Raad, Veel Raad, de uit de mystieke verbintenis van Zeus en Persephone verwekte, eeuwige god. Luister, gebenedijde, naar mijn stem en adem me zacht en minzaam toe, met genadig hart, tezamen met uw welgegorde voedsters (nimfen).

2 διφυ□: De orphische oerwezens zijn bisexueel: Orph. frgm. 81 Kern.
- τρ□γονον: Wij volgden *Gesner*'s explicatie: 'natus ex Proserpina, Semele, femore patris sui'. Zie echter Koops, 43.

3 □ρ□φιον: vgl. O.H. 50, 3: □ρυψ□γονον μα□□ρων □ερ□ν □□λος; 52, 5: □ρ□φιον Δι□ς □ρνος. Het verborgene van de geboorte van Bacchus beklemtonen ook: H.H. 1, 6-7: σ□ δ□ □τι□τε πατ□ρ □νδρ□ν τε □ε□ν τε // πολλ□ν □π□ □ν□ρ□πων, □ρ□πτων λευ□□λενον □ρην; Euripides (in het vervolg afgekort Eur.) Bacchae, 96: □ατ□ μηρ□ δ□ □αλ□ψας χρυσ□αισιν συνερε□δει περ□ναις □ρυπτ□ν □φ□ □ρας; zie ook Koops, 18-20.

4 □ισσ□βρυον: voor het verband klimop-Dionysus zie reeds Eur. Bacch. 81.
- ταυρωπ□ν: Niet alleen Bacchus doch ook andere goden in de Orphiek hebben een stiergedaante, vgl. Koops op O.H. 1, 6 (pp. 5-7).

5 □μ□διον: Hier eerder te denken aan omofagie dan aan de Dionysus gebrachte mensenoffers op Chios en Tenedos. (dit laatste Liddell-Scott i.v.)

6 Ε□βουλε□: specifieke benaming van Dionysus als zoon van Persephone, vgl. Diodorus Siculus (in het vervolg afgekort Diod. Sic.), III, 64, 1; V, 75, 4. De wijngod heet zo als 'gever van goede raad'. Voor het βουλε□εσ□αι παρ□ ο□νον zie Plutarchus (in het vervolg afgekort Plut.) Quaestiones Convivales, VII, 9, p. 714 C. De betiteling geldt ook □ατ□ ε□φημισμ□ν (schol. Nicander Alexiph. 14) van Hades. 6-7 Voor de identifikaties het orphisch fragment bij Macrobius (in het vervolg afgekort Macr.), Saturnalia 1, 18, 12, vss. 3-5 = Orph. frgm. 237 Kern.

7 Zeus naderde Persephone in slangengedaante: Orph. frgm. 58 Kern.

De godin Mise[3.] is een uiterst onbekende figuur en buiten de orphische hymnen wordt haar naam nauwelijks genoemd. In deze tekst is Mise weer de twee-geslachtelijke en ze lijkt geïdentificeerd te worden met Dionysus, althans worden de godin en deze god ten nauwste op elkaar betrokken.

De verlosser Iakchos kwamen we ook reeds eerder tegen, toen Heinsius verband legde tussen Iakchos en Jehova.[4.] Iakchos is soms een zoon van Demeter, soms van Persephone, een enkele keer zelfs weer een zoon van Dionysus. In onze hymne houden we het er voor dat er sprake is van een ineenstrengeling van Dionysus, de zoon van Persephone, en van Mise. Ook de dionysische naam Eubouleus verschijnt weer in deze hymne.

Misschien zouden we het aldus onder woorden kunnen brengen: de hymne roept indirekt Mise-Dionysus/Iakchos aan, waarbij Mise het vrouwelijk deel is van de androgyne Dionysus/Iakchos, wat ons sterk doet denken aan de eerder genoemde Phanes.

Maar daarmee zijn de moeilijkheden nog niet onder woorden gebracht: Isis treedt ten tonele als de moeder van Mise, egyptische invloed wordt nu manifest, en dat niet voor de eerste keer, want in ons eerste Bacchusdeel zijn we Isis reeds tegengekomen.[5.] De godin Isis is de vrouw van Osiris en wordt in de hellenistische tijd in het gehele middellandsezeegebied bekend en vereerd en tot ver na de renaissance komen we deze godin tegen, tot in Mozart's Zauberflöte toe. Wie deze hymne nog eens en dan weer doorleest, zo synkretistisch mogelijk ingesteld, zal wellicht minder moeite hebben met het verbanden leggen tussen Mise, Dionysus en Mozes.

Nog enkele aantekeningen over deze hymne. Dionysus krijgt weer een groot aantal benamingen die zijn macht en kracht dienen te illustreren: niet de onbelangrijkste zijn de namen wetgever, verlosser of vrijmaker. Als cultusplaatsen krijgen we Eleusis, Phrygië, Cyprus, het eiland van Aphrodite, en Egypte genoemd.[6.] Het slot is weer de roep om de god tot aanwezigheid op te roepen.

40 Μ□σης, □υμ□αμα στ□ρα□α

Θεσμοφ□ρον □αλ□ω ναρ□η□οφ□ρον Δι□νυσον,
σπ□ρμα πολ□μνηστον, πολυ□νυμον Ε□βονλ□α,[2]
□γν□ν ε□□ερ□ν τε Μ□σην □ρρητον □νασσαν,
□ρσενα □α□ □□λυν, διφυ□, λ□σειον □α□χον·[4]
ε□τ□□ν □λευσ□νος τ□ρπηι νη□ι □υ□εντι,[5]
ε□τε □α□ □ν Φρυγ□ηι σ□ν Μητ□ρι μυστιπολε□εις,[6]
□ Κ□πρωι τ□ρπηι σ□ν □υστεφ□νωι Κυ□ερε□ηι,[7]
□ □α□ πυροφ□ροις πεδ□οις □παγ□λλεαι □γνο□ς[8]
σ□ν σ□ι μητρ□ □ε□ι μελανηφ□ρωι □σιδι σεμν□ι,[9]
Α□γ□πτου παρ□ χε□μα σ□ν □μφιπ□λοισι τι□□ναις·[10]
ε□μεν□ουσ□□λ□οις □γα□ο□ς τελετ□ς □π□□□□λους.

2 σπ□ρμα πολ□μνηστον: O.H. 50, 2 (ook van Bacchus).
4 □ρσενα □α□ □□λυν: vgl. O.H. 9, 4: □□λ□ς τε □α□ □ρσην (van Luna), 32, 10: □ρσην μ□ν □α□ □□λυς (van Athene).
5 vgl. H.H. op Ceres, 97, 490: □λευσ□νος □υο□σσης.
6 μυστιπολε□εις: Nonnus (in het vervolg afgekort Nonn.) Dionysiaca 30, 122; 33, 229; Paraphrasis Johannis Evangelie, 2, 23; Musaeus, 142.
7 □υστεφ□ν□ Κυ□ερε□□: H.H. Venus 287.
8 πυροφ□ροις πεδ□οις: vgl. Hom. Il. 21, 602.
- □παγ□λλεαι: vgl. Hom. Il. 16, 91; Tryphiodorus, 662; Quintus Smyrnaeus, 7, 326.
9 μελανηφ□ρ□ □σιδι: Hymnus in Isim 3, 34: μελανηφ□ρε □σι; zie Quandt op O.H. 42, 9.
10 σ□ν □μφιπ□λοισι τι□□ναις: vgl. Hom. Od. 1, 362.

Ter ere van Mise reukwerk van welriekende hars

Wetgever, narthexdrager Dionysus roep ik aan, wijdvermaarde[1] telg, aan namen rijke, Goede Raad, en kuise hoogheilige[2] Mise, onnoembare koningin, manlijk en vrouwelijk[3] tegelijk, twee-geslachtelijk, Iakchos, god van bevrijding[4] (verlossing). Hetzij ge u in Eleusis' wierookrijke tempel vermeit,[5] hetzij ge in Phrygie samen met de Magna Mater[6] (Rhea) mysteriën viert, of u op Cyprus amuseert met de schoonbekranste godin van Cythera (Aphrodite), of ge u[8] laat voorstaan op de gewijde tarwevlakten tezamen met uw[9] moeder, de godin in het zwarte gewaad gehuld, de vererenswaardige Isis, langs de boorden van de Nijl in vereniging[11] met uw dienaressen-voedsters, moge ge welgezind voor een heilzame wedkamp komen in de mysterieplechtigheid.

1 Merkwaardigerwijs draagt hier Dionysus het epiteton bij uitstek van Demeter: Θεσμοφ□ρος. *Gruppe*, i.v. Phanes bij Roscher, Mythologisches Lexikon III, 2, 2270 vergelijkt Phanes, die bij Nonn. 12, 33 alle □□σφατα heeft opgeschreven.

2 Volgens de overlevering: Ε□βουλ□ος is Dionysus hier voorgesteld als zoon van Eubouleus. Met *Gruppe* (bij Roscher, M.L. III, 2, 2260) leest Quandt: Ε□βουλ□α. Wij zijn hen hierin gevolgd.

3 Over de ons verder nagenoeg onbekende phrygische godin Mise, vrouwelijke paredros (pendant) van Dionysus Iakchos vgl. *A. Dieterich*, Kl. Schrift. p. 125. *Marie Delcourt*, Hermaphrodite, Parijs 1958, pp. 48-49 geeft een vertaling van deze hymne.
- □ρρητον □νασσαν: bedoeld is Kore. Voor de gelijkstelling van Kore en Mise: inscriptie van Pergamum bij Joh. Schmidt, Athenische Mitteilungen, 6, 1881, 138 n. 14: □ν□□ς □□ρεια Μ□ση Κ□□η τ□ν βωμ□ν □ν□□η□ε.
- Het chthonisch karakter van Mise is buiten kijf, vgl. de oudste vermelding van de godin bij Herodas, Mime 1, 56: □α□□δ□ τ□ς Μ□σης, waar van een onderwereldafdaling sprake is.

4 Over androgyne wezens vgl. van Liempt, 26 die o.a. citeert: Lactantius (in het vervolg afgekort Lact.) Institutiones Divinae IV, 8, 4: Deum... Orpheus putavit et marem esse et feminam, quod aliter generare nequiverit. *Kern*, Hermes 74, 1939, 207 e.v. vergelijkt met Mise de eveneens bisexuele orphische Mêtis.

5 Mise in Eleusis: Asclepiades van Tragilos, frgm. 4 Jacoby (Fragmente der griech. Histor., I, 1 p. 168, comment. p. 485). In Eleusis geldt Mise (met Protonoe samen) als dochter van Dusaules en Baubo; we bevinden ons hier in de sfeer der eleusinische aardgeborenen: Orph. frgm. 52 Kern.

6 Voor Mise en Phrygië zie de summiere glosse bij Hesych. i.v. Μισατ□ς: Μ□σα τ□ν περ□ τ□ν μητ□□α τις, □ν κα□ □μν□ουσι. Uit μητ□ρα blijkt dat de phrygische moeder bedoeld is, zodat Schneiders gissing: τ□ν περ□ Δημ□τε□α (sic!) onnodig is. Met Latte delge men bij Hesychius de orthografie Μισατ□ς.

8 *Tümpel*, P.W., R.E. 1, 2763, 62 ev. lokaliseert de tarwevlakten aan de Kanobische Nijlmond.

9 De om de dood van Osiris rouwende Isis draagt een zwart gewaad. Isis: dochter van de nacht; zo is O.H. 35, 1 Latona: □υανοπ□πλος en Papyrus Magicus, 4, 2551 Luna: μελανε□μων.

11 De korrupte overlevering □γα□ο□ς τελ□ουσ□ □π□ □□□λοις verbeteren we met Theiler en Maas tot: □γα□ο□ς τελετ□ς □π□ □□□λους. Het woord τελετ□ is hier vereist, vgl. 7, 12; 43, 10; 79, 12.

Een eenvoudige hymne met ons bekende gegevens van de moeder, de tweede moeder van Dionysus, de schone en lieflijk gelokte Semele, met een fraaie herinnering aan haar al te vroege dood en haar godin-worden nadat ze door het vuur van de oppergod omkwam. De hymne vereert haar duidelijk mede om haar moederschap van Dionysus, de vreugdevolle. Merkwaardig is wel de verering van Persephone, die andere moeder van Dionysus, vóor Semele. We lezen voorts over het verblijf van de god in de onderwereld bij Persephone, een verblijf dat steeds om het jaar plaatsvindt. Daarna keert Dionysus naar de bovenwereld terug en worden de orphische mysteriefeesten telkens gevierd door de sterfelijke mensen.

Weer sluit de hymne met de bede dat de godin zacht zal zijn voor de ingewijden.

44 Σεμ□λης, □υμ□αμα στ□ρα□α

Κι□λ□σ□ω □ο□ρην Καδμη□δα παμβασ□λειαν,[1]
ε□ειδ□ Σεμ□λην, □ρατοπλ□□αμον, βα□□□ολπον,[2]
μητ□ρα □υρσοφ□ροιο Διων□σου πολυγη□ο□ς,[3]
□ μεγ□λας □δ□νας □λ□σσατο πυρφ□ρωι α□γ□ι[4]
□□αν□τη τευχ□ε□σα Δι□ς βουλα□ς Κρον□οιο·[5]
τιμ□ς τευξαμ□νη παρ□□γαυ□ς Περσεφονε□ης[6]
□ν □νητο□σι βροτο□σιν □ν□ τριετηρ□δς □ρας,
□ν□□α σο□ Β□□χου γον□μην □δ□να τελ□σιν[8]
ε□□ερ□ν τσ τρ□πεζαν □δ□ μυστ□ρι□ □□□γν□.[9]
ν□ν σ□, □ε□, λ□τομαι, □ο□ρη Καδμη□ς, □νασσα,
πρη□νοον □αλ□ων α□ε□ μ□σταισιν □π□ρχειν.[11]

1 παμβασ□λειαν: vgl. O.H. 10, 16; 11, 2; 14, 7; 16, 2 en 9; 18, 6; 36, 11; 68, 1; op inscripties: Inscriptiones graecae 12(5), 310, 15 (van Persephone te Paros).
2 □ρατοπλ□□αμον: vgl. O.H. 29, 5 (van Persephone); 55, 10 (van Aphrodite); □ρατοπλ□□αμος = □ρασιπλ□□αμος: Ibycus, 9; Pind., Pythische Ode, 4, 136; Koops, 42.

- βα□□□ολπον: vgl. Hom. Il. 18, 122: Δαρδαν□δων βα□υ□□λπων, 18, 339; 24, 215.

3 □υρσοφ□ροιο Διων□σου: vgl. Nonn. Dion. 27, 147: □υρσοφ□ρος Δι□ν.
- Διων□σου πολυγη□ο□ς: vgl. Hes. Op. 614; O.H. 75, 1.

4 πυρφ□ρ□ α□γ□: vgl. O.H. 47, 4.
5 Δι□ς βουλα□ς: vgl. Hom. Il. 13, 524: Δι□ς βουλ□σιν; O.H. 46, 6.
6 □γαυ□ς Περσεφονε□ης: Hom. Od. 11, 213, 226, 635: □γαυ□ Περσεφ□νεια; H.H. 2, 348; O.H. 41, 5, 46, 6: □γαυ□ν Περσεφ□νειαν.
8 γον□μην □δ□να: O.H. 35, 3, vgl. Hymne op Asclepius van Isyllus van Epidaurus D 17-18: γον□μαν δ□ □λυσεν □δ□να Δι□ς πα□ς.
9 μυστ□ρια □□ □γν□: O.H. 79, 10.
11 πρη□νοον: vgl. O.H. 69, 17: πρα□νοον; Simias frgm. 24 (Powell, p. 116); Apollin. Metaphr. Psalm. 24, 16.

Ter ere van Semele reukwerk van welriekende hars

Ik roep de dochter van Cadmus aan, de machtige koningin, de fraaigestaltige Semele, de lieflijk gelokte, gij, met diepe plooien in uw kleed, moeder van de thyrsusdragende, vreugdevolle Dionysus, gij die door de vurige bliksem onder[4] heftige weeën het ongeboren kind ter wereld bracht, tot een[5] onsterfelijke geworden door het raadsbesluit van Kronos' zoon Zeus, ge hebt u verering verworven van de hoge Persephone, temidden der sterfelijke mensen tijdens het anderjaarse feest, wanneer deze (mensen) de verjaardag van uw[9] eigen kind Bacchus, met ceremoniën vieren in een heilige maaltijd en in de gewijde mysteriën. Nu dan, godin, smeek ik u, dochter van Cadmus, vorstin, u aanroepend, immer zachtgezind voor uw ingewijden te zijn.

4 □δ□νας □λ□σσατο: *Gesner*: partum expulit, vgl. Callimachus hymne Delos, 120: □μοτ□□ους □δ□νας □πηρε□σαντο λ□αιναι; anders Koops, 53.

5 Voor de korrupte(?) overlevering □□αν□του τεχ□ε□σα lezen we met *Maas* en *Theiler*: □□αν□τη τε<υτ;χ□ε□σα, vgl. Nonn. Dion. 7, 366.
Voor de prokreatieve functie van de bliksem: *K. Kerenyi,* □στεροβλ□τα □εραυν□ς in: Arch. f. Rel. Wiss. 1927, p. 323.

9 Over de heilige kommunie van Dionysus' verjaarsfeest uitvoerig Koops, 54-55.

Een hymne, die ons, evenmin als de vorige, voor onoplosbare raadsels stelt, maar die wel weer de veelzijdigheid en de ambiguïteit van de god op de voorgrond schuift. Uitgangspunt, zoals de titel aangeeft, is weer de om het jaar terugkerende god, in het vossevel gehuld. De opbouw is, zoals we telkens opnieuw kunnen konstateren, een groot aantal veelbetekenende namen, uitlopend op de direkte aanroep van de god, met de bede dat hij de mensen vreugde zal brengen. Ook hier is Dionysus weer de veelnamige, korresponderend met zijn geweldig gamma van krachten en machten. Niet het minst belangrijk, hoe vaak ook genoemd, is het feit dat de god voortgekomen is uit het vuur van Zeus; daarmee hangt wel de aanduiding: gij die alles vermoogt, samen. Dit alvermogen heeft ook zijn vreselijke kant: hij is de god van woede en bloed, de god ook van de woedende Maenaden. Maar daarnaast is hij eveneens de op de Olympus jubelende god, die alle goden in vreugde brengt met zijn uitgelatenheid[7]; het klassieke voorbeeld is Dionysus' aanwezigheid op de godenberg toen hij de Giganten hielp verslaan. Zo kan Dionysus vereerd door alle goden heten, maar in dezelfde regel is hij weer de god van wrok: de god die zich op zijn vijanden wreekt. Maar ook alle mensen die de wereld bewonen eren Dionysus: een waar oecumenische god.

45 □μνος Διον□σου Βασσαρ□ως Τριετηρι□ο□

□λ□□, μ□□αρ Δι□νυσε, πυρ□σπορε, ταυρομ□τωπε,[1-2] [1]
Β□σσαρε □α□ Βα□χε□, πολυ□νυμε, παντοδυν□στα,[2]
□ς ξ□φεσιν χα□ρεις □δ□ α□ματι Μαιν□σι □□□γνα□ς,
ε□□ζων □ατ□□λυμπον, □ρ□βρομε, μαιν□λα Β□□χε,
□υρσεγχ□ς, βαρ□μηνι, τετιμ□νε π□σι □εο□σι[5] [5-6]
□α□ □νητο□σι βροτο□σιν, □σοι χ□□να ναιετ□ουσιν·[6]
□λ□□, μ□□αρ, σ□ιρτητ□, φ□ρων πολ□ γ□□ος, □πασι.[7]

Διον□σου Βασσαρ□ως: Hor. Carm. 1, 18, 11: candide Bassareu.

1-2 □λ□□... παντοδυν□στα: vgl. inscriptie uit Duris (3e E.n. Chr.: □α□ σ□, μ□□αρ, μ□λε παντομ□δων □□λεσον Βρ□μιε (H.N. Porter, Americ. Journ. of Philol. 69, 1948, 30).

1 πυρ□σπορε: Oppianus (in het vervolg afgekort Oppian.) Cynegetica 4, 304 (van Bacchus).

2 Β□σσαρε □α□ Βα□χε□: vgl. O.H. 52, 12: Β□σσαρε; Eur. Bacch. 145: □ Βα□χε□ς; O.H. 52, 1: Βα□χε□.
- πολυ□νυμε: 14 x in O.H.; vgl. Sophocles (in het vervolg afgekort Soph.) Antigone 1115 (van Bacchus).
- παντοδυν□στα: vgl. O.H. 12, 4 (van Heracles) en zie adn. op vss. 1-2: παντομ□δων.

5 □υρσεγχ□ς: vgl. O.H. 52, 11: χρυσεγχ□ς; Nonn. Dion. 42, 404: □□ρσον □χεις □μ□ν □γχος; v. Liempt, 49, 50.

5-6 τετιμ□νε π□σι □εο□σι // □α□ □νητο□σι βροτο□σιν: O.H. 54, 2 (van Silenus).

6 □σοι χ□□να ναιετ□ουσιν: Oracula Sibyllina 3, 518 p. 75 Geffck.; Quint. Smyrn. Posthomerica 3, 649, vgl. ook O.H. 37, 5.

7 □λ□□, μ□□αρ, σ□ιρτητ□: O.H. 11, 4 (van Pan); vgl. O.H. 46, 7: ε□φρων □λ□□, μ□□αρ, 47, 6: □λ□□, μ□□αρ; 52, 13.
- σ□ιρτητ□: A.P. IX, 524, 19.

Ter ere van Dionysus Bassareus, op zijn feest om het jaar

Kom, gezaligde Dionysus, uit vuur gesprotene, stierkoppige, Bassaros en Bakcheus, veelnamige, gij die alles vermoogt, die vreugde hebt in zwaarden, bloed en in uw gewijde Maenaden, als ge op de Olympus jubelt, luid razende, uitzinnige[4] Bacchus, gij wiens lans een thyrsus is, gij vol wrok,[5] geëerde bij alle goden en bij de sterfelijke mensen zovelen als er de aarde bewonen. Kom, gezaligde, Springer, en breng allen de volle vreugde.

4 De overlevering μανι□□ Β□□χε (zo ook 52, 1) is nauwelijks aanvaardbaar. Wij lezen met G. Hermann: μαιν□λα Β□□χε. Μαιν□λα kan zijn geglosseerd door μανι□□, vgl. Photius en Sudas i.v. □ι□σ□ μαιν□λη· χορ□ μανι□□. Het alternatief is (Hermann, v. Blumenthal): μαν<ττ;ι□□, vgl. Oppian. Cyn. 2, 545.

5 We lezen met Ruhnken □υρσεγχ□ς in plaats van de overlevering □υρσεχ□□ς. Gesner's □υρσαχ□□ς is aanlokkelijk, gelet op Hor. Carm. 11, 19, 8: gravi metuende thyrso.

Een hymne voor de god van de wan, die we ook bij Vergilius (Georg. I, 166) vinden. Een volledig irenisch gedicht in het begin, waar de lang verwachte god aangeroepen wordt, de vurig verbeide, die komen moet, de welgezinde, die met nimfen en met Aphrodite te maken heeft, de danspassen makende bosgod.

Dan volgt de wending: de razernij die Dionysus en de zijnen eigen is, en ook de god die verbonden is met Persephone.

46 Λι□ν□του, □υμ□αμα μ□νναν

Λι□ν□την Δι□νυσον □πευχα□ς τα□σδε □ι□λ□σ□ω,[1] [1-2]
Ν□σιον, □μφι□αλ□, πεπο□ημ□νον, ε□φρονα Β□□χον,[2]
νυμφ□ν □ρνος □ραστ□ν □υστεφ□νου τ□ □φροσ□της.[3]
□ς ποτ□ □ν□ δρυμο□ς □εχορευμ□να β□ματα π□λλες
σ□ν ν□μφαις χαρ□εσσιν □λαυν□μενος μαν□□σι,
□α□ βουλα□σι Δι□ς πρ□ς □γαυ□ν Φερσεφ□νειαν
□χ□ε□ς □ξετρ□φης φ□λος □□αν□τοισι □εο□σιν.[7]
ε□φρων □λ□□, μ□□αρ, □εχαρισμ□να δ□ □ερ□ δ□ξαι.[8]

1 Λι□ν□την: vgl. O.H. 52, 3: λι□ν□τα.
1-2 Δι□νυσον... Ν□σιον: vgl. H.H. 26, 1-5: 1 Δι□νυσον... 5 Ν□σης □ν γυ□λοις.
2 □μφι□αλ□: vgl. Aeschylus (in het vervolg afgekort Aesch.) Choephori 394: □μφι□αλ□ς Ζε□ς.
3 νυμφ□ν □ρνος □ραστ□ν: vgl. vs. 5; Arist. Ran. 335 van Dionysus: χαρ□των πλε□στον □χουσαν μ□ρος.
- □υστεφ□νου τ□ □φροδ□της = Hom. Od. 8, 267.
7 φ□λος □□αν□τοισι □εο□σιν = Hom. Il. 20, 347 (van Aeneas).
8 ε□φρων □λ□□, μ□□αρ: vgl. O.H. 9 11: □λ□□, μ□□αιρ□, ε□φρων.
- □εχαρισμ□να δ□ □ερ□ δ□ξαι = O.H. 29, 2, vgl. Hom. Il. 2, 420: □λλ□ □ γ□ □δε□το μ□ν □ρ□ Od. 16, 184: □λλ□ □λη□□, □να τοι □εχαρισμ□να δ□ομεν □ρ□.

Ter ere van de god van de wan een manna-reukoffer

Dionysus de god van de wan roep ik in dit gebed aan, de god[1] van Nysa, de ringsom ombloeide, de vurig verbeide, welgezinde[2] Bacchus, lieflijke telg der nimfen en van schoonbekranste Aphrodite, gij die eens midden in het struweel danspassen maakte samen met de gracieuze nimfen en in razernij[5] [5] werd opgejaagd en die volgens het plan van Zeus naar de hoge Persephone gebracht werd, daar opgevoed als een[7] vriend van de onsterfelijke goden. Kom welgezind, gezaligde, neem de offers in ontvangst die uw hartewens vervullen.

1 Liknites: Dionysus als god van de wan en de wieg: τ□ λι□ν□ν;; vgl. *Kruse* i.v. Liknites bij P.-W. R.E. XIII koll. 536-538. Voor het wekken van de god: Plutarchus (in het vervolg afgekort Plut.) De Iside et Osiride c. 35: □ταν α□ Θυ□δες □γειρ□σι τ□ν Λι□ν□την. - We lezen met *Theiler*: □πευχα□ς i.p.v. □π□ ε□χα□ς. De voorstelling is dat de god komt op het gebed: Koops, 46.

2 □μφι□αλ□: lett. ringsom ombloeid. Over dit duistere hieratische woord zie *E. Fraenkel* op Aesch. Agamemnon 1144 (Comm. deel 111 pp. 522-523).

5 ν□μφαις χαρ□εσσιν: opmerkelijk het maskuliene adjektivum bij het vrouwelijke substantivum, vgl. misschien O.H. 78, 4: ζοφ□εντα (coniect.) πορε□ην. *Maas*, Rh. Mus. 97, (1954), 378, adn. 1: χαλεπα□σιν (te trekken bij μαν□□σι).

5 Vgl. Eur. Cycl. 3-4: πρ□τον μ□ν, □ν□□□μμαν□ς □ρας □πο // Ν□μφας □ρε□ας □□λιπ□ν □χου τροφο□ς·

7 Naast φ□λος is er de variant φ□βος, door Koops, 57 gevolgd.

Deze hymne is ondenkbaar zonder Euripides' Bacchanten. Het toneel is Pentheus' paleis en Dionysus wordt hier voorgesteld als éen van zijn bekendste attributen: het klimop. Vandaar de titel: zuilomwinder. Dionysus, de wijngod, wordt hier getekend in de onheilspellende omgeving van het thebaanse koningspaleis, dat door brand en aardschokken verwoest en door aardbevingen geteisterd werd, toen Pentheus niet wenste te geloven in de uit het Oosten komende, nieuwe god.

47 Περι□ιον□ον, □φμ□αμα □ρ□ματα

Κι□λ□σ□ω Β□□χον περι□ι□νιον, με□φδ□την,[1]
Καδμε□οισι δ□μοις □ς □λισσ□μενος π□ρι π□ντη
□στησε □ρατερ□ς βρασμο□ς γα□ης □ποπ□μψας,
□ν□□α πφρφ□ροφς α□γ□ □□□νησε χ□□να π□σαν[4]
πρηστ□ρος □ο□ζοις· □ δ□ □ν□δραμε δεσμ□ς □π□ντων.
□λ□□, μ□□αρ, βα□χεφτ□, γεγη□φ□αις πραπ□δεσσι.[6]

1 Περι□ι□νιον: vgl. Mnaseas frgm. 18 in het Scholion op Eur. Phoen. 651.
- με□φδ□την = A.P. IX, 524, 13.

4 πφρφ□ρος α□γ□: O.H. 44, 4.

6 □λ□□, μ□□αρ, βα□χεφτ□: vgl. O.H. 11, 21: □λλ□, μ□□αρ, βα□χεφτ□.
Litt: *Kern*, Archäol. Jahrb. 11 (1896), 113 v.v.; *C. Robert*, Götting. Gel. Anz. 1913 p. 369 v.v.

Ter ere van de zuilomwinder een welgeurend reukoffer

Ik roep Bacchus aan, omwinder van de zuil, wijngever, die[1] in Cadmus' paleis overal rondkringelend op krachtdadige wijze een einde maakte aan de aardschokken en die een[3] einde stelde toen vurige bliksemgloed het hele land in beweging[4] bracht met bliksemgekletter (of desnoods: windhoosgekraak).[5] Hij, de god, schoot omhoog, band van alles en allen. Kom, gezaligde, Bacchusvierder, met vreugdevol hart.

1 Dionysus Perikionios is een specifiek thebaanse overlevering, de god zelf is gedacht in de vorm van een □ρνος of □□λος, d.w.z. als het alles omrankend klimop. De passieve bet. van de naam: ‘door zuilen omgeven’ bespreekt *Höfer* bij *Roscher*, M.L. III, 2, 1965-1967 uitvoerig.

3 □ποπ□μψας = □ποπα□σας (zo giste Theiler).

4 □□□νησε: zekere emendatie v. Scriverius voor □ν□□ησε.

5 Koops, 58: Deus vincit, sed etiam ipse vinculum est.

Sabazius is eigenlijk een thracisch-phrygische godheid, door de Grieken soms met Dionysus gelijkgesteld, soms ook geidentificeerd met Zeus, de vader van Dionysus. Het laatste is in deze hymne kennelijk het geval, gezien de toespelingen op de god, die het kind in zijn dij naait. De dichter richt zich dus tot Zeus, die Dionysus op zulk een ongewone wijze met zich droeg. Daarna gaat het kind naar de voedster Hipta (Hippa), naar het Tmolusgebergte in Lydië; over deze Hipta handelt de volgende hymne.

In de laatste regels richt de hymnedichter zich tot Dionysus Sabazius, weer met de bede om het feest der ingewijden te bezoeken.

48 Σαβαζ□οφ, □φμ□αμα □ρ□ματα

Κλ□□ι, π□τερ, Κρ□νοφ φ□□, Σαβ□ζιε, □□διμε δα□μον,[1]
□ς Β□□χον Δι□νφσον, □ρ□βρομον, ε□ραφι□την,[2]
μηρ□ □γ□ατ□ραψας, □πως τετελεσμ□νος □λ□□[3]
Τμ□λον □ς □γ□□εον παρ□ □πταν □αλλιπ□ρ□ον.
□λλ□ μ□□αρ, Φρφγ□ης μεδ□ων, βασιλε□τατε π□ντων,
ε□μεν□ων □παρωγ□ς □π□λ□οις μφστιπ□λοισιν.[6]

1 □λ□□ι: formulaire dicite vanaf Homerus: Il. 1, 37 (= 451), vgl. O.H. 49, 4; 50, 1.
- □□διμε δα□μον: vgl. O.H. 34, 5: □□διμε □ο□ρε (van Apollo).
2 □ρ□βρομον, ε□ραφι□την = Dion. Perieg. 576.
3 μηρ□ □γ□ατ□ραψας: vgl. Nonn. Dion. 9, 3.
6 μφστιπ□λοισιν: vgl. van Liempt, 55 voor de passages uit inscripties en het late Grieks.

Ter ere van Sabazius een welgeurend reukoffer

Hoor ons aan, vader, Kronos' zoon, Sabazius, roemrijke[1] god, gij die Bacchus Dionysus, de luide donderaar(?), de uit[2] de dij geborene(?) in de dij genaaid hebt, opdat hij, tot volle[3] wasdom gekomen, zou gaan naar het zeer goddelijke Tmolusgebergte, naar Hipta, de schoonwangige. Maar gij, gezaligde, vorst van Phrygië, allerkoninklijkste van allen, moge gij welgezind als helper toekomen naar hen die u als ingewijden vieren.

1 Σαβ□ζιε: vgl. Schol. Arist. Av. 874: Δι□νφσος □α□ Σαβ□ζιος ε□ς □στι □ε□ς; hier is hij Dionysus' vader.

2 ε□ραφι□την: wegens het in vs. 3 volgende μηρ□ □γ□ατ□ραψας verdient hier de verklaring: ‘in de dij genaaid’ de voorkeur.
Voor explikaties vgl. b.v. v. Liempt, 10; P.W., R.E. v, 2118; Hjalm. Frisk, Et. Wörterb. 1, 468/9.

3 τετελεσμ□νος: niet met *Kern* weer te geven door ‘geheiligd’, ‘gewijd’ doch met *von Wilamowitz* (Glaub. d. Hell. 11, 513 adn. 2): ‘ausgetragen’.
Vgl. Eur. Bacch. 99-100: □τε□εν δ□, □ν□□α Μο□ραι / τ□λεσαν, ταφρ□□ερων □ε□ν.

Hipta, of de minder korrekte nevenvorm Hippa, is de weinig bekende goddelijke aarde-moeder, die het kind Dionysus beschermde tegen de wraak van Hera, vlak na zijn geboorte, door hem in een wan op haar hoofd te dragen en aldus voor de dood te behoeden.[8.] Door deze goede daad is zij de helpster geworden van Zeus Sabazius, die we tevoren leerden kennen.

In deze hymne is Hipta een mede-ingewijde in de Dionysusmysteriën wat na het voorgaande niet zo verwonderlijk is. Haar benaming onderaardse moeder identificeert haar met Rhea. Twee geografische aanduidingen tenslotte: Phrygië, waar veel van deze orphische mytologieën vandaan komen, en Tmolus, in Lydië te zoeken, zowel de naam van een berg aldaar als van Tantalus' vader, naar wie de berg is genoemd.

49 □πτας, □φμ□αμα στ□ρα□α

□πταν □ι□λ□σ□ω, Β□□χοφ προφ□ν, ε□□δα □ο□ρην,[1]
μφστιπ□λον, τελετα□σιν □γαλλομ□νην Σ□βοφ □γνο□[2]
νφ□τερ□οις τε χορο□σιν □ριβρεμ□ταο □□□χοφ.
□λ□□□ μοφ ε□χομ□νοφ, χ□ον□α μ□τηρ, βασ□λεια,[4]
ε□τε σ□ γ□ □ν Φρφγ□η □ατ□χεις □δης □ρος □γν□ν
□ Τμ□λος τ□ρπει σε, □αλ□ν Λφδο□σι □□ασμα·
□ρχεο πρ□ς τελετ□ς □ερ□ γ□□οφσα προσ□π□.[7]

1 ε□□δα □ο□ρην: vgl. Nonn. Dion. 43, 98: ε□□δι Β□□χ□.
2 Σ□βον = Σαβαζ□οφ.
4 □λ□□ι μο□ ε□χομ□νοφ: O.H. 28, 11.
7 □ρχεο πρ□ς τελετ□ς: vgl. O.H. 27, 11: □ρχεο πρ□ς τελετ□ν (van de Magna Mater). - □ερ□ γ□□οφσα προσ□π□: O.H. 16, 10: □αλ□ γ□□οφσα προσ□□; 55, 16; 75, 4: ν□□ γ□□οντα προσ□π□.

Ter ere van Hipta reukwerk van welriekende hars[+]

Hipta roep ik aan, Bacchus' min, bacchantische jonkvrouw, deelhebster aan de mysteriën, u in de wijdingen van de heilige[2] Sabos (Zeus) verheugende, en in de nachtelijke koren[3] van de luiddreunende Iakchos. Luister naar mijn bede,[4] onderaardse moeder, koningin, hetzij ge u ophoudt in Phrygië op de gewijde berg Ida, of Tmolus u verheugt,[6] luisterrijke residentie van Lydië. Kom naar de feesten toe en laat uw heilig gelaat van vreugde stralen.

+ Over Hipta: Orph. frgm. 199; *O. Kern*, i.v. Hipta bij P.W.R.E., VIII, kol. 1930. Twee lydische inscripties ter ere van Bacchus' voedster aangehaald bij Quandt t. pl. Een derde, zeer recent gevonden, bij Festugière, o.c. p. 280, adn. 3: □ερ□δουλον Τρ□φιμο[ν Μη]τρ□ς □πτα (sic) □α□ Δι□ς Σαβαζ□ου □.τ.λ.

2 Wij lezen met de overlevering: μυστιπ□λον, τελετα□σιν; Maas: μυστιπ□λοις (μυστιπ□λων) τελετα□σιν.

3 De zinledige overlevering: νυ□τερ□οισι πυριβρεμ□τοις □□χοισι verbeteren *Schenkl* (bij *Abel*) en *Hermann* in: νυ□τερ□οις τε χορο□σιν □ριβρεμ□ταο □□□χου.

4 Hipta is hier a.h.w. de Magna Mater zelve. De twee bovengenoemde inscripties citeren haar in de omgeving van de Magna Mater en Sabazios.

6 □□ασμα: ongebruikelijk; eerder dansplaats dan residentie.

Een hymne die duidelijk bestemd is voor de wijngod Dionysus en wij vermoeden voor de god van de mystieke wijn, de wijn die gedronken wordt door ingewijden. Zo is Dionysus in de titel aangeduid als de bevrijder, de verlosser van de mensheid. Weer zijn het de namen die de god naar zijn wezen karakteriseren. Ook nu weer zien we Dionysus genoemd: de god met de vele namen. We lezen enkele mytologische toespelingen op de wonderbaarlijke geboorte van de god.

Verlossend en jubelend zijn de adjektieven die het begin beheersen, naast de aanduiding: heilig. De lezer zij er nog eens van bewust over welk een god deze hymne zingt!

Daarna komen de benamingen die verwant zijn aan de druif en wijn, de zo belangrijke gaven van Dionysus. De druif wordt zegenrijk genoemd en dan is het ook weer de plaats om de geweldige kracht van de god te bezingen: hij die de aarde scheurt, de krachtige. En daar tegenover: de god die door de wijn een einde maakt aan het lijden van de mensheid, aan de rampen die de mensen treffen. En een warreling van namen volgt nog, de god typerend zowel naar zijn innerlijk als naar zijn uiterlijk. En de hymne eindigt in de direkte aanroep, waar we het woord lieflijk ontmoeten.

50 Λυσ□ου Ληνα□ου

Κλ□□ι, μ□□αρ, Δι□ς υ□□, □πιλ□νιε Β□□χε, διμ□τωρ,[1]
σπ□ρμα πολ□μνηστον, νολυ□νυμε, λ□σιε δα□μον,[2]
□ρυψ□γονΟν μα□□ρων □ερ□ν □□λος, ε□ιε Β□□χε,
ε□τραφ□ς, ε□□αρπε, πολυγη□□α □αρπ□ν □□ξων,[4]
□ηξ□χ□ων, ληνα□ε, μεγασ□εν□ς, α□ολ□μορφε,[5]
παυσ□πονον □νητο□σι φανε□ς □□ος, □ερ□ν □ν□ος,
χ□ρυα βροτο□ς φιλ□λυπον, □π□φιε, □αλλι□□ειρε,[7]
λ□σιε, □υρσομαν□ς, βρ□μι□, ε□ιε, π□σιν □□φρων,[8]
ο□ς □□□λεις □νητ□ν □δ□ □□αν□των σ□ πιφα□σ□ειν,
ν□ν σε □αλ□ μ□σταισι μολε□ν □δ□ν, φερ□□αρπον.[10]

□□ν... □λιγωρ□σ□ τ□ν □μπελον □α□ μ□ πο□ησ□ α□τ□ν □παφον (misschien: 'in goede staat') biedt een papyrus uit Kurdistan van de 1e eeuw v. Chr.

Dit alles is vrij onzeker.

1 □πιλ□νιε: vgl. Maximus van Tyrus 30, 4: □πιλ□ναιοι □εο□.
2 σπ□ρμα πολ□μνηστον: O.H. 42, 2; 6, 4.
- λ□σιε δα□μον: vgl. 50, 8 en 52, 2: λυσε□.
4 ε□□αρπε: vgl. 50, 10: φερ□□αρπον; A.P. VI, 31, 1: ε□□□ρπ□ Διον□σ□; A.P. VII, 394, 3 (Demeter); Soph. fr. 847 Pears. (Aphrodite).
- πολυγη□□α □αρπ□ν □□ξων: vgl. O.H. 26, 10: □αρπο□ς α□ξοις πολυγη□ε□ς; Quint. Smyrn. 14, 199: πολυγη□□ς, vgl. reeds Hes. Op. 614.
5 □ηξ□χ□ων: vgl. O.H. 52, 9, meer vvbb. uit papyri bij van Liempt, 64.
- α□ολ□μορφε: 9 x in O.H., Orph. Argon. 975; Nonnus.
7 φιλ□λυπον: vgl. bv. A.P. XII, 80 (Meleager): φιλ□βουλος.
- □αλλι□□ειρε: vgl. Nonn. parafr. Jo. 11, 4: □αλλι□□ειρα; Pind. Ol. Od. 2, 28: τανυ□□ειρα Σεμ□λα (meer bij v. Liempt, 50).
8 □υρσομαν□ς: vgl. Eur. Phoen. 798; Nonn., Dion. 18, 309.
10 vgl. O.H. 44, 11; Papyrus Argentoratensis 1313 (saec. III p) v. 29 evv.: μ□□αρ... μ□σταις □μο□ □α□ μ□στισι<ντ; μ□λοις.
- □δ□ν: vgl. A.P. v, 109, 3 (Marcus Argentarius): τ□ν □δ□ν Β□□χον.
- φερ□□αρπον: vgl. O.H. 26, 3 (Gê), 38, 25 (Koureten); v. Liempt, 69.
Zie voor 7 □π□φιε ook *M.L. West*, Class. Quart. 18, 1968, p. 294 en het supplement van Liddell-Scott i.v. □παφος.

Ter ere van de bevrijder en de god van de wijnpers

Hoor ons aan, gezaligde, Zeus' zoon, wijnpersgod Bacchus, met twee moeders, befaamde telg, met uw vele namen, verlossende godheid, heimelijk geboren, heilig kind der onsterfelijken, jubelende Bacchus, welgevoede, rijk aan vruchten, gij die de zegenrijke wijnvrucht doet gedijen, aarde-vaneenscheurder,[5] god van de wijnpers, krachtige, bont van gedaanten, u manifesterend voor de stervelingen als een aan rampen[7] een einde makende remedie, heilige bloesem, leedloosheid minnende lafenis voor het mensdom, handoplegger(?),[9] schoongelokte, verlosser, thyrsusdrager, rumoerverwekker, jubelaar, allen welgezind, voor wie, stervelingen of onsterfelijken, gij u wilt openbaren, u roep ik aan temidden der ingewijden te komen als een lieflijke, vruchtdragende.

5 □ηξ□χ□ων: heeft verschillende uitleggingen bv. die van Stephanus in Thesauro: terram rumpens saltando(?). Koops 58-59: qui terram delet (et exstruit); Liddell-Scott i.v.: ‘bursting forth from earth’.

7 vgl. Hom. Il. 14, 325: □ δ□ Δι□νυσον Σεμ□λη τ□□ε χ□ρμα βροτο□σιν. - □π□φιε: vgl. O.H. 52, 9: † □π□φριε. Wij handhaven de tekst en leggen met Koops 59 uit: de bij aanraking met de hand genezende; Hermann: □φ□πτορ, vgl. de etymologie van Epaphos bij Aesch. Suppl. 45 en 315; Theiler: □λαφρ□ε.

9 In plaats van □πιφα□σ□ων (lectio tradita) lezen we met Hermann: δ□ πιφα□σ□ειν. *Lysius* tit. en vs. 2, vgl. *O. Weinreich*, Archiv f. Religionswiss. 17 (1914), 527 evv.; Koops, 59-61. Gesner verklaart: 'nam in ληv□, torculari, solvitur et liberatur Bacchus a vinculis illis succi crassioris et pelliculae, quae impediunt vim inebriandi. Voor het letterlijk losmaken van de banden vgl. Eur. Bacch. 443 vv., 497.

Deze aan namen rijke hymne behoeft na het voorafgaande nauwelijks meer kommentaar. Grote overeenkomsten zijn er in opbouw aan te wijzen met het gedicht uit de Anthologia Palatina, dat ook bijna geheel uit namen bestaat en voor een keer vooruitlopend op renaissancedichters mogen we wel vaststellen dat deze wijze van schrijven door Scaliger, Ronsard en Heinsius met vurige voorliefde gevolgd wordt. De aanduiding ‘Nachteling’ heeft wel een zeer bijzondere aantrekkingskracht op latere dichters gehad.

52 Τριετηρι□ο□, □υμ□αμα □ρ□ματα

Κι□λ□σ□ω σε, μ□□αρ, πολυ□νυμε, μαιν□λα, Βα□χε□,[1]
ταυρ□□ερως, ληνα□ε, πυρισπ□ρε, Ν□σιε, λυσε□[2]
μηροτρεφ□ς, λι□ν□τα, πυριπ□λε □α□ τελετ□ρχα,[3]
νυ□τ□ρι□, Ε□βουλε□, μιτρηφ□ρε, □υρσοτιν□□τα,[4]
□ργιον □ρρητον, τριφυ□ς, □ρ□φιον Δι□ς □ρνος,[5]
πρωτ□γον□, □ρι□επα□ε, □ε□ν π□τερ □δ□ □α□ υ□□,[6]
□μ□διε, σ□ηπτο□χε, χοροιμαν□ς, □γ□τα □□μων,[7]
βα□χε□ων □γ□ας τριετηρ□δας □μφ□ γαλην□ς,[8]

1 □ι□λ□σ□ω σε, μ□□αρ: vgl. O.H. 86, 1 (van Oneiros).
- Βα□χε□: Eur. Bacch. 145: □ Βα□χε□ς; Soph. Antig. 1121: □ Βα□χε□.

2 ταυρ□□ερως: Eur. Bacch. 100; Euphorion, frgm. 14 Pow.; vgl. ταυρομ□τωπος O.H. 45, 1.
- ληνα□ε: vgl. Diod. Sic. 3, 63; A.P. IX, 519, 1.
- πυρ□σπορε: vgl. O.H. 52, 3: πυριπ□λε(?), 9: πυριφεγγ□ς; Pap. Mag. IV, 597: πυρισπ□ρος.
- Ν□σιε: Arist., Lysistr. 1282 vv.
- λυσε□: vgl. 50, 2 en 8: λ□σιος; Orph. fr. 232 Kern: □τι □ Δι□νυσος λ□σε□ς □στιν α□τιος· δι□ □α□ *Λυσε□ς* □ □ε□ς. Zie voor formaties op -ευς bv. Ov. Met. 4, 15: Eleleus = □λελε□ς; Eur. Bacch. 1192: □γρε□ς.

3 μηροτρεφ□ς: vgl. Strabo XV p. 687: μηροτραφ□ς; A.P. XI, 329, 4; zie ook O.H. 48, 2/3: ε□ραφι□την // μηρ□ □γ□ατ□ραψας.
- λι□ν□τα: vgl. O.H. 46, 1.
- πυριπ□λε: onzeker; Koops, 61 handhaaft de tekst; Hermann en Abel: πυρ□πνοε.
- τελετ□ρχα: vgl. O.H. 54, 4.

4 μιτρηφ□ρε: vgl. Diod. Sic. 4, 4, 4.
- □υρσοτιν□□τα: vgl. Eur. Bacch. 80; Nonn. Dion. 24, 158.

5 □ρρητον... □ρ□φιον: vgl. O.H. 6, 5; 30, 3.
- τριφυ□ς: vgl. O.H. 30, 2: τρ□γονον.

6 πρωτ□γον□, □ρι□επα□ε: vgl. O.H. 6, 1 + 4: Πρωτ□γονον □αλ□ω... □□*ι*□*επα*□*ον*; Orph. frgm. 167a vs. 1: πρωτογ□νοιο... □ρι□επα□ου.

7 σ□ηπτο□χε: vgl. Nonn. Dion. 48, 18: ν□□ον σ□ηπτο□χον □λ□μπου (woorden van Tellus over Bacchus).
- □οροιμαν□ς: vgl. Arist. Thesm. 961: □οροµαν□ς, meer bij van Liempt, 70.
- □γ□τα □□μων: A.P. XII, 119, 1 evv. (Meleagr.): □γεο, □□μων □ρχε (van Bacchus).

8 γαλην□ς: sc. ν□μφας, vgl. 54, 11: γαληνι□ων □ι□σοισιν.

Ter ere van de om het jaar weerkerende een welriekend offer[9.]

Ik roep u aan, gezaligde, veelnamige, uitzinnige, Baccheus,[1] stierhoornige, wijnpersgod, uit vuur geborene, man van[2] Nysa, verlosser, in de dij grootgebrachte, wangod, heer van[3] het vuur(?), leider der offerfeesten, nachteling, Goede Raad, mitradrager, thyrsuszwaaier, geheime orgie-god(?), god van[5] drie gedaanten, verborgen kind van Zeus, eerstgeborene,[6] Erikepaios, der goden vader en zoon, rauw-vleeseter, scepterdrager, razend in de reidans, aanvoerder der koren,[8] die bij feesten om het andere jaar bacchantisch de minnen[9]

1 We lezen met Hermann μαιν□λα i.p.v. †μανι□□, vgl. O.H. 45, 4; 51, 15.
2 De god van de verlossing (λυσε□), rijmend op Βα□χε□ (vs. 1), is hier niet te missen. Onjuist daarom Lobeck: □ισσε□, Stadtmüller: Λυδ□, Blumenthal: λυσσε□ (vgl. λ□σσα = razernij), cf. *Quandt*. Hermes 81, 1953, 123 vv.
3 Met Koops, 61 handhaven we πυριπ□λε.
- τελετ□ρχα. De god speelt hier de mensenrol van leider bij de plechtigheden.
5 □ργιον □ρρητον vatten wij met Koops, 62 als masculinum op, niet als onzijdig. Plassmann: ‘Geheimnisdunkele Zauberfeier’.
6 Synkretisme met het uit het orphische ei tevoorschijn springende androgyne oerwezen Phanes, dat ook Erikepaios heette, een naam voor het eerst genoemd op een papyrus uit 3e Eeuw v. Chr., naar het schijnt een lydische betiteling, vgl. Kern, Religion 11, 152.
8 γαληv□ς ziet op de opgewekte nimfen. Misleidend is hier Quandt's index, die hier biedt: γαλ□νη 52, 8. Het moet zijn: γαληv□ς = serenus, helder, vrolijk. Het *substantivum* windstilte heeft hier niets te zoeken.

□ηξ□χ□ων, πυριφεγγ□ς, □π□φιε, □ο□ρε διμ□τωρ,[9] [9]
ο□ρεσιφο□τα, □ερ□ς, νεβριδοστ□λε, □μφι□τηρε,[10]
Παι□ν □υρσγχ□ς, □πο□□λπιε, βοτρυ□□οσμε,[11]
Β□σσαρε, □ισσοχαρ□ς, πολυπ□ρ□ενε, □□διμε □ο□ρε·[12]
□λ□□, μ□□αρ, μ□σταισι βρ□ων □εχαρημ□νος α□ε□.[13]

9 □ηξ□χ□ων: vgl. O.H. 50, 5.
- πυριφεγγ□ς: vgl. O.H. 52, 2: πυρ□σπορε; Orph. Argon. 214; Pap. Mag. IV, 960; V. Liempt, 64.

9 □ο□ρε διμ□τωρ: Ov. Met. 4, 12: solumque bimatrem.

10 ο□ρεσιφο□τα: A.P. IX, 524, 16, meer bij v. Liempt, i.v. ο□ρεσ□φοιτος, 57-58.
- □ερ□ς: vgl. Nicander (in het vervolg afgekort Nic.) Alexipharmaca 31; A.P. IX, 524, 11; Eusebius Praeparatio Evangelica III, p. 109 d4 = 1, 145 Gifford.
- νεβριδοστ□λε: vgl. νεβριδ□πεπλος A.P. IX, 524, 14; νεβροχ□των Simias 3 (11 258 D.); Nonn. Dion. 26, 28, vgl. Orph. fr. 238, vs. 8.
- □μφι□τηρε: vgl. πεντα□τηρος (Homer.), πεν□□τηρος (Paean Philodami in Dion. vs. 131: Powell p. 169), v. Liempt, 36.

11 □πο□□λπιε vgl. o.a. Orph. frgm. 31, 24: □ε□ς δι□ □□λπου, meer vvbb. bij *Quandt* ad loc., Liddell-Scott i.v.
- βοτρυ□□οσμε: vgl. O.H. 30, 5: βοτρυηφ□ρον; βοτρυοστ□φανος: Plut. Quaest. Graec. 15 (p. 295A); βοτρυ□δωρος: Arist. Pax 520.

12 □ισσοχαρ□ς: vgl. bv. Chariton 751: □εδροχαρ□ς, meer samenstellingen op -χαρης bij v. Liempt, 37. i.v. □ντροχαρ□ς.
(Voor het overgeleverde □α□ δι□□οσμε lezen we met Wiel en Abel □□διμε □ο□ρε.)

13 □λ□□, μ□□αρ, μ□σταισι: O.H. 56, 12.
- □εχαρημ□νος α□ε□: vgl. O.H. 27, 14: □εχαρισμ□νη ε□σεβ□□σιν; O.H. 83, 8: □εχαρισμ□νος α□ε□.

omjubelt, aarde-vaneen-scheurder, vuurstralende, handoplegger(?),[10] zoon van twee moeders, bergdwaler, gehoornde,[11] met huiden beklede, in jaarlijkse feesten vereerde, Paian,[12] die de thyrsus als lans draagt(?), in de moederschoot schuilende, druivenversierder, Bassareus, klimopminnaar, aan jonkvrouwen rijke en ordenaar(?), kom, gezaligde, immer voor uw ingewijden overlopend van genadegiften.

10 <□τ;ερ□ς: zekere emendatie van Scaliger voor □ρως, dat een onmogelijke hiaat geeft. Overigens unieke kontraktie van □ερα□ς.

11 Bij □πο□□λπιε denken we aan de god in slangengedaante, zie *Dieterich*, Kl. Schr. 98 vv. en Mithraslit.[3] 1913, p. 123 vv.
- We lezen met Hermann i.p.v. χρυσεγχ□ς: □υρσεγχ□ς, vgl. O.H. 45, 5.

12 δι□□οσμε: korrupt, verkeerdelijk herhaald uit βοτρυ□□οσμε van vorige regel?
- *Abel* leest met *Wiel*: □□διμε □ο□ρε i.p.v. □α□ δι□□οσμε; *Hermann*: ποι□ιλ□□οσμε.

Nergens duidelijker dan in deze hymne is het mede vegetatieve karakter van Dionysus weergegeven: na zijn verblijf bij Persephone, de winter, keert hij terug naar de aarde met zijn gezelschap en met de zijnen. De benamingen leveren geen nieuwe aspekten op.

53 □μφι□το□ς, □υμ□αμα π□ντα πλ□ν λιβ□νου □α□ σα□νδε γ□λα.

□μφιετ□ □αλ□ω Β□□χον, χ□□νιον Δι□νυσον,[1]
□γρ□μ□νον □ο□ραις □μα ν□μφαις ε□πλοκ□μοισιν,
δς παρ□ περσεφ□νης □ερο□σι δ□μοισιν □α□ων[3]
□οιμ□ζει τρι□τ□ρα χρ□νον, Βα□χ□ιον □γν□ν.[4]
α□τ□ς δ□ □ν□□α τ□ν τριετ□ π□λι □□μο7gn □γε□ρηι,[5]
ε□ς □μνον τρ□πεται σ□ν □υζ□νοισι τι□□ναις[6]
ε□□ζων □ιν□ν τε χορο□ς □ν□ □υ□λ□σιν □ραις.[7]
□λλ□, μ□□αρ, χλο□□αρπε, □ερασφ□ρε, □□ρπιμε Β□□χε,[8]
βα□ν□ □π□ π□ν□ειον τελετ□ν γαν□ωντι προσ□πωι[9]
ε□ι□ροις □αρπο□σι τελεσσιγ□νοισι βρυ□ζων.[10]

1 □μφιετ□: vg. O.H. 52, 10 □μφι□τηρε; Call. Hymn. Del. 278; Orph. fr. 232.
- χ□□νιον: vgl. Nonn. Dion. 31, 144: χ□ον□οιο Λυα□ου.
3 Vgl. O.H. 57, 5: □ς παρ□ Περσεφ□νης □ερ□ν δ□μον □μφιπολε□εις.
4 τριετ□ρ = τρι□της.
5 π□λι = π□λιν, vgl. nog O.H. 3, 10.
- vgl. Aristonous Hymne Apollo 1b37 (11 300D): τρι□τεσιν φανα□ς Βρ□μιος.
6 σ□ν □υζ□νοισι τι□□ναις: O.H. 30, 9.
7 □ν□ □υ□λ□σιν □ραις: vgl. O.H. 56, 5 □ν □υ□λ□σιν □ραις; v. Liempt, 25.
8 χλο□□αρπε: O.H. 29, 13; 40, 5; 58, 6.
- □ερασφ□ρε: Nonn. Dion. 20, 314: □ερασφ□ρε Β□□χε; O.H. 30, 3: δι□□ρωτα; 45, 1: ταυρομ□τωπε.
- □□ρπιμε Β□□χε: vgl. O.H. 8, 12: □□ρπιμε Παι□ν = O.H. 11, 11.
9 βα□ν□ □π□ π□ν□ειον τελετ□ν: vgl. Arist. Ran. 324 vv.; βα□ν□ ... τελ. = O.H. 35, 7, vgl. O.H. 54, 7.
- γαν□ωντι προσ□π□: vgl. Eur. Bacch. 1021.
10 τελεσσιγ□νοισι: vgl. Nonn. parafr. Joh. 3, 16; Proclus Hymne 5, 9; v. Liempt, 67.
- □αρπο□σι ... βρυ□ζων: vgl. O.H. 29, 10; O.H. 40, 18: □αρπο□ς βρ□□ουσα □ερε□οις.

Ter ere van Amphietes alle reukwerken behalve wierook

Ik roep Bacchus aan, aan wie jaarlijks geofferd wordt, de onderaardse Dionysus, tegelijk ontwakend met de jonge meisjes, de nimfen met hun schone vlechten, de god die rust in de heilige woning van Persephone en zo om het jaar de tijd verslaapt, de heilige Bacchusnacht. Maar wanneer hij in eigen persoon de twee-jaarlijkse feeststoet weer tot nieuw leven brengt, wendt hij zich in het gezelschap van zijn goedgegorde[7] nimfen tot de zang, jubelend, en in de kring der jaargetijden de koren opwekkend. Op dan, gezaligde, groene-vruchten-maker,[9] hoorndrager, vruchtdragende Bacchus, ga naar het algodenfeest met stralend gelaat, vol hoogheilige, volrijpe vruchten.

7 Wij lezen met Plassmann: ε□□ζων □ιν□ν τε χορο□ς i.p.v. ε□ν□ζων □ιν□ν τε χρ□νους, vgl. vs. 4: □οιμ□ζει τριετ□ρα χρ□νον.

9 vgl. *F. Jacobi*, Π□ντες □εο□, diss. Halle 1930, 72 vv. Voor de hele hymne zie men *v. Wilamowitz*, Glaube d. Hellen., 11, 375, noot 3.

3. *De Dionysushymne uit de Anthologia Palatina*

Deze zeer late en even merkwaardige Dionysushymne kwamen we in het voorbijgaan reeds tegen[1.]. Laat mogen we dit gedicht wel noemen: vermoedelijk omstreeks het jaar 500 na Christus[2.]; merkwaardig is de hymne eveneens door zijn struktuur: het gedicht telt 26 regels, begint en eindigt met de oproep Dionysus te bezingen in dezelfde bewoordingen, en daar tussen in 24 regels, die telkens vier namen van de wijngod geven, en dat nog wel alfabetisch geordend, zodat per regel steeds vier Dionysusbenamingen met dezelfde letter beginnen. Het daarop volgende gedicht in de Anthologia is een evenzo gevormde hymne op Apollo.

Welgeteld zijn er dus 96 dionysische benamingen en omschrijvingen van de god, terwijl de eerste en de laatste regel tweemaal drie evokaten geven. Alles bij elkaar dus 99 verschillende aanduidingen, door niets anders bij elkaar gehouden, syntaktisch gezien, dan door de werkwoordsvorm die eerste en laatste regel opent: μ□λπωμεν. Het gedicht is aldus éen geheel, waarbij we de eerste punt na de op éen na laatste regel vinden.

Een dergelijke opzet zouden we in onze nationale literatuur bij rederijkers kunnen verwachten. Een hymne lijkt een groot woord als men zich de werkwijze van de dichter voorstelt: de brede adem van een eerbiedig lied voor een god lijkt te ontbreken, al dienen we op te merken dat ook de orphische hymnen min of meer alleen bestonden uit aanroepen, zij het dan ook met meer vrijheid voor de dichter. Wij maken bij deze opmerking twee aantekeningen, in chronologisch onjuiste volgorde.

Giraldi heeft deze hele hymne als besluit van zijn Dionysusbespiegelingen afgedrukt en wij hebben op de oprechte renaissance-voorliefde gewezen voor de veelheid, voor de lange opsomming, zonder interpretatie, het naast elkaar van woorden en namen, die op zichzelf een feest vormden. Naar onze mening was dat een essentieel kenmerk voor de renaissance en zonder hier verder op in te gaan was, dachten wij, een dergelijke wijze van schrijven of dichten typisch grieks. De voorliefde voor het opgestapelde vele, de aandacht voor het veelzijdige heeft in ieder geval de renais-

sancegeleerden en -dichters zeer aangetrokken. Hoe dan ook: de griekse dichter van deze hymne heeft in zijn tijd waarschijnlijk even veel plezier beleefd aan deze werkwijze, die tot tweemaal toegepast werd, als zijn herontdekkers in de vroege renaissance.

Er is nog een andere, meer algemene kant die korte overweging verdient: de zo uitgebreide omschrijving van het wezenlijke en meer bijkomstige van Dionysus, het zo ononderbroken bezig zijn met deze god, kan toch zeker ook hymnisch genoemd worden, het gebed is toch vaak een op uiteenlopende wijzen aanroepen van de god, tot wie de sterveling zich richt; elke evokatie brengt een kant van de alzijdige god naar voren, en door de som der evokaties wordt juist de onuitsprekelijke grootheid van hem duidelijk gemaakt en dit bonte beeld van rijkgeschakeerde namen roept het wezenlijke van de god voor de lezer op. De bouw van het gedicht geeft een zeer uiterlijke ordening, de veelheid der namen een essentiële veelvormigheid.

Laten we trachten enige innerlijke ordening aan te brengen in het omstandige materiaal, dat de hymne ons biedt.

Een aantal namen is ontleend aan de Dionysusmytologie in strikte zin: wie geen kennis van deze feiten heeft, zal het gedicht niet kunnen begrijpen en het is dus aannemelijk dat, zo laat, de dichter nog lezers veronderstelt die deze kennis hebben. Tweemaal in éen regel wordt de god als zoon van Semele genoemd (vs. 19); de dijmyte vinden we in vers 1, terwijl de dubbele geboorte en het zoonschap van Zeus ook in vers 5 te lezen staat. Voorts is Dionysus aangeduid als doder van de Giganten, de tyrreense zeerovers en van de Indiërs tijdens de grote indische veldtocht. (vss. 4, 20, 10). Driemaal wordt de wijngod aangeduid met geografische namen, die met zijn leven op aarde te maken hebben: Boeotiër, Thraciër en Lydiër (vss. 3, 9, 12).

Maar veruit het belangrijkste zijn de namen die of met het uiterlijk en de gedaante van de god te maken hebben, of met zijn eigenschappen die de mens tot heil of tot ondergang voeren en waarbij wij getuige zijn van de ongelooflijke rijkdom van het dionysische.

Het zou niet veel moeite kosten een voorbeeld uit de beel-

dende kunsten van de renaissance hier te reproduceren, waar Dionysus geheel te zien zou zijn zoals de dichter hem ons hier voorstelt: prachtige haardos (vs. 2), getooid door druiven (vs. 3), de thyrsus in de hand (vs. 9), klimop om het voorhoofd (vs. 11), het lichaam bedekt met een vel van een ree of een schaap (vss. 14, 18), een gulden hoofdband (vs. 23) en nog meer dat we nu maar aan lezer overlaten: het signalement van de god staat de lezer, door niets afgeleid, helder en zuiver voor ogen.

De plaatsen waar Dionysus vertoeft, een steeds terugkerend onderwerp, zijn hier natuurlijk kort aangeduid: Dionysus hoort op het land, ver van de steden, thuis (vs. 2); hij is de bewoner van bergen (vss. 16 en 25) en wouden (vs. 21); hij is de zwerver (vs. 17) en een vagebond (vs. 22), waarmee de oude vegetatiegod zijn ruimte toegewezen krijgt; hij de god van vruchten (vs. 4) en natuurlijk in de eerste plaats van de wijn (vs. 6).

Voor de donkere kant van Dionysus is betrekkelijk weinig ruimte; hij is prikkelbaar, brengt de jalouzie onder de mensen (vs. 7); hij brengt zielen in gevaar en is een bedrieger (vs. 24). En dergelijke aanduidingen liggen natuurlijk alle in de wijnsfeer en de verdere uitwerking daarvan.

Eindeloos schier is de opsomming van de vreugdige zijden van de god. We geven een bescheiden bloemlezing. Dionysus is vrolijk (vs. 4) en een lacher (vs. 4, 22); hij formeert de feeststoeten (vs. 6), is verzot op drinken en is mild; hij is zoetgevooisd en houdt voor de gek (vs. 8). Hij is een losbol en een rumoermaker (vs. 11); hij bant de zorgen (vs. 12) en raast (vs. 13); hij hoort bij de nacht (vs. 14) en is een feestvierder (vs. 17); hij is een springer (vs. 19) en hij schenkt geluk (vs. 20); hij verjaagt de slaap en is de god van het huwelijk (vs. 21).

Anthologia Palatina ix 524.

Μ□λπωμεν βασιλ□α φιλε□ιον, ε□ραφι□την,[1]
□βρο□□μην, □γρο□□ον, □ο□διμον, □γλα□μορφον,
Βοιωτ□ν, βρ□μιον, βα□χε□τορα, βοτρυοχα□την,
γη□□συνον, γον□εντα, γιγαντολ□την, γελ□ωντα,[4]
Διογεν□, δ□γονον, δι7gjυραμβογεν□, Δι□νυσον,[5]
Ε□ιον, ε□χα□την, ε□□μπ□λον, □γρεσ□□ωμον,
ζηλα□ον, ζ□χολον, ζηλ□μονα, ζηλοδοτ□ρα,
□πιον, □δυπ□την, □δ□□ροον, □περοπ□α,[8]
□υρσοφ□ρον, Θ;ρ□ι□α, □ιασ□την, □υμολ□οντα,
□νδολ□την, □μερτ□ν, □οπλ□□ον, □ραφι□την,[10]
□ωμαστ□ν, □ερα□ν, □ισσοστ□φανον, Κελαδειν□ν,
Λυδ□ν, ληνα□ον, λα□ι□ηδ□α, λυσιμ□ριμνον,[12]
μ□στην, μαιν□λιον, με□υδ□την, μυρι□μορφον,
νυ□τ□λιον, ν□μιον, νεβρ□δεα, νεβριδ□πεπλον,
ξυστοβ□λον, ξυν□ν, ξενοδ□την, ξαν□ο□□ρηνοη,[15]
□ργ□λον, □βριμ□□υμον, □ρ□σ□ιον, ο□ρεσιφο□την,[16]
πουλυπ□την, πλαγ□τ□ρα, πολυστ□φανον, πολ□□ωμον,

1 ε□ραφι□την: onzeker van betekenis. Wij volgen de explikatie van Hesychius, e.a.: παρ□ τ□ □ρρ□φ□αι τ□ μηρ□ το□ Δι□ς, verscheidene andere uitleggingen bij Jessen, P.W., R.E. v (1905), koll. 2119-2120 i.v. Eiraphiotes.

4 γιγαντολ□την: of. Hor. Carm. 11, 19, 21; ook Apollo-epiteton: A.P. IX, 525, 4; Nonnus: γιγαντοφ□νος.
- γελ□ωντα: Hor. Carm. 11, 19, 25: choreis aptior et jocis ludoque dictus.

5 δ□γονον: O.H. 50, 1: Β□□χε διμ□τορ; O.H. 52, 9: □ο□ρε διμ□τορ; Ov. Met. 4, 12: ... satumque iterum solumque bimatrem.
- δι□υραμβογεν□: Sudas: Δι□□ραμβος. □ Δι□νυσος, παρ□ τ□ δ□ο □□ρας β□ναι, τ□ν τε τ□ς μητρ□ς Σεμ□λης, □α□ τ□ν μηρ□ν το□ Δι□ς; Eur. Bacch. 526: □□ι, Δι□□ραμβ□, □μ□ν □ρσενα τ□νδε β□□ι νηδ□ν. Betekenis dus: hij die door twee deuren gaat = 2x geboren.

8 □πιον: Eur. Bacch. 861: □ε□ς δειν□τατος, □ν□ρ□ποισι δ□ □πι□τατος.

10 □ραφι□την: ε□ραφι□την, Ronsard: *I*raphiot.

12 Λυδ□ν: Schol. t.pl. verwijst naar Eur. Bacch. 13: λιπ□ν δ□ Λυδ□ν το□ς πολυχρ□σους γ□α□

15 ξενοδ□την: af te leiden van ξ□νος + □δο□ν: die gids is van vreemden.

16 □ρ□σ□ιον: niet (zo Beckby) ‘Bergbeschattet’ want het grondwoord is hier niet: σ□□α, maar = □ρεσ□□ος, □ρ□σ□οος (grondwoord □ε□μαι).

Hymne op Dionysus

Laat ons bezingen de vorst, euoi-roepminnaar, de in de dij genaaide,
weeldrig gelokte, bewoner van het platte land, bezongene, met zijn stralende gedaante,
Boeotiër, Bromios, Bacchant, met druiven in het haar,
vrolijke, vruchtenrijke, Gigantendoder, lacher,
zoon van Zeus, tweemaal geboren, dithyrambusgeboren, Dionysus,
Euios, schoon gelokte, brenger van de wijnstok, feeststoet-formeerder,
zeloot, prikkelbare, ijveraar, jaloezieverwekker,
mildgezinde, op drinken verzotte, zoetgevooisde, voor-degek-houder,
thyrsusdrager, Thraciër, leider der thiasoi, Leeuwenhart,
Indiërdoder, vurig verlangde, viooltjesvlechter, in de dij genaaide,
losbol, gehoornde, klimopbekranste, rumoermaker,
Lydiër, van de wijnperse, zorgenbanner, zorgenverlosser,
ingewijde, razende, wijngever, van duizenderlei gedaante,
nachteling, herdersgod, reebonte, in reevel gehulde,
speerwerper, allemansvriend, vreemdengeleider, blondkop,
driftkop, sterk van geestkracht, bergman, over de bergen dwalende,
rinkelrooier, zwerver, veel bekranste, feestvierder,
geestesbreker, slanke, wulpse danser, in schaapshuid geklede,

□ηξ□νοον, □αδιν□ν, □ι□ν□δεα, □ηνοφορ□α,[18]
σ□ιρτητ□ν, Σ□τυρον, Σεμεληγεν□την, Σεμελ□α,[19]
τερπν□ν, ταυρωπ□ν, Τυρρηνολ□την, ταχ□μηνιν,
□πνοφ□βην, □γρ□ν, □μεν□ιον, □λ□εντα,[21]
γηρομαν□, φρι□τ□ν, φιλομειδ□α, φοιταλι□την,
χρυσ□□ερων, χαρ□εντα, χαλ□φρονα, χρυσεομ□ρρην,[23]
ψυχοπλαν□, ψε□στην, ψοφομηδ□α, ψυχοδαϊ□τ□ν,[24]
□ριον, □μηστ□ν, □ρε□τροφον, □ρεσ□λοιπον.[25]
μ□λπωμεν βασιλ□α φιλε□ιον, ε□ραφι□την.

18 □ι□ν□δεα: niet (zo Liddell en Scott) ‘shrivelled-looking’, cf. Xenarchus 4, 8 (Kock, Comicorum Atticorum Fragmenta 11, 469) bij Athenaeus 569B, maar gekromd van een ontuchtige dans (□ι□νο□σ□αι = zich krommen).

19 σ□ιρτητ□ν: O.H. 11, 4: van Pan gezegd.

21 □πνοφ□βην: niet: qui per somnum terrificat (Thes. Ling. Graec.) maar: qui somnum pellit ob sacra nocturna (Jacobs).

23 χρυσ□□ερων: cf. Hor. Carm. 11, 19, 29-30: aureo cornu decorum.

24 ψυχοδαϊ□τ□ν: reeds Hom. Od. 13, 320: δεδαϊγμ□νον □τορ.

25 □μηστ□ν: O.H. 30, 5: □μ□διον; O.H. 52, 7: □μ□διε.
- □ρεσ□λοιπον: vreemd: Thes. Ling. Graec.: montes relinquens; Beckby: ‘Berglassender’. Aantrekkelijk is □ρεσ□δουπον (Scaliger, Brunck) d.w.z. in de bergen dreunend.

springer, Satyr, Semelegeborene, Semeleër,
gelukgever, stierblikkige, zeeroverdoder, lichtgeraakte,
slaapverjager, natte, huwelijksgod, woudbewoner,
dol op wilde dieren, huiveringwekkende, graag lachende, vagebonderende,
goudgehoornde, gracieuze, loszinnige, met gulden hoofdband prijkende,
geestenopholbrenger, bedrieger, wie gedruis ter harte gaat, zielenvernietiger,
bloeiende, eter van rauw vlees, in de bergen opgevoede, bergenverlatende(?)
laat ons bezingen de vorst, euoi-roepminnaar, de in de dij genaaide.

De tekst verder nog bij:

Eugenius Abel, Orphica, accedunt Procli Hymni. Hymni Magici, Hymnus in Isim aliaque eiusmodi Carmina. Leipzig-Praag, Freytag-Tempsky 1885, pp. 284-285 (zonder komm.).

Hugo Stadtmüller, Anthologia Graeca Epigrammatum Palatina cum Planudea. Vol. III, pars prior, Leipzig 1906, pp. 523-529 (met uitvoerig tekstkritisch apparaat en kommentaar).

Eindnoten:

1. Vertaling van *J.O. Plassmann*: Orpheus, altgriechische Mysteriengesänge, Jena 1928.
   Orphei Hymni iteratis curis edidit *Guilelmus Quandt*, Berlijn 1955, alwaar pp. 58-61 een bibliografie.
   M.A. Koops, Observationes in hymnos Orphicos, diss. Leiden 1932.
   L. van Liempt, De vocabulario hymnorum Orphicorum atque aetate, diss. Rheno-Traiectina 1930.
2. Zie lemma *Orphism* in The Oxford Classical Dictionary, Oxford 1964.
3. Zie onze Bacchus I, p. 124.
4. Id., p. 131.
5. Id., p. 124; 128 vv.; 134 vv.
6. In de orphische en andere hymnen zijn opsommingen van cultusplaatsen van verschillende goden zeer frekwent, men vergelijke de plaatsenverzameling bij *Fr. Adami*, De poetis scaenicis graecis hymnorum sacrorum imitatoribus, Jahrb. f. class. Philol. 26e Supplementband, Leipzig 1901, pp. 227-229.
7. Een fraaie illustratie vormt Pindarus' thebaanse dithyrambus, behandeld door *C.M. Bowra*, Pindar (Oxford 1964), pp. 62-64.
8. Zo Proclus op Timaeus geciteerd bij Orph. frgm. 199 Kern. Uitvoerige commentaar en vertaling van fr. 199 bij *A.J. Festugière*, Proclus, Commentaire sur le Timée, traduction et notes (Paris 1967), T. II pp. 280-281. Hieruit leren we dat bij Proclus □πτα de snelle kosmische rotatie is (de naam Hipta af te leiden van □πταμαι = π□τομαι), die Dionysus □ραδια□ος bij zich opneemt (mogelijk = Het Hart van de Wereld) en door deze naar de bron van alles, de Moeder der Goden wordt teruggebracht.
9. Een grote moeilijkheid in deze hymne brengt ons er toe de vertaling van Plassmann voor enkele regels te gebruiken, die ook in deze vertaling niet doorzichtig werden.

9 □ηξ□χ□ων zeer passend voor een vegetatiegod, die de aarde ‘doorbreekt’. Gesner: ‘cum de terra producit fontes vini, mellis’.
- Dat er naast □ο□ρε διμ□τωρ de variant *μο□νε* διμ□τωρ kan hebben bestaan blijkt mogelijk uit Ovidius' solumque bimatrem, vgl. *W. Theiler*, Philol. 94, 1941, p. 243 adn. 3.
- We lezen □π□φιε als in 50, 7.

1. Zie ons eerste deel, p. 97 vv.
2. Wij reproduceren: *Hermann Beckby*, Anthologia Graeca, Tusculum-Bücherei, München 1958, T. 111, p. 320 vv. Zie aldaar aantekeningen, p. 797.

II. Latijnse poëzie

1. *Catullus*

De romeinse liefdedichter Catullus (84-54) heeft geen Bacchusgedichten gemaakt, die hem hier noodzakelijkerwijze een plaats zouden doen toekomen, en toch zijn er twee gedichten die een grote invloed hebben uitgeoefend op de latere, renaissance-Bacchus-literatuur. Wij doelen op de carmina LXIII en LXIV, die we geen van beide in hun geheel in onze studie opnemen om redenen die binnenkort duidelijk zullen worden.

Catullus LXIII

Dit gedicht bevat zelfs de naam van Bacchus niet en ondanks dit feit is het van de grootste betekenis geweest voor de Bacchusliteratuur.

LXIII bevat een afschuwelijk verhaal, in een angstaanjagend tempo geschreven en juist dat tempo is in eerste instantie voor ons doel zo belangrijk.

De hoofdpersoon is Attis, een metgezel van Cybele, de aardegodin, de godin van de vruchtbaarheid; deze Attis is bovendien in de mytologie bekend als het prototype van de eunuch.[1.]

Bij Catullus landt de jonge, knappe Attis met zijn vrienden bij de berg Ida, hij ontmant zich en snelt met de zijnen in religieuze extase onder de meest opwindende muziek naar het heiligdom van Cybele, die vaak met Rhea geïdentificeerd wordt. Na een vermoeiende tocht vallen Attis en zijn vrienden in slaap en de volgende dag komt hij te laat tot inkeer en dringt met niets ontziende direktheid het besef tot hem door dat hij afgerekend heeft met alles wat zijn verleden betreft, zijn vaderland, waarvan hij zelfs niet meer weet waar het ligt, met zijn familie en kennissen, die hij nooit zal weerzien. Hij keert terug naar het strand maar wordt door leeuwen van Cybele teruggehaald en hij blijft zijn hele verdere leven dienaar van de godin.

Veelbetekenend tot slot is het drieregelige gebed tot Cybele

van de dichter zelf, die zonder enige twijfel gruwt van het opgeroepen afzichtelijke beeld van onthumanisering: Cybele, gaat als het u belieft aan mijn huis voorbij en drijf anderen de waanzin in:

> Dea magna, dea Cybebe, dea domina Dindymi,
> procul a mea tuus sit furor omnis, era, domo:
> alios age incitatos, alios age rabidos. (vss. 91-93)

Met waarlijk razende vaart door de vele korte syllaben van het galliambisch metrum (waarover straks meer) voert de dichter ons in medias res. Hij neemt zich geen tijd om de lezer ook maar iets over Attis te vertellen, over de motieven die hem tot zijn gruwelijk plan voeren, over de zeereis die daaraan vooraf gaat, over de landing bij de berg Ida, over zijn vrienden die met hem zijn maar hem verlaten, of althans niet meer genoemd worden op het dieptepunt van zijn bestaan, en waarbij Attis even eenzaam is als Ariadne in Catullus LXIV. Niets vernemen we over het wezenlijke van Cybele, niets over het geografisch koloriet. Alles gaat filmisch snel in zijn werk en toch is de opbouw van het gedicht zeldzaam en bewonderenswaardig evenwichtig: twee oraties van Attis, éen tot zijn gezellen, de Gallae (Galli is de officiele benaming van Cybele-priesters), om hen op te wekken zijn voorbeeld te volgen, en éen tot zichzelf met een uiterst donkere terugblik op zijn vroegere status met het schrijnende

> Iam iam dolet quod egi, iam iamque paenitet (vs. 73),

en dan nog de imperatieve toespraak van Cybele, de oppermachtige heerseres, tot haar leeuwen om de bijna-vluchteling Attis van de kust terug te halen, wat onmiddellijk daarop ook werkelijk gebeurt.

Als we nu genoodzaakt zijn de tekst zelf verder voorlopig te laten rusten, dringt zich toch wel de vraag op waarom de renaissancedichters juist dit Attis-Cybele-gedicht zo grondig gebruikt hebben en zoveel woorden en zinswendingen hieruit in hun Bacchusgedichten een plaats gegund hebben.

Het antwoord moet ook weer zo kort mogelijk zijn.

Cybele en Dionysus stammen beiden uit het Oosten: stamland van de twee godheden is het thracisch-phrygisch gebied. Beiden ook zijn goden van de wilde natuur en van de vegetatie. Beiden hebben leeuwen en panters tot hun beschikking. Een trait-d'union is verder - een o.i. niet onbelangrijk punt van overeenkomst - de ekstatische muziek en derhalve is een korte vergelijking van die muziek, of liever, van de muziekinstrumenten, van betekenis: in het hier ter tafel gebrachte Catullusgedicht komt driemaal de tamboerijn voor (vss. 8-10, 21, 29) en in het straks te behandelen gedicht LXIV komt dit instrument eenmaal voor (vs. 261). In LXIII lezen we over de cimbaal (vss. 21 en 29), in LXIV eenmaal: vs. 262. Dan is er de phrygische hoorn (LXIII, 22) of de phrygische fluit (LXIV, 264).

Van oudsher is het muziekverband tussen Dionysus en Cybele aanwezig geweest. De bekendste en voor ons interessantste plaats vinden we in Euripides' Bacchae, het eerste koor (vss. 65 vv.), waar we deze belangrijke plaats aantreffen (vss. 72 vv.):

□
μ□□αρ, □στις ε□δα□μων
τελετ□ς □ε□ν ε□δ□ς
βιοτ□ν □γιστε□ει □α□
□ιασε□εται ψυχ□ν
□ν □ρεσσι βα□χε□ων
□σ□οις □α□αρμο□σιν,
τ□ τε ματρ□ς μεγ□λας □ρ-
για Κυβ□λας □εμιτε□ων,
□ν□ □□ρσον τε τιν□σσων,
□ισσ□ τε στεφανω□ε□ς
Δι□νυσον □εραπε□ει.[2]

(O gelukzalig alwie in voorspoed kennend de inwijding in dienst der goden zijn leven rein leidt en zijn ziel schaart in godes feeststoet, de Bacchusdienst vierend in de bergen met heilige reiniging, en ook de orgiën van de grote moeder Cybele vierend volgens de ritus, en omhoogzwaaiend zijn thyrsusstaf en omkranst met klimop Dionysus dient.)

Nog een andere plaats uit de Bacchae mag genoemd worden. In de verzen 126-129 is sprake van Rhea, zeer vaak met Cybele geïdentificeerd. We lezen daar:

βα□χε□□ δ□ □ν□ συντ□ν□
□□ρασαν □δυβ□□ Φρυγ□ων
α□λ□ν πνε□ματι ματρ□ς τε □□ας □ς
χ□ρα □□□αν, □τ□πον ε□□σμασι Βα□χ□ν·.

(en in gespannen vervoering mengden zij, (d.w.z. de Corybanten) het (geluid van de keteltrom) met de zoetklinkende adem der phrygische fluiten en stelden (de keteltrom) aan moeder Rhea ter hand, begeleiding van de jubel der Bacchen.)

Wie deze twee citaten goed op zich laat inwerken, ziet de samenhang van Bacchus en Cybele helder voor ogen staan. Het is onze vaste, maar niet te bewijzen, overtuiging dat juist deze Euripidesplaatsen de latere renaissancedichters overtuigd hebben van de samenhang van de wijngod en Cybele-Rhea.

In Catullus LXIII vinden we voorts typische Bacchusterminologie overgebracht op de Cybelesfeer. Zo in vss. 23 vv.:

ubi capita Maenades vi iaciunt hederigerae,
ubi sacra sancta acutis ululatibus agitant,
ubi suevit illa divae volitare vaga cohors:
quo nos decet citatis celerare tripudiis.[3.]

[(vs. 19: go together, follow in the Phrygian house of Cybele, to the Phrygian forests of the goddess, where the noise of cymbals sounds, where trimbels re-echo, where the Phrygian flute-player blows a deep note on his curved reed,) where the Maenads ivy-crowned toss their heads violently, where with shrill yells they shake the holy emblems, where that wandering company of the goddess is wont to rove, whither for us 'tis meet to hasten with rapid dances.]

Nu eerst iets over het metrum van het Catullusgedicht. We volgen hier het bekende boek van W.J.W. Koster[4.]: Deze maat is genoemd naar de Galli, priesters van Cybele. Het metrum heet bij de Grieken: γαλλιαμβι□□ν of ook wel

νητρ□α□□ν. Het is een katalektische tetrameter van ionici a minore. Wij geven het grondschema:

⏑⏑–́⏑ | –⏑–́– ‖ ⏑⏑–́⏑ | ⏑⏑⏑⏓

De meest bekende variant is:

––– | ⏑⏑–– ‖ ⏑⏑–– | ⏑⏑⏓
––– | ⏑⏑–– ‖ ––– | ⏑⏑⏓

De ionici a minore zijn vrijwel nergens zuiver, zoals in Catullus LXIII, 54 en 60.

Dat het galliambisch metrum lang vóor Catullus met de Cybeledienst verbonden was, blijkt uit twee griekse versregels in die maat geschreven en ons door de metricus Hephaestion[5.] te boek gesteld:

> Γ□λλαι, μητρ□ς □ρε□ης φιλ□□υρσοι δρομ□δες,
> α□ς □ντεα παταγε□ται □α□ χ□λ□εα □ρ□ταλα.

(De Gallen, thyrsusminnende draafsters van de bergmoeder, door wie muziekinstrumenten en (wel) bronzen kleppers worden bespeeld.)

Het blijft onzeker of Callimachus zelf dit schreef of éen van zijn tijdgenoten. Ook in dit fragment valt het thyrsus-minnen der Gallen op, een adjektief zo bekend uit de Dionysussfeer en in de Orphische Hymnen (54, 11) van Silenus gebezigd.

Tenslotte iets over de doorwerking in de renaissance. De straks ter bespreking komende neolatijnse dichter Marullus is voor zover wij weten de eerste der renaissancepoëten die talloze woorden uit Catullus LXIII overnam en die gebruikte voor zijn Bacchushymne, welke voortbouwt op Hor. 11, 19 en III, 25, vermeerderd met gegevens uit boek III van Ovidius' Metamorfosen en bovendien op Cat. LXIV, 251-264. Natuurlijk komen we daar ter plaatse op terug, maar deze zeldzame pyramide van navolgingen dient evenwel genoemd te worden om nogmaals onze aandacht voor Catullus LXIII te rechtvaardigen.

De toepassing van het galliambisch metrum door Marullus

is alleen maar gebrekkig te noemen[6.], in tegenstelling tot de meesterlijke metrische beheersing van Catullus.

Samenvattend het volgende nog: de lijn (Callimachus)-Catullus-Marullus is op zichzelf al een unieke metrum-ervaring en een merkwaardige toelichting op het algemeen erkende imitatiepatroon van renaissance en oudheid. Het ontlenen van gegevens uit het Attisgedicht of wellicht het Cybelegedicht terwille van Bacchusgedichten moge met de opmerkingen, hierboven neergeschreven, aannemelijk gemaakt zijn in theorie, de praktijk zal ons straks een overvloed van materiaal brengen. Het enige wat nu nog nader besproken dient te worden is Catullus LXIV, dat tenminste enkele echte Bacchusregels aan ons zal toespelen.

Catullus LXIV

Dit unieke epyllion - de term is niet klassiek, maar een vondst van Moritz Haupt in het midden der vorige eeuw[7.] - stelt de onderzoeker voor vele, en ten dele onoplosbare, moeilijkheden. Catullus heeft zonder twijfel in dit gedicht heel hoog gegrepen en met fijne psychologische en eveneens fijne retorische kunst twee mytencomplexen los en toch indringend met elkaar verbonden: het huwelijk van Peleus en Thetis en Ariadne's lotgevallen, toen ze door haar bruidegom Theseus verlaten werd en door Bacchus getroost werd. Het belangrijkste gegeven is ongetwijfeld de bruiloft van Peleus en Thetis, de schildering nog liever van de receptie die aan dat feest inherent was, met de sterfelijke en onsterfelijke gasten, geschenken voor het bruidspaar meebrengend. Het komen en gaan van de gasten (vss. 31 vv. en 277 vv.) leidt naar het hoogtepunt: de bezichtiging van een fraaie purperkleurige sprei op het huwelijksbed van Thetis midden in het atrium van het paleis te Pharsalus. Hierop was in borduurwerk onder meer de verlaten Ariadne afgebeeld. Uitvoerig vertelt Catullus nu een verhaal in een verhaal: de verzen 50-266, (meer dan de helft van het 408 regels tellende gedicht) behandelen de Ariadne-geschiedenis. Welke banden binden nu deze twee mytologische verhalen? Men zou kunnen zeggen dat de dichter de gelukkige liefde van Peleus en Thetis kontrasteert met de ongelukkige afloop van het huwelijk van Ariadne en Theseus, een tegen-

stelling tussen de heros Peleus die een godin trouwt, en die daardoor ‘verhoogd’ wordt, en de ongelukkige huwelijksafloop van twee aardse stervelingen, een heros en een koningsdochter. Maar de verlaten Ariadne (Catullus' tekst zegt dit niet expressis verbis) staat ook een verhoging te wachten: de komende en minnende god Bacchus zal haar tot sterrebeeld verhogen, en meer direkt: hij zal haar droevig verleden uitwissen. Deze scene, de komst van Bacchus en zijn muziek makend gevolg, wordt door Catullus in een kort, verrukkelijk paneeltje getekend (vss. 251-264).

Over het gehele epyllion kunnen we nog zeggen dat de beide myten een voorbeeldige illustratie zijn van de wonderbaarlijke, sprookjesachtige voor-tijd, toen goden en mensen nog open en vrij met elkaar verkeerden. In dramatisch kontrast daarmee staat de godvergeten tijd van Catullus zelf, die klassieke A. Roland Holst. De goden hebben dan de mensen verlaten en ze laten zich niet meer zien. Vandaar des dichters slotontboezeming, de droeve slotregel:

nec se contingi patiuntur lumine claro.

De goden zijn in het donker of halfdonker voor de mens onzichtbaar geworden.

Misschien heeft juist de renaissance voor deze kant van het goddelijk-menselijk verkeer een oprechte voorliefde gehad. Zeer in het kort zullen we de gang van het gedicht hier volgen, en we geven alleen de Bacchus-regels als direkt citaat weer.

In het praeambulum (vss. 1-30) vaart het schip Argo uit; Peleus is aan boord te midden van de helden die het Gulden Vlies in Colchis gaan ontvreemden; de Nereiden duiken uit het water op. Zeer kort, als het ware in telegramstijl (vss. 19 vv.: tum - - - tum - - - tum) vat de dichter de situatie samen. Peleus ziet Thetis en wordt verliefd en Thetis beantwoordt de liefde onmiddellijk; de godin ziet niets vernederends in deze situatie. Zeus geeft zijn toestemming en het huwelijk is snel beklonken.

De verzen 31-42 vertellen van de afreis der gasten naar Pharsalus, de menselijke wel te verstaan: de arbeidzaamheden op het land worden gestaakt. De verzen 43-49 gewagen

van de heerlijkheid en weelde in het paleis van Peleus, wat kulmineert in de dichterlijke beschrijving van de sprei.

De verlaten Ariadne is nu middelpunt (vss. 50-266), zoals ze te zien was op de sprei. Catullus opent pikturaal met een op het strand van Naxos naar de wegroeiende Theseus turende, uitzinnige Ariadne (vss. 52-70).

Dan (vss. 71-123) na een patetische apostrofe tot de door ongelukkige liefde wanhopige Ariadne, spreekt de dichter hoe het kontakt tussen Ariadne en Theseus ontstaan is en hoe zij met haar held wegvluchtte: draad en labyrint komen natuurlijk ter sprake.

In vers 124 komt Catullus weer terug bij de verlaten Ariadne, die nu eens steile bergen beklimt om over zee naar Theseus uit te kijken, en dan weer de zee in loopt.

Vervolgens Ariadne's klacht (vss. 132-201), beginnend met verwijten tegen Theseus, daarna het overzien van haar eigen vertwijfelde situatie en tenslotte een gebed om wraak. In het eerste deel is de retorische expansie over de trouweloosheid van alle mannen wel zeer opvallend. In het middengedeelte verzucht Ariadne, in een toeroep tot Zeus: och, waren de schepen maar nooit voor Kreta's kust verschenen en was de trouweloze Theseus maar nooit als gast in ons huis gekomen. Een spervuur van retorische vragen, van vers 177 af, besluit dit gedeelte. In het derde en laatste deel worden de slangendragende Eumeniden om wraak aangeroepen.

De terugkeer van Theseus in zijn vaderland (vss. 202-248) en de dood van zijn vader noemen we hier alleen maar.

In vers 249 zijn we bij Ariadne terug; en dan komt in snelle vaart God Bacchus met zijn gevolg ten tonele:

At parte ex alia florens volitabat Iacchus
cum thiaso Satyrorum et Nysigenis Silenis,
te quaerens, Ariadna, tuoque incensus amore.
qui tum alacres passim lymphata mente furebant
euhoe bacchantes, euhoe capita inflectentes.[8.]
(vss. 251 vv.)

(In another part of the tapestry youthful Bacchus was wandering with the rout of Satyrs and the Nysaborn Sileni,

seeking thee, Ariadna, and fired with thy love;... who then, busy here and there, were raging with frenzied mind, while ‘Evoe!’ they cried tumultuously, ‘Evoe!’ shaking their heads.)

Als de lezer soms vergeten is dat de dichter de sprei op het huwelijksbed omstandig evokeert, dan helpt de dichter dit weer opnieuw in de herinnering op te roepen. Boeiend is het dat Catullus zich direkt tot Ariadne wendt en tot haar spreekt, als hij de Bacchuscortège en de god zelf op haar laat afkomen.

En dan volgen nog deze regels over de epifanie van de god:

Harum pars tecta quatiebant cuspide thyrsos,
pars e divolso iactabant membra iuvenco,
pars sese tortis serpentibus incingebant,
pars obscura cavis celebrabant orgia cistis,
orgia, quae frustra cupiunt audire profani;
plangebant aliae proceris tympana palmis,
aut tereti tenues tinnitus aere ciebant.
multis raucisonos efflabant cornua bombos,
barbaraque horribili stridebat tibia cantu.
(vss. 256 vv.)

(Some of them were waving thyrsi with shrouded points, some tossing about the limbs of a mangled steer, some girding themselves with writhing serpents, some bearing in solemn procession dark mysteries enclosed in caskets, mysteries which the profane desire in vain to hear. Others beat timbrels with uplifted hands, or raised clear clashings with cymbals of rounded bronze: many blew horns with harsh-sounding drone, and the barbarian pipe shrilled with dreadful din.)

In dit tweedelige citaat slechts één regel over Bacchus' verliefdheid op Ariadne. De dichter staat niet stil bij de ontvangst van de god door Ariadne: tenslotte beschrijft Catullus alleen maar wat hij als momentopname op de sprei ziet afgebeeld. Ook de verhoging van Ariadne wordt niet meegedeeld.

Het lijkt wel alsof Catullus de Bacchantenoptocht onderverdeelt: allereerst de euhoe-roepsters, dan de hoofd-

schudsters[9], de thyrsus-zwaaisters[10], de omofagiebedrijfsters[11], de slangendraagsters[12], de draagsters van de heilige mysteriën in kisten[13]; en dan de muziek van timpanen en cimbalen met de klankschilderende regel:

... tereti tenues tinnitus...,

en de horens en ook nog de in de Rheacultus specifiek thuishorende phrygische fluiten, die de bacchische muziek afsluiten.

En het gehele tafereel wordt beëindigd met:

Talibus amplifice vestis decorata figuris
pulvinar complexa suo velabat amictu.
(vss. 265 vv.)

(Such were the figures that richly adorned the tapestry which embraced and shrouded with its folds the royal couch.)

Over het slot nog enkele woorden. De sterfelijke gasten gaan na de receptie huiswaarts en zij maken plaats voor de goden, voor Chiron en Penëus, voor Prometheus en Jupiter en de andere goden.

In vers 306 wordt de komst van de Parcen beschreven, die o.a. een lied zingen ter ere van het huwelijk.

En dan het slot (vss. 382 vv.): de pessimistische en persoonlijke ontboezeming van de dichter: vroeger daalden de goden uit de hemel af naar de woningen der heroën op aarde en:

saepe vagus Liber Parnasi vertice summo
Thyadas effusis euantis crinibus egit,
cum Delphi tota certatim ex urbe ruentes
acciperent laeti divum fumantibus aris.
(vss. 390 vv.)

(Often Liber roving on the topmost height of Parnassus drove the Thyades crying ‘Evoe!’ with flying hair, when the Delphians, racing eagerly from all the town, joyfully received the god with smoking altars.)

Bacchus rondzwervend op de toppen van de Parnassus!

We besluiten met de prachtige regels van de Parcen (vss. 379 vv.):

anxia nec mater discordis maesta puellae
secubitu caros mittet sperare nepotes.

(Nor shall her anxious mother, saddened by lone-lying of an unkindly bride, give up the hope of dear descendants.)

Deze verzen citeren we liever nog dan dat we met de zo sombere dichter de lange lijst van zonden nagaan van een god-verlaten tijd (vss. 397 vv.).

Bibliografie

63. *O. Weinreich*, Catulls Attisgedicht, Mélanges Cumont, Brussel 1936, pp. 463-500.
V. Bongi, Attis, Florence 1944.
J. Granarolo, L'Oeuvre de Catulle, aspects religieux, éthiques et stylistiques, Paris 1967, pp. 56-58, 109[2], 141-144.
64. *R. Waltz*, Caractère, sens et composition du poème 64 de Catulle, Rev. Et. Lat. 23, 1945, pp. 92-109.
J.P. Boucher, A propos du carmen 64 de Catulle, Rev. Et. Lat. 34, 1956, pp. 190-202.
F. Klingner, Catulls Peleus-Epos, Sitzber. d. Bayr. Akad. d. Wissensch. 1956, 6.
J. Granarolo, o.c., pp. 131-144; 146-156.
Nieuwste kommentaar op heel Catullus: *C.J. Fordyce*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
Uitvoerige Catullusbibliografie in *W. Kroll*, Catull, 4e uitgave Teubner, Stuttgart 1960 (Anhang: pp. 301-314 van de hand van *J. Kroymann* over de jaren 1930-1960).

Eindnoten:

1. Zie sub voce Attis: The Oxford classical dictionary.
2. Vgl. Eur. Bacchae 59, waar eveneens van Rhea sprake is.
3. Hier: The Loeb Classical Library (London-Cambridge, 1962): The poems of Gaius Valerius Catullus, transl. by F.W. Cornish M.A., p. 93.
4. *W.J.W. Koster*, Traité de Métr.[2] (Leiden 1953), p. 205.
5. XII, p. 39, ed. *R. Westphal*, Scriptores Metrici vol. 1 (Leipzig 1866).
6. Zie *David A. Campbell*, Galliambic Poems, Bibl. d'Hum. et Ren. T. 22, 1960, p. 494.
7. *Moritz Haupt*: Opuscula, 1855, pp. 67 vv.
8. De door ons hier gegeven tekst van vs. 254 luidt volgens de overlevering, die amper juist kan zijn: ‘qui tum’. Veelal leest men met *Bergk*: qu*a*e tum en neemt men vóor vs. 254 de lacune aan van éen vers, waarin de vermelding van de Bacchanten kan hebben gestaan.
9. Vgl. LXIII, 23:... capita Maenades vi iaciunt.
10. Euripides, Bacchae, vs. 25.
11. Idem, vs. 739.
12. Idem, vs. 697.
13. Seneca, Herc. Oet., vs. 592.

2. *Propertius*

Propertius, ongeveer 50 jaar voor Christus geboren, is de dichter van gevonden en weer verloren liefde, de dichter van Cynthia, die hij vijf of zes jaar bemind heeft. Zijn vier boeken, elegieën, schreef hij tussen 33 en 16. Ons gaat het om III, 17, een echte Bacchus-elegie.

Als wij voor deze elegie een naam zouden moeten bedenken, luidde deze: Wijn en liefde. Maar deze titel verdient dan nog wel enige verduidelijking: de liefde is hier een hopeloze en landjonker Propertius is voorgoed door de geliefde versmaad en verlaten en daarom bidt hij tot Bacchus om verlossing uit zijn leed. Het tema is aldus als traditioneel onderkend, want van oudsher zijn liefde en wijn, Venus en Bacchus zeer intieme naburen.

In de eerste twaalf regels lezen we een gebed tot Bacchus, zoals het gedicht ook aldus eindigt (vss. 41-42). Het grote middenstuk (vss. 13-40) behelst een belofte van de dichter aan Bacchus, indien deze hem een zorgeloze slaap zal schenken. Deze belofte is tweeledig: de dichter zal wijnstokken planten (vss. 15-18), het praktische deel van de godsverering, en (vss. 21-40) hij zal op poëtische wijze de god eren. Dat poëtische 'offer' bestaat weer uit twee gedeelten: het eerste deel is mytologisch, het tweede is een schildering van de Bacchusfiguur, een Bacchusbeeld alshetware, waarbij de vereerders en het gevolg van de god niet vergeten worden; ook Cybele vinden we in dit gedicht terug en tenslotte is er de wijnscheppende priester, dus de schildering van een Bacchusoffer. Het tweede gedeelte van het grote middenstuk (vss. 21 vv.) begint op een wijze die nog even onze aandacht verdient. Vers 21 begint aldus:

> 'dicam ego...'

en niet op bijvoorbeeld de volgende wijze: 'In mijn gedicht zult ge....' Propertius geeft een zeer aktieve en direkte schildering. Het lijkt wel alsof de dichter voor Bacchus een standbeeld aan het oprichten is. Kortom: het wekt de indruk of Propertius poëzie en plastiek in elkaar doet overgaan en dat is nu juist de hoge pindarische stijl die volgens

vers 40 de bedoeling van de dichter is. Stellig heeft de dichter opzettelijk beide gedeelten, het mytologische en het hogere pindarische met het betekenisvolle ‘merum’ laten eindigen (vss. 28 en 38), de onvermengde wijn die de ongelukkige poeet zo nodig had.

Het begin van het gedicht is van een indrukwekkende tourmentatie en getuigt van een grote liefdesnood. Bacchus en Venus zijn beiden met name genoemd. Ter aanvulling van wat we hierboven schreven: Venus en Bacchus vullen elkaar niet aan, zijn niet elkaars komplementen; maar Bacchus moet zijn heilzame werking schenken nu Venus verdwenen is.

De dichter werpt zich op de knieën voor de altaren van Bacchus, nederig, als smekeling: de omstandigheden dwingen hem daartoe. Bacchus is toch de enige die in staat is het liefdesverdriet te doen beëindigen; menselijke liefdesellende wordt door wijn genezen.

Na deze heftige inzet ziet het er naar uit dat de dichter niet schrijft over een Bacchusceremonie, maar alleen over de uitwerking van de wijn op een geslagen mens.

Opmerkelijk is tenslotte wel dat hier nu in volle glorie Ariadne genoemd wordt: Bacchus, de door de dichter aangeroepene, wordt eraan herinnerd dat de liefde hem niet vreemd is geweest en dat Ariadne door de god verhoogd is tot aan de hemel.

Bij vers 13 begint het tweede gedeelte met een tot de god gerichte lofzang op de wijn, die de zorgen doet vergeten en de reeds genoemde gelofte wordt onder woorden gebracht: de dichter zal druiven verbouwen ter ere van Bacchus en hij zal zijn wijngaarden beschermen tegen wilde geiten. En onmiddellijk daarop is er de tweede gelofte: de dichter zal zijn werk aan de god wijden en met deze dubbele gelofte bindt de dichter zich aan de god, die hem heil en heul moet schenken in zijn benarde omstandigheden.

Op een onnavolgbaar prachtige wijze verbindt de dichter zich aan de wijngod, die geeft en ontvangt: de wijngaarden zullen door de god vruchten en dus wijn schenken aan de dichter die zijn oeuvre onverbrekelijk aan de god wijden zal. Het eerste pars van het derde gedeelte is dan mytologischvererend: Propertius stipt de geboorte van Bacchus aan,

waarbij de bliksem, die Semele trof, uit de Etna afkomstig is, de smidse der Cyclopen; hij noemt de indische veldtocht, de dood van Lycurgus en van Pentheus, de ondergang van de tyrreense zeerovers. Het zijn herinneringen aan de straffende god, maar er volgt meer: de beken van Naxos, het eiland van Ariadne en Bacchus, waren met wijn gevuld, een parallelwonder als in Euripides, Bacchae (vs. 704-711).

En dan ontwerpt Propertius een eigen, overdadig beeld van de aanbeden god: klimopranken om zijn nek, de mitra op het hoofd, de hals stromend van olijfolie, het kleed tot over de voeten.

Dan de vrolijke muziek van Bacchus' begeleiders: de thebaanse Bacchanten slaan de timpaan, Panfiguren blazen op de rietfluit, de wilde Cybele bespeelt de cimbalen. En tenslotte tekent de dichter een mengvat voor de tempeldeuren, waaruit een priester met een gouden lepel de wijn schept voor de offerplechtigheden.

In het slotgedeelte (vss. 39 vv.) lezen we de herhaling van des dichters gelofte hoog van god, van Bacchus, te zingen, zo de god hem bevrijdt van zijn liefdesellende in een diepe slaap.

Nunc, o Bacche, tuis humiles advolvimur aris:[1]
da mihi pacato vela secunda, pater.[2]
tu potes insanae Veneris compescere fastus,[3]
curarumque tuo fit medicina mero.[4]
per te iunguntur, per te solvuntur amantes:
tu vitium ex animo dilue, Bacche, meo.[6]
te quoque enim non esse rudem testatur in astris
lyncibus ad caelum vecta Ariadna tuis.
hoc mihi, quod veteres custodit in ossibus ignes,
funera sanabunt aut tua vina malum.
semper enim vacuos nox sobria torquet amantes,
spesque timorque animos versat utroque modo.[12]
quod si, Bacche, tuis per fervida tempora donis[13]
accersitus erit somnus in ossa mea,
ipse seram vitis pangamque ex ordine collis,[15]
quos carpant nullae me vigilante ferae.
dum modo purpureo cumulem mihi dolia musto,[17]

1 Statius (in het vervolg afgekort Stat.) Silvae 5, 1, 73: dum cunctis supplex *advolveris* aris.
2 Ov. Fast. 3, 780: mite caput, pater, huc placataque cornua vertas / et des ingenio *vela secunda* meo!
3 Tib. 1, 2, 1: adde merum vinoque novos compesce dolores, occupet ut fessi lumina victa sopor.
4 Ov. Ars Am. 1, 238: cura fugit multo diluiturque mero. Lygdamus (in het vervolg afgekort Lygd. (ook Tib.)) 6, 4: saepe tuo cecidit munere victus amor.
6 vitium ex animo: = Grattius 499.
12 utroque modo: = Valer. Max. 6, 5, 1; Sen. ep. 117, 10; Gell. N.A. 5, 10, 9.
13 tuis per fervida tempora donis: vgl. Ov. Amor. 1, 6, 37: modicum *circa mea tempora* vinum.
15 Tib. 1, 1, 7: *ipse seram* teneras maturo tempore vites; Stat. Silv. 1, 4, 13.
17 tumeant[*] mihi dolia musto: Aetna 271: tumeant ut dolia musto. purpureo... musto: = Nemesianus Ecl. 3, 45.
*. Onze tekst heeft : ‘cumulem’; anderen lezen echter met : ‘tumeant’. De onverstaanbare overlevering heeft: ‘numerem’ of ‘numen’.

Now, O Bacchus, I cast me down before thine altars in lowly supplication; O father, give me peace and prosper my sails. Though Venus be frenzied, thou canst quell her scorn, and woes find healing from thy wine. By thee are lovers yoked, by thee set free; do thou, O Bacchus,[7-8] wash this weakness from my soul. Thou also art not unversed in love; to that Ariadne rapt heavenward in thy lynx-drawn car bears witness among the stars. This curse that for many a year hath kept a fire ablaze within my bones only death or thy wine shall heal. For a sober night is always torment to lonely lovers, and hope and fear rack their spirits this[16] way and that. But if, O Bacchus, by thy gifts making my brain to burn thou shalt bring sleep[19] to rest my bones, then will I sow vines[20] and plant my hills with rows, and will[21-28] watch that no beasts of the wild make havoc thereon. If only I may crown my vats with purple must

7-8 Ariadne's hemelvaart en haar krans als sterrenbeeld: Aratus 71; Cat. 66, 59; Ov. Fast. 3, 509 vv.; Ars. Am. 1, 557-8.

16 Onze tekst plaatst na ferae een punt, anders interpungeert *Rothstein*: komma na ferae.

19 cornua: Tib. 2, 1, 3; Ov. Met. 4, 19; Seneca (in het vervolg afgekort Sen.) Phaedra 756; Valerius Flaccus (in het vervolg afgekort Val. Flacc.) 2, 271; Nemesianus (in het vervolg afgekort Nem.) Ecloga, 3, 36. Festus Pauli 33, 9: cornua Liberi patris simulacro adiciuntur, quem inventorem vini dicunt, eo quod homines nimio vino truces fiunt. Horens als symbolen van wijnzucht: Hor. Carm. 3, 21, 8 (nagevolgd door Ov. Ars Am. 1, 239), zie ook Ov. Ars Am. 2, 380: Aonii cornibus icta dei, d.w.z. ebria.

20 Over virtus (= □ρετ□): *Reitzenstein,* Hellenist. Wundererzählungen, 151 en *E. Norden,* Agnostos Theos, 154.

21-28 Deze Διονυσια□□ in nuce kan ook pikturaal beïnvloed zijn: Longus 4, 3, 2 over afbeeldingen in een Dionysus-tempel: ε□χε δ□ □α□ □νδο□εν □ νε□ς Διονυσια□□ς γραφ□ς, Σεμ□λην τ□□τουσαν, □ρι□δνην □α□ε□δουσαν, Λυ□ο□ργον δεδ□μενον, Πεν□□α διαιρο□μενον. □σαν □α□ □νδο□ νι□□μενοι □α□ Τυρρηνο□ μεταμορφο□μενοι.
Zie de opsommingen Ov. Met. 4, 17; Hor. Carm. 2, 19; Sen. Oed. 403 vv.; Ov. Fast. 3, 715 vv.

et nova pressantis inquinet uva pedes,
quod superest vitae per te et tua cornua vivam,
virtutisque tuae, Bacche, poeta ferar.
dicam ego maternos Aetnaeo fulmine partus,
Indica Nysaeis arma fugata choris,
vesanumque nova nequiquam in vite Lycurgum,
Pentheos in triplices funera grata greges,[24]
curvaque Tyrrhenos delphinum corpora nautas
in vada pampinea desiluisse rate,
et tibi per mediam bene olentia flumina Diam,
unde tuum potant Naxia turba merum.
candida laxatis onerato colla corymbis
cinget Bassaricas Lydia mitra comas,

24 triplices... greges: vgl. Eur. Bacch. 670: □ρ□ δ□ θι□σονς τ□ε□ς γυναι□ε□ων χορ□ν etc.

and the new grape may dye my feet that tread the winepress then through all my life to come thou and thine horns shall give me life and men shall call me the poet of thy virtue, O Bacchus. I will sing how the thunderbolt of Etna's forge blasted thy mother and brought thee to the birth, how the[33] warriors of Ind were driven in flight by Nysa's dancers, how Lycurgus maddened[35] in vain over the new-found vine, how Pentheus' death brought joy to the three[37-38] companies of Maenads, how the Tuscan sailors, turned to curved dolphinshapes, leapt into the sea from the vineclad ship, and how fragrant streams flowed for thee through Dia's midst and the folk of Naxos drank thy wine therefrom. While they white neck bows beneath the trailing ivy-clusters, the Lydian turban shall crown thy hair, O Bassareus.

33 Dircaeae: Dirce was Bacchante van Dionysus te Thebe: Hyginus (in het vervolg afgekort Hyg.) fabula 7.

35 Cybele's muurkrans: Lucretius (in het vervolg afgekort Lucr.) 2, 606; Verg. Aen. 6, 785.

37-38 Het subjekt is niet de priester, doch het mengvat. Men supplere: ‘erit’ of leze met *Heinsius*: cratere antistes et auro. De priester is a.h.w. Propertius zelf, zo bv. *Jean Paul Boucher,* Etudes sur Properce, Problèmes d'inspiration et d'art, Bibl. d. Ecol. Franc. d'Ath. et de Rome. fascic. 204 (Parijs 1965), p. 238 n. 1. 42 Tib. 1, 2, 2.

levis odorato cervix manabit olivo,
et feries nudos veste fluente pedes.
mollia Dircaeae pulsabunt tympana Thebae,[33]
capripedes calamo Panes hiante canent,[34]
vertice turrigero iuxta dea magna Cybelle
tundet ad Idaeos cymbala rauca choros.
ante fores templi crater antistitis auro
libabit fundens in tua sacra merum.
haec ego non humili referam memoranda coturno
qualis Pindarico spiritus ore tonat:
tu modo servitio vacuum me siste superbo,
atque hoc sollicitum vince sopore caput.

33 mollia... tympana: vgl. Stat. Achill. 1, 654: tibi mollia gesto tympana.
34 capripedes... Panes: Ausonius (in het vervolg afgekort Aus.) Mosella 172, vgl. Anth. lat. 682, 1 Riese.

Thy smooth throat shall stream with scented oil of olive, and thy flowing robe shall strike thy naked feet. Dircean Thebes shall beat the womanish timbrel for thee, and goat-footed Pans shall make music on the pipes of reed. Hard by the great goddess, Cybelle, her head tower-crowned, shall clash the harsh cymbals to the Idaean dance. Before the temple gates shall stand the bowl, and the priest shall draw wine therefrom with golden ladle and pour it on thy sacrifice.
Of all this will I sing, things meet for no lowly accent, but with such voice as thundered from the lips of Pindar. Do thou only set me free from this haughty tyranny and vanquish mine anguished soul with slumber.

Excursus Propertius

In Propertius, ed. *Petrus Burmannus Secundus*, afgesloten door *Laurentius Santenius*, Utrecht, Barth. Wild, 1780, p. 649, noten kol. 1 lezen we:

'Inter Musae Propertianae, quae supersunt, monumenta, non ultimo loco censenda est haec Elegia, instar Hymni in Bacchum referens: in quo argumento foecunda Italorum ingenia feliciter etiam se exercuerunt, sed diverso metri genere, quod Galliambo carmine ad Catulli imitationem *Marullus* Lib. II Hymnor. Carm. 6, *Flaminius* Lib. I Carm. XIV, et praesertim *Muretus* praestiterunt, qui ex hoc Propertii Carmine multos colores venuste aemulatus est, Galliambo in Bacchum, quem inseruit Commentario ad Catull. pag. 85b et seqq. ed. *Aldi*, nam in nulla Mureti Poëmatum, nequidem in ultima *Thomasii* editione editum comparet, in quo tam artificiose Catulli genium expressit, ut ex eo nonnulla pro ipsius Catulli versibus produxerit *Delrius* Comm. ad Senecae Oedipum v. 493. pag. 116. iisdemque etiam Mureti versibus deceptus fuerit *Germanus Valens Pimpontius** qui Virgilium Lib. II G. 392 ex illo Catulli, ut credebat, loco sua desumsisse existimavit, ut de eo notat *Vulpius* ad initium Galliambi Catulliani de Cybele et Atti Carm. LXII. his tertium ejusdem argumenti Galliambum notaverat *Broukhusius* exstare apud *Jul. Caes. Scaligerum* in Hypercritico seu Poëtices Lib. VI. et in *Georgii Anselmi* Poëmatibus pag. 186. simili tramite insistentes, sed numeris Elegiacis, Propertii vestigia secuti sunt e Batavis nostris *Daniel Heinsius*, cujus Hymnus ad Bacchum exstat in illius *Monobiblo* Eleg. XV. p. 236. Poëmat. et de ingenii palma cum patre successu invidendo contendens *Nicolaus Heinsius*, insigni et eruditissima Elegia, quae exstat inter ejus carmina Juvenilia Lib. I. El. IX'

In Burman's uitvoerige kommentaar wijzen we op de noot op vss. 41-42, het slot van het gedicht van Propertius:

'Colorem hinc deduxit Marc. Ant. Flaminius in fine optimi Galliambi ad Bacchum, imitatione Catulliana scripti, Lib. I, Carm. XIV.

... Tuo mihi saltem munere liceat
rabidi furorem amoris conpescere, pater, et
da servitio gravi dominae vivere vacuum'.

Wij willen de lezer deze noot niet onthouden omdat daaruit blijkt dat Burmannus de door ons uitgewerkte Bacchusstof in nuce gezien heeft.

* Bedoeld is Vaillant de Gueslis, bisschop van Orléans, † 1587. Hij schreef een kommentaar op Virgilius, Antwerpen, 1575.

Bibliografie

ed. *Max Rothstein*, Berlin Weidmann 1924[2], pp. 135-144.

ed. *H.E. Butler* en *E.A. Barber*, Oxford 1933, tekst: pp. 105-106, comment.: 303-306.

ed. *F. Dornseiff*, Leipzig, Teubner 1958, pp. 120-121.

ed. *Wilhelm Willige*, München, Heimeran-Verlag 1960[2]. <Properz: Elegien. Lateinisch und deutsch. hrsg. und übers. v.W. Willigeτ; pp. 182-183.

ed. *W.A. Camps*, Cambridge 1966: Propertius Elegies book III, pp. 40-41, comment.: 132-137.

D.R. Shackleton Bailey, Propertiana, Cambridge 1956, pp. 189-193.

Jean Paul Boucher, Etudes sur Properce, Paris, 1965, pp. 237-238.

3. *Lygdamus*[1.]

De gedichten van Tibullus omvatten drie boeken, waarvan er twee gepubliceerd zijn voor de dood van deze dichter, in het jaar 19 voor Christus; het derde boek bevat gedichten van verschillende auteurs, o.a. zes elegieën van een zekere Lygdamus, over wie weinig bekend is, maar die beïnvloed is door dichters als Tibullus, Propertius en Ovidius. De zesde elegie is voor ons nog van betekenis.[2.]

Ook dit gedicht is er één van een verlaten minnaar: de zeer jonge dichter is door zijn vrouw Neaera verlaten en weer is het Bacchus die troost verlenen moet. Maar de treurnis is te groot en Lygdamus kan zijn liefdesverdriet nauwelijks de baas: hij kan Neaera niet vergeten en tot viermaal toe (vss. 7, 31, 36 vv., 52) roept hij zichzelf terug tot de werkelijkheid van zijn feestelijk drinkgelag, tot de steun die god Bacchus de verlatene nog alleen maar schenken kan.

Men zou het gedicht kunnen noemen: Bacchus en Amor; want het tweetal wordt bij voortduring vergeleken, maar de omstandigheden brengen mee dat Amor voor Bacchus onder doet.

In het begin roept de dichter Bacchus aan om zijn aanwezigheid te vragen, opdat de smart en ellende van de liefde verdwijnen. Bacchus wordt hier aangeduid met het adjektief candidus, stralende. De mystieke wijntak (vs. 1) heeft hij in de hand: 'mystica vitis' heeft nog steeds geen verklaring gevonden; zijn slapen zijn met klimop omwonden; het gevulde glas moet dan de zorgen verdrijven. En de schenker wordt gevraagd royaal in te schenken.

De zorgen moet nu snel verdwijnen (vs. 7): (ite - - - ite...) en deze bezongen dag moge glanzen onder de stralendste voortekenen. De dichter zal de tafel presideren. En dan volgt een uitvoerige ontboezeming over Dionysus, die het hart vertedert en verrijkt, het trotse gemoed verzacht, dat zich geheel aan de geliefde overgeeft. Woeste tijgers en leeuwen worden door deze god overwonnen. Ook Amor vermag dit en nog meer, maar in het geval van de dichter moet om Bacchus gevraagd worden: de bekers mogen niet leeg blijven!

En toch is er dan ook de vraag naar matigheid, maar zij die

in het geheel niet drinken, roepen eveneens de toorn van de god over zich.

Een zonder twijfel nu schertsend ingevoegd mytologisch voorbeeld om deze opvatting kracht bij te zetten volgt: de bloedige buit van Agave, de cadmeische moeder, is het voorbeeld, de geheelonthouder Pentheus, die getuigen kan hoe groot en verschrikkelijk Bacchus wel is en met welke straf hij dreigt. En de mytologische straf van een vertoornde god wenst de dichter nu wel toe aan de vrouw die hem verlaten heeft. Maar van deze gedachte stapt hij, geschrokken, snel af:

> quid precor a demens? venti temeraria vota...
> diripienda ferant
> (vss. 27-28).

Weg met alle treurige gedachten: want het is een 'serena dies', en een zorgenvrije dis is gepast. De 'serena dies' van vers 32 doet ons aan 'candide Liber' van het begin herinneren, zoals ook in vers 30 de 'candida fata' van Neaera. Maar de wolken komen weer terug als de dichter weer opnieuw inzet met de noodkreet:

> ei mihi...
> (vs. 33).

De smart wordt door het drinken niet verdreven en de dichter is niet in staat kunstmatig te lachen en te huichelen, en bij 'verontrusten' past geen dronkemanstaal.

En weer een manhaftige ruk aan het wankelend moreel:

Wat klaag ik ongelukkige? Vliedt heen kommer en smart:

> quid queror infelix? turpes discedite curae...
> (vs. 37).

Pater Lenaeus heeft een hekel aan sombere praat. Een tweede mytologisch eksempel volgt, op bijzonder kurieuze wijze in het geding gebracht: het beeld van de verlaten Ariadne. Lygdamus verlaten, Ariadne verlaten, ziedaar een sluitende kongruentie. We zouden er nog aan kunnen toe-

voegen: beiden moeten heil van Bacchus verwachten. Boeiend is het dat in de volgende regel (vs. 41) de dichter een eresaluut brengt aan Catullus, wiens gedicht LXIV hem de bijnaam 'doctus' bezorgde. De parallel is daarom vreemd omdat Ariadne klaagt 'over de trouweloosheid van alle mannen', Lygdamus omgekeerd over alle vrouwen (vss. 45 vv.).

In vs. 41 vv. zegt Lygdamus: terwijl Ariadne althans Catullus als pleitbezorger had (cecinit pro te...), heb ik niemand en daarom verbind ik zelf aan mijn klacht een waarschuwing:

> vos ego nunc moneo:...
> (vs. 43),

en in dit citaat heeft het personale 'ego' de volle en algehele nadruk. En de waarschuwing luidt dan ongeveer: weer ook het gespuis van vrouwen. De eden van die vrouwspersonen bij Juno en Venus zijn absoluut onbetrouwbaar.

En dan roept de dichter, wellicht licht ironiserend, uit: Waartoe al die klachten over een bedriegelijk meisje? Weg met die al te serieuze taal! Neaera, je bent aantrekkelijk, graag zou ik dag en nacht met je samen willen zijn, met jou, trouweloze.

Het motief van trouweloosheid wordt hier driemaal door 'perfida' passend benadrukt. Maar de zo trouweloze is de dichter toch lief:

> perfida, sed, quamvis perfida, cara tamen!
> (vs. 56).

Zo is dan eindelijk het diepste gevoelen van de dichter openlijk uitgesproken. In zijn afscheid verklaart hij de vrouw toch zijn liefde. En dan staat niets meer het vieren van het drinkgelag in de weg, met:

> Naida Bacchus amat:...
> (vs. 57)

is de overgang tot de feestvreugde zonder meer gegeven.

Water dient de wijn van oude jaargang wat te temperen, de vrouw hoeft het diner niet te bezoeken, de dichter zal er niet om wakker liggen. Wel horen we nog enige wrok doorklinken, maar de roep is om de dienaar, die wijn moet aanbrengen.

Candide Liber ades: sic sit tibi mystica vitis
semper, sic hedera tempora vincta feras;
aufer et ipse meum pariter medicande dolorem:[3]
saepe tuo cecidit munere victus Amor.
care puer, madeant generoso pocula baccho.
et nobis prona funde Falerna manu.
ite procul durum curae genus, ite labores;[7]
fulserit hic niveis Delius alitibus.
vos modo proposito dulces faveatis amici,
neve neget quisquam me duce se comitem;
aut si quis vini certamen mite recusat,
fallat eum tecto cara puella dolo.
ille facit mites animos deus, ille ferocem
contudit et dominae misit in arbitrium;
Armenias tigres et fulvas ille leaenas
vicit et indomitis mollia corda dedit.
haec Amor et maiora valet. sed poscite Bacchi
munera: quem vestrum pocula sicca iuvant?

3 vv. vgl. Tib. 1, 2, 1-4: Adde merum vinoque novos compesce dolores,/ occupet ut fessi lumina victa sopor,/ neu quisquam multo percussum tempora baccho / excitet, infelix dum requiescit amor. 3 aufer et ipse meum pariter medicande dolorem: vgl. Ov. Ars Am. 1, 525 vv.: Ecce suum vatem Liber vocat: hic quoque amantis adiuvat et *flammae*, *qua calet ipse*, *favet*.

7 Verg. Buc. 1, 74; 7, 44; 10, 77.

Lygdamus at the Feast

Fair Liber, come to me; so mayst thou ever have[1] thy mystic vine, so bear the ivy bound about thy[2] brows. And do thou take away my pain with healing[3] chalice. Oft has Love fallen, vanquished by thy[4] bounty. Dear lad, let the cups be flooded with noble wine; slant the hand that pours out our Falernian.
Go, far away go, toils and troubles, heartless tribe.[8]
Here let the Delian shine with his birds of snow.
Only, dear friends, ye must approve my project, and none refuse his company if I lead the way. Or if any shrinks from wine's gentle bouts, let his dear lass play him false with covert treachery. Our god[13] softens the heart, he crushes the proud spirits and sends them under the strict yoke of a mistress. He vanquishes the Armenian tiger and the tawny lioness and puts a tame heart in the tameless. These things, and greater, can Love do. But do ye call for the gifts of Bacchus. For which of you have chill draughts charms?

1 mystica vitis: Een oude Tibullus-editie cum notis variorum (A'dam, Wetsteniana officina 1708 p. 339) tekent aan: ‘vitem Turnebus mysticam dici auctor est, quod cum Cerere Liber et Libera initiis colerentur, et thyrsi vitium pampinis inplexi gererentur ab initiatis, Lib. 29. Advers. C. 32’.
2 geras: aldus A. Statius, mogelijk beter dan feras.
3 Voor de korrupte overlevering ‘pariter medicando□’ lezen we liever met *A. Statius* ‘pariter medicande’, ook vanwege de woorden ‘et ipse’. Zo b.v. *Mauriz Schuster*, Tibull-Studien (Hildesheim 1968) pp. 160-162. De textus receptus is die van *Waardenburg*: ‘patera medicante’, zo ook Postgate, zie zijn vertaling ‘with healing chalice’.
- dolorem: sc. Amoris, vgl. Nem. ecl. 2, 28: furores; Maximianus, eleg. 3, 30.
4 Amor: mogelijk ook: amor.
8 Delius: d.w.z. Phoebus = Sol. Noch Venus (Housman) noch Euhius (Baehrens) hebben hier iets te zoeken.
13 ille niet Amor, maar: Bacchus.
- mites: zo Postgate, anderen verkiezen de variant ‘dites’.

convenit ex aequo nec torvus Liber in illis
qui se quique una vina iocosa colunt:
nam venit iratus nimium nimiumque severis;
qui timet irati numina magna, bibat.
quales his poenas qualis quantusque minetur,
Cadmeae matris praeda cruenta docet.
Sed procul a nobis hic sit timor, illaque, si qua est,
quid valeat laesi sentiat ira dei.[26]
quid precor a demens? venti temeraria vota,[27]
aeriae et nubes diripienda ferant.
quamvis nulla mei superest tibi cura, Neaera,
sis felix et sint candida fata tua.
at nos securae reddamus tempora mensae:
venit post multas una serena dies.
ei mihi, difficile est imitari gaudia falsa,
difficile est tristi fingere mente iocum,
nec bene mendaci risus componitur ore,
nec bene sollicitis ebria verba sonant.
quid queror infelix? turpes discedite curae:
odit Lenaeus tristia verba pater.
Gnosia, Theseae quondam periuria linguae
flevisti ignoto sola relicta mari:[40]
sic cecinit pro te doctus, Minoi, Catullus,[41]
ingrati referens impia facta viri.
vos ego nunc moneo: felix, quicumque dolore
alterius disces posse cavere tuom.[44]
nec vos aut capiant pendentia bracchia collo
aut fallat blanda sordida lingua prece.

26 laesi ... ira dei: vgl. Ov. Trist. 1, 5, 84; ex Pont. 1, 4, 44.
27 quid precor a demens?: vgl. Tib. 4, 13, 17: quid facio demens; Verg. Buc. 2, 60.
40 Ov. Ars Am. 3, 35-36: quantum in te, Theseu, volucres Ariadna marinas pavit, *in ignoto sola relicta loco*.
41 doctus: Ov. Amor. 3, 9, 62. vgl. Cat. 64, 52 evv.
44 Ov. Ars Am. 3, 455: *Discite ab alterius vestris timuisse querelis*.

A mate and equal, with no front of menace,[21] doth Liber show himself to such as pay their court[25] to him and joyous wine at once; while without bound or measure runs his wrath against the austere. Whoso fears a mighty god in anger, let him drink. For such what chastisement he threatens, what and how great the threatener, the bloody quarry of the Theban mother shows us well. But far from us be this terror; let *her* feel all the anger of an[32] outraged god. Ah, what is this mad prayer? May the winds and clouds of heaven bear off and scatter all ways the reckless wish! And, Neaera, though no thought of me survives in thy breast, mayst thou be happy and thy lot be bright. But let us devote these moments to the cheering board. After many days a cloudless one has come.
Ah me! mock joys are hard to make; 'tis hard to feign merriment when the heart is sad. Ill is it to force a false smile to the face; ill is it when tipsy accents are heard from the distressed. Unhappy, what is this complaining? Away, ye ugly cares!
Father Lenaeus loathes the language of sorrow. In old times, maid of Cnossos, thou wast left alone to mourn the perjuries of Theseus' tongue to an alien sea.
So for thee, daughter of Minos, did accomplished Catullus sing, recounting the wicked doings of thy ingrate husband. And so I now warn you, friends.
Fortunate wilt thou be who art taught by another's suffering to avoid thy own. Be not ye deceived by[19] arms flung round your necks, or cheated by a knavish tongue with wheedling prayers.

21 Qua lezing onzeker. Overlevering: †non venit iratus nimium nimiumque severus†. Mogelijk: *nam* venit ... sever*is*. (severis: Livineus). Bijeen behoort nimium nimiumque als bepaling bij severis. Anders de engelse vertaling.

25 si qua est: n.l. ira; Muretus: sicca.

32 Hierna afdeling in een *nieuw* lied, precies op de helft van het aantal versregels. Muretus trok het volgende bij het vorige.

19 convenit ex aequo: misschien bedoeld: Amor en Bacchus stemmen goed met elkaar overeen. Anders Cartault: ‘convenit poscatis ex aequo Bacchi munera.’ C. interpungeert achter ‘aequo’. Heyne: ex aequo = aequus, subi.: Bacchus. Met Heyne de engelse vertaling.

etsi perque suos fallax iuravit ocellos
Iunonemque suam perque suam Venerem,
nulla fides inerit: periuria ridet amantum[49]
Iuppiter et ventos inrita ferre iubet.
ergo quid totiens fallacis verba puellae
conqueror? ite a me, seria verba, precor.
quam vellem tecum longas requiescere noctes
et tecum longos pervigilare dies,
perfida nec merito nobis †inimica merenti†
perfida, sed, quamvis perfida, cara tamen!
Naida Bacchus amat: cessas, o lente minister?
temperet annosum Marcia lympha merum.
non ego, si fugit nostrae convivia mensae
ignotum cupiens vana puella torum,[60]
sollicitus repetam tota suspiria nocte.
tu, puer, i, liquidum fortius adde merum.
iam dudum Syrio madefactus tempora nardo
debueram sertis implicuisse comas.

49 vgl. Tib. 3, 4, 96; Tib. 1, 4, 21 evv.; Ov. Ars Am. 1, 633 evv. Iuppiter ex alto perjuria ridet amantum *et iubet Aeolios inrita ferre Notos*.

60 ignotum ... torum: Tib. 4, 10, 6: ignoto ... toro.

Though the beguiler[55] swear by her eyes, by her Juno, by her Venus, there will be no truth in her words. Jupiter laughs at[57] the false oaths of lovers, and bids the winds carry[58] them off without fulfilment. Then why do I complain so oft the words of a faithless girl? Away from me, I pray, all serious talk! How I could wish to pass with thee long nights of rest and spend with thee long waking days, maid faithless, and for no fault of mine - faithless, but, though faithless, beloved still.
Bacchus loves the Naiad. Dost thou lag, my slow attendant ? Let Marcian water temper our ancient wine. If a trustless girl, in het yearning for a stranger's arms, has fled the entertainment of my table, shall I be sighing in distress the whole night through? Not I. Come, boy, and without faltering pour in the bright wine. Long ago should I have drenched my brows with nard of Syria and twined a garland in my hair.

55 nobis inimica merenti: merenti = merentibus.
57 Naida: water (bron) nimf.
58 Marcia: nl. aqua; beroemde waterleiding, zie Plinius (in het vervolg afgekort Plin.) Naturalis Historia 31, 41.

Bibliografie

Uitgaven: *M. Ponchont*, Tibulle et les auteurs du Corpus Tibullianum, Ed. Budé[5], Parijs 1961, pp. 152-154.

F.W. Lenz, Albii Tibulli aliorumque carminum libri tres, Leiden 1959, pp. 130-133.

K. Buechner, Die Elegien des Lygdamus, Hermes XCIII, 1965, pp. 65-112; 503-508.

4. *Horatius*

Twee oden van Horatius vragen onze bijzondere belangstelling, natuurlijk in de eerste plaats om hunzelfswille, maar ook en vooral omdat ze in de renaissance een zeer grote bekendheid gekregen hebben. Zonder enige overdrijving kan gezegd worden dat de eerste te bespreken ode geheel of gedeeltelijk, letterlijk of vrij, zorgvuldig of slordig, in de poëzie van de renaissance, zowel in de latijnse als in de eigen taal, terug te vinden is.

In Ode 11, 19 vertoeft de dichter in een woest landschap met ravijnen en bergen, een landschap dat Horatius niet uit eigen ervaring bekend was, maar dat hem, nu hij over Bacchus dichten gaat, in de herinnering komt door zijn lectuur over de wijngod: Bacchus vertoeft van oudsher in ontoegankelijke streken, zoals reeds uit Euripides' Bacchae blijkt: de zo veelzijdige god wordt toch graag gesitueerd buiten de beschaving, buiten het al te gekultiveerde.

In dit even aangegeven landschap gebeurt, juister gezegd, gebeurde, iets van evidente betekenis: de ik-figuur in het gedicht *zag* (*vidi* ...) Bacchus, en wel als χοροδιδ□ σ□αλος ‘hij die het koor in dans en gezang oefent en de opvoering laat instuderen’, zegt een gewoon woordenboek. Bacchus onderwijst een koor in ‘carmina’ en dat koor bestaat uit nimfen, die meestal niet direkt tot het naaste gevolg van de god behoren, maar hem wel in zijn allereerste levenstijd beschermd hebben tegen de toorn van Juno. Daarnaast worden nog de spitsorige satyrs genoemd, overbekend uit de Bacchuscortège. Als we de tekst goed verstaan, zijn dus de nimfen koorleerlingen en de satyrs luisteren alleen maar toe: zij kenden de *carmina* van hun meester wel.

Helaas horen we niets naders over deze *carmina*, maar de dichter spreekt ook alleen van het wonderbaarlijke feit dat hij Bacchus *gezien* heeft, niet dat hij hem ook *hoorde* (vss. 2 vv.).

Onder de indruk van het met het geestesoog waargenomene (en het nageslacht wordt aangespoord aan des dichters woorden volledig geloof te hechten: Bacchus is de grote inspirator), geraakt de dichter vol entousiasme, vol bacchische vervoering: aan de ene kant overheersen vrees en ont-

zag, anderzijds is er de vreugde om deze onverwachte mogelijkheid tot het goddelijk aanschouwen (vss. 5 vv.). Deze dubbele uitwerking van Bacchus op het menselijk gemoed is sinds Euripides een zeer bekend gegeven, dat de hele Bacchusliteratuur door opduikt.

De bacchantische kreet ‘euhoe’ (vss. 5 en 7) aksentueert, zo dat nog nodig was, de reële echtheid van Horatius' belevenis: hij weet zich werkelijk overmand, wat vreugde en vrees ten gevolge heeft. Horatius zou niet de dichter van maat zijn, als hij de aanschouwde god niet aanriep en om matiging vroeg van het ongehoord gebeuren (vss. 7 vv.):

euhoe, parce, Liber,
parce, gravi metuende thyrso.

Het zien alleen al van de god brengt gevaar met zich mee, zoals vele tegenstanders van Bacchus hebben moeten ervaren: altijd weer valt het op hoe Bacchus een tweezijdige god is, een heerlijke en een verschrikkelijke kant aan de mens tonend, wat zonder twijfel samenhangt met zijn tweevormigheid: man en vrouw. Bovendien is Horatius de toeschouwer bij een tafereel dat niet voor hem bestemd was: Bacchus met zijn machtige thyrsusstaf het koor dirigerend en de thyrsusstaf is, zoals Horatius zelf expliciet zegt, angstaanjagend, zoals de knots van Hercules dat is.

De twee eerste strofen van deze ode geven alleen de korte en heftige schildering van een epifanie van de god, die door zijn verschijning de dichter meesleurt in een staat van inspiratie. De door de dichter even opgeroepen omgeving van een woest landschap lijkt ook mee te werken aan zijn geïnspireerdheid, ver weg van Rome en de grootsteedse beslommeringen:

me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo,

lezen we in Oden, 1, 1, 30 vv.

Hoezeer de dichter vervuld is van de zich openbarende god lezen we wellicht het meest duidelijk in vs. 6: *plenoque*

Bacchi pectore, een omschrijving van het griekse ἔνθεος. Het is natuurlijk uitgesloten dat Horatius hier zou doelen op de wijngod; de dichter spreekt hier op een geheel ander niveau: hier gaat het om de inspiratieve kracht van de god.

Nogmaals wijzen we op de mengeling van gevoelens die de dichter aangrijpen, zo fraai weergegeven door *turbidum laetatur* (vs. 6). De vrees, of beter misschien, het ontzag, staat centraal. *Metu* (vs. 5) vindt een heldere weerklank in *metuende* (vs. 8). En indrukwekkend sluit de tweede strofe af met de thyrsus, het geduchte wapen.

Na de tweede strofe valt, dachten we, een korte pauze; strofe drie en vier beginnen beide met *fas* (*est*), waarmee, na de aanroep, het gedicht eigenlijk eerst recht begint: de god heeft zich genadig betoond en de dichter is opgenomen onder de *discentes*. Het verdient aanbeveling *fas* met meer nadruk te vertalen dan de scholiasten: *possibile est*. Wij expliceren: Nu heb ik van godswege het recht. De dichter heeft de onderwijzende Bacchus gezien en na deze epifanie heeft hij eerst werkelijk het recht om van deze god te zingen zoals hij is: in al zijn vervaarlijkheid en grootsheid, zoals het gedicht ons verder leert. Men vergelijke de volgende uitspraak van de dichter (Od. 1, 18, vss. 11 vv.),

> non ego te, candide Bassareu,
> invitum quatiam nec variis obsita frondibus
> sub divum rapiam.

In het derde koeplet voert, kort en geserreerd, de dichter Bacchus ten tonele in duidelijke overeenkomst met Euripides' Bacchae (vss. 141; 704 vv.): de allerbelangrijkste wonderen van de goede god worden genoemd: de wonderbaarlijke gaven aan de Maenaden, wijn, melk en honing. Bacchus schenkt in rijke overvloed aan de gelovigen.

We komen nog even terug op de *carmina* (vs. 1). Zou het mogelijk zijn dat Horatius in het derde koeplet bezingt wat hij in zijn epifanische verrukking zag? Leerde Bacchus de nimfen wellicht een *carmen* te zijner ere, waarin bovengenoemde wonderdaden centraal stonden? Deze veronderstelling wordt mogelijk aannemelijk gemaakt door het wat duistere *iterare* (vs. 12): na Bacchus mag ook Horatius van

de wonderen gewag maken.

Het vierde koeplet, dat dus ook met *fas* begint, handelt over andere zaken, Bacchus betreffend; de door Theseus verlaten Ariadne wordt even vermeld, evenals de geschiedenis van de twee bekendste tegenstanders van de god: Pentheus en Lycurgus. Weer dus Bacchus getoond in zijn liefde en in zijn straffend optreden. Meesterlijk zonder meer is in de *fas*koepletten het wezen van de god samengevat: voor hen die hij bemint keert hij alles ten goede, maar voor zijn tegenstanders en haters geldt geen enkel pardon.

De laatste vier koepletten, waarin de dichter zich meerdere malen rechtstreeks tot de god wendt (tu... tu... tu...) geven een opsomming van de deugden van Bacchus en van zijn daden, onder en boven de wereld. De stijl is nu geheel hymnisch. In een lyrisch-hymnisch gedicht verwachten we uiteraard geen uitvoerige behandeling van de mytologische gegevens. Paradigmatisch is het zesde koeplet, handelend over de Gigantomachie, waarbij Bacchus aan de zijde van de goden streed, hen verdedigend tegen de hubris van de reuzen. Het slot wordt gevormd door Bacchus' afdaling in de onderwereld: de zo snelle opeenvolging van de god naast de goden op de Olympus en zijn afdalen naar de onderwereld, wijst weer op het tweezijdige van de god. Als een tweede Orpheus treedt Bacchus naar voren. Cerberus kwispelstaart bij zijn intreden in de onderwereld en bij zijn heengaan likt hij hem voet en been! Zo eindigt Horatius met een prachtige anticlimax vredig de zo heftig begonnen ode: een indrukwekkend kontrastbesluit.

In kort bestek schildert Horatius Bacchus alzijdig: god van inspiratie en dichtkunst, god van de natuur en god van wonderen, bestraffer van goddelozen, machthebber op aarde, god van oorlog en vrede (vs. 28), heer van de onderwereld en dirigent-instrukteur van de nimfen en van Horatius.

Staat in II, 19 de god Bacchus in het middelpunt, in III, 25 stelt de ik-figuur zich centraal. Het is een ode van niet meer dan twintig regels, duidelijk in meerdere komponenten gestruktureerd.

Horatius wil de onsterfelijke roem van keizer Augustus be-

zingen (vss. 3, 4 vv.), en dat wel op een wijze zoals voorheen nooit gedaan is; hij weet dat hij uit eigen kracht nooit opgewassen zal zijn tegen deze taak. Als hij dit grote werk gaat beginnen (een werk overigens dat in deze ode niet ter hand genomen is) wordt hij bij de gedachte er aan door Bacchus geheel overmeesterd, en dat wel in zeer letterlijke zin. De korte, heftige vragen die elkaar in snel tempo opvolgen (vss. 1-6) getuigen duidelijk van een toestand van diepe onzekerheid en gedrevenheid. Deze vormgeving is zeker niet gewoon bij de dichter van maat en maat houden. Deze situatie treedt ook nog aan het daglicht door de passieve werkwoordsvormen: *agor* (vs. 2) en *audiar* (vs. 4).

Bacchus, de inspiratiegod, is in volle kracht werkzaam en voert de dichter die zich gevoerd weet, en die van de god geheel vervuld is, weg (vs. 1). Maar waarheen? Het milieu waarin zich deze gebeurtenis afspeelt is ons reeds uit 11, 19 bekend: *nemora, specus* en *antrum* zijn de trefwoorden. Het bacchische landschap is daarmee wel weergegeven in al zijn belangrijkheid.

Maar de angstige vragen bevatten ook iets anders; in vers 3 is er ook sprake van *velox mente nova*: de dichter is door het heftig gebeuren geheel geïnspireerd; voor hem is Bacchus de dichterlijke krachtbron geworden, is de god weer de vreselijke en de genadige, beangstigt Bacchus en tegelijkertijd is hij voor de dichter onmisbaar, nu deze zo iets groots en zo iets nieuws najaagt. Maar omdat zijn geest vernieuwd is, zal hij ook iets nieuws kunnen scheppen.

Voor alle zekerheid zij hier ook nog gezegd, dat Bacchus in deze ode niet de god van de wijn is, maar een hoger aspekt van zijn macht staat hier op de voorgrond. Snel nu wijzigt Horatius de situatie van hoop en vrees aan het eind van het tweede koeplet: de dichter ziet als het ware, ziet van zijn toestand uit, een Bacchante, die van een berg af rondziet (prospiciens) over de thracische rivier de Hebrus, het winters landschap en de hoge berg Rhodope. Ziedaar het landschap waarin Horatius zichzelf verplaatst waant; in zijn verbeelding is hij daadwerkelijk in die vreemde omgeving die in de eerste regels geschilderd is. In het begin van de ode is hij bij het gebeuren direkt betrokken, leeft hij in angst over wat hij onmachtig zal ondergaan; nu staat hij er niet

meer vragend tegenover, maar is hij deelhebbend aan de gebeurtenissen, nu overziet hij, nu beschouwt hij, nu verlangt hij te participeren aan dat wat discipelen van Bacchus overkomt:

ut mihi devio
ripas et vacuum nemus
mirari libet.

Naast het *vidi* uit II, 19, het gezien hebben, het zintuiglijk waarnemen, is deze plaats, naar wij menen, van het grootste gewicht geweest voor de renaissancedichters, Ronsard bij uitnemendheid.

We kunnen er niet genoeg de nadruk op leggen hoezeer al wat de dichter in deze twee oden overkomt, een grandioze realiteit is, eerst waargenomen en dan werkelijkheid geworden, eerst gezien en dan deelhebben aan het geziene, eerst in schrik en beven kijken, dan opgaan in het geziene gebeuren. Het derde en laatste gedeelte van het gedicht (vss. 14, tweede helft, vv.) bevat een hymnische aanroep tot Bacchus: Horatius kent de wilde woestheid van het bacchantisch gebeuren, waarbij bomen door mensenhanden uit de grond worden gerukt; hij kent dit gegeven bijvoorbeeld uit Euripides, maar hij kent het ook uit eigen ervaring, bezeten als hij is door de grote god. Bij zulk een onmenselijke uitbundigheid ter ere van de god en door die god zal hij zich moeten aanpassen: zijn gedicht zal, geïnspireerd als hij is, van zeer hoog gehalte zijn en hij weet ook heel bewust dat het onherroepelijk volgen van Bacchus grote gevaren in zich herbergt (vss. 18 vv.):

dulce periculum est,
o Lenaee, sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.

Bacchus volgen, volgen moeten, is een ‘zoet gevaar’, maar dit gevaar wil hij graag trotseren terwille van de enorme dichterlijke ervaring die daaraan inherent is.

Begin en einde van de ode zijn direkt tot Bacchus gericht. In

het begin is er de turbulentie van gevoelens, de onzekerheid over wat gebeuren gaat, het zich passief verhouden tot het bacchisch geweld.

Het slot is de grage aanvaarding van het gevaar, dat geriskeerd dient te worden door de dichter die een goddelijk inspirator erkent als heer en meester: de □ε□α μαν□α krijgt niemand voor niets.

Tussen deze twee delen in lezen we de prachtige schildering van de Bacchante, helder, wakker, staande in een onherbergzaam landschap waar Bacchus regeert en meester is. De extase van de Bacchante deelt zich mee aan de dichter, die nu de kans krijgt zijn verheerlijking van de keizer tot stand te brengen. Ook in deze ode is Bacchus de god van angst en gevaar, maar tevens van de verrukking, die de mens, de dichter, ondergaat als hij zich in genade en ongenade, aan de god overgeeft.

Ode II, 19

Bacchus in remotis carmina rupibus[1]
vidi docentem - credite posteri -[2]
Nymphasque discentes et auris[3] [3-4]
capripedum Satyrorum acutas.[4]

euhoe, recenti mens trepidat metu
plenoque Bacchi pectore turbidum[6]
laetatur. euhoe, parce, Liber,
parce, gravi metuende thyrso.[8]

fas pervicaces est mihi Thyiadas[9]
vinique fontem lactis et uberes
cantare rivos atque truncis[11-12]
lapsa cavis iterare mella;

fas et beatae coniugis additum
stellis honorem tectaque Penthei
disiecta non leni ruina
Thracis et exitium Lycurgi.

1 in remotis... rupibus: vgl. Soph. O.R. 1105: □ Βα□χε□ος □ε□ς να□ων □π□ □□ρων □ρ□ων.
2 vidi: Verg. Buc. 10, 26: Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi. Silius Italicus (in het vervolg afgekort Sil. It.) 13, 642: vidi, crede Iovem.
3 credite posteri: vgl. Epod. 9, 11: posteri negabitis.
3-4 Nymphas-Satyrorum: Hor. Carm. 1, 1, 31: Nympharum... leves cum Satyris chori.
4 capripedum: Lucr. 4, 580; Gr.: α□γ□ποδεσ, τραγοσ□ελε□ς.
6 plenoque Bacchi pectore: vgl. Carm. 3, 25, 1: tui plenum; Ov. Fast. 6, 538: fitque sui toto pectore plena dei; Vergilius bij Seneca Major, Suasoriae 3, 5: plena deo, vgl. Norden op Verg. Aen. 6, 77-80. Gr.: □ν□εος; pleno pectore: Plautus Epidicus 289.
8 gravi metuende thyrso: Ov. Amor. 3, 15, 17: corniger increpuit *thyrso graviore* Lyaeus.
9 fas... mihi: Ov. Her. 16, 63: fas vidisse fuit, fas sit mihi visa referre.
11-12 vgl. Verg. Buc. 4, 30: et durae quercus sudarunt roscida mella.

Bacchus, Thine's the Power!

Bacchus I saw on distant crags - believe
me, ye of after time - teaching hymns, and
I beheld the nymphs his pupils, and the[3]
goat - footed satyrs with their pointed
ears. Evoe! My heart thrills with
fear still fresh, and tumultuously
rejoices, since my breast is full of
the god. Evoe! Liber! Spare me, oh
spare me, thou god to be dreaded for
thy mighty thyrsus! 'Tis meet for me[10-12]
to sing of the tireless Bacchanals,
to tell of the fountain of wine, the rich streams
of milk, and the honey distilling from
hollow tree - trunks. Meet, too, it is[14]
to sing of the crown of thy consort[15]
deified, set now among the stars,[16]
and Pentheus' palace overthrown in
dire destruction and the fatal end of
Thracian Lycurgus.

3 Nymphasque: Longus 3, 23: α□ Ν□μφαι π□σαι μουσι□α□.
10-12 wonderen van wijn, melk, honing: Eur. Bacch. 141 evv.; 706 evv.; Plat. Ion, 534A.
14 Ariadnekrans: Prop. 3, 17, 8; Ov. Her. 6, 115; Fasti 3, 459; Sen. Herc. Fur. 18; Nonn. Dion. 8, 98.
15 Pentheus: Eur. Bacch. 587 evv.; 633.
16 Lycurgus: Hom. Il. 6, 130-140; Prop. 3, 17, 23.

tu flectis amnes, tu mare barbarum,[17]
tu separatis uvidus in iugis[18]
nodo coerces viperino
Bistonidum sine fraude crines.

tu, cum parentis regna per arduum
cohors Gigantum scanderet impia,
Rhoetum retorsisti leonis
unguibus horribilique mala;

quamquam choreis aptior et iocis
ludoque dictus non sat idoneus
pugnae ferebaris; sed idem
pacis eras mediusque belli.

te vidit insons Cerberus aureo[29-30] [29-30]
cornu decorum, leniter atterens
caudam, et recedentis trilingui[31-32]
ore pedes tetigitque crura.

17 Sen. Herc. Fur. 903: adsit Lycurgi domitor et rubri maris.
18 uvidus: Eur. El. 326: μ□□□ δ□ βρ□χ□εις.
29-30 aureo cornu decorum: vgl. χρυσ□□ερως, □ερασ□□ρος, ταυρ□□ερως O.H. 52, 2; Ov. Ars Am. 3, 348: insignis cornu Bacche; Amor. 3, 15, 17: corniger Lyaeus.
29-30 te vidit... decorum: Myth. Vat. 111, 9, 10 (p. 219 Bode).
31-32 trilingui // ore: vgl. Verg. Aen. 6, 417: Cerberus... latratu... trifauci.

Thou bendest to[20]
thy sway the streams and the savage sea.
On distant peaks, flushed with wine,[22]
thou bindest the hair of the Bistonian[23]
woman with harmless knot of serpents.[24]
Thou too, when the impious crew of
giants through the steep sky strove to
mount to the realms of Jove, didst[27-28]
hurl back Rhoetus with the dread lion's
claw and tooth. Though called fitter[29]
for dance and mirth and game, and
said to be ill-suited for the fight,
yet thou didst share in war as well
as peace. Thee, too, glorious with
thy horn of gold, Cerberus looked
upon and harmed thee not, brushing
thee fondly with his tail, and at
thy going touched thy legs and feet
with his triple tongue.

20 Bistonis: thracische Bacchante, vgl. Verg. Ciris 165, elders: Edonis (Prop. 1, 3, 5), Sithonia (Ov. Met. 6, 587).

22 Gigantomachie: Eur. Cycl. 5; Apollodorus (in het vervolg afgekort Apoll.) 1, 6, 2.

23 Rhoetus: = Hor. Carm. 3, 4, 55.

24 Leeuwmetamorfose van Bacchus: H.H. 7, 44; Eur. Bacch. 1017: φ□νη□ι... πυριφλ□γων □ρ□σ□αι λ□ων.

27-28 dubbelnatuur van Bacchus: Aristides in Dion. p. 49 Dindorf: □σπερ γ□ρ δ□δυμος π□ντ□ α□τ□ς πρ□ς □αυτ□ν □στ□... πολεμι□□ς τε δ□ □α□ ε□ρηνα□ος διαφερ□ντως □ε□ν; Plut. Demetr. 2.

29 Semele uit de Hades gehaald door Bacchus: Diod. Sic. 4, 25, 4; v. Wilamowitz, Glaub. d. Hell. 11, 377, n. 2.

Ode III, 25

Quo me, Bacche, rapis tui[1-2] [1-2]
plenum? quae nemora aut quos agor in specus,
velox mente nova? quibus
antris egregii Caesaris audiar[4-6]

aeternum meditans decus
stellis inserere et consilio Iovis?[6]
dicam insigne, recens, adhuc
indictum ore alio. non secus in iugis[8]

exsommis stupet Euhias,
Hebrum prospiciens et nive candidam[10-11]
Thracen ac pede barbaro[11-12]
lustratam Rhodopen, ut mihi devio[12]

1-2 Quo me... plenum?: Plaut. Men. 835: euhoe *Bacche*, Bromie, *quo me* in silvam venatum vocas?

1-2 tui plenum: vgl. op Hor. Carm. 2, 19, 6; Lucanus (in het vervolg afgekort Luc.) 9, 564: ille *deo plenus*, tacita quem mente gerebat; Val. Flacc. 2, 441: illi sole novo laeti *plenique deorum*.

4-6 vgl. Verg. Georg. 1, 24 vv.-32: tuque adeo, quem mox quae sint habitura *deorum* // *concilia* incertum est... *Caesar* (h.e. Octavianus)... anne novum tardis *sidus* te mensibus addas,

6 stellis inserere: vgl. Sen. Herc. Oet. 1154: astris inserere.
- consilio Jovis: vgl. Nemesianus, buc. 1, 50 sq.: dignus... concilio deum.

8 sqq. vgl. Ov. Trist. 4, 1, 41 vv.: utque suum Bacche non sentit saucia volnus, // dum *stupet* Idaeis exululata modis, // sic ubi mota calent viridi mea pectora thyrso, // altior humano spiritus ille malo est; Sen. Med. 382-84: incerta qualis *entheos* cursus tulit, cum iam recepto Maenas insanit deo Pindi *nivalis* vertice aut Nysae *iugis*. exsomnis: vgl. Verg. Aen. 6, 556 vv.: Tisiphoneque sedens... vestibulum *exsomnis* servat.

10-11 nive candidam // Thracen: Hom. Il. 14, 227: Θρ□□□ν □ρεα νιφ□εντα; Eur. Hec. 81 τ□ν χιον□δη Θρ□□ην; Andr. 215: Θρ□□ην χι□νι τ□ν □ατ□ρρυτον.

11-12 pede barbaro // lustratam: Sen. Med. 753: secreta nudo nemora lustravi pede.

12 Sil. It. 2, 73: quales Threiciae *Rhodopen* Pangaeaque *lustrant* // saxosis nemora (vgl. vs. 2) alta iugis cursuque fatigant // Hebrum (vgl. vs. 10) innupta manus.

A Dithyramb

Whither, O Bacchus, dost thou hurry me, o'erflowing with thy power? Into what groves or grottoes am I swiftly driven in fresh inspiration? In what caves shall[4] I be heard planning to set amid the stars, and in Jove's council, peerless Caesar's immortal glory? I will sing of a noble exploit,[7-8] recent, as yet untold by other lips. Just so upon the mountain-tops does the[9] sleepless Bacchanal stand rapt, looking out o'er Hebrus and o'er Thrace glistening with snow, and Rhodope trodden by barbarian feet - even as I love to stray and to[13] gaze with awe upon the unfrequented banks and groves.[15-16]

4 antris: of een ablativus van plaats of een dativus.

7-8 het gaat hier niet om een of ander feit in het lied vermeld, doch om het lied zelf, nieuw en enig in zijn soort.

9 exsomnis: veel gevolgd, doch onnodig is *Bentley's*: Edonis; de uitkijkende Bacchante heeft schilderkunstige trekken, vgl. Cat. 64, 60: quem... Minois... saxea ut effigies bacchantis prospicit.

13 ripas: rupes: *Muret* (in het vervolg afgekort Mur.); rivos: *Bentley*.

15-16 vgl. Eur. Bacch. 1109 evv.: α□ δ□ μυρ□αν χ□ρα προσ□□εσαν □λ□τ□ □□ζαν□σπασαν χ□ον□ς.

ripas et vacuum nemus
mirari libet. o Naiadum potens[14]
Baccharumque valentium
proceras manibus vertere fraxinos,

nil parvum aut humili modo,
nil mortale loquar. dulce periculum est[18]
o Lenaee, sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.[20]

14 o Naiadum potens: vgl. O.H. 53, 6: Nα□σι □α□ B□□χαις □γο□μενε.
18 dulce periculum est: Stat. Silv. 4, 5, 25: dulce periculum.
20 cingentem... tempora: Prudentius (in het vervolg afgekort Prud.) Cathem. 3, 26 vv.: sperne, Camena, leves hederas, cingere tempora quis solita es.

O thou master of the Naiads and of the Bacchanals that have might to uproot lofty[17-18] ash-trees with their hands, nothing trifling or of humble strain, nothing mortal will I utter. Sweet is the peril, O lord[20] of the wine-press, to follow the god, crowning my temples with verdant vinesprays.

17-18 nil... loquar: vergelijk Propertius' lofprijzing van Bacchus: haec ego non humili referam memoranda cothurno (3, 17, 39).

20 cingentem: kan behoren bij ‘deum’ (vs. 19), of bij de dichter zelf. Wij kiezen (met Kiessling-Heinze) het laatste.

Bibliografie

Od. II, 19: *E. Fraenkel*, Horace, Oxford 1957, pp. 199 vv.
Od. III, 25: *E. Fraenkel*, Horace, Oxford 1957, pp. 257 vv.
Beide oden ook uitvoerig behandeld door *Irene Troxler-Keller*, Die Dichterlandschaft des Horaz, Heidelberg 1964.
Od. III, 25: pp. 47-64.
Od. II, 19: pp. 64-69.
Verder nog over III, 25: *Viktor Pöschl*, Horazische Lyrik, Heidelberg, 1970, pp. 164-178.
Over de romeinse dichtergod Bacchus: *Pierre Boyancé,* Properce, Fondation Hardt pour l'étude de l'antiquité classique. Entretiens T. II, Genève 1953, pp. 193-209.
Onze tekst: *C.E. Bennett*, Horace, The Odes and Epodes, London-Cambridge 1960 (Loeb Cl. Library).

Eindnoten:

1. Lygdamus = Corpus Tibullianum 3, 6.
2. The Loeb Classical library: Tibullus, transl. by *J.P. Postgate*, London, Cambridge, 1962, p. 303.

III. Neo-Latijnse poëzie

1. *Marullus*[1.]

Over deze dichter is niet zo veel bekend. Hij was een Byzantijn van herkomst, die het desondanks bestond als neolatijns dichter een grote naam te verwerven en aldus leermeester kon zijn van de vroege-renaissance-dichters van Frankrijk. Wat de klassieke letterkunde betreft was hij in het bijzonder een Lucretiuskenner.

In het prille begin van de zestiende eeuw is Marullus gestorven. Op zijn dichtersnaam staan vier boeken epigrammen en evenveel boeken hymnen, beide echte renaissance-genres. In 1497 verschenen de hymnen in Florence, terwijl de epigrammen reeds eerder, in 1490, in Rome van de pers waren gekomen.

Voor ons is natuurlijk Marullus' hymne op Bacchus van groot belang, te meer daar dit gedicht aan Ronsard bekend was en een grote invloed op de Pléiadedichter heeft gehad; de Bacchushymne van 1555 van Ronsard legt daar duidelijk getuigenis van af.

Marullus kende verschillende Bacchusgedichten, zoals we in onze aantekeningen nader zullen adstrueren: Ant. Pal., IX, 524; O.H. 30, 50; Cat. LXIII; Hor. Carm., II, 19; Ov. Met., IV, 11-30 zijn de belangrijkste.

Tenslotte: Marullus schrijft als Catullus in het galliambisch metrum.[2.]

Marullus' Bacchushymne (I, 6) begint met de traditionele, maar daarom nog geenszins zinloze, aanroep van de Muzen, die de dichter inspiratie dienen te schenken.

Opvallend is het wel dat de dichter, geheel vervuld van Bacchus (vss. 13 vv.), daarbij nauwkeurig de voetstappen van Horatius drukkend, zich toch tot de Muzen wendt in de eerste regel van zijn hymne. We zouden deze komplikatie aldus willen uitleggen: de door Bacchus bezeten dichter heeft ook nog de hulp van de Muzen nodig om zijn goddelijke vervuldheid in een gedicht vorm te geven: zo is hij dubbel geïnspireerd.

De hymne zet in met een aantal bekende mytologische gegevens: de toenaam Bromius, de namen van vader en moeder en een zeer korte aanduiding van het schone uiterlijk van Bacchus. Onmiddellijk hierop (vss. 4 vv.) komt, literair gesteund door Catullus, maar vooral door Horatius, Marullus' evokatie van de bacchantische vervoering, die het gevolg is van het intreden van de god in des dichters gemoed. Natuurlijk is een dergelijke situatie Marullus uit de literatuur genoegzaam bekend: we wezen er al op dat twee dichters bij name genoemd kunnen worden; het materiaal ligt om zo te zeggen gereed. Daaruit de gevolgtrekking te maken dat we alleen maar te doen hebben met een steeds weerkerend literair gegeven, zonder dat de dichter daar nog werkelijk bij betrokken is, lijkt ons onjuist. Wij blijven bij de moeilijk bewijsbare overtuiging dat Marullus in dit gedicht een hoge mate van doorleving, en misschien wel van bacchantisch geloof, aan de lezer te bieden heeft. Een zekere gemoedstoestand vindt haar ekwivalente verbeelding in een reeks reeds bekende literaire elementen, die tezamen iets nieuws, iets zeer eigenlijks zijn. We komen hier zo dadelijk op terug. Uit het voorafgaande moge de lezer wel begrijpen dat we de hier besproken regels als echt ervaren: de intredende god schokt het ernstig (*gravis*) gemoed van hem, die deze ervaring ondergaat.

Vers 6 begint, evenals vers 4, met de Bacchus-kreet bij uitnemendheid: Euoe. Deze uitroep bindt ook intern de regels in onderlinge samenhang: van de bezetenheid naar de bacchantische muziek en enkele uiterlijke kenmerken, zoals de slangenband in het door de wind bewogen haar.

Het innerlijk gebeuren en de uiterlijke kentekenen daarvan zijn nu voorlopig gegeven en in het vervolg (vss. 9 vv.) vindt de volledige identifikatie plaats van de dichter en het bacchische: Marullus wil deel uit maken van de goddelijke stoet, te midden van snelbewegende en schreeuwende Bacchanten, die onder het geweld van de thyrsus uitzinnig zijn. Het beeld wordt nog voltooid door Silenus op zijn doorzakkende ezel als onmisbaar sluitstuk ten tonele te voeren.

De situatie wordt steeds meer toegespitst (vss. 13 vv.), waarbij de dichter van toeschouwer en deelnemer tot inge-

wijde, tot priester wordt. Deze kumulatie lijkt zeer typerend voor het gedicht. Hetgeen de Bacchanten van gewone vrouwen onderscheidt, is de dichter nu deelachtig; hij is vervuld van een ‘animo nimio’, en uit het vervolg blijkt dat Marullus de geheimenissen van de Bacchusdienst als priester en ingewijde begeleidt (vss. 15 vv.). Het landschap waarin dit alles zich voltrekt is weer duidelijk horatiaans, maar de gebeurtenissen zijn anders: Horatius weet meester van de situatie te blijven, Marullus verliest zich, in de letterlijke betekenis van het woord, in het gebeuren. Bij Horatius was sprake van éen Bacchante, bij Marullus is de dichter onderdeel van een Bacchantenstoet.

Vers 18 is in verband met de aanhef van het gedicht van grote importantie en lost het probleem, dat wij aanvankelijk stelden, definitief op: Bacchusdiscipel-zijn is van veel groter betekenis dan de inspiratieve kracht van de Muzen. Wat Bacchus de zijnen schenkt, is zoveel geweldiger dan wat de Muzen te bieden hebben. De mogelijkheid bestaat om deze regel uitvoerig van kommentaar te voorzien, zonder dat we zekerheid zouden hebben dat we de juiste weg in slaan. Daarom alleen deze opmerking: het ingewijd zijn in Bacchus' dienst schenkt de mens een voortdurende situatie van entousiasme en van geestelijke kracht; het drinken van het inspiratieve water uit de Muzenbron op de Parnassus, en dat nog wel tot negenmaal toe, is van minder betekenis. Hier lezen we dan toch maar dat de god Bacchus de grote inspirator is, de grootste zelfs, van de dichters. En daarmee zijn de beginregels van de hymne nu anders te lezen: het begint met een aanroep van de Muzen, het wordt een belijdenis van het geloof in Bacchus.

Opnieuw treedt nu (vss. 19 vv.) het bacchantische schouwspel naar voren, duidelijk op gegevens van Euripides geïnspireerd: de aarde beeft, stofwolken, door Bacchanten opgewaaid, verduisteren de hemel, en, zover wij weten, een alleen in de renaissance terugkerend detail, dieren en vogels verdwijnen, beangstigd als ze zijn door de duisternis.

In het tot nu toe behandelde gedeelte van de hymne heeft Marullus Bacchus reeds meerzijdig opgeroepen en getekend: het in bezit nemen van een mens in volle hevigheid, het rumoer dat hierbij behoort, de goddelijk inspirerende

kracht, waarbij aangetekend zij dat hier nog steeds niet van de wijn sprake geweest is. De verzen 24 vv. geven een nadere uitwerking van de vaak gebruikte werkwijze van een toenamenopsomming, die al weer de verschillende kanten van de god duidelijk aantoont. Uit een aantal voetnoten blijkt duidelijk dat Marullus op eigen wijze de naamreeksen volgt, zoals we die in de Orphische Hymnen en in de Anthologia ontmoetten als funktionele werkwijze in de Bacchus-poëzie. Het is ons eerste voorbeeld van renaissance-imitatie, die we ook nog rijkelijk in het vervolg van onze studie zullen tegenkomen: alle dichters van neo-latijnse, franse en nederlandse Bacchusgedichten zetten de bij Marullus tot ontwikkeling komende traditie voort. Voor ons is het natrekken van dit imitatiespoor één van de - zo men ons het woord vergeven wil - aangrijpendste aspekten van dit onderzoek: een eeuwenlange traditie, steeds opnieuw zinvol, steeds imiterend en toch op persoonlijke wijze toegepast. Aan deze algemene uitweiding willen we ook nog toevoegen hoe het woordgebruik van Marullus steunt op bijvoorbeeld Catullus LXIII. Als de lezer zich de moeite getroosten wil de andere klassieke bronnen van deze dichter in de voetnoten na te gaan, dan ligt voor hem in potentie de werkwijze van de renaissancedichter voor ogen.

We noemen enkele belangrijke aanduidingen uit deze opsomming van namen.

Uit Horatius is afkomstig het *impotenti thyrso gravis* van vers 24, waarmee naar onze gedachte Bacchus zo grandioos getypeerd wordt: de god is onnoemelijk veelzijdig. Ook Bacchus als krijgsgod, dus als vernietiger en de vrede niet kennend, wordt genoemd. Maar eveneens lezen we (vs. 26) de benaming *Mystice*, die doelt op de geheime inwijding die we reeds tegenkwamen. In vers 27 staat weer een dubbele aanduiding: vader der goden, waarbij een Zeusepiteton op Bacchus toegepast wordt, en waarmee zijn geweldigheid benadrukt wordt, terwijl de god in dezelfde regel als kind van de goden wordt genoemd, geheel in overeenstemming met de mytologische gegevens. Bacchus is verder: *multiformis* (vs. 28), de god met de vele gestalten, zowel vrouwelijk als mannelijk, boven, op en onder de aarde vertoevend, god van vrede en oorlog: ziedaar, door ons nog eens samengevat,

de intrigerende, uit tegenstellingen opgebouwde, meerzijdigheid of alzijdigheid van de god.

Na de namen (vss. 30 vv.) de beroemdste mytologische feiten: de indische veldtocht, de Gigantenstrijd, Pentheus en Lycurgus, de tyrreense zeerovers en tenslotte de dochters van Minyas en Acrisius.

Evenals in het eerste deel van de hymne wordt het mytologische gevolgd door gegevens, die meer realiteit bevatten, en de ook in het heden nog ervaarbare Bacchuskrachten (vss. 39 vv.). Eerst Bacchus als god van het water, zoals Horatius ook meedeelde, van stroom en zee, daarna het goddelijke wonder van de wijn uit de rotsen, zoals Euripides geeft, voorts de vinding van de in de eik verborgen honing, de inventie van de ploegschaar, als begin van de landbouw, die onder bescherming staat van Ceres, een godin die hier als van Bacchus afhankelijk gezien wordt.

Maar er is meer en wellicht ook van hoger orde (vss. 43 vv.). Bacchus wordt nu de god ook van het recht en de rechtsnorm, de god van de samenleving, de geslagen vijand van het opstandig gemoed van de dwingeland. Prachtig wordt de tweezijdigheid nogmaals onderstreept door:

> tu robur consilio addis,

gij voegt kracht aan beleid toe (vs. 45).

Van de materiële en hoge zaken der aarde naar de hemel: Bacchus kent de godenhemel, de Olympus, als hij bij de Gigantenstrijd zeer persoonlijk ingrijpt. En weer terug naar de aarde, met enkele woorden over het geweld van de Bacchanten, duidelijk weer getekend naar het voorbeeld van Euripides en met herinneringen aan Horatius. En, zoals het bij Bacchus hoort, weer een wending (vs. 49): de god is de kracht die de zieners hun gezichten schenkt; naast de dichter is ook de ziener een kind van Bacchus.

Weer terug naar de natuurgod, die de akkers groen maakt, die de bloemen in alle kleurenpracht schenkt. Hoger, in kosmische zin: Bacchus als god van de blijvende jeugd, ondanks het voortsnellen der tijden, de god, die de wereld in evenwicht houdt en haar plaats in het heelal onderhoudt.

De verzen 55 vv. Nu is er pas voor de eerste keer sprake van

Bacchus als de god van de wijn, naar wij menen bijna in symbolische zin: het gaat hier stellig niet om alleen maar mateloos drinken, maar wij worden hier met een god gekonfronteerd, die met zijn nektar de mens uittilt boven de zorgen des levens, en hem opheft in de hoogte van de hemel, in de nabijheid van de goden, aanliggend zelfs aan de godenmaaltijd. Nogmaals: de dichter schildert hier vóor alles de verhevenheid van de Bacchusdiscipel, waarbij de wijn niet meer is dan een symbolieke drank. Dat lezen we ook in het slot (vs. 60), waar de god met *Salve* aangesproken wordt en even verder lezen we dat Bacchus die mens goedgunstig is, die de mysteriën naar behoren viert.

Wat Marullus bedoelt met *tuis non sine amoribus* (vs. 60) is duidelijk; waar Bacchus verschijnt komen ook de Amores ten tonele. Themis is in de laatste regels aanwezig: de godin van het recht.

We hebben een poging gedaan de veelzijdigheid van deze hymne en die van Bacchus zoveel mogelijk op de voorgrond te plaatsen, en de afwisseling der aspekten, de ‘veelgestaltigheid’ van god en gedicht, met nadruk te laten zien.

Hymnus Bacchi

agedum canite patrem, Thespiades, mihi Bromium,[1]
sobolem igneam Iouis, quem peperit bona Semele,
puerum coma praesignem et radiantibus oculis.[3]
euoe, sonant furenti mihi pectora rabie,[4]
nimioque deo plenus concutitur grauis animus.[5]
euoe, date cymbalum huc, huc date cornua querula,[6]
cingat uirentem mihi taenia uiperia comam,[7-8]
comam diffusam animis Aeoliis hederigeram,[8]
quam hinc mille secutae atque illinc trepidante pede sacro[9]
ululent citatis Edonides usque tripudiis[10]
ualido sub thyrso iacientes ui capita fera,[11]
euoe, sessore pandi geminante quadrupedis.
at ipse uagus, anhelans, animo duce nimio,[13]
totus noua plenus mente, per auia nemora[14]
orgya praecedam acutis celebrans ululatibus,[15]
orgya uerendis arcana recondita calathis,[16]

1 Agedum: Catullus (in het vervolg afgekort Cat.) LXIII, 78.
- Thespiades: Ov. Met. 5, 310: Thespiades ... deae = Muzen. - Bromium: A.P. IX, 524, 3.
3 praesignem: passim bij Ovidius.
- radiantibus oculis: Cat. LXIII, 39 (daar gezegd van Sol); Pigna, Pitys 60 gezegd van Pan.
4 Euoe: Hor., Carm. 11, 19, 5-7; Cat. LXIV, 255.
- furenti rabie: Cat. LXIII, 4.
5 deo plenus: Hor., Carm. 11, 19, 6; III, 25, 1-2.
6 cornua: Cat. LXIV, 263.
7-8 comam ... comam: Cat. LXIII, 8-9: typanum ... typanum; (15-16: orgia ... orgia: Cat. LXIV, 259 vv.).
8 hederigeram: Cat. LXIII, 23: hederigerae.
9 trepidante pede: Cat. LXIII, 28; linguis trepidantibus. Id., 30: properante pede.
10 citatis tripudiis: Id., 26.
11 iacientes vi capita: Id., 23: capita Maenades vi iaciunt.
13 vagus, anhelans: Id., 31: anhelans vaga.
14 totus nova plenus mente: Hor. Carm. III, 25, 1 vv.: tui plenum; en 3: velox mente nova.
- per avia nemora: Cat. LXIII, 32: per opaca nemora.
15 acutis ululatibus: Cat. LXIII, 24.
16 verendis ... recondita calathis: Cat. LXIV, 258: obscura cavis ... cistis.

Hymne aan Bacchus

Komt bij me, Muzen, bezingt me vader Bromius,
Jupiters vurige zoon, door de mooie Semele gebaard,
een jongen opvallend van haardos en met stralende ogen.
Euoe! een woedende razernij weerklinkt in mijn binnenste,
en van de zeer machtige god vervuld wordt mijn ernstig gemoed geschokt,
Euoe! Geeft hier de cimbaal, geeft hier de klagende hoorns,
een slangenband omringe me het groenbeloverd haar,
klimopdragend haar, verstoven door windvlagen van Aeolus.
Mogen mij van her en der de Edoniden in ontelbare scharen met geheiligde voet
in snelle vaart volgen en mij haar gehuil steeds maar door onder gejaagde danspassen doen horen,
onder druk van de krachtige thyrsus met geweld haar woeste hoofden in de lucht werpend,
terwijl de berijder van de doorzakkende viervoeter het Euoe-geroep verdubbelt.
Laat ik zelf, ronddolend, hijgend, geleid door een ontzaggelijke zielekracht,
geheel en al van een nieuwe geest vervuld, door ontoegankelijke wouden,
het heilig offergerei voorgaan, het onder schelle huilkreten vierend,
het gerei dat verborgen is in gevlochten mandjes, objekten van verering;

penitus quae sanctis frustra captes sine initiis,[17]
nouies perpessus sacra Castalidos uada uitreae.
iam iam citatis terrae reboant sola pedibus[19]
oculisque negat medium nubes puluerea diem,
gregibus cinctutis Euantum deproperantibus.[21]
fugiunt deserta turbatae per nemora ferae,
regio uolucres nec sustinet aetheria suas.
euoe, impotenti thyrso grauis, alme Dionyse,[24]
Martie, bicornis, rex, omnipotens, femorigena,[25]
mystice, Thioneu, ultor, soliuage, Euie, satyre,[26]
genitor deorum idem, atque idem germen amabile,[27]
nyctelie, multiformis, hymeneie, nomie,[28]
gemine, hospitalis, Liber, pater, optime, maxime,[29]

17 frustra: Cat. LXIV, 260.
- initiis: Cat. LXIII, 9: tua, Mater, initia.
19 iam iam: Cat. LXIII, 73.
- citatis ... pedibus: Cat. LXIII, 2: citato ... pede.
- reboant: Cat. LXIII, 21, daar gezegd van de ‘tympana’.
21 deproperantibus: Cat. LXIII, 30: properante pede; 34: properipedem (sc. ducem).
24 impotenti thyrso gravis: Hor. Carm. 11, 19, 8: gravi metuende thyrso.
25 Martie: vertaling van □ρ□ιος. Zie O.H. 30, 4.
- bicornis: vertaling van δ□□ερως. Zie O.H. 30, 3.
- rex, omnipotens: O.H. 48, 5. βασιλε□τατε π□ντων. Zie ook Statius Theb., 4, 383: omnipotens Nysaee pater. Ook Anselmus (in het vervolg afgekort Ans.), 16: Deorum omnipotens paterque rexque.
- femorigena: Marullus' (in het vervolg afgekort Mar.) vertaling van O.H. 52, 3: μηροτρεφ□ς. Scaliger (in het vervolg afgekort Scal.), 5, heeft zelfs: Semelefemorigena.
26 mystice: A.P. IX, 524, 13: μ□στης.
- Thioneu: Ov. Met., 4, 13.
- ultor: Ov. Met., 15, 114 v.; Ronsard (in het vervolg afgekort Rons.) vertaalt: Vengeur (Dith. 274).
- solivage: geen klassieke parallel. Zie Rons. Dith. 273: solitère. Gezegd van alleen zwervende dieren: Cic. Tusc. 5, 13, 38.
- satyre: A.P. IX, 524, 19.
27 genitor deorum ... amabile: O.H. 52, 6: □ε□ν π□τερ □δ□ □α□ ν□□.
28 nyctelie: A.P. IX, 524, 14; Ov. Met., 4, 15.
- multiformis: A.P. IX, 524, 13: μυρι□μορφος.
- hymeneie: Id., vs. 21.
- nomie: Id., vs. 24.
29 gemine: O.H. 30, 2: διφυ□ς.
- hospitalis: waarschijnlijk A.P., IX, 425, 15: ξενοδ□της cf. Scal., 55: Xenie.

zonder heilige inwijding tracht ge tevergeefs ten volle kennis ervan te verwerven,
ook al hebt ge negen maal het heilig water van de glasheldere kastalische bron genoten.
Nu is het de aarde die van snelle voetstappen weerklinkt,
en een stofwolk onttrekt het volle daglicht aan de ogen,
nu de welgegorde Euantentroepen uit alle macht voortijlen.
Het wild vliedt weg, in verwarring gebracht, en verlaat de bossen
en de lucht ondersteunt de vogels niet meer.
Euoe! Gij voedende Dionysus, geducht wegens uw bandeloze thyrsus,
krijgsgod, tweehoornige, vorst, almachtige, dijgeborene,
ingewijde, Thyoneus, wreker, alleenganger, Euios, satyr,
verwekker der goden en minnenswaardige spruit van hen tevens,
nachteling, veelgestaltige, god van het huwelijk, god van de wet (of: van de herders)
dubbelgeboren, gastgever, Liber, vader, beste, grootste:

domitus quem Ganges, quem gemmea marmora pelagi[30]
sensere primi, cui cessit terrigena cohors[31]
Rhoetusque Mimasque, qui Penthea, qui male nimium
adigis Lycurgum tandem sua pendere scelera
ausosque deum in tenero nautas fallere puero.[34]
nam quid corymbis surgentia stamina subitis[35]
dominasque dicam nequicquam denique trepidas
sceleri quaerentes per noctis opaca latibula?[37]
quid, sera licet, non neglecta piacula Acrisii?[38]
tu, sancte, flectis amnes truculentaque maria[39]
ruptisque rotas decurrentia Chia lapidibus.[40]
tu mella primus noua colligis ilice sterili.[41]
tibi uomer uncus debet, tibi spicifera Ceres,
tibi iura, tibi urbes, tibi mens bona, nescia sceleris,
tibi impotentis male perpetiens animus heri.
tu robur consilio addis, tu numina supero
reperis Olympo primus, tibi sancta Mimallonum
cohors insomni lustrant gelidam pede Rhodopen,[47]
nimio diuulsos raptantes impete uitulos.[48]
tibi mille uatum praecordia sortilega fremunt.[49]
tibi ager uiret almus, tu florea prata tepentibus[50]

30 Ganges: Ov. Met. 4, 21.
- marmora pelagi: Cat. LXIII, 88; gemmea marmora pelagi.
31 terrigena cohors Rhoetusque Mimasque: Hor. Carm. 11, 19, 22 en 23; III, 4, 53: sed quid Typhoeus et validus Mimas.
34 Voor de tyrreense zeerovers: zie Ov. Met. 3, 654 vv.: quae gloria vestra est; si *puerum* iuvenes, si multi *fallitis* unum.
35 Ov. Met. 4, 397.
37 quaerentes ... latibula: Ov. Met., 4, 407.
- latibula: Cat. LXIII, 54.
38 Acrisii: Ov. Met. 4, 607 vv.
39 Tu ... maria: Hor. Carm. II, 19, 17: tu flectis amnes, tu mare barbarum.
- truculentaque maria: Cat. LXIII, 16: truculentaque pelage.
40 Chia: Chia vina. Vgl. Hor. Carm. III, 19, 5; Serm. 11, 8, 15.
41 Vgl. Hor. Carm. II, 19, 11 vv.: truncis / lapsa cavis iterare mella.
47 cohors: Cat. LXIII, 25.
- gelidam ... Rhodopen: Hor. Carm. III, 25, 11 vv.: pede barbaro lustratam Rhodopen ...; Ans. Stup. 101: egelidaque Rhodope.
48 divulsos ... vitulos: Cat. LXVI, 257: divolso ... iuvenco.
49 cf. Eur. Bacch., 298/9: μ□ντις δ□ □ δα□μων □δε· τ□ γ□ρ βα□χε□σιμον □α□ τ□ μανι□δες μαντι□□ν πολλ□ν □ χει.
50 vv. Vgl. Ov. Met. 1, 107 vv.: placidique tepentibus auris / mulcebant zephyri natos sine semine flores. Ook Met. 1, 25: dissociata locis concordi pace ligavit; vs. 9: discordia semina rerum.

U leerden de bedwongen Ganges en de edelsteenachtige marmervlakten van de Oceaan
kennen als eersten, voor wie de aardgeboren bent, Rhoetus en Mimas, de vlag streek,
gij die Pentheus, die de boosaardige schurk Lycurgus er toe brengt eindelijk
voor zijn schelmerijen te boeten, en de schippers, die de euvele moed hadden
de god, in de gedaante van een teer jongetje, te misleiden.
Want waarom zou ik nog spreken over het plotseling te midden van bestrossen oprijzend weefsel,
en de vrouwen die, zinneloos, tenslotte, in paniek geraakten en onder bescherming
van de duistere nacht schuilhoeken zochten voor hun misdrijf?
Waartoe het niet verzuimde, zij het ook late zoenoffer van Acrisius?
Gij, heilige, geeft de stromen hun bochtige loop, gij bestuurt de grimmige zeeën
en doet chiische wijnen uit gescheurde rotsstenen bij stromen neerplenzen.
Gij wint als eerste honing uit de onvruchtbare steeneik;
aan u dankt de gebogen ploegschaar zijn ontstaan, u dient arendragende Ceres,
u zijn verplicht de rechtsnormen, steden, de goede gezindheid, wars van misdaad,
en het gemoed dat de teugelloze tiran ternauwernood duldt.
Gij voegt kracht aan beleid toe, gij vindt voor het eerst boven op de Olympus goddelijke verering,
u ter ere doorkruist een gewijde schare Bacchanten met slaaploze voet de kille Rhodope,
jonge stieren in een machtige aanval aangrijpend en verscheurend;
voor u bruist en ruist het voorzeggend gemoed van duizenden zieners.
Door u ziet de welige akker groen, gij kleurt de landouwen met bonte bloemenpracht

Zephyris coloras, tu dissona seminia ligas.
tu saecla mundo semper fugientia reparas
longa iuuenta, tu libras pondera machinae,[53]
medioque terram suspendis in aere stabilem.
per te remota coeli procul ardua colimus,
nimio diffusi praecordia nectare grauia.
tu das deorum sanctis accumbere dapibus.[57]
salue, benigne lychnita, deum et pater hominum,[58]
animoque dexter tua mystica rite colentibus
adsis, tuis non sine amoribus et Themide bona,[60]
Themide nympharum stipata Coricidum choris.[61]

53 vv. Vgl. Ov. Met. 1, 12vv.: nec- ... pendebat ... tellus / ponderibus librata suis.
57 Vgl. Verg. Aen. 1, 79: tu das epulis accumbere divum.
58 lychnita i.p.v. licnita.
60 Waar Bacchus is, is ook Amor (Venus). Vgl. Mur. 12.
61 Themis: godin van het recht.
- Corycische nimfen: Ov. Met., 1, 320 vv., in het verhaal over Deucalion.

temidden van lauwe koeltjes, gij bindt de wanklankige eerste beginselen samen.
Gij herstelt weer de wegvlietende tijd voor de wereld
door lange jeugd, gij houdt de zwaarte van het wereld-toestel in evenwicht
en midden in de lucht doet ge de aarde zweven, zodat deze stand houdt.
Door uw toedoen bewonen we de verafgelegen steilten des hemels,
vrolijk als we geworden zijn in het ernstige hart door uw rijkelijke nektar.
Gij geeft ons het voorrecht te gaan aanliggen bij heilige godenmaaltijden.
Wees gegroet, milddadige wanman, vader van goden en mensen,
en sta in gunstige gezindheid ons bij, als we naar behoren uw mysteriën vieren,
niet zonder uw Amores en de goede Themis,
Themis dicht omstuwd door koren van corycische nimfen.

Eindnoten:

1. Een moderne Marullusuitgave stond ons ten dienste: de editie van *Alessandro Perosa*, Thesaur. Mundi, Zürich, 1951, p. 115 vv.
2. Een zeer belangrijk artikel: *David A. Campbell*, Galliambic Poems of the 15th and 16th Centuries, Sources of the Bacchic odes of the Pléiade School, Bibl. Hum. et Ren. XXII, 1960, pp. 490-510.

2. *Marc Antonio Flaminio*

Deze korte, 26 regels tellende Bacchushymne van Flaminio (1498-1550) is een schoolvoorbeeld dat ruimschoots aantoont hoe een renaissancedichter met zijn klassieke en latere bronnen te werk gaat, hoe hij, imiterend en tevens zijn eigen weg volgend, een gedicht aan het daglicht brengt van eigen vinding en eigen struktuur. Wie de moeite neemt de aantekeningen bij dit gedicht rustig door te lezen, zal zien hoe de bekende klassieke dichters als Catullus en Horatius daar weer tevoorschijn komen, evenals Marullus; hij zal ook op het supreme moment van deze hymne Propertius ontmoeten, die wij reeds bij de romeinse dichters in onze studie een plaats moesten en wilden geven.

Het stramien van het gedicht levert weinig nieuwe gegevens op, hoewel Flaminio zich op zeer eigen wijze een weg baant naar zijn merkwaardig doel. Meenden wij bij Marullus een in wezen zeer ernstige toon te mogen konstateren, de grondtoon van Flaminio is van lichter en speelser aard, zoals de pointe tenslotte aan de lezer openbaart.

Nog één opmerking vooraf: het eigenlijke, het persoonlijke van de door de dichter geboden stof, ligt, zoals altijd ook bij andere Bacchusdichters, in de keuze die hij uit zijn rijke kennis kiest en bewerkt. Die keuze is zo belangrijk omdat ons daardoor het eigene van de dichter duidelijker kan worden. Zo vinden we in deze hymne geen Bacchustoenamen, geen mytologische verhalen, geen inzicht in de vele kanten van de god, geen uitvindingen van hem en geen wonderwerken. Het gehele gedicht is gekoncentreerd rondom een beschrijving van de bacchantische vervoering en de merkwaardige reakties daarop.

De hymne opent met een vraag, die ons als variant op de horatiaanse ontboezeming bekend in de oren klinkt: het ‘Quo me, Bacche rapis’ klinkt nu:

> age, Bacche, quis furor me rabidum occupat?

We horen ook nog een naklank van Catullus' ‘rabidus furor animi’ meeklinken. De vraag die hier gesteld wordt zou zeker weer de bezorgde uiting kunnen zijn van de man die de

bacchantische bezetenheid in angst en beven ervaart en voorlopig lezen we ook niets dat ons tot nadere inzichten zou kunnen brengen. Vers 3 is eveneens opgebouwd uit gegevens van Catullus en Horatius, zoals ook Marullus dat deed. De dichter vertoeft in het bekende landschap, in gedachte gestoffeerd met Maenaden, die de driepas als feestelijk ritme gebruiken. Maar ook auditief is er het bekende tafereel: de klank van koperinstrumenten weergalmt en er is het lawaai van de bacchantische koren. Stofwolken verduisteren het daglicht.

In vers 9 wordt de komst van de god aangekondigd, de goddelijke epifanie staat op het punt te gebeuren. Weer is er muziek, nu van cimbalen en fluit.

Vers 12 geeft de uitwerking op de dichter van de goddelijke aanwezigheid: de innerlijke furor komt op gang, en de dichter spreekt zelfs van zweepslagen, die de gebeurtenissen hem geven.

In vers 13 komen we het horatiaanse *parce* weer tegen, maar nu, zouden we kunnen zeggen, op bijna komische wijze, zoals het vervolg duidelijk maakt: al dit geweld is de dichter te veel, te opwindend. Hij heeft al deze heftigheid niet over voor... ja, waarvoor? Horatius kon er een formidabele geïnspireerdheid door krijgen, maar daar spreekt Flaminio niet over, in het hele gedicht niet. En met het vervallen van deze grootse uitwerking, met het niet noemen van Bacchus als inspiratiegod, ziet de dichter geen heil in deze epifanie. Bacchus moet andere mensen maar opjagen naar het wilde thracische landschap, hij voelt er (nog) niets voor, ook niet voor begeleidende verschijnselen als het wild zwaaien met de hoofden en het verscheuren van wilde dieren (vs. 15). Flaminio vraagt daar niet om, hij geeft zijn lezers ook niet een gedifferentieerd beeld van de god en diens macht en mogelijkheden. Dat is te rauw voor de dichter.

Eerlijk gezegd: de hele epifanie met wat er aan vast zit, is hier niet een beschrijven van een echt en doorleefd gebeuren. Wij menen hier allereerst te maken te hebben met een destijds in de mode zijnde tematiek. Anders gezegd: de grootsheid van Bacchus wordt wel erkend, misschien ook wel enigermate ervaren, maar niet aanvaard.

We spreken nu met al te zware aksenten over deze hymne,

zoals vs. 17 vv. leren: op rustiger en ingetogener basis wil Flaminio wel met Bacchus communiceren; op een rustige plaats wil hij hem wel offeren en met decente muziek hem eren en van hem getuigen. Hij wil ook wel zijn verdere leven in de bossen, waar de god zo vaak aanwezig is, doorbrengen. Wat bedoelt de dichter met het offers willen brengen aan Bacchus? Daar er in het gedicht eerder geen sprake geweest is van inwijdingsritueel, van priester- of discipelschap, zullen we hier wel alleen moeten denken aan het allerbekendste offer aan Bacchus: het drinken ter ere van de god. Ziehier de humoristische, bijna ontluisterende anticlimax in het gedicht: na de, mogen we nu wel zeggen, schijnbaar echte ervaring met Bacchus, wendt de dichter in het slot de teneur van zijn verzen: het gaat niet om het grote van Bacchus, het gaat, heel beschaafd en netjes, om een frisse dronk met keurige muziek.

En de laatste vier regels brengen het hoogtepunt van de anticlimax: de dichter stelt het toch opgenomen worden in de Bacchantenkoren, tegenover de ellende van een aktuele liefdesrelatie, een ‘liefdesrazernij’, een ‘drukkende slavernij van mijn meesteres’. Alles is beter dan dat!

Zo brengen de laatste regels van de hymne de oplossing van het geheel: na de schijnbaar serieuze beschrijving van de overmacht van de god Bacchus, maakt de dichter duidelijk dat deze dienst hem weinig bekoort, maar dat alles beter is dan zijn liefdesrelatie zoals hij die thuis ondervindt.

Bibliografie

Flaminio, Marc Antonio.
Liber I, XIV ad Bacchum, geschreven ± 1515.
Edities 1. H. Soncini, Fani 1515. 2. Marci Antonii, Iohannis Antonii et Gabrielis Flaminiorum Forocorneliensium Carmina Patavii, ed.
F.M. Mancurticio, excudeb. J. Cominus 1743-8° XL-487 et portr. *Carol Maddison*, Marcantonio Flaminio; Poet, Humanist and Reformer, Londen 1965 (voor onze Bacchushymne zie men pp. 13-14).

Ad Bacchum

age, Bacche, quis furor me rabidum occupat? io, io,[1]
rapior et alta cursu uolucri in nemora feror,[2]
ubi sacra Maenades cum Trieterica celebrant,[3]
furibunda solent uagantes agitare tripudia.[4]
audire uideor alto reboantia strepitu[5]
ubique aera, iam choris, iam uideor nemoriuagis[6]
celer interesse turmis; euoë, mihi sola sub[7-8]
pedibus tremunt, nubes, euoë, puluerea diem[8-9]
mihi tollit. adest, adest iam Semeleia propius[9-10]
soboles, io uenit, tinnula cymbala resonant,[10]
Phrygiis recurua stridet graue tibia calamis;[11]
euoë, uagus abit animus, euoë, tremula flagris[12] [12-13]
mihi terga quatit furor. parce, precor, precor, animum[13-14]

1 Hor. Od. III, 25, 1: Quo me, Bacche, rapis; Cat. LXIII, 38: rabidus furor animi. Vgl. Mar. vs. 2.

2 alta... nemora: Cat. LXIII, 89: in nemora fera en 58: ferar in nemora. Vgl. Mar. vs. 4. Zie voor het begin ook Hor. Od. I, 19 init.

3 ubi sacra Maenades: Cat. 23: ubi capita Maenades.
- trieterica celebrant: Ov. Met. 6, 587.

4 furibunda: Cat. 31.
- agitare: Cat. 24.
- tripudia: vert. van Gr. σ□ιρτ□ματα, cf. de driepas der Saliërs. Cat. 26: citatis... tripudiis.

5 reboantia: Cat. 21: ubi tympana reboant. Vgl. Mar. 19-21.

6 nemorivagis: Cat. 72: aper nemorivagus; Mar. 26: solivagus; Varro, Menipp. 49 Bü.: remivagam... celócem.

7-8 euoë... euoë: herhaling als in Cat. LXIV, 255: euhoe, bacchantes, euhoe.

8-9 voor de stofwolk: Mar. vs. 20: oculisque negat medium nubes pulverea diem.

9-10 Semeleïa... soboles: cf. Semeleius: Hor. Od. I, 17, 22/23.

10 tinnula cymbala resonant: Cat. 29: cava cymbala recrepant. Voor tinnulus zie Cat. 61, 12-13: nuptialia concinens // voce carmina tinnula; Scal. 13: opteria tinnula.

11 Cat. 22: tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

12 euoë euoë: herhaling als in 7 en 8.
- vagus: een adjektivum in Cat. LXIII herhaaldelijk gebezigd: 4, 13, 25, 86. Vagus animus, cf. Cat. 4: vagus animi[s].

12-13 zweepslagen op de rug. Zie eveneens in Cybele-verband het vers van Maecenas fr. 6 Morel: latus horreat flagello, comitum chorus ululet.

13-14 parce... tantis: Hor. Od. II, 19, 7-8: parce, Liber, parce, gravi metuende thyrso.

Aan Bacchus

Welaan, Bacchus, welk een woede houdt mij, die in razernij verkeer, bezet? io, io,
meegesleurd word ik en in vliegensvlugge loop word ik de hoge wouden ingevoerd,
waar de Maenaden, als ze haar gewijde feesten om het ander jaar
vieren, razende passen van drie al rondwarende plegen uit te voeren.
Het komt me voor dat ik overal koper van hoog gedruis weergalmen hoor:
reeds waan ik mij temidden der koren te zijn, temidden der woudlopende horden, gezwind en wel.
Euoe, de grond davert onder mijn voeten,
een stofwolk, euoe, ontneemt me het daglicht.
Nu is daar, nu is daar al dichterbij, de zoon van Semele:
io, hij is in aantocht, tjinkelende cimbalen weergalmen,
de gebogen phrygische fluit doet een zwaar gebas horen;
Euoe, mijn geest zwerft in vervoering rond, euoe, razernij slaat mijn borst
trillend onder de zweepslagen. Maat betracht, bid ik, bid ik,
bij het opzwepen van het gemoed met zulke prikkels, jaag anderen

stimulis citare tantis, alios rape celeres[14]
per opaca Thraciae rura, alii capita rotent[15] [15-16]
hinc et hinc reflexa, thyrsisque feras hederigeris[16]
lanient; in otiosis ego sacra latibulis[17]
faciam, aureisque Bacchi pia numina fidibus[18-19]
referam nouus sacerdos; tua, Liber, initia[19]
cantabo, et ista, donec mihi uita supererit,[20]
habitabo nemora, semper tuus, Euie, famulus.[21]
quod si, bone pater, Euantum me inserere choris[22]
animo est et altae furibundum per iuga Rhodopes[23]
agitare, tuo mihi saltem munere liceat

14 stimulis citare tantis: cf. Cat. 4: stimulatus ibi furenti rabie.
- alios rape celeres: Zie het slotgebed van Cat. LXIII, vs. 93: *alios age incitatos, alios age rabidos*. Men wil het onheil afweren, door het op andere lieden te doen overgaan: □πιπομπ□ tegenover □ποπομπ□. Literatuurplaatsen bij *O. Weinreich*, Catulls Attisgedicht. Mél. Cumont [Brussel 1936], pp. 491-495.

15 opaca: Cat. 3 en 22.

15-16 capita... reflexa: Maecenas fr. 5, 2 Morel: ades (van Cybele gebezigd) et sonante typano quate *flexibile* caput. Pind. frgm. 208: □ιψαυχ□νι σ□ν □λ□ν□; Serv. op Verg. Aen. 3, 111 leidt de naam Cybele af □π□ το□ □υβιστ□ν τ□ν □εφαλ□ν id est a capitis *rotatione*, quod proprium est eius sacerdotum. Cat. LXIV, 255: capita inflectentes.

16 hederigeris: Cat. 23. Het verscheuren der dieren met *thyrsusstaven* hier zonder parallel? Bij Eur. doen de Bacchae dat met *blote handen*.

17 latibulis: Cat. 54.

18-19 aureis... sacerdos: verg. Prop. III, 17, 39: haec ego non humili *referam* memoranda cothurno. De ‘sacerdos’ klinkt ons Horatiaans in de oren.

19 tua, Liber, initia: Cat. 9: tua, mater, initia.

20 ista: Na ista met een komma te interpungeren; te verbinden niet met ‘vita’, doch met ‘nemora’.

21 semper tuus, Euie, famulus: Cat. 90: ibi *semper* omne vitae spatium (cf. Flaminio (in het vervolg afgekort Flam.): donec mihi vita supererit) *famula* fuit.

22 Quodsi bene, pater: Zo luidt de lectio tradita. Een goede conjectuur bij *D.A. Campbell*, p. 495 - in de uitgave van dit gedicht -: Quodsi, *bone pater*.
- Euantum inserere choris: ‘inserere’ heeft een color Horatianus, men zie Od. I, 1, 35: Quodsi me lyricis vatibus inseres en Od. III, 25, 6: decus stellis inserere.

23 per juga Rhodopes: De thracische berg herinnert ons aan Hor. Od. III, 25, 12.

maar blindelings in snelle vaart voort over de deemstere velden
van Thracië, laten anderen maar met het hoofd zwaaien en
wilde dieren met klimopdragende thyrsusstaven verscheuren;
ik zal wel offers brengen in een rustige schuilhoek,
en met gulden snarenspel als nieuwe priester van Bacchus' vrome godheid
gewag maken, uw inwijdingen, Liber, bezingen
en ik zal zo lang ik nog te leven heb, die wouden bewonen,
voor altijd, Euie, uw dienaar.
Bijaldien gij, goede Vader, voornemens zijt mij in de Euantenkoren
in te voegen en me over de ruggen van de hoge Rhodope razend voort te jagen,
moge het mij, althans dank zij uwe gave, vergund zijn de liefdesrazernij

rabidi furorem amoris compescere, pater, et[25]
da seruitio graui dominae uiuere uacuum.[26]

Men zie de metrische kommentaar van Laurens van Santen in de uitgave van Terentianus Maurus door *Van Santen* en *Van Lennep* (Utrecht 1825) in het gedeelte der noten: pp. 380-381.

25 rabidi furorem amoris compescere: Cat. 38: rabidus furor. Hier lijdt echter de dichter aan liefdeshartstocht, die hij niet de baas kan.

26 dominae: Niet de *domina Dindymi*, d.w.z. Cybele schijnt hier bedoeld, zoals Campbell, 495 aanneemt, doch 's dichters geliefde, die ook in het erotisch jargon doorgaans ‘domina’ wordt genoemd. Burman Junior vergeleek treffend Prop. III, 17, 41: *tu modo servitio vacuum me siste superbo*.
Het metrum beter dan dat van Marullus. Vers 4 b.v. furibunda solent vagantes agitare tripudia is volkomen in orde. (zie Campbell, 496[2]). De verdeling in 2 kola - een strikte vereiste in iedere goedgebouwde versus galliambus - ontbreekt echter in de vss. 10, 13, 15, 22, 23, 24 en 26.

die in mij woedt, te bedwingen, Vader, en geef het mij te leven vrij
van de drukkende slavernij van mijn ‘domina’.

3. *Giorgio Anselmo*

Anselmo, bijgenaamd Nepos, is in het midden van de 15e eeuw te Parma geboren en in ± 1528 aan de pest gestorven. In 1526 verscheen in zijn geboortestad zijn bundel Epigrammaton libri septem.

Anselmus' korte Bacchusgedicht, hendekasyllabisch van versbouw, is een strak, eenvoudig gedicht, dat de dichter nooit geschreven zou kunnen hebben als hij Horatius niet gekend had: de voetnoten geven de belangrijkste inlichtingen op dit gebied.

De eerste vijf regels geven de angst weer van de aan Bacchus overgeleverde dichter; omgeving en eigen innerlijk zijn daar de getuigen van. De dichter, vol van de god, is bang voor wat gaat gebeuren in woeste streken.

De aanspraak tot de god gaat (vss. 6 vv.) voort met de bede niet al te verschrikkelijk tegen de dichter te woeden en deze bede gaat gepaard met een aantal namen en mytologische gegevens, die de grootheid van Bacchus onderstrepen en dit alles kulmineert in de aanroep: alle goden samen en éen enkele tegelijk: Bacchus, de machtigste god, Bacchus, de meest uitzonderlijke.

In de verzen 13 en 14 vinden we éen mytologisch gegeven over twee regels verdeeld en het is niet toevallig dat juist dit ovidiaanse verhaal hier een plaats krijgt: tegenover de bezeten dichter de dochters van Minyas, die de god geen geloof hebben willen schenken.

Vanaf vers 15, na de veelvuldige aanroepingen, het eigenlijk gebed van de dichter, die heul en heil zoekt bij de gevreesde god, omdat deze hem de eeuwige jeugd kan schenken en hem behoeden kan voor dood en ouderdom. Als teken van de eeuwige jeugd is er weer het klimop. Natuurlijk is Bacchus hier wel de wijngod in de eerste plaats, omdat wijn en jeugd van oudsher innig samenhangen. Ook Themis, de godin van recht en gerechtigheid, wordt mede aangeroepen. Mocht de inleiding van het gedicht ons meer dan reden geven er op te wijzen dat Anselmus zich inspireert op Horatius, de afloop, natuurlijk geenszins nieuw, is de in dit gedicht eigen variant van de dichter.

Ad Bacchum

Euoe quid mihi Bacche, Bacche, Bacche,[1]
In praecordia adest furoris? Euoe
Euoe cor trepidat metu recenti.[3]
Quo plenum rapis ò tui? remotos[4] [4-5]
quosnam mente agor in specus furenti?
Ne saevi metuende Bacche thyrso,[6]
Proles aetherei Iovis perustae
direpte ex utero puer parentis.
Bacche Naiadum patrone, Bacche.[9-10]
Potens Bassaridum, bimater alme,[10]

1 Bacche, Bacche, Bacche: Deze trits en het bezigen van 'bimater' in vs. 10 maken het, dunkt ons, aannemelijk dat Anselmus voor de geest gezweefd heeft het gedichtje bij Caesius Bassus (Gramm. Latin. deel VI, pp. 255-256 Keil) overgeleverd:

huc ades, Lyaee
Bassareu bicornis
Maenalie *bimater*,
crine nitidus apto.
luteis corymbis
hedera te, coronis
hasta viridis armet.
placidus ades ad aras,
Bacche Bacche Bacche.

Hierbij komt nog (afgezien natuurlijk van het andersgeaarde metrum) het woordgebruik en de repetitio: ades... ades cf. Ans. 20-21: adsis... adsis. Bij Anselmus staat de trits aan het begin.

3 Euoe cor trepidat metu recenti: Hor. Od. II, 19, 5: Euoe recenti mens trepidat metu.

4 Quo plenum rapis ò tui: Hor. Od. III, 25, 1-2: Quo me, Bacche, rapis tui // plenum?

4-5 remotos... furenti: Hor. Od. II, 19, 1: in remotis... rupibus; III, 25, 2: quae nemora aut quos *agor in specus*.

6 Hor. Od. II, 19, 7 en 8: Euoe parce, Liber, parce, *gravi metuende thyrso*.

9-10 Naiadum patrone... // Potens Bassaridum: Hor. Od. III, 25, 14-15: potens Naiadum Baccharumque.

10 bimater: natuurlijk zie men ook Ov. Met. 4, 12. De verbinding 'bimater alme' is bijzonder gelukkig. Wel een vondst van Anselmus?

Aan Bacchus

Euoe, wat voor razernij, Bacchus, Bacchus, Bacchus
is er in mijn hart? Euoe,
euoe, onder de indruk van juist opgekomen vrees trilt mijn hart.
Waar sleurt ge me, vol van u, heen? Naar wat
voor afgelegen holen word ik met razend gemoed heengevoerd?
Woed niet, o Bacchus, door uw thyrsus geduchte,
gij kind van Jupiter, in de hoge lucht,
knaap aan de schoot van uw verbrande moeder ontrukt.
Bacchus, beschermheer der Najaden, Bacchus,
machthebber over de Bassariden, tweemoederlijke,

Idem Aedonidum et incitator Euan,[11]
Idem numina numen omnia unum.
Te Mineides impiae, impiae illae[13]
dum spernunt, fugiunt fuga cita actae.
Tibi perpetuum viret iuventas,
Deorum omnipotens paterque, rexque;[16]
Liber, Euchie, multinomie adsis.[17]
Et me ore eripe saevientis orci,[18]
evinctis hedera comis virenti.
Adsis laetitiae dator Tyoneu.[20] [20-21]
Adsis, et Themide hinc favente pelle[21]
languentem procul, et procul senectam.

11 incitator: laat Latijn; Fronto p. 146, 4 Naber: Fauni vaticinantium incitatores.

13 Voor de Minyaden zie men Ov. Met. 4, 1-42; 4, 389-415.

16 cf. Nysaeus pater omnipotens: Statius, Theb. 4, 383.

17 *multinomie*: al klassiek; Thesaurus linguae Latinae (in het vervolg afgekort: Th.I.L.) i.v. geeft als enig voorbeeld Apuleius, Met. XI, 22, 6: Isidis deae multinominis.

18 De hel voorgesteld als mensenvretend monster. Orcus = fr.: ogre.

20 laetitiae dator T(h)yoneu: geslaagde combinatie van Verg. Aen. 1, 734: Laetitiae Bacchus dator en Claudian. Append. VI, 3: laete Thyoneu; Anth. Lat. Bü.-Rie. nr. 1504 C vs 44: atque laetitiae dator Lyaeus. Voor Thyoneus zie men Hor. Od. I, 17, 22-23; Stat. Theb. 5, 265.

20-21 adsis - adsis: zie boven.

21 Themis op het slot als bij Marullus. Bacchus (= wijn) als ouderdomsverdrijver.

tevens Euan, aanzetter der Edoniden,
alle goden samen en éen enkele tegelijk.
Terwijl de dochters van Minyas, die onvromen, onvromen
u versmaden, vlieden ze in snelle vlucht opgedreven, heen.
Voor u groent de jeugd voor immer,
almachtige vader én koning der goden;
Liber, Euhius, veelnamige, sta me bij.
En ontruk me aan de muil van de woedende Orcus,
mijn hoofdhaar met groen klimop omwonden.
Sta bij, schenker van vreugde, Thyoneus
sta bij, en verdrijf, terwijl Themis dit begunstigt,
van hier verre de slappe ouderdom.

Bibliografie

Wij gebruikten: Georgii Anselmi Nepotis Epigrammaton libri septem, 1526, zonder paginering.

4. *Marc-Antoine Muret*

Muretus' Galliambus in Bacchum, in 1554 gepubliceerd, is een jeugdwerkje van de in 1526 geboren dichter. Deze intieme vriend van Ronsard, die hem ook in zijn gedichten eerde, schreef zijn Bacchushymne in dezelfde tijd dat de dichters van de Pleiade zich met deze stof bezighielden.

De hymne begint niet met een aanroep van de Muzen: Muret bezingt vader Bacchus op eigen gelegenheid en naar eigen inzicht. De lectuur van dit gedicht lijkt ook minder geschikt te zijn voor een dergelijke aanroep, die, hoe traditioneel ook, toch verwijst naar hogere inspiratie dan waar deze hymne op bogen kan of bogen wil: welbeschouwd is het hele gedicht een min of meer geleerd drinklied, waarin van alles ter sprake komt en eigenlijk niets uitgewerkt wordt. Muret lijkt de vrolijke neolatijnse dichter, die wijn en liefde evenzeer bemint, die bovendien de doorsnee kennis van de wijngod bezat en daardoor ook wel een dergelijke hymne kon schrijven, samenstellen zouden we ook kunnen zeggen. De moeilijke maat in galliambische trant kon hem, de geleerde, geen moeilijkheden verschaffen die groter waren dan bij zijn collega's.

De vier beginregels, de enige die niet direkt tot Bacchus gericht zijn, schenken de lezer onmiddellijk de sfeer waarin dit gedicht geschreven is en gelezen wil worden. De Bacchussfeer wordt in het eerste vers al gegeven als de dichter zich zelf introduceert met klimop om het hoofd gewonden, om aldus uitgerust Bromius te bezingen; de lokale groene kleur van de evergreen brengt de noodzakelijke stemming. De tweede regel biedt een aantal namen van de god en in vers 3 is het tijdsmoment aangegeven waarop de dichter zijn zang aanheft: de wijnoogst is juist begonnen en (vs. 4) de mogelijkheid om dan juist de zorgen te laten verdrijven, is in overvloed aanwezig. Het is najaar en de beklimopte dichter kan de glazen vullen en legen en hij weet wie hij daar dank voor verschuldigd is. In vers 5 richt de poëet zich direkt tot Bacchus na deze korte inleiding en dat houdt hij tot het einde vol.

De verzen 5 vv. Nog enkele bijnamen van Bacchus openen

deze grote aanspraak en volgens goede gewoonte wordt ook hier toch wel een wat gevariëerd beeld van Bacchus opgeroepen, zowel mytologisch als wezenlijk, het laatste bijvoorbeeld door de orphische naam *cryphie*. En wat dan volgt lijkt op het eerste gezicht heel echt bacchantisch, maar moet toch wel, gezien de teneur van het gehele gedicht, een beetje dichterlijk-geleerd genoten worden: de cimbalen worden tot klinken gebracht, de haren zwieren los in het rond, liederen ter ere van de god worden aangeheven, de hoofden worden hevig geschud als in de echte Bacchusdienst, zoals die reeds door Euripides beschreven werd, en tenslotte: ter ere van de godheid gaat de weg van 'wij' over de bergkammen. Wie dit alles nauwlettend leest, herkent de verschillende bekende gegevens, verder valt het echter onmiddellijk op dat van een dwingende overmacht hier nergens sprake is, en dat de dichter hier geen goddelijke furor ervaart. Er is geen spoor te bekennen van een dwingende macht van Bacchus die uitgangspunt en tegelijkertijd doel is, inspiratie of religieuze ontroering opwekkend, dàt is de kracht en de zwakheid van een dergelijke lofzang. De kracht ligt in het bezingen van de god zonder meer buiten elke pretentie en problematiek. Terwijl de kennis van de dichter hierin nauw merkbaar verscholen ligt, krijgen we de indruk van een dichten voor de vuist weg, van een improviseren. Eén facet van Bacchus slechts wordt hier belicht: de god als schenker van de wijn, zoals we straks zullen zien. De zwakte ligt naar onze mening hierin dat deze dichter alle diepte en veelzijdigheid van de god terzijde laat, die we in andere gedichten en vooral ook bij Euripides hebben leren bewonderen. Het is natuurlijk Muret's volste recht om aldus een hymne te schrijven en als we dit gedicht buiten elk verband zouden lezen, zouden we bijna zeker tot een hogere waardering komen, juist wegens de lichte toets en de gemakkelijke gang van zijn verzen. Die waardering willen we ook graag hier noemen, maar de omgrenzende lektuur over Bacchus heeft ons andere mogelijkheden leren kennen, die we nu, ten onrechte, moeilijk kunnen missen.

Vers 9 levert van deze lichtvoetigheid nog een merkwaardig bewijs: de natuur werkt hier aan het algehele feest mee: de bossen zelfs roepen de god aan, daartoe gebracht door 'ons'

zingen. Het is niet te ontkennen dat het een charmant toneel is, waarin de dichter ons verplaatst, maar het waarlijk bacchantische ontbreekt, nu het thracisch sneeuwlandschap zo geromantiseerd wordt. Er is alleen maar plaats voor gepaste vreugde, er is geen angst, geen meegesleurd worden.

De verzen 10 vv. Zo kan de dichter Bacchus nu de schenker van rust en van een vredig gemoed noemen. En onmiddellijk daarop komt de mededeling die centraal staat in het gedicht: waar Bacchus zich ook ophoudt, daar zijn Venus en de liefdesgodjes, daar is vreugde en oprechtheid, daar is goede muziek, terwijl droefenis en zorgen wijken. Met Propertius in onze herinnering ontmoeten we nu de vriendelijke god Bacchus, de verburgerlijking van het tremendum, de vreugde over de wijn en diens uitwerking.

Volledig in overeenstemming met deze goedaardige, de wereld welgezinde situatie klinkt nu (vss. 16 vv.) des dichters roep tot de dienaren om er voor te zorgen de bekers gevuld te houden. En in dit sympotische gedeelte vinden we zo nodig nog een duidelijke aanwijzing voor deze oprecht vrolijke Bacchusuiting:

> Scelus esset ore sicco sacra mystica facere

terwijl er in feite geen sprake is van sacra mystica in de gehele hymne.

Ook vers 19 is van eenzelfde teneur: het horatiaanse *agor* zou even anders kunnen doen denken, maar het gaat alleen om de grote dorst, en het daarop volgend duizendvoudig zien is een euripideisch gegeven, tot het komische vergroot en verveelvuldigd: bij Euripides was alleen sprake van dubbel zien! Het bos komt, goed dronken als de dichter zich voordoet, in beweging, de aarde trilt door driepas en muziek, maar ook dit is het gevolg van de steeds gevulde beker, de oprechte dronkenschap en de gevolgen van dien. De laatste resten van de mystieke grootheid van de god van dichters en zieners zijn verdwenen. En als in vs. 24 gesproken wordt over de oningewijden, de profani, kunnen we ook alleen maar denken aan hen wier beker al te lang leeg gebleven is.

De nu volgende epifanie is veelvervig, maar volledig ongevaarlijk, meer een spannende revue dan een godsverschijning: lynxen en tijgers, de roodaangelopen Silenus, de Satyrs en de Bacchanten: stoet van vreugde voor de hallucinerende drinker. En in vers 30 lezen we dat diè mens welgelukzalig is, die de orgiën van Bacchus, die diens thyrsus volgt.

Een korte samenvatting (vss. 32 vv.) van de dubbele geboorte en de eerste jeugd bij de nimfen, bosnimfen dit maal, plus een wijnwonder: waar de god komt, ontspruiten de wijnranken, en de wijn stroomt in grote hoeveelheden in het vervolg. Geheel op dit stramien gaat de dichter verder (vss. 43 vv.): hij wil niet ingaan op de indische veldtocht, niet op Pentheus en Lycurgus en de tyrreense zeerovers. Naar eigen zeggen gaat de dichter hier aan voorbij omdat anders de maat zoek zou zijn (vs. 46). En zo is het: de gang van deze hymne laat geen plaats aan tegenstanders van deze god. Wel noemt Muretus de aan Bacchus gewijde berg waaromheen een vruchtbaar land ligt, dat wijn en heerlijke bloemen voortbrengt en waar de lucht zo heerlijk is dat de mensen er honderdenvijftig jaar worden, de Tmolos, en ook de aan de Muzen gewijde Cithaeron en Nysa. En nu wordt even Bacchus genoemd als de grote inspirator van musici en dichters, zij het dan ook dat het de wijn is, die deze inspiratie rijkelijk schenkt: verhitte wijnhoofden zijn daarvoor noodzakelijk.

Vers 51 is nogmaals een lofprijzing van de god, de vrolijke wijngod; de vreugde komt van Bacchus, Bacchus is de zorgenverdrijver, Bacchus brengt liefde. En met twee passende regels wordt de hymne afgesloten.

Muret's loflied is een echte renaissancehymne, die aansluit bij zekere Bacchusverheerlijkingen van Ronsard en bij de onovertroffen vreugdige geschriften van Rabelais. Bacchus is op vele manieren te beschrijven, zoals Euripides al bewees: de vreugdeschenkende en de verschrikkelijke, de god wiens daden en werken alles voor de mensen betekenen, van het ene uiterste naar het andere, Bacchus is de god van de vrolijke levenskunst, maar ook de wreker. Men is geneigd die dichters die deze beide kanten bezingen de erepalm te geven. Maar het moet nogmaals gezegd worden: hoe zuiver

renaissancistisch is de voorkeur voor alleen de goede zijde van een fenomeen.

Bibliografie

Galliambus in Bacchum. 1554.
Uitgave: Mureti Opera ed. *Ruhnkenius*, Leiden, Luchtmans 1789, T. 11, pp. 808-809.

Hymnus Bacchi

hedera comam reuinctus Bromium patrem cano,[1]
Bromium, Euhyum, Lyaeum, puerum, femorigenam,[2]
ope cuius alma uitis noua munera peperit,[3-4]
noua munera, apta curas animis procul agere.
Pater o pater bicornis, trieterice, cryphie,[5]
Eleleu, giganticida, tibi cymbala quatimus,[6]
tibi spargimus capillum, tibi carmina canimus,
tibi uerticem rotamus, tibi per iuga gradimur.
nemora ipsa mota nostris tibi cantibus ululant.
Euoe, dator quietis, placidi dator animi,[10]

1 Geen aanroep tot de Muzen als bij Marullus in zijn aanhef.

2 Lyaeum: voor dit eerst in hellenistische tijd gebruikelijke epiteton zie Bömer op Ov. Fast. I, 395 (Bd. II, p. 48).
- puerum: staat wat kaal tussen ‘Lyaeum’ en ‘femorigenam’ in. Bedoeld is natuurlijk puer aeternus (Ov. Met. 4, 18). Verder: Dracontius X, 587: puer Semeleie Bacche!
- femorigenam: Mar., 25 en Ans., Stup. 83.

3-4 munera...//... munera: herhaling à la Catullus LXIII, 8-9: typanum//typanum.

5 pater bicornis: Caes. Bass. (p. 255 Keil): Bassareu bicornis; ook reeds Mar., 25 heeft bicornis.

- trietericus: opschrift TPIETHPIKOC van de 52e O.H., verder vgl. men: Poet. Lat. Min. 3, 304: trietericus.
- cryphie: O.H. 30, 3 en 52, 5.

6 Eleleu: Eleleus parens: Ov. Met. 4, 15.
- giganticida: A.P. IX, 524, 4: γιγαντολ□της; Nonn. Dion. XVII, 10: Γιγαντοφ□νος. Scal. 31: Gegeneophone. Vox nova. Giganticida, op het slot: - □ (cida), zie voor het metrum v. Sant. op Ter. Maur. (l.l.), p. 376.
6-9: 6x tibi herhaald. Men lette op de kongruente opbouw in zinskola vanaf 6b tot en met 8, met een telkens inleidend ‘tibi’.

10 dator: herhaald in het vers, zoals b.v. Catullus LXIII, 50: patria. Voor de zin zie Scal. 1: Tenerae patrem quietis. Peet stond hier Tib. I, 7, 41: Bacchus et adflictis requiem mortalibus adfert.

Hymne aan Bacchus

Met klimop het hoofdhaar omwonden vader Bromius ik bezing,
Bromius, Euhius, Lyaeus, knaap, dijgeborene,
door wiens bijstand de voedende wijnstok nieuwe gaven gebaard heeft,
nieuwe gaven, geschikt de zorgen ver van de geest te verdrijven.
O Vader, vader met twee hoorns, trieterische, verborgene,
Eleleu, Gigantenmoorder, u ter ere schudden we de cimbalen,
u ter ere maken we de haren los, u ter ere zingen we liederen,
u ter ere draaien we ons hoofd rond, u ter ere schrijden we over de bergkammen.
Zelfs de wouden, door onze zang in beweging gekomen, huilen u toe.
Euoe, rustschenker, schenker van een vredig gemoed,

ubicunque tu moraris, bona ibi Venus habitat,[11-12]
habitant tenelli Amores, iocus et lepor habitat;[12]
fidiumque cornuumque strepitu omnia resonant,
alacres uigent choreae, mala tristitia procul,
inamabilesque curae rapido pede fugiunt.
date pocula huc ministri, plenos date calices,
avida ut liquore dio mihi pectora repleam.
scelus esset ore sicco sacra mystica facere.[18]
uah, uah, pater lychnita, quibus ignibus agitor?[19-20]
mihi mille iam ante ocellos noua lumina radiant.[20]
uiden' ut nemus citato procul impete rapitur?[21]
humus ut tremens frequenti salit acta tripudio?[22]
nouus unde clangor aures modo cornuum ferit?
procul o procul profani: deus ecce, deus adest,[24]
maculosa terga lyncum et tigrium celeripedum[25]

11-12 habitat: aan het verseinde 2x. Hindert hier nauwelijks. habitat - habitant - habitat.

12 Amores: zie Mar. 60.
11-12 + 14-15: vermelding van 'bona (= knappe) Venus' en 'tenelli Amores', Iocus en Lepor, Tristitia en Curae als bij Rons., Dith. (vol. v, p. 68, regels 255 vv.): 'Par tout les Amours te suivent, Et sans toy les Graces ne vivent, la force, la Jeunesse, La bonne liesse Te suit, Le Soucy te fuit, et la vieillesse chenue'.

18 Alliteratie van de letter s, in navolging van Catullus LXIII (bv. 10, 16, 25, 30, 44, 47, 49).

19-20 Verveelvuldiging van het gezicht in de roes al oud: Eur. Bacch. 918-919; Verg. Aen. IV, 438, Arist. Probl. 3, 10:
19 vah, vah: plautijnse en terentiaanse interjectie, hier in malam partem. Gr.: φε□. Ons 'bah', b.v.: Vah, apage te a me; vah, oculi dolent, etc.
- lychnita: hier blijkbaar opgevat als god van het lamplicht, vgl.: 'ignibus agitor'. Bij Marullus op het einde van zijn lofzang, vs. 58. De normale betekenis luidt: god van de wan, λι□ν□της: O.H. 46, 1 en 52, 3.
- agitor: Vgl. agor: Hor. Carm. 3, 25, 2.

20 ocellos: deminutiva zijn bij Muretus geliefd: 12 (tenelli), 38 (puellus).

21 ut nemus citato: = Cat. LXIII, 2.

22 frequenti... tripudio: Cat. LXIII, 26: citatis... tripudiis; alliteratie van de *t*: *t*remens - *t*ripudio.

24 dubbele repetitie van 'procul' en 'adest'; cf. Verg. Aen. VI, 258.

25 maculosa terga lyncum: Verg. Aen. 1, 323: maculosae tegmine lyncis: Ov. Met. 11, 245: tertia forma fuit maculosae tigridis.
- celeripedum: zeer ongebruikelijk; cf. enerzijds Cat. LXIII, 34: ducem... properipedum, anderzijds Fragm. Trag. Inc. 218: rapite, agite, ruite *celeripedes*.

waar gij U ook maar ophoudt, daar woont goede Venus,
wonen de tedere Amores, woont jokkernij en charme;
en weerklinkt alles van het ruisen van snaar- en blaasinstrument.
Gezwind zijn de koren krachtig, ware droefenis is verre
en met snelle voet vlieten heen onbeminnelijke zorgen.
Hiér met de bekers, dienaren, schenkt de kelken vol,
opdat ik met goddelijk vocht de gretige borst vulle.
Het ware misdaad met droge keel de mysterieoffers te verrichten.
Foei, foei, vader van het Lamplicht, door wat voor vuren word ik voortgejaagd?
Ontelbare nieuwe lichten stralen voor mijn ogen!
Ziet ge wel, hoe het bos in snelle vaart ver wordt meegenomen?
hoe de door driepas trillende aarde keer op keer opspringt?
vanwaar die nieuwe hoornenklank die daarnet mijn oren sloeg?
Zijt verre, o verre, oningewijden: zie, god, god is daar,
de bontgevlekte ruggen van lynxen en snelvoetige tijgers

tenero domans flagello, posito premens iugo.[26]
rubicundus hunc magister Satyrique capripedes[27]
agili gradu insequuntur thiasusque mulierum,[28-29]
Euoe pater, frementum, metuende Bassareu.[29]
ter o et quater beatum tua qui orgia sequitur,[30]
thyrsum inquiete dextra quatiens hedericomum.[31]
simul atque pulchra Cadmi te filia peperit,[32-33]
peperit, sed ante tempus, Iouis igne saucia,
pater ipse te alligatum proprio in femore tulit,
mala ne nouerca caelo te praecipitem ageret.[35]
dedit inde te fouendum nymphis nemoriuagis,[36]
iuga quae per alta Nysae propero pede uolitant.[37]
quae ibi cunque tu puellus loca dexter adieras,[38]
ubicunque sessitaras, noua germine tenero[39]

26 tenero... flagello: een fijn trekje. De god legt teerheid aan de dag zelfs bij het voortzwepen van zijn lynxenspan; *p* alliteratie.

27 rubicundus magister: Silenus; ‘rubicundus’ heet bij Ov. Fast. VI, 319 Priapus.
- capripedes: van de Satyrs, zoals Lucr. 4, 580 en Hor. Od. II, 19, 4.

28-29 Voor de kombinatie euoe en fremere: Verg. Aen. VII, 389 van Amata: euoe//euoe Bacche fremens. frementum = frementium.

29 metuende Bassareu: cf. Hor. Od. II, 19, 8; Ans. 6: metuende Bacche.

30 Ter o, et quater beatum: Vgl. Verg. Aen. I, 94: o terque quaterque beati.

31 inquiete dextra: inquiēs = inquietus, rusteloos, prozaisch woord, voorkomend vanaf Sallustius.

- hedericomum: vox nova, cf. Cat. LXIII, 23: hederigerae; zie b.v. ignicomus van Sol bij Ausonius en Iuvencus.

32-33 peperit, // peperit: iteratie, zoals in dit gedicht 3 en 4: nova munera.

35 even een ‘Abstecher’ naar de aangeduide jaloerse Hera. In de galliamben laat Hera verstek gaan ook bij anderen.

36 nymphis nemorivagis: aardige kombinatie, Cat. LXIII, 72. ubi *aper* nemorivagus. Hier: boomnimfen, elders: waternimfen.

37 propero pede: cf. Cat. LXIII, 34: properipedem; Cat. frgm. 4: properiter.
- volitant: Cat. LXIII, 25.

38 Quae ibi cunque: tmesis voor Quaecumque ibi. Verg. Aen. 12, 61: qui te cumque manent; Hor. Od. 1, 9, 14: quem fors dierum cumque dabit.
- puellus: jongetje: Lucr. 4, 1252; archaïsch Latijn (Ennius Ann. 221; Lucilius, Varro). Even ongewoon als de vrouwelijke pendant ‘puella’ gebruikelijk is. Festus 290, 30: puelli per deminutionem a pueris dicti sunt.
- loca adieras: Cat. LXIII, 3.

39 ubicunque: herhaald in 41 aan het versbegin. Een derde geval: vs. 11.
- sessitaras: frekwentativum: Cic. Brut. 15, 59: ut quam deam in Periclis labris scripsit Eupolis sessitavisse, cf. 41: lusitaras.

met zachte zweep bedwingend, ze drukkend onder het opgelegde juk.
Op de voet volgen hem de roodaangelopen meester en bokpotige Satyrs
met beweeglijke schred en een schare van vrouwen,
die onder de roep ‘Euoe pater’ haar bruisend geluid doet horen, geducht vossevel.
O drie- en vierwerf gelukzalig hij, die uw orgiën volgt,
met rustloze hand klimopbeloverde thyrsus schuddend.
Zodra Cadmus' schone dochter u baarde,
baarde, maar voor de (geijkte) tijd, door Iuppiter's vuur gewond,
heeft uw vader U eigenhandig in zijn eigen dij vastgebonden en ingevoegd,
opdat niet de boosaardige stiefmoeder u hals over kop uit de aether zou werpen.
Vervolgens gaf hij U ter opvoeding aan de woudlopende nimfen,
die met snelle voet heen en weer vliegen over de hoge kammen van Nysa.
Alle oorden ook maar die gij daar als gelukaanbrengend knaapje bezocht had,
waar gij u ook maar telkens had neergezet, daar reikte een jonge boom uit tere kiem ontsproten,

feriebat arbor auras redimita pampinis:[40]
ubicunque lusitaras, noua flumina temeti[41]
placido uiam secabant fluitantia sonitu.
quid iam Indiam subactam tibi maxime memorem?[43]
quid<ueτ; Penthei aut Lycurgi scelerata facinora,[44]
noua quidue monstra Etrusco natitantia pelago?
tua per trophaea eunti neque enim modu' fuerit.[46]
tibi Tmolus et Cytheron, tibi Nysa subdita est;[47]
tua musici et poetae unanimes sacra celebrant;[48]
tuo eis liquore tactis simul ac capita calent,
numeris repente fusis subito omnia resonant.[50]
sine te nihil uenustum est, nihil est hilarificum.[51]
tu animis acerba fessis curarum onera abigis,
adimis pudorem ineptum, secreta patefacis.
ineunda pellis omnes ad praelia Veneris.[54]
obitis quiete molli quibus obtegis oculos.[55]
agedum pater, agedum rex, agedum aetheris decus,[56-57] [56]
ades usque, nosque clemens oculo aspice placido.[57]

40 redimita: Cat. LXIII, 3.
41 temeti: Muretus scandeert temĕti (het juiste: tĕmēti). Over de metriek hier: v. Santen op Terent. Maur., noten p. 380. Sommigen verdedigden vroeger deze kwantiteitsfout, onder wie Riccioli in Prosod. Bonon., zie echter *L. Müller*, De re metrica p. 356. temetum = merum, een ouderwets woord: Hor. Ep. 2, 2, 163 en Iuv. 15, 25.
43 Figuur van de praeteritio.
44 Quid: v.l.: quid<ueτ;.
46 trophaea: betere ortografie: tropaea.
46-48: tua... tibi... tibi... tua.
47 Tmolus: cf. Scaliger 12.
48 de macht van Bacchus over muziek en dichtkunst. Het vers heeft een verkeerde caesuur.
50 repente: op dezelfde plaats in het vers ook Cat. LXIII, 28. Zie het tautologische subito (ook Catulliaans) in hetzelfde vers.
51 hilarificum: vox nova. (niet in Thes. I.L.), ietwat kunstmatige vorm als ‘regifice’ (Ennius, Scenica 96 Vahlen), amplifice: Cat. LXIV, 265 (= ample); iustifica: Cat. LXIV, 406 (= iusta); largifica: Lucr. 11, 627.
54 pellis... praelia: alliteratie.
55 quiete molli: = Cat. LXIII, 38.
56-57 Apostrofe tot de god zelf aan het einde van het gedicht, zoals in Cat. LXIII, maar dan zonder apo- en epipompe. 3x agedum, zoals bij Cat. LXIII, 91 3x dea: dea magna, dea Cybebe, dea domina Dindymi; voor agedum cf. Cat. LXIII, 78: agedum... age... fac ut.
56 aetheris decus: Cat. LXIII, 64: Decus olei; Verg. Georg. 2, 40 (voc.): caeli lucidum decus.
57 ades usque: cf. Ans. 20, 1 voor adesse. Voor het hele slot zie men ook het einde van Ronsard's Dithyrambe: Vien donq, Pere, et me regarde / D'un bon oeil.

met wijnranken omwonden tot hoog in de lucht;
Waar gij ook maar gespeeld had, baanden zich nieuwe stromen wijns
al voortvloeiend met vredig gekabbel hun weg.
Waartoe toch vooral gewag gemaakt van het door U onderworpen India?
waartoe van de schanddaden van een Pentheus of Lycurgus?
of waarom van de nieuwe monsters die in de Etrurische zee dobberden?
Zou ik op de rij af al uw trofeeën vermelden, dan zou de maat zoek wezen.
Aan U is de Tmolus en Cytheron, aan U Nysa onderdanig;
uw offerfeesten vieren musici en dichters altegader.
Zodra, nadat ze door uw nat zijn beroerd, hun hoofden gloeiend zijn,
wordt alles plotseling overal van allerlei melodieën vervuld en weergalmt alles eensklaps.
Zonder U is er niets liefelijks, is er niets vreugdewekkend.
Gij verdrijft de last van nare zorgen uit het benarde (afgematte) gemoed,
gij neemt de hinderlijke schroom weg, geheimenissen openbaart ge,
gij drijft allen er toe de Minnestrijd te gaan aanbinden.
Wier ogen gij bedekt houdt, verleent ge zachte rust.
Welaan dan, vader, welaan dan vorst, welaan dan aethersieraad,
Sta ons immer bij en aanschouw ons goedertieren met vredig oog.

5. *J.C. Scaliger*

De zeer beroemde poetica van Julius Caesar Scaliger (1484-1558), verschenen onder de titel Poetices Libri septem[1.], bevat een grote Bacchushymne, wat men in zulk een geleerd handboek niet zou verwachten. De reden dat dit gedicht in een theoretische verhandeling is opgenomen geeft de geleerde auteur zelf. In het zesde boek, caput IV handelt Scaliger over Marullus, soms met waardering, soms zeer kritisch. Ten besluite komt Marullus' Bacchushymne ter sprake:

'Restabat Hymnus in Bacchum. qui propterea quod est operosissimo carmine conscriptus: nolui sigillatim castigare licentiam quam exercuit authoritate nunquam satis laudati poematis Catulliani. Caeterum ut videant Musarum candidati quid praestare potuerit, si animum ad similem diligentiam appulisset: ascripsimus nostrum integrum. Qui si minus probabitur: at excusabunt horae vix duae, quibus inter infinitas occupationes effusus est'...

Deze opmerkingen gaan aan Scaligers hymne vooraf. De schrijver erkent dat aan Marullus' gedicht veel werk is besteed: de galliambische metra zijn niet zo eenvoudig. Scaliger wil niet op alle fouten, stuk voor stuk en gemaakt tegen het metrum, de aandacht vestigen, maar noemt de grote kenner van deze maat wel en met eerbied: Catullus. En dan lezen we over het didaktische doel van Scaligers eigen dichterlijk produkt: leerlingdichters kunnen nu zien hoe het wel moet. En om zichzelf voor kritiek te vrijwaren, deelt hij nog mee dat de hele hymne binnen de twee uren geschreven is. Afgezien van het feit dat Scaliger inderdaad het metrum veel beter beheerst dan Marullus, lijken deze opmerkingen toch niet geheel van ijdelheid vrij te pleiten, temeer niet, nu Scaliger zijn snelheid in de praktische dichtkunst als dekmantel gebruikt voor eventuele critici!

Na deze hymne voegt Scaliger nog enkele opmerkingen toe die kort onze aandacht vragen.[2.] De eerste zin luidt:

> 'Haec sunt in quibus potes diligentiam, eruditionem, spiritum comparare.'

Nu is de lezer dus pas in staat een vergelijking te maken tussen het werk van Marullus en van Scaliger: in nauwgezetheid, in eruditie, in geestelijke bezieling. De nauwgezetheid heeft betrekking op de meer nauwkeurige metrische behandeling; de eruditie slaat op de mytologische stof in Scaligers gedicht, die bij Marullus ontbreekt; de geestrijkheid blijkt, denken we, uit het geheel en niet uit in het bijzonder aan te wijzen zaken. Nog een enkel woord over de eruditie: Scaliger wijst o.a. op het voorkomen van namen als: Hippa, Temesa, Tityri, Dithyrambus. De eerste is Scaliger alleen bekend uit de Orphische Hymnen, en zonder dat het expliciet gezegd wordt, blijkt hieruit dat de dichter de Orphische Hymnen gekend heeft. Dit blijkt ook nog uit het epiteton Protothyraea dat Scaliger tenslotte noemt, een verkeerde vorm voor het in de O.H. 2, vss. 4 en 12 gebezigde Προ□υρα□α, een toenaam van Artemis als geboortegodin en van Hecate.

De tekst van de hymne

Wat kan de hedendaagse lezer van een zeer ingewikkelde Bacchushymne verwachten die tussen veel ander werk door in zo korte tijd geschreven is? Men zou geneigd kunnen zijn al bij voorbaat tegenover de artistieke waarde van zo'n dichtwerk skeptisch te staan, ware het niet dat deze hymne twee kenmerken vertoont, opmerkelijk voor ons wel te verstaan, waarschijnlijk niet voor Scaligers geleerde tijdgenoten: het metrum wordt met vaste hand volgehouden, en de Bacchuskennis van de dichter is uitzonderlijk groot: onze voetnoten geven daar verslag van. En welbeschouwd is ook de opbouw van het 133 regels tellende gedicht geenszins slecht. We moeten dan toch wel van onze bewondering voor deze dichterlijke proeve van bekwaamheid getuigenis afleggen.

De eerste drie versregels geven de reden aan waarom dit gedicht geschreven diende te worden: 's dichters hooggestemde geest wil in de maat van Cybele, de catulliaanse galliambe voegen we toe, van Bacchus zingen. Daarmee zijn opnieuw Bacchus en Cybele in elkaars nabijheid gebracht; in de verzen 12 vv. is weer sprake van de godin Cybele, dan als opvoedster van de kleine Bacchus. Men lette ook nog op

vers 3, waarin sprake is van gemeenschappelijke godsdienstige plechtigheden, ceremonieën van Cybele en Bacchus. Uit onze aantekeningen zal blijken dat Catullus LXIII ook verder bij de beïnvloeding een belangrijke rol zal blijven spelen.

Na deze belangwekkende inleidende regels volgt een gekompliceerde aanroep tot Bacchus en tot enkelen, die tot zijn gezelschap behoren (vss. 4-16). De eerste aanroep richt zich tot Bacchus zelf, gesierd met een aantal benamingen die op zijn kracht (de thyrsus) en op zijn afkomst betrekking hebben, maar het belangrijkste lezen we in vs. 6: de dichter bidt de god dat deze 'in het woest gebied van mijn bezeten gemoed' door zal dringen. De dichter vraagt in de letterlijke betekenis van het woord om entousiasme. We zullen zien dat in dit in hoofdzaak mytologische gedicht de persoonlijke intensieve ontmoeting met de god meerdere malen terugkeert totdat aan het einde van dit gedicht het gebed ook werkelijkheid wordt.

Maar terug naar de aanroep van Bacchus en de zijnen; een aanroep tot waternimfen, die, zoals we weten, de beschermsters waren van de kleine god, en de boomnimfen; vervolgens de uit de Orphische Hymnen ons bekende Hippa. Alle hierboven genoemden wordt gevraagd de bede van de dichter aan Bacchus over te brengen.

Na dit intermezzo richt Scaliger zich opnieuw tot Cybele en Bacchus, die ook zijn uitgangspunt waren en de klassieke vraag: 'wat zal ik eerst, wat zal ik straks ter sprake brengen?', leidt de werkelijke hymne in.

De vraag mag retorisch geacht worden, want Scaliger begint bij het begin: de dubbele geboorte (vss. 17-28), waarbij, we herhalen het met nadruk, rijkelijk gebruik gemaakt wordt van de klassieke overlevering, terwijl de dichter genoeg in het latijn geverseerd is om hier en daar woorden en woordverbindingen van eigen maaksel in te lassen.

Voordat de Bacchusmytologie verder gaat, eerst nog een belangrijke onderbreking (vss. 28-30): in een vraag wordt de lezer opmerkzaam gemaakt op de nadering van de Bacchanten, een eerste teken dat ook de god zelf weldra zal verschijnen; Scaliger heeft in de inleiding daar niet vergeefs om gebeden. Het gaat trouwens niet eens alleen maar om de

komst van de god, het gaat vooral om zijn mysteriën, om het ingewijd worden. Zo komen we opnieuw in de sfeer van de Orphische Hymnen, waarin om dezelfde genadegaven gebeden wordt.

De verzen 31-73 vormen een voortzetting van de aanroep, gevuld nu met velerlei informatie over de god. Het gewelddadige van Bacchus en zijn eredienst staat al dadelijk in het middelpunt: de god is de zwaarwrokkige en de Gigantendoder; hij slaat en striemt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat daarna de ondergang van de tegenstanders, Pentheus en de zeerovers, volgt. Voor de heftigheid van onderwerp en metrum diene als voorbeeld de driftige regel (36):

Quate, pelle, caede, Penthei memor, et memor Acati, -

Vanaf vers 39 komen er andere elementen in het geding: Bacchus als hoogste god, als verlosser van de mensen, de onaantastbare god, die door slang en leeuw, door gebergte en zeeën in zijn daden niet weerhouden wordt.

We noemen nog enkele hier vermelde mytologische details: de veldtocht naar Indië, de Giganten, tegenstander Lycurgus, de dochters van Minyas.

In de verzen 55 vv. wendt de dichter weer de steven: vier volle regels zijn gevuld met Bacchusnamen, en hoewel navolging van de Anthologia Palatina en van de Orphische Hymnen hier niet aanwijsbaar groot is, mogen we toch wel aannemen dat de werkwijze van Scaliger en zijn griekse voorgangers aanwezig is; zonder twijfel heeft onze dichter in deze benamingen veel plezier gehad en hij toont een opvallende originaliteit, die op zijn eigen tijdgenoten en de latere Bacchusdichters invloed gehad heeft. We denken hier in het bijzonder aan Ronsard en Heinsius.

De reeks van namen, die gezamenlijk een groots beeld van Bacchus voor de lezer oproepen, wordt voortgezet door een opsomming van zijn goddelijke eigenschappen, en de gaven die hij het mensdom aanbiedt; de wijn en de honing, de ploeg en de wetten, zijn door hem uitgevonden of geschonken; Bacchus is de god van alle leven, van de jeugd, Bacchus voert de mens omhoog tot in de hemel, en, een zeer belangrijk punt: hij is de god van de dichters, meer nog dan

de Muzen. Van hem hebben deze meer heil te verwachten dan van de Muzen op de Helicon.

Opnieuw volgt een bede om de komst van de god zelf (vs. 73) en opnieuw, gedurende de tijd van wachten, zingt Scaliger zijn lied ter ere van de vreselijke en heerlijke god (vss. 73-104).

Nogmaals wordt er melding gemaakt van de geboorte en de orphische dubbele geslachtelijkheid (vss. 76-80). De vegetatiegod Bacchus wordt in verband gebracht met Ceres, Aphrodite en Osiris; ook Hecate komt in deze groepering voor.

De verzen 90 vv. bevatten weer een opsomming van erende epiteta, die uitloopt op een lofprijzing van de vegetatiegod Bacchus (vss. 93 vv.), waarin zijn zegeningen en genezing schenkende macht onder woorden zijn gebracht. Na een allerhoogste verheffing (vs. 100) en nog enkele namen (vs. 101) is dit gedeelte ten einde.

Nu eerst (vss. 102 vv.) komt, naar we dachten, het hoogtepunt van de hymne: de betekenis van Bacchus voor de dichter zelf en de komst van de god, na deze honderd verzen vol lofzang en aanbidding.

In de verzen 102/3 lezen we de nadrukkelijke vraag aan Bacchus om de ellende van de oude dag weg te nemen, ja zelfs door de wijn de tijd van voorheen terug te brengen. En daarmee zijn we midden in de wijnpoëzie terechtgekomen; al het voorafgaande is slechts een inleiding op deze bede. We geloven niet dat daaruit zou zijn af te leiden dat de hooggeleerde Scaliger, droef te moede over het wegvlietende leven, nu de drinker-in-het-groot wordt, de man die alle aardse ellende wegspoelt met alkoholika. Eigenlijk is het nooit geoorloofd uit een gedicht de levenswerkelijkheid van de dichter te voorschijn te toveren, maar in onze Bacchusliteratuur is zo'n interpretatie eerst recht ontoelaatbaar: in elk gedicht van dit genre is het drinken natuurlijkerwijze aanwezig, maar om dit gebeuren ook buiten het gedicht op de dichter te betrekken, is een absurditeit.[3.] Scaliger schrijft een gedicht over Bacchus, vol geleerdheid, technisch de moeilijke maat beheersend, en persoonlijk toch wel bij de stof betrokken, maar de hier genoemde goede uitwerking van de wijn, waaraan men literair onmogelijk kan voorbij-

gaan, werpt geen licht op de drinkgewoonten van Scaliger. Geheel logisch is het dat na deze exklamatie Bacchus nu ook werkelijk aan de bede uit de verzen 5 vv. voldoet en zelf aanwezig is. De dichter getuigt van de razernij die hem overvalt, van het meegesleurd worden door de invloed van de oppermachtige god. Nog even stelt hij de komst van Bacchus uit: eerst komen nog Bacchanten ten tonele, onder woest gehuil op weg naar hun geheime feesten; bacchantische muziek laat zich horen, een stier wordt door vrouwenhanden in stukken gereten.

En dan pas is Bacchus er zelf, met de vervaarlijke thyrsus. En Pan verschijnt en ook Silenus op zijn doorgezakte ezel. De dichter wil nu geheel opgaan in het gebeuren, hij wil ingewijd worden in de mysteriën der Bacchanten, ver weg van het gewone leven en het gewone mens-zijn. Wie het slot van de hymne leest hoort, dachten we, toch een hartstochtelijke toon in het gedicht, een echte bede om verlossing en bevrijding door Bacchus. Nogmaals deze toon is die van een dichter, niet van de praktiserende drinker.

tenerae patrem quietis genitore Ioue satum[1]
iubet alta mens Cybeles tereti pede canere:[2]
sacra iuncta quos ouantes simul abdita decorant.[3]
age Thyrsiger, Bicornis, Dionyse, Bigenite,[4] [4-5]
Eleleu, Euoe Bimater, Semelefemorigena,[5] [5]
animi mei tumentis furiata loca subi.[6]
laticis deae potentes, uirides hyalicubae,[7] [7-8]

1 Tib. 1, 7, 41: Bacchus et adflictis requiem mortalibus adfert. Mur. 10: Euoe dator quietis.

2 alta mens: Hor. Sat. 1, 4, 43: cui sit mens divinior atque os magna sonaturum; Stat. Theb. 4, 38: neque enim *altior* ulli mens hausto de fonte venit.
- tereti pede: Cat. LXIII, 2: citato... pede.
- tereti pede canere: Laus Pisonis 248:... Maecenas *tereti cantabere* versu.
- Cybeles tereti pede canere: Martialis (in het vervolg afgekort Mart.) 11, 86, 5: mollem debilitate galliambon.

3 ovantes... decorant: Liv. 1, 26, 10: quem modo decoratum ovantemque vidistis.

4 age: Cat. LXIII, 81: Age caede etc.
- Thyrsiger: O.H. 44, 3: □υρσοφ□ροιο Διων□σου; Sen. Med. 110; Prud. contra Symmachum, 11, 858: thyrsigeri Bacchi; thyrsitenens: Anth. Lat. 574, 2 M. (1, 21, 2).
- Bicornis: O.H. passim: δ□□ερως; Caesius Bassus (Gramm. Lat. ed. Keil VI, 255[16]): huc ades, Lyaee, Bassareu *bicornis*; bicorniger: Ov. Her. 13, 33.
- Bigenite: Ov. Met. 3, 317: bis geniti... incunabula Bacchi; Ausonius, XXVI, 2, 35 Schenkl: bis genito... Baccho; Commodianus, Instructiones 1, 12, 1.

4-5 Claudian. Carm. min. append. 6, 2: tyrsitenens bimăter trieterice Nysie Liber.

5 Eleleu: Ov. Met. 4, 15; Eleleides: Ov. Her. 4, 47.
- Bimater: O.H. 50, 1, 52, 9: διμ□τωρ; Ov. Met. 4, 12; Caes. Bass. (Gramm. Lat. ed. Keil VI, 255[17]): Maenalie (?), bimăter.

5 Semelefemorigena: A.P., IX, 524, 19: Σεμεληγεν□της. Mar.: femorigena (vox nova), Dorat (in het vervolg afgekort Dor.) (Ronsard vert.), 245: coxigena (vox nova).

6 loca: Cat. LXIII, 3, 14, 55, 70, 87.
- furiata: Serv. op Verg. Aen. 11, 407 furiata mente.

7 laticis deae potentes: Stat. Silv. 1, 5, 6: Naides dominae undarum.
- virides: zie idem 1, 5, 15-16:... deae virides... vitreum... crinem.
- hyalicubae: vox nova. Aus., Mosella 418: caeruleos nunc, Rhene, sinus *hyaloque virentem* pande peplum.

7-8 Culex 19: Pierii *laticis* decus, ite, *sorores Naïdes*.

M'n hooggestemde geest gebiedt me de Vader van de zoete rust, uit verwekker Zeus
gesproten, met de elegante versvoet van Cybele te bezingen, goden die op hun juichende
zegetocht gemeenschappelijke religieuze plechtigheden, in diep geheim gehouden, sieren.
Kom aan thyrsusdrager, tweehoornige, Dionysus, tweemaalgeborene,
Eleleu, Euoe, met uw twee moeders, uit Semele en dij geborene, dring tot
onder in het woest gebied van mijn bezeten gemoed door.
Vochtbeheersende godinnen, groen van kleur, 'glasgebed',

uaga Nais amnicultrix, soror et pelagidoma,[8] [8]
rigidoque tecta quercus pigra cortice Hamadryas:[9]
simul Euas Hippa pictis redimita nebridibus,[10]
refer has preces alumno: paret ara propitium.[11]
Phrygios relinque campos dea, Tmolus initio[12]
ubi uagienti opteria tinnula dederat.[13]
Ioue patre digna proles, Baryctyperibromie,[14]
reparator alme fessi uenerabilis animi,[15]
quid erit prius canenti, quid erit posterius?[16]
an ut artibus dolosis soror aeria Iouis[17]

8 vaga: Cat. LXIII, 13, 25, 31, 86.
- amnicultrix: Ov. Met. 10, 96: amnicola. Vox nova. Zie voorts: Cat. LXIII, 72: silvicultrix; Phaedr. 11, 4, 3: nemoricultrix; Petron. 55: pietaticultrix.

8 pelagidoma: vox nova.

9 Hamadryas: Stat. Silv. 1, 3, 62-3: vel lubrica *Nais* vel... tibi (sc. arbori) demet *Hamadryas* annos.

10 Euas Hippa: O.H. 49, 1 van Hippa: ε□□δα □ο□ρην.
- redimita: Cat. LXIII, 3, 66.

11 paret ara propitium: Caes. Bass. VI, 255[8] K.: *placidus* ades ad *aras*, Bacche, Bacche, Bacche.

12 Phrygios... campos: Cat. LXIII, 2: Phrygium nemus; Sen. Phaedr. 1136: Phrygiumque nemus matris Cybeles.
- Tmolus: O.H. 48, 4: Τμ□λον □ς □γ□□εον παρ□ □πταν □αλλιπ□ρηιον; 49, 6 □ Τμ□λος τ□ρπει σε, □αλ□ν Λυδο□σι □□ασμα.
- initio: Cat. LXIII, 9: initia (ook aan het einde van de versregel).

13 opteria: Call. Hymn. Dian. 74: □φα□στου □αλ□οντος □πως □πτ□□ια δο□η. Eur. Ion 1126/7: παιδ□ς □ντ□ □πτηρ□ων.
- opteria tinnula: = crepundia tinnula. Dit blijkt uit 'vagienti' en uit 'tinnula', cf. Schol. Prud. Apoth. 643: crepundia et crepitacula ideo dicuntur, quia infantibus *vagientibus tinnitus* aeris adhibebantur, ut sonitu ipso oblectarentur. (Daarom heten deze dingen crepundia (kinderspeelgoed) en crepitacula ('kleppers')).

14 Baryctyperibromie: vox nova. βαρ□□τυπος (gravisonus): O.H. 17, 4 (van Poseidon) = zwaardreunend. □ρ□βρομος: O.H. 30, 1 (van Bacchus) = zeer donderend.

15 Stat. Silv. 4, 1, 11: immensi reparator maximus aevi (van Janus); Avienus, 166: reparator Eoi (van Oceanus).
- venerabilis: Ov. Met. 4, 22: venerande (eveneens van Bacchus).

16 Hom. Od. IX, 14; Stat. Silv. 1, 3, 34; Heins. Lofs. Bacchus 10, Nicol. Heins. Juvenil. Lib. I, Eleg. IX, Bacchus-hymne vss. 9-10: Plurima cum subeant laudum argumenta tuarum; Quod mihi *principium*, quis mihi *finis* erit? De Bacchusstof al geliefkoosd onderwerp in H.H. 33, 17-19: ο□ δ□ σ□ □οιδο□ // □δομεν □ρχ□μενοι λ□γοντ□ς τ□· ο□δ□ π□ □στιν, // σε□□□πιλη□□μενον □ερ□ς μεμν□σ□αι □οιδ□ς.

17 soror aeria Iovis: Ziet op Iuno (= Hera) = □ηρ: O.H. 20, vs. 2. Nonn. Dion. 7, 312: □□οιος Ζε□ς. Verg. Aen. XII, 810 waar Iuno zegt: nec tu me *aëria* solam nunc sede videres digna indigna pati; aeria van Iris: Verg. Aen. IX, 800: aeriam caelo nam Iuppiter Irim demisit.

rondzwervende Najade, stroombewoonster en zuster, heerseres over de zee
en door hard eikeschors bedekte trage boomnimf,
tevens ook bacchantische Hippa met bonte reevellen omkleed,
breng dit gebed aan uw pleegkind over: het altaar stemme hem goedgunstig.
Verlaat de phrygische velden, godin, waar de Tmolus eens in den beginne
aan het krijtende kind het klinkend cadeau geschonken had.
Vader Zeus' waardige telg, zwaar donderende, zeer bruisende,
zegenende en vererenswaardige hersteller van een afgemat gemoed,
wat zal eerst, wat naderhand in mijn zang ter sprake komen?
De vertelling soms, hoe met arglistige praktijken Jupiter's zuster, die de

Semele necem suasit, rata pignora memorans,[18]
rata fulgurantis ignitona pignora thalami?[19]
furibunda flamma plenum cineri dedit uterum:[20]
nihil illa laesit alto sacra membra Ioue sati.
famulatur ignis igni, coma fulminea tuae:[22] [22-23]
noua flamma iuncta flammae duplicata tibi furit;
tibi spirat hisce puris tonitrusona numeris.[24]
an ut inde semicretum assuerit sibi femori[25]
pater arbiter sereni pluuiaeque dator aquae:
quoad integrum deo sera dies daret habitum?
uiden' hinc choros Euantum? uiden' agmina propera,[28]
sacra tecta fronde, plexis sacra condita caneis?[29]
uiget hinc tenellus infans: puerumque uideo mox.[30]
Barymeni, Bassareu, Euie, Gegeneophone,[31]

18 Ov. Met. 3, 283: pignus amoris.
19 ignitona: vox nova, vgl. ignivagus, ignivomus, ignigena.
20 furibunda: Cat. LXIII, 31 (ook aan het begin van het vers).
- Ov. Met. 3, 309: donisque jugalibus arsit.
22 coma fulminea: coma van het lichteffekt van de bliksem: Stat. Theb. 3, 322: caelumque trisulca territat omne coma.
- fulminea: Stat. Theb. 10, 424: fulminei... cunabula Bacchi; Aus. 24, 2, 16 Schenkl: fulmineos partus.
22-23 Ov. Met. 4, 12: ignigena (van Bacchus). Voor de woordkeuze: Ov. Fast. 6, 439-440: flagrabant sancti sceleratis *ignibus ignes* // mixtaque erat *flammae flamma* profana piae (daar zijn de vuren echter elkanders tegenpolen).
24 misschien te vergelijken Ov. Met. 7, 126: perque suos intus *numeros* componitur infans. Met. 1, 427-428: quaedam imperfecta suisque // trunca vident numeris.
25 semicretum: vox nova; Ov. Met. 3, 310: imperfectus adhuc infans.
- assuiturque femori: Ov. Met. 3, 312: insuitur femori.
28 Viden': d.w.z. videsne? Mur. vs. 21 zoals hier aan het begin van het vers.
- choros... agmina propera: Cat. LXIII, 30: properante pede chorus.
29 plexis... condita caneis: Cat. LXIV, 259: obscura cavis cistis.
30 tenellus: Mur. 12: tenelli Amores. Voor het snelle opgroeiingsproces van Bacchus (mox!) zie Dorat, 77-78: Dionysus lag niet lang in de armen van zijn voedster: *subito sed factus adultus* // ostendis, quanti sis numinis incrementum.
31 Barymeni: O.H. 45, 5: βαρ□μηνι.
- Bassareu: O.H. 45 opschrift; Hor. Carm. 1, 18, 11: candide Bassareu.
- Gegeneophone: vox nova; Γιγαντολ□την: A.P. IX, 524, 4; Γιγαντοφ□νος: Nonn. Dion. 17, 10; Τιτανολ□της eerst bij Ausonius.

lucht bewoont, Semele de dood ried, van zekere bewijzen (van diens liefde)
gewagmakend, zekere bewijzen, die zich manifesteerden door vuurgeknetter
van 't weerlichtend slaapvertrek. Woedend en razend veraste een vlam haar zwangere
moederschoot, zonder dat zij de heilige leden van de uit Zeus in den hoge gesprotene
deren kon. Het ene vuur is dienstig aan het andere, de bliksem-flikkerende
lichtstralen aan de uwe: een nieuwe vlam paart zich met de oude en
met verdubbelde kracht woedt ze te uwer eer, ademt U (levenwekkend) toe
donderklinkend voor deze gave harmonieuze lijfsvrucht. Of soms hoe hij voorts
zich de halfvolgroeide in zijn dij heeft genaaid, de vader, beschikker over helder
weer en schenker van hemelwater, totdat een latere dag de god zijn volledige postuur gaf?
Ziet ge ginds de koren der Euanten? ziet ge die voortijlende scharen, dat
offergerei met gewijd lover bedekt, gerei in gevlochten mandjes geborgen?
Ginds gedijt een teer babytje: en ik zie hem welhaast als knaap.
Zwaarwrokkige, Vossevel, Euios, Gigantenmoorder,

age solue uiperini fera cingula catuli:[32]
et eo recinge flagrum: face uerbera tumeant.[33]
date, dura terra, nubes: date uos nemora locum.[34]
mora nulla, nec quieti modus ullus. adorere,[35]
quate, pelle, caede, Penthei memor et memor Acati,[36]
sola quo secante ponti latro dux Lydius erat,[37]
modo salsa aduncirostro uada corpore uarians,[38]
Supere, Infere, omnia unus, Lye, Lysie, Nomie,[39] [39]

32 viperini ... catuli: Plin. N.H. 10, 170: vipera intra uterum *catulos* excludit.

33 recinge: Ov. Met. 4, 483 tortoque incingitur angue; Met. 4, 511: sumptumque *recingitur* anguem.
- flagrum: Verg. Aen. 6, 570-1 van Tisifone: ultrix accincta *flagello*; Prud. contr. Symm. 1, 362: saeva sororum agmina *vipereo flagro* (v.d. Furiën); Maecenas frgm. 6 Morel: latus horreat *flagello* (in de Cybeledienst).
- face verbera tumeant: Cat. LXIII, 81-82 waar Cybele haar leeuw a.h.v. toespreekt: tua *verbera* patere. // fac(e) cuncta loca *retonent*. face = fac: Cat. XXXVI, 16; LXIII, 78, 79, 82.
- Ov. Fast. 4, 235 waar Attis uitroept: et modo tolle faces! 'remove' modo 'verbera' clamat. Een verdekte zinspeling op woordspel 'verbera-verba' althans mogelijk: Terent. Haut. 2, 3, 115: tibi parata erunt verba, huic homini verbera; Ov. Her. 10, 38: verbera cum verbis mixta fuere meis; Pigna, Pitys, 57-8: atque mox verbera verbaque pariter // geminant (ook in galliamb. metr.).

34 nubes: Mar. 20; ook elders b.v. Dorat (Rons.), 223-226.
- dura terra: Cat. LXIII, 40: sola dura.

35 mora nulla; Cat. LXIII, 19: mora tarda mente cedat.

36 quate, pelle: Cat. LXI, 14-15: pelle (humum) ... quate (taedam). Cat. LXIII, 83: quate iubam.

- caede: Cat. LXIII, 81 age caede terga cauda.
- Acati: brigantijn; Tertullianus adv. Marc. 5, 1; Aus. 415, 31; Marius Victorinus (in het vervolg afgekort Mar. Vict.) VI, 87, 11.

37 sola ponti: Cat. LXIII, 7: terrae sola.

38 salsa vada: = Cat. LXIV, 6.
- aduncirostro: vox nova. Ov. Met. 8, 147: rostro laceraret adunco. Pacuvius Trag. 408: Nerei repandirostrum ... pecus.

39 Supere: Ov. Met. 2, 437: Iuppiter Superus (zeldzaam voorkomend in singularis).
- Infere: Dionysus als Hades kan zeer wel 'Inferus' heten; 'Dis inferus' in de Carmina Epigraphica.
- omnia unus: Gr.: ε□ναι τ□ π□ντα; Liv. 40, 11: Demetrius iis *unus omnia* est: eum iam regem vivo patre appellant.
- Lye Lysie: O.H. 52,2: Ν□σιε, λυσε□; O.H. 50,8: λ□σιε. O.H. 50 heeft als opschrift Λυσ□ου; Orph. frgm. 232 Kern: Λυσε□ς, □τι □ Δι□νυσος λ□σε□ς □στιν α□τιος.

39 Nomie: A.P. IX, 524, 14, cf. vs. 58; epiteton verder van Pan (Gruppe, Gr.M. 11, 1393 n.9), Apollo, Aristaeus (□γρ□α □α□ Ν□ μιον: Pind. P. 9, 65; Apoll. Rhod. 2, 506 en Schol.; Diod. Sic. 4, 81) en van Zeus. Dubbelzinnige bet.: god der wetten en/of herders; vgl. Serv. op Verg. Georg. 3, 2: Apollinem qui Nomius vocatur vel □π□ τ□ς νομ□ς i.e. a pascuis, vel □π□ τ□ν ν□μων i.e. a lege chordarum.

kom, maak de woeste banden van het adderjong los en gordt uw gesel ervan los;
laat uw slagen striemen. Veroorzaak, harde aarde, stofwolken.
Maakt gij, wouden, ruim baan. Er is haast bij, de rust krijge geen kans. Val aan,
schok, stoot, sla neer, Pentheus indachtig en indachtig de brigantijn, waarop
bij het doorklieven der zeegronden een Lydiër kaperkapitein was, die daarnet nog
met zijn krombekkig lijf een bont spoor door de zilte baren trok.
Heer van Boven- en Onderwereld, alles en één tegelijk, losmaker, verlosser, god van

nihil est tibi quod obstat: nihil est tibi quod obest:
coluberue dirus aestu, Lybicaeue iuba leae,[41]
rigidusue montis aspri, nemorumue ferus apex,42 aspri: = asperi, met syncope, zie b.v. Verg. Aen. 2, 379: aspris ... sentibus, elders.
fluuiusue curuicursor, Thetis aut reciprocipes,[43]
Notus aut periculosus, Boreasue maritimus,
Zephyrusve dona ueris genitabilia ciens.[45]
tua lege sensit acri iuga decolor Oriens:[46]
tua prima Dithyrambi nota, clamor io, io:[47]
tua prima sunt triumphi noua stemmata titulis:
acies tuis ut armis truculenta, gigas obiit:[49]
rabies reflexit in seipsa bipennifera cadens.[50]
canimus, tot atque tantos domitare sacrilegos:[51]
male poenitere Mineidas artis et operae:
temerarios tumultus ubi sancta celebritas[53]
simul hausit; et simul tum fuit ulta facinora.[54]

41 Libycaeve iuba leae: lea = leaena, oude vorm, zie bv. Ov. Met. 9, 649: pectus et ora leae; leaena voor 't eerst bij Cat. LX, I.

43 curvicursor: novum, zie echter Pacuv. trag. 408: Nerei ... incurvicervicum pecus (Gr. □υρτα□χην = met gekromde nek).
- reciprocipes: novum; Laberius bij Tert. De Pallio, 1, 3 noemt een ram: reciprocicornis d.w.z. spiraalhoornig.

45 Lucr. R. Nat. 1, 11: genitabilis aura Favoni.

46 decolor: Ov. Met. 4, 21: decolor extremo qua tingitur India Gange; Prop. 4, 3, 10; decolor Indus.

47 io io: Plaut. Pseudol. 702: *Io*, *io* te te, turanne, te te ego ... quaero; Plin. Epist. 3, 9, 13: *io io* Liber (liber) ad te venio.

49 truculenta: Cat. LXIII, 16: truculentaque pelagi.
- Gigas: voor 't enkelv.: Ov. Ex Pont. 2, 10, 24.

50 bipennifera: Ov. Met. 4, 22: bipenniferumque Lycurgum; zie ook Ov. Trist. 5, 3, 39.

51 domitare: Sil. It. 3, 101 van Bacchus: populos domitabat Hiberos.
- sacrilegos: Ov. Met. 4, 23: *sacrilegos* mactas.

53 temerarios tumultus: Ov. Met. 4, 2 zegt van Alcithoë, een der Minyaden: adhuc *temeraria*.

- celebritas: Ov. Met. 4, 4-8: festum *celebrare* sacerdos ... iusserat. Hier is het eretitel van Bacchus.

54 hausit: auribus of oculis hausit (percepit); meer bij Servius op Verg. Aen. 1, 738.

de Wet (en wei), niets is er dat voor u een obstakel vormt, niets is er dat u schaadt;
noch een gifslang schriklijk door gloeihitte, of de manen ener lybische leeuwin,
of de starre piek van een ruw gebergte of de woeste top van bergwouden,
of een loopbuigende rivier of af en aan lopende Thetis,
of de Notus of Boreas, een gevaar voor de zeelui,
of de Zefier kiemkrachtige lentegaven wekkend.
Het zongebruinde Oosten voelde uw juk aan den lijve onder harde wet.
U was voor het eerst gewijd de dithyrambus door de kreet ‘Io, io’ gekenmerkt;
u voor het eerst de nieuwe met triomfopschriften prijkende geslachtslijsten.
Zoals b.v. een grimmige slaglinie, de Gigant, door uw wapenen omkwam,
de dubbelbijldragende razernij zich tegen zichzelf keerde en ineenzakte.
Wij zingen hoe ge zovele en zo grote plegers van heiligschennis temde,
hoe het Minyas' dochters opbrak en ze over de beoefening van haar ambacht
spijt kregen. Niet zodra was uw heilige doorluchtigheid de drieste rebellie ter ore gekomen
of de bestraffing der wandaden was tevens een feit.

Peregrine, Semitalis, Myrionyme, Xenie,[55]
Hyperemeroclophypne, Ploinerterobathypne,[56]
geminusque et unus idem: uarius, similis item:
Nomius, Thyonieus, Nyctilieus, Oreodromus:[58]
tua lympha pura fontis: tua munera laticis[59]
salientis e rotundis sinubus grauis acini.
tibi prima mella pingues dederunt liquida faui.
neque soli aratra iactat sibi sulciseca Ceres:[62]
neque Vesta mater auctos sibi montipera lares:[63]
neque iura sancta summo Themis ardua solio[64]:

55 Peregrine: als epiteton van Bacchus nieuw, wel gezegd van Helena en Iason. Het kan zien op de uitheemse (thracische) herkomst van Bacchus, ons: ‘pelgrim’.
- Semitalis: ‘Weggeling’; Catalepton 10, 20: neque ulla vota Semitalibus deis sibi esse facta.

- Myrionyme: elders gezegd van Isis: Plut. Mor. 2, 372f.; Orient. Graec. Inscr. 695 (Philae), zie ook Πολυ□νυμε en Ans., 17: multinomie.
- Xenie: misschien te vergelijken A.P. IX, 524, 15: ξενοδ□την (= ‘Fremdenführer’).

56 Voor het verband van Bacchus en de slaap: Sil. It. 7, 205: *Somnus, Bacche, tibi comes additus*.

- Hyperemeroclophypne, Ploinerterobathypne: Twee □π. ε□ρ.. Bet. onzeker; zie Excursus p. 200.

58 Thyioneus: Hor. Carm. 1, 17, 22-23; Stat. Theb. 5, 265; Claudian. Append. Carm. 6, 3: laete Thyoneu. Thyione = Semele.
- Nyctilieus: Ov. Met. 4, 15, met ‘pater’ verbonden: Ov. Ars. Am. 1, 567.
- Oreodromus: Fest. p. 182 Mü.: Oreos Liber pater et Oreades nymphae appellantur, quod in montibus frequenter apparent. In verbinding met Thyioneus nog: Nonnus, Perioch. 18, 2: □ρ□δρομον υ□α Θυ□νης. Veel □ρι (□ρει) samenstellingen: □ρε ιφο□της Δ: Phanocl. fr. 3, 1; □ρειμαν□ος Δ: Tryphiod. 370; □ριτρεφ□ς: Nonn. Dion. 37, 45; □ρε□τροφος (van Bacchus): A.P. IX, 524, 25. Pan is □ρεσ□ δρομος bij Nonn. Dion. 36, 449.

59 Sil. It. 7, 170: *fonte* sitim et *pura* soliti defendere *lympha*.
- tua munera laticis: Sil. It. 7, 163-4: Bacche ... sacri // *largitor laticis*.

62 Ceres en Bacchus samen uitvinders van de ploeg.
- sulciseca: vox nova.

63 Vesta mater: Verg. Georg. 1, 498-99: Di patrii Indigetes et Romule Vestaque mater // quae Tuscum Tiberim et Romana palatia servas.
- Vesta .... lares: Verg. Aen. 5, 744: Pergamenum Larem et canae penetralia Vestae.
- montipera: □π. ε□ρ. bet.? Zinspeelde Scaliger hier op Bacchus' ontvangst door *Falernus* in de Italiaanse oertijd? Zie Sil. It. 7, 162-211. Falernus was bezig aan Vesta te offeren toen Bacchus arriveerde (vs. 184). Westerse parallel van het Icarius-verhaal te Attica.

64 Themis: Marullus, 60-61.

God uit den vreemde, Weggeling, met uw ontelbaar vele namen, God der Vreemden (Gasten)
Gat-in-de-dag-slaper (?), bevaarder van de onderwereld in diepe (doods) slaap,
dubbelvoudige en toch éen en dezelfde, bontverscheidene en gelijke tevens,
God der weiden, Thyioneus, Nachteling, Bergloper,
uw nat is zuiver bronnenat: uw gave is het uit de rondingen van de zware druif opspuitende vocht.
U gaven voor het eerst smeuïge raten helder vloeibare honing;
en vorensnijdende Ceres maakt niet voor haar zelf alleen aanspraak op de ploeg
zomin als Moeder Vesta, berggeboren, (?) de aanwas der huisgoden zichzelf alleen
toeschrijft. Zomin als de hoog op steile troon gezeten Themis haar heilige wetten

neque sceptra Iuppiter uindicat aurea sine te.
animantibus repletur tibi terra, tibi mare.[66]
comes est recens Iuuentas stata, nescia tenebrae,[67]
bona sempiterna uitae uegetantia cumulans.[68]
duce te super supremi ferimur spatia poli:[69]
fruimurque caelitum ui, fruimurque dape deum.[70]
sine te deus fatigat temere pius Helicon:[71-72]
temere impedita languet pigra uena, cita prius.
mihi tauriformis Euan, mihi Merotrophe ueni.[73]
modo lenta siste uestigia munere ferulae:
modo sustine, profanis fera pectora feriens.
genitus bis ex eodem, semel ante satus eras.[76]
pater, obstetrix, et idem fuit ille pia parens.
toties satus, biformis, modo foemina, modo uir[78]:

66 Het vers heeft een oud-testamentisch koloriet. We denken hier aan de psalmen.
67 Iuventas: = □βη (cf. Scholia Danielis op Verg. Aen. 5, 134).
- Iuventas stata: suggereert de voorstelling van Iuppiter Stator.
- Iuventas stata, nescia tenebrae: Stat. Theb. 10, 559: *caecis Fuga circumfusa tenebris*.
68 We denken hier aan de Cornu Copiae.
69 H. Grotius, Adamus Exul 1531-2: sublimem meo // superis superior vertice exaequo polum.
70 fruimurque dape deum: Verg. Aen. 1, 79: tu das epulis accumbere divum; Mar. vs. 57.
71-72 Bacchus wint het van de Muzen, voor die gedachte zie al b.v. Mar. vs. 17-18.
73 tauriformis: Horatius (Carm. 4, 14, 25) bezigt het van de rivier Aufidus. Voor Bacchus' stiergedaante zie intussen O.H.: ταυρ□□ερως, ταυρομ□τωπος; Nonn.: ταυροφυ□ς. Tauricornis van Juppiter: Prud. Peristeph. 10, 222.
- Merotrophe: O.H. 52,3: μηροτρεφ□ς; Ronsard: cuisse-nez.
76 Onzeker. Of: Bacchus geboren uit één samenzijn en twee baringen òf: semel sc. genitus. Dan is er van een geboorte van Bacchus plaats vóór zijn verwekking. Zie O.H. 52,5: □ργιον □ρρητον, τ□ ιφυ□ς, □ρ□φιον Δι□ς □ρνος door J.J. Scaliger aldus vertaald: Arcane atque indicte Iovis stirps *Virtrius* idem. Gesner over τριφυ□ς: natus ex Proserpina, Semele, femore patris sui. Belangrijk hier ook O.H. 30,2: πρωτ□γονον, διφυ□, τ□□γονον. Kan echter 'ante' staan voor 'antequam'?
78 Toties satus: slaat niet op Bacchus als Semele's zoon alleen! Bacchus had één vader, maar vele moeders: Demeter, Isis, Persephone, Selene, Semele. Zie de vijf Bacchi uit de godencatalogus in Cicero, Nat. Deor. 111, 23, 58.
- biformis: ook gezegd van Pan: Poet. Lat. min. 3, 170. Het adj. ziet niet op Dionysus in vrouwenkleren (Gruppe, Gr. M. 11, 857, n. 9; 903 vv.; 1436 n. 2) doch op het androgyne karakter van het orphische oerwezen.
- modo foemina, modo vir: Ov. Met. 4, 280: ambiguus fuerit modo vir modo femina Sithon.

kan handhaven, kan ook Jupiter zijn gouden skepter niet verdedigen zonder uw bijstand.
Door u wordt de aarde, door u de zee van levende wezens vervuld.
Uw jeugdige gezellinne is bestendige Jeugd, die de duisternis niet kent
en de immerdurende welgedijende levensjaren optast.
Onder uw leiding worden we gevoerd tot boven de ruimten van de hoogste hemelpoort uit
en genieten we van der hemelingen kracht en genieten we van het godenmaal.
Zonder u tobt zich de vrome god Helicon tevergeefs af,
tevergeefs ligt verstopt loom ter neer en is tot werkeloosheid gedoemd de dichtaar, die eertijds rijkelijk vloeide.
Kom tot mij stiervormige Euhan, kom tot mij, gij in de dij opgevoede!
Zet nu eens bedachtzaam uw schreden met behulp van uw thyrsus,
houdt ze dan weer in, de weerspannige gemoederen der oningewijden kastijdend.
Tweemaal uit dezelfde geboren, waart ge slechts éenmaal tevoren verwekt;
Vader, vroedvrouw en insgelijks was hij liefhebbende moeder.
Zo dikwijls verwekt, met twee gestalten, nu eens vrouw, dan weer man,[78-79]

78-79 O.H. 42, vs. 3-4: □γν□ν ε□□ερον *τε Μ□σην* □ρρητον □νασσαν, *□□σενα □α□ θ□λυν, διφυ□, λ□σειον □α□χον*. Temesa: een conjectuur van Scaliger wschl. voor de duistere naam Mise. Deze Mise was in Scaliger's tijd alleen bekend uit O.H. 42 en de naam veroorzaakte moeilijkheden. Vermeed Scaliger de naam Misê (μ□σ□ω = haten) opzettelijk? Het remplacerende Temesa met zijn reeds uit Homerus bekende kopermijnen verplaatst de lezer in Groot Griekenland, de bakermat van de Orphiek. Temesa in het uiterste westen, Eleusis vlak bij de atheense moederstad geeft een alzijdig geografisch koloriet, dat zijn voorbeeld heeft bij Sophocles' Antigone 1117 vv., waar van Dionysus gezegd wordt: □λυτ□ν □ς □ μφ□πεις // *□ταλ□αν* (vergelijk hier: Τεμ□σην), μ□δεις δ□ // παγ□ο□νοις *□λευσιν□ας* // *Δηο□ς* □ν □□λποις, □ Βα□χε□. Is Temesa dus de vrouwelijke heros eponymus van de gelijknamige stad? Men zou verwachten: 'Temesius' of 'Temesia'. Verre is hier te houden de spreekwoordelijke □ □ν Τεμ□σ□ □ρως (of kortweg □ρως genoemd). Daarvoor zie men b.v. *Wilamowitz*, Glaub. d. Hell. 11, 14 A. 4; *Ettore Pais*, Italia antica 11, 93-109, *G. Gianelli*, Culti e miti della Magna Grecia 1924, pp. 261 vv., *Angelo Brelich*, Gli eroi greci, un problema storico-religioso, Rome 1958, p. 136 en noot 188. Temesa heeft voor zover ons bekend geen bijzondere relatie met Bacchus. Zie artikel Temesa bij P.W., R.E. Zweite Reihe Va. (1934), 459-460 (*H. Philipp*) en *Bömer's* noten op Ov. Fast. v, 441: Temesaeaque ... aera. Voor Scaliger's bedoelingen hebben we enigszins houvast aan de oplossing die zijn zoon, Scaliger junior, in zijn vertaling der O.H. voorstond. Ook hij elimineert Mise en laat de hymne gericht zijn tot een 'ambigua'. Hij gewaagt van 'Bura sacer bigener', zonderling genoeg. Ook bij hem een stadsnaam: 'Bura' (een achaeïsche stad die met Helice in 373 v. Chr. door een aardbeving verdween), zoals bij zijn vader 'Temesa'. Tevens beduidt bũra ook volgens Varro, L.L. 5, 135: qui quasi *temo* est inter boves, bura a bubus; id. R. Rust. 1, 19, 2: saepe fracta bura relinquunt boves vomerem in arvo. We vertalen: disselboom, ploegstaart. We zijn dus in de agriculturele Demetersfeer aangeland, die ook bij Scaliger senior goed zou passen als we het etymologisch woordspel Τεμεσα τ; τ□μνειν durven te veronderstellen, ja hieraan zelfs μ□σον willen toevoegen, zodat de twee betekenissen hier luiden: de midden-door-snijdende (met de ploeg) of de middendoorgesnedene, de vrouwelijke pendant van Iacchus. Over de passieve bet. zie de noot op 78 biformis.

Temesa idem, Iacchus idem: dubius neque dubius.[79]
igitur si Eleusin aris Cerealibus agitas,[80-82]
Erycina siue Cypro Cytherea Venus alit,[81]
uel amas Osiris undas colocasiopatulas,[82]
tibi temporum reponunt uariante pede uices:
saturas hiems quietes, aliaeque uiridia
modo serta flore picto, modo fructibus obita.
comes uda cymbalisque crotalisque fit Hecate

79 dubius neque dubius: Op zijn wijze drukt Horatius de tweeslachtigheid van Bacchus uit (Carm. 2, 19, 27): sed idem // pacis eras mediusque belli.

80-82 Scaliger volgt nu vrij O.H. 42 na. Na de West-Oost tegenstelling in 79: Temesa ... Iacchus d.w.z. Italië - Eleusis in vs. 81 een tweede: Eryx-Cyprus, ook een West-Oost tegenstelling. De erycinische Venus voegde Scaliger toe en Isis van de O.H. wijzigde hij in Osiris. Zie verder O.H. 42, 5: ε□gt□ □ν □*λενσ*□*νος* τ□ρπη νη□ □υ□εντι;
- 42, 7: □ *Κ*□*π*□□ τ□ρπη σ□ν ε□στεφ□ν□ *Κν*□*ε*□*η*;
42, 9-10: σ□ν σ□ μητρ□ □ε□ μελανηφ□ρ□ □*σιδι* σεμν□ // *Α*□*γ*□*πτον* πα□□ χε□μα etc.

81 Erycina Venus: De berg Eryx ligt in het N.W. van Sicilië; Venus had daar een beroemde tempel: Cat. LXIV, 72. Meer bij P.W., R.E. VI, 602, 65 vv.
- Cytherea: Cythera, een cyprische stad, waar godin Venus na haar geboorte in de schelp aandreef: H.H. Ven. 287; Verg. Aen. 1, 257; 4, 128; 5, 800.

82 colocasiopatulas: vox nova. colocasium: egyptische waterplant met brede bladeren, een soort lelie: Verg. Ecl. 4, 20; Daremberg en Saglio, Dict. d. Antiq. 11, 1171. Patulas ziet op de brede bladen van de plant. Een dithyrambische samenstelling met een bukolisch koloriet, zeer typerend voor de biologisch geïnteresseerde geleerde. 86 comes: Cat. LXIII, 11, 15, 27 (comitata: 32). Hecate sluit zich aan bij Bacchus' muzikale cortège.
- cymbalis crotalisque: De cimbalen in de Rom. litt. het eerst voorkomend bij Lucr. 11, 619; zie verder Cat. LXIII, 21 en 29.
- crotalisque: castagnetten: Scipio bij Macr. Sat. 2, 10, 7; Verg. Copa 2.

Temesa en Iacchus in éen, tweeslachtig en niet tweeslachtig.
Als ge dus u in Eleusis met zijn Ceresaltaren ophoudt,
of de Venus van de berg Eryx of op Cyprus de Venus van Cythera u voedt,
of gij als Osiris de wateren vol van breedbladerige waterlelies mint,
de elkaar in bonte rei afwisselende seizoenen geven u, de winter
zatte rustperiodes, de andere (seizoenen) groene festoenen,
nu eens met bonte bloemenpracht dan weer met vruchten bezet.
Als vochtige gezellinne sluit zich bij uw cimbalen en castagnetten aan,

Hera, mutuata puri tua lumina radii,[87]
ululata noctilucis per inania triuiis,[88]
facies triplex in una, triplici unica facie.[89]
ades o Nysaee, ades Carpime, Botrypyrigenes,[90]
Fremie, Agriota, Leneie, Manice, Hymenie,[91]
opulentitatis altor, Genius triticiferae:[92]
tibi spica uentilatis acerosa reliquiis[93]
opera tua, atque uanni officio liquida nitet.
dator alme Bacche pacis, dator alme remedii:[95]
iuga siqua seruitutis mala blanditia parat.

87 Hera: = hera = era = gebiedster, meesteres (Gr.: δ□σποινα). Titulatuur van Cybele (Cat. LXIII, 18; Serv. Auct. op Verg. Aen. 3, 113) en Hecate (zoals hier: Val. Flacc., Argon. 1, 781: tergeminam ... placat eram.).
- tua lumina: Bacchus hier = Sol (zie Macr. Sat. 1, 18, 23). Verg. Georg. 1, 5-6: clarissima mundi lumina (van Liber en Libera).

88 Verg. Aen. 4, 609: *nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes* (zie ook de noot van Pease t.pl.).
- ululata: passieve bet.: door honden omhuild; Cat. LXIII, 24: acutis ululatibus; Scal. vs. 107: trieterias ululat; Stat. Theb. 3, 158: ululata Lucina.
- noctilucis: v.d. maan: νφ□τιλαμπ□ς.

89 triplex: voor de drievoudige Hecate cf. O.H. 1, 1: τριοδ□τις; Chariclides Comic. (frgm. 1 Kock): δ□σποιν□ □□□τη τριοδ□τι, τρ□μορ□ε, τριπρ□σωπε, τρ□γλαις □ηλεφμ□να.

90 Nysaee: Ov. Met. 4, 13 en passim.
- Carpime: O.H. 53, 8 □□ρπιμε Β□□χε; O.H. 8, 12 van Helios; O.H. 11, 11 van Pan.
- Botrypyrigenes: vox nova. O.H. 30, 5: βοτρφη□□ρος; πφριγεν□ς van Dionysus: Strabo XIII, 4, 11.

91 Fremie: Gevat varieert Scaliger hier met een vertaling van het overbekende Βρ□μιος. In de rijkgevarieerde series van epiteta ontbreekt overigens Eiraphiotes bij Scaliger.
- Agriota: O.H. 30, 3: □γριον.
- Leneie: Ληνα□ε (O.H. 50, 5).
- Manice: kausatief: 'waanzinverwekkend'. cf. O.H. 45, 4 en 52, 1: Μανι□□ Μ□□χε.
- Hymenie: A.P. IX, 524, 21: □πνο□□βην, □γρ□ν, □*μεν*□*ιον,* □λ□εντα.

92 triticifer: vox nova.

93 acerosa: acerosus is een oud-latijns adjektivum. Lucilius (in het vervolg afgekort Lucil.) fr. 502 Marx: farre *aceroso*; Nonius Marcellus 45: panis acerosus; grondwoord is acer - aceris = korenkaf. Ook in die bet. aceratus, cf. Lucil. fr. 325 Marx: lutum aceratum.

95 Verg. Aen. 1, 734: laetitiae Bacchus dator.

Hecate, de meesteresse, uw zo zuiver stralend licht ontlenend, (door honden) omhuild
in de leegten op de nachtverlichte driewegen, aangezicht driedubbel in éen,
enig met driedubbel aangezicht.
Verleen uw bijstand o god van Nysa, sta bij vruchtengod, Trosvuurgeborene,
Donderaar, landman, van de Wijnperse, dolmaker, huwelijksgod,
Genius die de tarwedragende rijkdom onderhoudt.
Voor u glanst de korenaar na van het kaf te zijn gezuiverd,
door uw toedoen en dankzij het werk van de wan helderstralend.
Zegenende schenker van vrede, Bacchus, zegenende schenker van genezing,
zo enige boze vleierij het slavenjuk in gereedheid brengt.

metus ipse tu deorum, neque laetitia minor:[97]
prout explicata cordis cita seminia sipas:[98]
tua siqua uis ligarit, tua soluerit eadem.[99]
reliquum, quod est in orbe hoc, nihil est ad ea labor.
Cryphomysta, Die, Licnita, Sabazie, Chthonie,[101]
abige incubantis immania taedia senii,
referens retro fugacem ambrosiae latice diem.[103]
subitus sed unde mi corda furor trepida quatit?[104]
feror, auferor, fatigor: uacua in specua rapit.[105]
comitatus iste, quisnam? quis ad hoc iter adigit?

97 Ov. Met. 3, 291 (van Styx): timor et deus ille deorum est. Zie verder de twee variae lectiones van O.H. 46, vs. 7 □□λος (□□βος) □□αν□τοισι □εο□σιν; voor □□λος □□αν□τοισι □εο□σιν vgl. Hom. Il. 20, 347.

98 seminia: Lucretiaans, vgl. 3, 763-4: si non, certa suo quia *semine seminioque* // vis animi pariter crescit cum corpore quoque. De raskenmerken komen uit bepaalde zaden. Intermediair was hier echter Mar. vs. 51: tu dissona *seminia* ligas.
- sipas: simplex pro composito: dissipas; sipare (supare) is oudlatijn voor ‘disjicere’. Ons ‘verstrooien’.

99 Prop. 3, 17, 5: per te junguntur, per te solvuntur amantes.

101 Cryphomysta: O.H. 30, 3 □ρ□□ιος; A.P. IX, 524, 13: μ□στης; formatie als archimysta: C.I.L. III, 6150.
- Die: grecisme: δ□ος; van Bacchus gebezigd: Euphorion frgm. 15 Mei.: B□□χον δ□ον; O.H. 9, 1: δ□α Σελ□νη; een enkele maal bij Vergilius, b.v. Aen. 11, 657 (+ ann. Serv.): dia Camilla. De vocativus uiterst ongewoon in het Latijn, men zie Optatianus Porfyrius carm. 22, 2: die (sc. Constantine).
- Licnita: O.H. 46, 1: Λι□ν□την Δι□νφσον; O.H. 52, 3: Λι□ν□τα.
- Sabazie: zie b.v.O.H. 48, 1: Σαβ□ζιε.
- Chthonie: O.H. 53, 1: χ□□νιον Δι□νφσον.

103 fugacem ... diem: Vergelijk Postumus' ‘fugaces anni’ bij Hor. (Carm. 2, 14, 1).

104 Hor. Carm. 2, 19, 5: Euoe recenti mens trepidat metu; Heinsius Bacch. ode, 629-630.

105 Feror, auferor, fatigor: asyndetische trits zoals Cat. LXIII, 86: vadit fremit refringit.
- fatigor: Verg. Aen. 6, 79 in een beschrijving van een toestand van enthousiasmos: tanto magis ille fatigat.
- vacua in specua rapit: sc. furor. Hor. Carm. 3, 25, 1-2: Quo me, Bacche, *rapis* tui plenum? quae nemora aut quos *agor* in *specus*.
- specua: = specus; Neue-Wagener, Formenlehre der lat. Spr. 1 (Leipzig 1902), p. 851 citeert: Martianus Capella (in het vervolg afgekort Mart. Cap.) 3, 293: apud veteres etiam *specua* dicebant.

Gij, in eigen persoon, zijt de vrees der goden en een niet mindere blijdschap,
alnaargelang gij de kiemcellen van het hart, die snel wisselen, ontvouwt en verstrooit.
Als uw macht iets zal hebben samengebonden, zal ze tevens ook dat weer losmaken.
Wat er hier verder nog op de wereld is, betekent daarbij vergeleken niets.
Cryptomist, hemelse, wanman, Sabazios, aardgod,
verdrijf de ontzettende narigheden van de oude dag, die als een last op ons drukt
en breng met behulp van het nat van ambrozijn de vlietende dag weer terug.
Maar hoe komt het dat plotseling een razernij mij het hart schokt, zodat het angstig trilt?
meegedragen, weggedragen word ik, ik word afgemat: ze sleurt (voert) me lege holen binnen.
Dat gevolg, wat is dat toch? wie noopt tot die gang?

Thyas hinc, et hinc Edonis trieterias ululat:[107]
ubi tibias Mimallon bifores meribibula,
ubi rapta mugienti sua funera uitulo[109]
tremibomboraucus inflat duo cornua capripes.[110]
rubicunda bucca turget: rubidus tumet oculus.[111]
nigra flexicrus corymbi comat orbibus hedera[112]
manus inquieta thyrsum colubrigerula rotat,[113]
latitantium ferarum populans domicilia.[114]

107 Thy(i)as: = Bacchante. Soph. Antig. 1152: Θφι□σιν, α□ σε μαιν□μεναι π□ννφχοι χορε□οφσι. Vooral gezegd van de delfische vrouwen, die op de Parnassus Dionysus vieren (Paus. 10, 32, 7). Voorts: Cat. LXIV 391; Verg. Aen. 4, 202; Hor. Carm. 3, 15, 10; Stat. Theb. 5, 92.
- Edonis: = Bacchante. Ov. Trist. 4, 1, 42: dum stupet *Edonis exululata* jugis en Sil. It. 4, 776: *Edonis* ut Pangaea super *trieteride* mota // It iuga et inclusum suspirat pectore Bacchum.

- trieterias: mogelijk juister: trieteri(d)as, acc. plur. bij trieteris; Cic. N.D. 111, 23, 58: Trieterides + ann. Pease.
- Mimallon: weer een Bacchantenbetiteling. Het enkelvoud is zeer weinig frekwent; gewoonlijk mv.: Mimallones; Ov. Ars. Am. 1, 541: Mimallonides.
- tibias bifores: Verg. Aen. 9, 615: biforem dat tibia cantum.
- meribibula: Aug. Conf. 9, 8: puella meribibula.

109 rapta: te verbinden met cornua. De hoorns van het gedode stierkalf worden als muziekinstrument gebruikt; sua funera: Statius Theb. 4, 660: post exultantes spolia armentalia portant seminecesque lupos scissasque Mimallones ursas.

110 tremibomboraucus: vox nova; 'tril-bom-schrille', formatie op grond van 1) Cat. LXIV, 263: *raucisonos* efflabant *cornua* bombos en 2) Persius 1, 99: torva Mimalloneis implerunt *cornua bombis*. Zie ook Schol. Pers. l.l. (= p. 270 Jahn): *bombus raucus* sonus est tubarum.
- capripes: d.w.z. een satyr: Gr. α□γ□ποφς; Lucr. 4, 582; Hor. Carm. 2, 19, 4.

111 bucca turget: van de tot barstens toe gezwollen wang van de satyr-blazer. Iuvenalis 3, 35 bezigt 'buccae' voor hoornblazers. Arnobius adv. Nat. 3, 14: nonnullos turgentibus malis aut buccarum cumulatione. Plaut. Stichus 724: suffla (sc. tibicen) celeriter tibi buccas.
- goede parallellie: rubicunda-rubidus; turget-tumet.

112 flexicrus: vox nova. Ov. Met. 10, 99: vos quoque flexipedes hederae; Serv. op Verg. Ecl. 4, 19: errantes hederas.
- comat: = comas habet. Zeldzaam van een boom, b.v. Paulinus van Nola, Carm. 21, 299: pinus: ... semper amans celsis ... *comare* jugis. Cat. IV, 11 over de phaselus: comata silva.

113 colubrigerula: vox nova. Ov. Met. 5, 241: colubriferum monstrum; neo-latijn zijn vaak adjektiva op -gerulus, -ferulus. J.J. Scaliger vertaalt □φρσοτιν□□της in de O.H. door geriferule (waarom niet feruliger?)

114 Cat. LXIII, 54 ferarum Iatibula; Verg. Aen. 6, 179: stabula alta ferarum.

Hier is het een Thyade, daar weer een edonische vrouw, die onder gehuil haar anderjaarse feest
viert, waar een Mimallon haar fluit met twee openingen bespeelt, grage drinkster van pure
wijn, waar een trilbomschrille bokkepoot op twee horens blaast
die aan het zijn eigen dood beloeiend stierkalf zijn ontrukt.
De rossige kaak staat gezwollen, roodbelopen zwelt het oog.
Donkergetint beenbuigend tiert met bessenslingers welig het klimop.
Een rusteloze schare brengt de thyrsus in wervelende beweging, adderdragend,
de woonsteden van het zich schuilhoudend wild plunderend. De verlaten wildernis dreunt

fremit orba solitudo, nemora auia reboant.[115]
sed ubi leuem relinquo Salium caprifemorem,[116]
Calamicinem Lupercum, subidum choreisequam,[117]
sibi Pana flantem acutis noua sibila tubulis?[118]
sonat ille sic nouenis ab arundinibus herum.[119]

115 nemora avia reboant: reboant aan het verseinde: Cat. LXIII, 21; nemora: Cat. LXIII, 12, 20, 32, 52, 58, 79, 89.

116 vv. De dichter is beducht voor Pan, verwekker van de panische schrik en waanzin. De vermelding van Pan sluit passend aan op de in vs. 115 genoemde solitudo. Pan is al vroeg in Bacchus' cortège opgenomen: Euripides (Bacchae 952) maakt al gewag van Παν□ς □δρας □ν□□□χει σφρ□γματα en Hom. Hymne 19, 46 verheugt Dionysus zich over Pan's geboorte; Lucianus (Bis Accus. 9) tenslotte noemt hem τ□ν Διον□σοφ □ εραπ□ντων *βα□χι□□τατος*. Pan (vs. 118) krijgt (vss. 116 en 117) twee latijnse ekwivalente betitelingen: *Salium, Lupercum*.
- Salium: ‘Springer’. Pan hier als een der Salii voorgesteld, een Romeins priestercollege van 12 (24) man door Numa ingesteld, dat in het begin van maart ter ere van Mars een wapendans door de straten van Rome uitvoerde; O.H. 11, 4 van Pan: σ□ιρτητ□.
- caprifemorem: vgl. 110 capripes; O.H. 11, 5: α□γομελ□ς. Voor Pan's bokgestalte zie *Gruppe*, Gr. M. 11, 1386, n. 2; Prop. 3, 17, 34: capripedes calamo Panes hiante canent.

117 calamicinem: vox nova; formatie als cornicinem, tubicinem, fidicinem, een hybridisch compositum. Eerste bestanddeel is grieks: calamus = rietfluit, schalmei, het tweede is latijn: -cen -cinis bij canĕre.
- Lupercum: = de Griekse Pan, vgl. Iustinus XLIII, 1.
- subidum: van het ww. subare = geil, ritsig zijn. Slechts één (corrupte) plaats: Valerius Aedituus bij Gellius Noct. Att. XIX, 9, 11: sic tacitus, *subidus* †duplo ideo† pereo, waar men de doctores zie. Andere verklaring (bij Lewis and Short) ‘knowing, sensible’.
- choretisequam: vox nova, er is de variant ‘choreisequam’. Voor de formatie vgl. pedissequus.

118 tubulis: of van tŭbŭla: een kleine trompet (Sen. ep. 56, 4) of van tubulus = pijpje, buisje. De verzen 118-119 zien op de syrinx bespeeld door god Pan, waarvan O.H. 11, 6 zegt: □ρμον□αν □□σμοιο □ρ□□ων □ιλοπα□γμονι μολπ□. Zijn σφρ□γματα4 worden al vermeld bij Eur. Bacch. 952, zie verder passim tot Nonnus (27, 294): νομ□ης σ□ριγγος □ν□σσων. Pan als uitvinder van de syrinx: Verg. Ecl. 2, 32. Voor de negenpijpige syrinx zie Wegner, Musikleben etc. pp. 58 en 226 met uitvoerige opgave van bronnen.

119 novenis ab arundinibus: bij Sil. It. speelt Daphnis (14, 471): *septena* modulatus harundine carmen; Ov. Met. 2, 632: dispar septenis fistula cannis.
- herum: = erum (d.w.z. Bacchum).

ervan, de afweegse bergwouden weergalmen van de echo.
Maar waar laat ik de lichte Springer, met zijn boksdijen, schalmeispelende Lupercus, die bronstige koorvolgeling, Pan, die voor zichzelf nieuwe sisklanken uit schrilklinkende buisjes blaast? Zo intensief is hij zijn heer en meester aan het bezingen op zijn negenhalmig instrument.

Thiasota blande pando residens pecore senex,[120]
Tityrisca uis uocat te, teretismata titubans,[121]
crepericrepante crispans caua tympana digito.[122]
ita torquemusta spument tibi praela, tibi uehes:[123]
ita vinolenta Maenas tremulum regat equitem:
neque cantari fidelis sitis attenuet opes.[125]
sed onustior perennis fluat agmine scatebra:[126]
adhibe me alumni ad almi sacra mystica socium:[127]

120 Thiasota: hier gezegd van Silenus, ook cognomen van Bacchus zelf: A.P. IX, 524, grecisme, deelhebber aan een thiasos, een bacchische reidans: Verg. Ecl. 5, 30; Verg. Aen. 7, 581.
- Silenus op de ezel: Ov. Fast. 1, 399; 3, 749; 6, 339; Met. 4, 25; Luc. Bacch. 2. Zie ook Mar. 12: sessore pandi ... quadrupedis.

121 Tityrisca vis: vox nova; omschrijving met 'vis', waarvan als prototype geldt: Verg. Aen. 4, 132: odora canum vis; zo zijn er andere omschrijvingen met β□η, μ□νος en σ□□νος. Voorbeelden ook uit renaissanceschrijvers geeft *Pease* op Verg. Aen. 4, 132.
- Tityrisca: □π. λ□γ. De Tityri zijn de dorische ekwivalenten der Satyri; zij worden bij Strabo x, 3, 7, 10, 15 pp. 466, 468, 470 samen in een adem genoemd. Kurieus de Hesychiusglosse: τ□τφρος· σ□τφρος, □□λαμος. Het woord roept de hele bukolische sfeer op van phalli (τ□τοι = phalli), bokken, rammen, fluitmuziek. cf. Verg. Ecl. 1, 1: Tityrus.
- teretismata titubans: Grecisme. τερετ□ςματα □ορμ□γγων: Diog. bij Diog. Laërt. 6, 104, kombinatie van waggelende danspas en getokkel, ook: Plut. Mor. p. 706 E: τερετ□ςμασι □α□ σ□ιρτ□μασι.
- Ecl. 1, 1: *Tityre, tu recubans*, h.l.: *Tityrisca vis ... titubans*: een apert allitererend spel.

122 crepericrepante: vox nova. Een duplikatie van 'crepare', het knappen met de vingers (ook als gebiedend bevel). J.J. Scaliger vertaalt O.H. 30, 1 □ρ□βρομον met crepericreperum; O.H. 45, 4: crepicrepe Brume.
- Cat. LXIV, 261-2: plangebant aliae proceris tympana palmis aut *t*ereti *t*enuis *t*innitus aere ciebant.

123 torquemusta (novum) ... praela (= prela) = torcularia.
- Prop. 3, 17, 17 = dummodo purpureo spument mihi dolia musto.

125 attenuet opes: Ov. Met. 8, 843-844 (van Erysichthon): iamque fame patrias altaque voragine ventris *attenuarat opes*.

126 scatebra: welbron; Verg. Georg. 1, 109: illa (sc. unda) *scatebrisque* arientia temperat arva.

127 alumni ad almi: cf. 128-129: familiae ... famula; twee woordenspelen.
- alumni: Hor. A.P. 239: an custos famulusque dei Silenus *alumni*.

Deelhebber aan de dansgroep, vriendelijke grijsaard, gezeten op het huisdier met zijn doorzak-
kende rug, Tityrenmacht roept u, trillers waggelend, met tiktaktokkelende
vinger de holle timpanen in trilling brengend. Zowaar mogen de mostpersen voor u
schuimen, voor u de karren, zowaar moge een wijnzuchtige Maenade de trillende
ruiter besturen, noch ook dorst de inhoud van de onafscheidelijke tapkan verkleinen,
maar immerdoor een welbron vloeien, rijk van water voorzien in zijn loop;
maak me deelgenoot in de mysteriën van uw voedende voedsterling, van welke

mala cuius Ata frustra cupit esse familiae,[128]
Stygis Ata facta dirae famula obruta scelere.[129]
Hagne, Liber, Orgiastes Nooorme, Vitulifrons,[130]
Holodesme, Brasmocrator, Pericionie uigor,[131]
aperi parata solis mihi crypta loca piis,[132]
procul artibus profani popularis humilibus.[133]

128 De dichter eindigt hier met een z.g. □ποπομπ□, een afwijzing van het kwade, hier in navolging van Cat. LXIII.
- frustra cupit: Cat. LXIV, 260: frustra cupiunt.
- Ata: De reeds bij Homerus (Il. 19, 91) gepersonifieerde ‘Verblinding’, ‘Schuld’. Bij Homerus dochter van Zeus is zij bij Hesiodus Eris' dochter. Een onderwerelddemon is zij, zoals hier, bij de Tragici en Aeschylus in het bijzonder (Ag. 1124, 1433; Cho. 383).

129 Atê als dienares van Styx (h.e. Hades) ons niet van elders bekend.
- Stygis... dirae: Sen. Ag. 493: dirae Stygis inferna nox; Thyest. 666: dirae Stygis unda.
- Stygis... famula: Cat. LXIII, 68: Cybeles famula (cf. Cat. LXIII, 90).

130 Hagne: O.H. 30, 4: □γνε.
- Orgiastes: Plut. de defect. oracul. p. 417 B: Δα□μονας νομ□ζωμεν □πισ□□πους □ε□ων □ερ□ν □α□ μυστη□□ων □□γιαστ□ς.
- Nooorme: Heins. Bacch. Ode 670 vertaalt: ‘Geestroerder’; zie de nonniaanse adjektiva νοοπλαν□ς, νοοσφαλ□ς.
- Vitulifrons: vertaling van O.H. 45, 1: ταυρομ□τωπος. De vertaling ‘Vitulifrons’ ook bij Scaliger junior.

131 Holodesme: novum, zie intussen O.H. 47, 5: □ δ□ (sc. Bacch.) □ν□δραμε δεσμ□ς □π□ντων.

s - Brasmocrator: novum, O.H. 47, 3 <□ςτ;□στησε □ρατερ□ς βρασμο□ς γα□ης □ποπ□μψας.

- Pericionie: specifiek thebaanse epiklese. Dionysus slingert zich als klimop om een zuil; O.H. 47, 1, Β□□χον περι□ι□νιον.
- vigor: = vis; Verg. Aen. 6, 730: igneus est ollis *vigor* et caelestis *origo*.

132 crypta loca: = abdita (mystica) loca; parallellen?

133 procul: Cat. LXIII, 92.
- artibus... humilibus: cf. 17: artibus dolosis.
- profani popularis: Een der twee adjektiva is zelfstandig gebruikt. Popularis lijkt dubbelzinnig: van hetzelfde volk of: volks (= plebeïsch).
- We denken hier behalve aan de popularis aura bij Hor. Carm. 3, 2, 20 ook vooral aan Carm. 3, 1, 1: odi profanum vulgus et arceo.

gemeenschap boze Verblinding tevergeefs deel begeert uit te maken, Verblinding
dienares geworden van huiveringwekkende Styx, dienares met misdaden overstelpt.
Gewijde, Liber, leider der Orgia, 'Geestroerder', Kalfskop,
Heelendalboei, bevingverwinner, omzuilende kracht,
open mij de alleen voor de vromen weggelegde verborgen oorden,
ver weg van de lage praktijken van het profane volk.

Excursus Scaliger vs. 56

De namen letterlijk vertaald luiden: *Boven*dagdiefslaap - Beneevaardiepslaap.

‘*Hyper*’ is eer te zien als tegenstelling van ‘*Nertero*’ (Boven - Benee)[1] dan als versterkend partikel (ons ‘aarts’) of als praepositie bij een of andere vorm van □μ□ρα. Uitgesloten zijn b.v. opvattingen als: ‘overdag’ of: ‘over de dag heen’, d.w.z. ‘langer dan een etmaal’. Ook met hyper(h)emeros = ‘achterstallig, over de termijn heen’ valt weinig aan te vangen. De verbaalvorm clop- (van het werkwoord □λ□πτειν) kan én met emero verbonden worden: b.v. □μερο□λοπε□ς én met hypne (hypnos). Hetzelfde geldt van ‘bath’ in het 2e kompositum dat én ziet op de diepte van de slaap én op die van de onderwereld[2] als tenminste bath ziet op de diepte en niet veeleer een verbaalvorm is bij βα□νω = gaan, betreden. Men kan zich tenminste voorstellen dat de slaap van Bacchus wordt voorgesteld als betreder der onderwerelddiepten naar analogie van hetgeen Aristophanes van Socrates zegt: □εροβ□της. Dat betreden geschiedt met een vaartuig πλο□ον, vandaar in het begin van de samenstelling dit ‘*ploi*’. We krijgen dus nu 2 parallelle verbindingen: een *dagdievende* slaap en een *onderwereld betredende* slaap.

Dat Dionysus en de boot samenhoren, bewijzen 1) de carrus navalis 2) het onderwereldavontuur van dien god in de roeiboot van Charon, als vermakelijk element in de Ranae door Aristophanes ten tonele gevoerd. Beneden roeit de God voort in zijn slaap en boven (d.w.z. op aarde) slaapt hij een gat in de dag. ‘Ploinertero’ te vertalen door ‘in het kombuis of vooronder opvarend’ vereist misschien te veel van het Grieks. Dat ‘emero’ korrupt zou zijn lijkt ons minder waarschijnlijk. Men zou kunnen gissen *enero*, cf. o□ □νεροι, de mensen van het dodenrijk, of ook *h*eme*n*o, cf. □μενος, hier dus in de speciale betekenis ‘hooggezeten boven’ n.l. op het kommandodek.

Eindnoten:

1. Wij gebruikten de ‘Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561’, mit einer Einleitung von August Buck, Stuttgart-Bad Cannstatt 1964, p. 301-305.
2. p. 305.
3. Deze opmerking lanceren we hier nog maar eens, omdat over de interpretatie van dit soort gedichten, toch wel telkens een tegengestelde mening wordt verkondigd. Zie bijv. P.J. Meertens in zijn kritiek op onze Heinsius-uitgave (Ts. v. Ned. Taal- en Letterkunde, Deel LXXXIV, 4, 1968, p. 315.)

1. vgl. νερτεροδρ□μος (Lucian. Peregr. 41), νερτερ□μορφος (Manetho 4, 555), νερτ□ρ□ τε □□π□ (Eur. Alc. 459).
2. vgl. βα□□υπνος Nicander, Theriaka 394 (gezegd van de slang amphisbaena).

6. *Andrea Alciati*[1.]

We komen nu tot een tussenspel: een enkel voorbeeld van Bacchus in de emblematiek, gekozen uit het werk van de vader van dit enerverende genre, Andrea Alciati. Onze zo beperkte keuze maakt het onmogelijk iets in het midden te brengen over de emblematiek in het algemeen, en evenmin zou het verstandig zijn uit dit ene specimen konklusies te trekken over de relatie emblematiek en mytologie.

Alciati's werk verscheen voor het eerst in 1531 onder de titel Emblematum Liber. Sinds kort weten we dat de auteur zijn gedichten zouder afbeeldingen heeft willen uitgeven.[2.] We maken in het voorbijgaan van deze vondst melding omdat het ons opviel hoe weinig de afbeelding van het door ons gekozen embleem met de tekst te maken had en tegelijkertijd werd het duidelijk hoeveel overeenkomst er bestond tussen het Bacchusgedichtje van Alciati en sommige epigrammen uit de Anthologia Graeca, met als gevolg dat de lezer door deze epigrammatische imitatie zich meer gekonfronteerd waant met een klassieke navolging dan met een fonkelnieuwe literair-plastische kunstvorm.

Reeds lang geldt de Anthologia Graeca als éen der bronnen van de emblematiek en in ons beperkt geval mag men wel aannemen dat deze Anthologia een unieke bron is.

Alciati's embleem XXV stellen we nu in het middelpunt. Het omvat 26 regels en draagt als titel: In statuam Bacchi.

Het gedicht is, zoals uit de titel duidelijk blijkt, gemaakt naar aanleiding van een Bacchusbeeld. Daarmee lijkt de eerste aansluiting gegeven met de Anthologia, waarin immers een zeer groot aantal van dergelijke epigrammen is overgeleverd: een toeschouwer van een beeld meldt wat zijn mening aangaande het kunstwerk is. Hoe doet hij dat? Een duidelijke epigrammatische, kort en geserreerde vormgeving, zo mogelijk met een pointe aan het slot lijkt noodzakelijk. De waardering voor het kunstwerk is meestal zeer groot en wat in die waardering het meest opvalt is dat het epigram getuigenis aflegt van grote bewondering voor het realistische karakter van het beeld; eenvoudig gezegd: het beeld is ‘net echt’.

Tot de karakteristieke opbouw behoort zeer vaak een vraag-

en antwoord-spel. De toeschouwer vraagt naar voorstelling en betekenis; iemand, soms de figuur die als beeld is voorgesteld, vaak ook een stem, die niet nader te identificeren is, antwoordt.

We geven een prachtig voorbeeld uit de Anthologia Palatina XVI, 275 (Posidippus):

E□ς □γαλμα το□ Καιρο□

Τ□ς, π□□εν □ πλ□στης; - 'Σι□υ□νιος.' - Ο□νομα δ□ τ□ς; -
'Λ□σιππος.' - Σ□ δ□ τ□ς; - 'Καιρ□ς □ πανδαμ□τωρ.' -
Τ□πτε δ□ □π□ □□ρα β□βη□ας; - '□ε□ τροχ□ω.' - Τ□ δ□ ταρσο□ς
ποσσ□ν □χεις διφυε□ς; - '□πταμ□ □πην□μιος.' -
Χειρ□ δ□ δεξιτερ□ τ□ φ□ρεις ξυρ□ν; - '□νδρ□σι δε□γμα,
□ς □□μ□ς π□σης □ξ□τερος τελ□□ω.' -
□ δ□ □□μη τ□ □ατ□ □ψιν; - '□□παντι□σαντι λαβ□σ□αι,
ν□ Δ□α.' - Τ□ξ□πι□εν πρ□ς τ□ φαλα□ρ□ π□λει; -
'Τ□ν γ□ρ □παξ πτηνο□σι παρα□ρ□ξαντ□ με ποσσ□ν
ο□τις □□□□ρων δρ□ξεται □ξ□πι□εν.' -
Το□νεχ□□ τεχν□της σε δι□πλασεν; - 'Ε□νε□εν □μ□ων,
ξε□νε, □α□ □ν προ□□ροις □□□ε διδασ□αλ□ην.'

In vertaling:[3]

Gott der Gelegenheit

Wo ist der Künstler zu Haus? - 'In Sikyon wohnt er.' - Sein Name? -
'Ist Lysippos.' - Du bist? - 'Gott des allmächtgen Moments.' -
Sag, warum gehst du auf Zehen? - 'ich laufe beständig.' - Weswegen
hast du Flügel am Fuss? - 'Weil ich so flink bin wie Wind.' -
Und du hältst in der Rechten ein Messer? - 'Es kündet den Menschen:
nichts in der Weite der Welt schneidet so scharf wie ich selbst.' -
Und das Haar an der Stirn? - 'Beim Zeus, der Begegnende soll mich

schnellstens erhaschen.' - Warum bist du denn hinten so kahl? -
'Bin ich mit fliegendem Fuss erst einmal vorübergeglitten,
hält mich, so sehr man es wünscht, keiner von hinten mehr fest.'
- Und warum schuf dich der Künstler?' - 'Fur euch! Und zu eurer Belehrung
stellte er, Wandrer, mich auch hier in der Vorhalle auf.'

Met dit ene voorbeeld hebben we, dachten we, alle karakteristieke trekken van het embleem van Alciati mede in handen: de reeks vragen en antwoorden; de vragen gesteld door een toeschouwer, de antwoorden gegeven door de afgebeelde; het duidelijk allegorische, in het beeld op bijzondere wijze weergegeven, wordt in de antwoorden onmiddellijk verklaard, waarmee het wezenlijke van de god aan toeschouwer en lezer duidelijk gemaakt wordt; met ons griekse voorbeeld en met het embleem van Alciati komen we ook te weten wie de maker van de beelden is.

Voordat we op Alciati's gedicht nader ingaan nog het volgende: Het mag waar zijn dat de emblematiek van Alciati het zonder afbeeldingen moest doen, althans naar de bedoeling van de italiaanse ontwerper van het genre, het griekse voorbeeld laat zeer duidelijk zien, dat een beeld, een 'afbeelding' uitgangspunt was van des dichters inspiratie. En het is nauwelijks denkbaar dat het embleem dat ons hier bezig houdt, ook niet op één of andere wijze met een kunstwerk te maken heeft. Het is natuurlijk niet noodzakelijk dat Alciati zich inderdaad een 'Statua Bacchi' voor ogen stelde, ook al spreekt de dichter van een dergelijk werkstuk van Praxiteles: voor zover wij weten bestaat dat beeld niet (meer) en als het wel bestond, is het niet waarschijnlijk dat Alciati het in werkelijkheid gezien zou hebben. Het lijkt ons het meest voor de hand liggend, dat Alciati, in de trant van de Anthologia, al dan niet aan een beeld van Bacchus denkend, dit embleem heeft geschreven. Men zou de tweede mogelijkheid de voorkeur willen geven als men bedenkt dat Alciati oorspronkelijk geen afbeeldingen wenste.

En nu het gedicht zelf, als epigram bedoeld, als embleem gedrukt.

Vijf vragen worden gesteld en van antwoord voorzien.

Vraag 1 is tweeledig en handelt tevens over de realistische uitbeelding: wie heeft u, vader Bacchus, zo goed kunnen waarnemen met sterfelijk oog, dat hij u zo naar uw werkelijke gedaante heeft kunnen uitbeelden? Anders gezegd: wie heeft dit beeld gemaakt? en: wie heeft u zo in uw doen en laten kunnen observeren?

Het antwoord leert ons onder welke omstandigheden de nu genoemde beeldhouwer, Praxiteles, Bacchus heeft geobserveerd: toen hij Ariadne, door Theseus verlaten, met zich meenam. Juist in het antwoord wordt gewezen op het goedlijkende karakter van het beeld: ‘qualis eram’, zoals ik was, zegt Bacchus, heeft Praxiteles me vorm gegeven, toen hij mij zag, terwijl ik Ariadne meenam. Mytologie tot reële werkelijkheid geworden. Het plaatje bij dit gedicht in onze uitgave zou het vermoeden sterk wettigen dat Alciati althans een dergelijke afbeelding niet gewenst heeft.

In vers 5 komt de tweede vraag, die duidelijk voortkomt uit het nauwkeurig zien van de toeschouwer: waarom ben je zo jong afgebeeld, Bacchus, terwijl je ouder dan Nestor bent? Het antwoord is van allegorische aard: er wordt een toespeling gemaakt op het drinken van Bacchus' belangrijkste gave, de wijn: wie op later leeftijd geleerd heeft die wijn gematigd te drinken, zal jong zijn en blijven. Oudere leeftijd en voorzichtig drinken zijn voorwaarde voor een lange jeugd.

De volgende vraag (vs. 9) handelt over Bacchus' horens en zijn timpanen, die een allegorische voorstelling zijn van het onmatige wijngebruik: horendrager zijn en uitzinnigheid.

Vervolgens blijkt het beeld met rode verf te zijn geschilderd (vs. 13): is de vuurkleur een gevolg van in u aanwezig menselijk vuur?

Dat blijkt niet het geval: de vuurdood van Semele en haar kind worden met het rood aangeduid. Na de redding uit de verbrandende moeder heeft de oppergod het kind in water ondergedompeld, leert ons het antwoord, en dat geeft een nieuwe allegorische interpretatie: wijn en water moeten gezamenlijk gedronken worden, terwille van de lever!

Op de menging van water en wijn gaat de laatste vraag nader in. Het is misschien niet overbodig op te merken hoe

realistisch dit embleem is opgebouwd: van het goddelijk uiterlijk en zijn betekenis naar de praktische vraag over de beste drinkgewoonten, van de ontvoerder van Ariadne naar de water-wijn-menging. Weer, als in de verzen 9 vv. komt de matigheid in het centrum van de belangstelling te staan: niet te veel, want anders dreigt de dronkenschap en het dronkemansgeraas. Het is hier dus wel de plaats bij uitstek er op te wijzen dat het embleem, behalve allegorisch, ook duidelijk moralistisch is, zoals de latere emblematiek ook grosso modo zal zijn en blijven.

De twee slotregels staan in zekere zin los van het geheel: de dichter spreekt nu als het ware tot zichzelf na de ontvangen matigheidsles: zijn dorst is groter dan Bacchus lief is.

De twee andere emblemata uit deze bundel waarin Bacchus optreedt laten we buiten beschouwing, omdat ze geen nieuws opleveren.

Emblema XXIII gaat over de standbeelden van Bacchus en Apollo, beiden zonen van Zeus, beiden de eeuwige jeugd bezittend, die ook de dichter zichzelf toewenst. Het andere handelt over Bacchus en Pallas die gezamenlijk éen tempel bewonen. Ook hier wordt het vaderschap van Zeus genoemd: aan Pallas behoort de olijf, aan Bacchus de wijn en op die grond horen de god en de godin bij elkaar. Wie de wijn haat, zal ook van Pallas niets ontvangen.

Emblema XXV In Statuam Bacchi Dialogismus

Bacche pater, quis te mortali lumine novit,
Et docta effinxit quis tua membra manu?
Praxiteles, qui me rapientem Gnos[s]ida vidit,
Atque illo pinxit tempore, qualis eram.
Cur iuvenis, teneraque etiam lanugine vernat
Barba, queas Pylium cum superare senem?
Muneribus quandoque meis si parcere disces,
Junior, et forti pectore semper eris.
Tympana non manibus, capiti non cornua desunt:
Quos nisi dementeis talia signa decent?
Hoc doceo, nostro quod abusus munere sumit
Cornua, et insanus mollia sistra quatit.
Quid vult ille color membris pene igneus? omen
Absit, an humanis ureris ipse focis?
Cum Semeles de ventre parens me fulmine traxit
Ignivomo, infectum pulvere mersit aquis.
Hinc sapit hic liquidis qui nos bene diluit undis:
Qui non, ardenti torret ab igne iecur.
Sed nunc me doceas, quî vis miscerier? et qua
Te sanus tutum prendere lege queat?
Quadrantem addat aquae, calicem sumpsisse Falerni
Qui cupit, hoc sumi pocula more iuvat.
Stes intra heminas: nam qui procedere tendit
Ultrà, alacer, sed mox ebrius, inde furit.
Res dura haec nimium. Sunt pendula guttura, dulce
Tu fluis. heu facilè commoda nulla cadunt!

Op een Bacchus-standbeeld

Vader Bacchus, wie heeft met sterfelijk oog u gekend
en wie heeft met kunstenaarshand uw leden geboetseerd?
Praxiteles, die me de knossische jonkvrouw zag roven
en op die tijd me uitbeeldde, zoals ik was.
Waarom een jongeling, en is de baard door teer dons lentefris tevens,
terwijl ge toch de grijsaard van Pylus in jaren kunt overtreffen?
Als ge de kunst zult gaan leren mijn gaven spaarzaam te gebruiken,
zult ge immer jong van jaren en sterk van hart wezen.
Uw handen zijn van timpanen, uw hoofd is van horens voorzien,
Wie sieren dergelijke kentekenen tenzij uitzinnigen?
Dit leer ik u, dat hij die onze gave misbruikt, horens aanneemt
en uitzinnig de verwijfde castagnetten schudt.
Wat heeft die kleur, bijna als vuur, over uw leden te beduiden?
Het voorteken zij verre, maar brandt ge soms zelf van menselijk vuur?
Toen mijn vader mij met zijn vuurbrakende bliksem uit Semele's schoot trok, dompelde
hij mij, door stof bezoedeld, in water onder.
Vandaar dat hij wijs is, die ons terdege met helder water
verdunt, die dat niet doet, diens lever wordt door brandend vuur geroosterd.
Maar wil me nu vertellen, hoe ge gemengd wilt worden? En in welke
verhouding een gezondzinnig mens u veilig tot zich kan nemen.
Laat hij een kwart water toevoegen die een beker Falerner wil nemen, op deze wijze
neemt men met plezier de beker terhand. Blijf binnen de pint staan: want wie verder wil gaan,
is eerst vief en vrolijk, daarna echter dronken, vervolgens raast en tiert hij.
Dat is een al te zwaar gebod. Mijn keel staat open, gij vloeit zoet.
Wat goed bekomt valt nooit gemakkelijk.

Eindnoten:

1. Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Hrsg. von Arthur Henkel und Albrecht Schöne. Stuttgart, 1967, Kol. 1825-27.
2. *Hessel Miedema*: The term *Emblema* in Alciati, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes. Vol. XXXI, 1968, pp. 234 vv.
3. Beckby, *o.c.* IV, pp. 448-449; noten op p. 555.

IV. Bacchushymnen in de nationale talen

Na de neo-latijnse dichters komen nu een franse en een nederlandse dichter ter sprake die, ieder in hun eigen nationale taal, over Bacchus geschreven hebben. Dat dichten in de eigen taal over klassieke onderwerpen, naast de nieuw-latijnse produktie, hangt natuurlijk samen met de 'nationale renaissance', met de overtuiging dat de eigen taal niet de mindere is van de klassieke. Merkwaardigerwijze wordt dan een deel van deze poëtische produktie weer in het latijn vertaald, zoals we én bij Ronsard én bij Heinsius zullen zien. Het lezen van latijnse gedichten van europese humanisten is een moeizaam werk en de moderne onderzoeker herkent zijn tekorten spoedig als hij zichzelf vergelijkt met de latijn-schrijvende dichters, die zo onnoemelijk veel van deze taal wisten en die zo belezen waren in de klassieke letterkunde. De tijd dat het Latijn een aktief beheerste taal was, ligt lang achter ons en niemand kan nog uit zijn memoria de oude citaten bij honderden te voorschijn halen. Maar wat veel erger is: er zijn waarschijnlijk nog maar enkele specialisten voor wie de latijnse gedichten geen moeilijkheden opleveren en die, door taalbezwaren ongehinderd, van die gedichten genoegen kunnen beleven, op de wijze waarop de lezer zijn hart kan ophalen aan gedichten in een levende taal geschreven. Het humanisten-latijn is immers een taal, die artificieel voortbouwt op het klassieke latijn: een geschréven taal, verstoken van het sprankelende leven van het gesproken woord. In dit hoofdstuk liggen de zaken iets anders en ook iets eenvoudiger: het vrolijk rijmende, springlevende Frans van de zestiende eeuw en het Nederlands van iets latere datum, zijn een verademing. Het zal iedere lezer duidelijk worden dat de Bacchushymnen in de landstalen vrijer van opzet en uitwerking zijn, meer betrekking hebben op het leven van de dichters, meer armslag aan de fantasie geven. Hetzelfde klassieke materiaal dat de latijn-schrijvende dichters gebruikten, krijgt nu meer mogelijkheid zich aan te passen aan eigen, persoonlijke, omstandigheden en inzichten.

Een niet onbelangrijk gedeelte van de voorafgaande studie handelt over de imitatieve werkzaamheid van de humanistdichter, die, van zijn enorme klassieke geleerdheid uit, het edel spel der navolging speelde en die kennis dienstbaar maakte aan eigen literaire produktie. Wie de moeite genomen heeft onze voetnoten te volgen, zal het duidelijk geworden zijn hoe bijvoorbeeld enkele gedichten van Horatius en Catullus steeds opnieuw gebruikt zijn om het neo-latijnse gedicht te voeden en te onderhouden; we hebben bij voortduring op overeenkomstig metrum, woord- en taalgebruik gewezen. In de nu volgende afdeling zal het moeilijker zijn een dergelijke werkwijze te volgen: vertaalde griekse en latijnse woorden zijn minder makkelijk te herkennen en, bij vrijere omzetting, zelfs vaak niet meer te achterhalen.

Zo kunnen we belangrijke verschillen tussen de dichters van het vorige, en van dit hoofdstuk, in het algemeen aangeven.

1. *Pierre de Ronsard*[1.]

Pierre de Ronsard werd in 1524 geboren in de nabijheid van een iets heuvelachtige, mooie streek van Frankrijk: de Vendôme. Meer dan men meestal in Nederland als mogelijk aanneemt, is deze vroege renaissancedichter diep geraakt door dat landschap en door landschappelijk schoon in het algemeen. We maken van dit gegeven gewag in onze, als altijd uiterst beknopte, biografische inleiding, omdat zelfs de paar gedichten die wij ter sprake gaan brengen, op dit gebied een ware vernieuwing zijn na de neolatijnse Bacchusgedichten. Ronsard is een echt renaissancedichter die, telkens en steeds weer, een man van *horen* en *zien* blijkt te zijn. Overal is het vol van zintuigelijke waarnemingen in de breedste zin van het woord. ‘La nature avait fait son oeuvre’, schrijft Chamard[2.] terecht. Het dichterlijk verslag van een leven in de waarneembare werkelijkheid, zoals ook Rabelais dat schreef, is, naar onze mening, één van de belangrijkste aspekten van de renaissance.

Ronsard vertrekt, betrekkelijk jeugdig, voor de studie naar Parijs. Hij komt daar spoedig onder leiding van de befaamde klassikus Jean Dorat (geb. in 1508): naast de twintigjarige Ronsard is er een andere leerling van twaalf jaar: Antoine de Baïf, die ook in de dichtergroep de Pléiade zijn aandeel op litterair gebied zal leveren. Typisch kenmerk voor die tijd: de zo jonge Baïf kende toen reeds latijn en grieks, Ronsard alleen latijn.

In 1547 gaan de beide leerlingen naar het Collège Coqueret, waar ook Dorat leraar is en onder de discipelen wordt ook de jonge dichter Du Bellay geteld. We kunnen hier niet ingaan op de geweldige klassieke kennis van leraar Dorat, die in het bijzonder een groot graecus was; het is wel indrukwekkend als men de lijst bekijkt van de griekse auteurs die ter lezing aan de leerlingen werd voorgelegd.

In 1549 schrijft Ronsard het eerste van de vier Bacchusgedichten: *Les Bacchanales*; pas in 1552 verschijnt de eerste druk.[3.] Als algemene bron voor dit gedicht moeten we Euripides' Bacchae noemen, die juist in die jaren door Ronsard gelezen werd. Het kan niet anders of de jonge dichter is door dit stuk bezeten geweest, want tussen 1548

en 1553 schrijft hij tot viermaal toe over deze mytologische stof. Tijdens zijn studietijd heeft Ronsard ook zeker neolatijnse poëzie gelezen, o.a. die van Marullus en Flaminio.

In 1550 verschijnt *Chant de folie à Bacus*; in 1553: *Dithyrambes à la pompe du bouc de Jodelle*; in 1554: *Hinne de Bacus*.

Les Bacchanales

De titel lijkt een dubbele betekenis aan te geven: een eet- en drinkfeest, én een feest ter ere van Bacchus, nieuw en oud onder éen noemer gebracht. De ondertitel is bijzonder interessant: 'ou le folastrissime voyage d'Hercueil pres Paris, / dedié a la joyeuse / trouppe de ses compaignons. / Fait l'an 1549.'

Een werkelijk gebeuren in 1549 is dus de aanleiding die dit gedicht ten gevolge heeft gehad: Ronsard en zijn medeleerlingen van het Collège Coqueret hebben een grote wandeling gemaakt naar het naburige Arcueil; dat was een jaarlijkse traditie; de leerlingen boden hun rektor in de vroege zomer een feestdag aan.

De tekst van dit gedicht geeft een vrij omstandig verslag hoe de dag werd doorgebracht. Binnen dit dichterlijk feestjournaal treffen we een betrekkelijk korte en in delen verspreide Bacchushymne aan. We zullen onze lezers de tekst daarvan geheel geven, maar de ruimte staat ons niet toe ook het uitzonderlijk fraaie relaas van de tocht geheel af te drukken. Ter kenschetsing geven we enkele citaten.

Het gedicht, dat 642 regels beslaat, is opgebouwd uit zesregelige koepletten van ongelijke regellengte, waarbij de hendecasyllabi in de eerste en laatste twee regels een grote rol spelen; een dergelijke bouw treffen we ook bij Anselmus aan.

Deze losse bouw, zonder twijfel mede te danken aan het te bezingen onderwerp, dat vrijere vormgeving zoal niet noodzakelijk dan toch wenselijk maakte, is typerend voor de hier zo vrolijke en overdadige Ronsard. Bij het lezen hebben we vaak aan zijn tijdgenoot Rabelais gedacht, die evenmin moe wordt eenzelfde levensopvatting onder woorden te brengen: viert vrolijk feest en plukt deze dag.

Het feest duurt een hele dag; voor zonsopgang is er al een

aubade en als de deuren door de portier geopend zijn, heeft de uittocht plaats. Sommigen zitten op een ezel, de meesten gaan te voet.

Enkele koepletten ter feestelijke illustratie:

Mais animon ces bouteilles,
Ces corbeilles
Achernon de jambons graz,
De pastez, de pains d'espices,
De saussisses,
De boudins, de cervelaz.
(vss. 157 vv.).

Iö que je voy de roses
Ja descloses
Dans l'Orient flamboyant:
A voyr des nuës diverses
Les traverses
Voyci le jour ondoyant.

Voyci l'Aube safranée,
Qui ja née
Couvre d'oeilletz et de fleurs
Le ciel, qui le jour desserre,
Et la terre
De rosées et de pleurs.
(vss. 187 vv.).

Voor ons is dit een heerlijke, onvervalste renaissance-poëzie. We noemen nu ook even de namen die Ronsard vermeldt in dit gedicht: allereerst leermeester Dorat, voorts de dichters Du Bellay en Baïf (vss. 40-42), Urvoy, aan wie Ronsard een ode in 1550 opdroeg en die een fles witte wijn meedraagt (vs. 73), Peccate (vs. 79), eveneens een goede bekende van de dichter, en tenslotte Denisot (vss. 85-90).

Het wordt een warme dag, de dauw ligt op de velden, de weiden zijn nog vochtig van de nacht en als het in de ochtend al te warm wordt is daar wel een bescherming tegen te vinden:

Armez de fueilles voz testes
En cent crestes,
Et de peur d'empeschement,
Avallez bas la botine
Marroquine,
Pour aller plus fraischement.
(vss. 229 vv.).

En dan (vss. 235-306) het eerste deel van een in het gedicht opgenomen Bacchushymne, die we geheel hier laten volgen:

Eüoé Pere, il me semble[235]
Que tout tremble
D'un branlement nompareil,
Et que je voy d'un oeil trouble,
Le ciel double
Doubler un autre Soleil.[240]

Eüoé donteur des Indes,
Que tu guindes
Mon cuoeur bien hault, Eldean![243]
Tu luy dis quel sacrifice
Est propice
A ton autel Lenean.[246]

Advienne qu'orné de vigne
Je trepigne
Tousjours villant Eüoé,
Et que je dance sans cesse
Par ta presse,
Au son du cor enroüé.[252]

235 Eüoé, vgl. 241, 249, 271; passim bij Eur. Bacch., Ov. Met., zie ook Hor. Carm. 11, 19, 7.
240 twee zonnen: Eur. Bacch. 918. Navolging bij Heins. Lofs. Bacchus 613-614.
243 *Eldean*, blijkbaar werd *Eleleus* (Ov. Met. 4, 15) verschreven tot *Eldeus*.
246 Lenean: vgl. b.v.A.P. IX, 524, 12.
252 hese hoorn: Cat. LXIV, 265.

Tes coulevres innoçentes[253-255]
Sont glissantes
Sus mon chef plein de leurs neudz,
Et ton Thyrse, lance forte,
Gay je porte[257]
Par tes Thiases vineux.[258]

Parmy la barbare Thrace,[259]
A la trace
Je suy tes paz desrobez,
Le long des secretz rivages
Touts sauvages
De lierres recourbez.

Je voy Silene qui entre[265]
Dans un antre,
J'oy les boys esmerveillez,[267]
Je le voy sus l'herbe fraische
Comme il presche
Les Satyres oreillez.[270]

Eüoé, Denys, tempere,[271]
Thebain pere,[272]
Tempere un peu mon erreur,
Tempere un peu ma pensée
Insensée
Du plaisir de ta fureur.

253-255 de ongevaarlijke slangen: Eur. Bacch. 102-103, 767-768; Hor. Carm. II, 19, 19-20, navolging: Heins. Lofs. Bacchus 626.
257 Hor. Carm. II, 19, 6-7: *turbidum* laetatur.
258 Thiases: benden, troepen van dronken Maenaden: Eur. Bacch. passim; Cat. LXIV, 253; Verg. Bucol. 5, 30.
259 Thracië als toneel ook Hor. Carm. III, 25, 9-12.
265 vv. Vgl. Hor. Carm. II, 19, 1-8.
267 vgl. carmina docentem (Hor. Carm. II, 19, 1 en 2).
270 vgl. Hor. Carm. II, 19, 3 en 4: aures // capripedum Satyrorum acutas.
271 tempere: nog 2x herhaald. Hor. Carm. II, 19, 7 en 8: parce... parce.
272 Thebain pere: pater Thebanus, voor zover ons bekend in die vorm niet klassiek.

Ce n'est pas moy qui te taxe,[277-278]
Roy de Naxe,[278]
D'esjarter le Thracien,[279]
Ny d'avoyr au chef la mitre,
Ny le titre
Du Triompheur Indien.[282]

Mais bien c'est moy qui te loüe,
Et t'avouë
Pour un Dieu, d'avoyr planté
L'heureuse vigne feconde,
Dont le monde
Est si doulcement tenté,

Qui, comme un aspre guerriere,
En arriere
Chasse des hommes bien loing,
Non l'Amour doulcement veine,
Mais la peine,
Mais le travail et le soing.

Je voy cent bestes nouvelles[295-300]
Pleines d'ailes
Sus noz testes revoler,
Et la main espovantée
De Penthée
Qui en vain les suit par l'air.

277-278 Geen goede parallel is (zie Laumonier t. pl.) Hor. Carm. 1, 18, 11-12: Non ego te, candide Bassareu, // invitum quatiam; quatere aldaar: schudden van de thyrsusstaf.

278 Naxos, eiland in de Aegeïsche zee, toneel van het huwelijk van Bacchus en Ariadne. (Cat. LXIV, 252; Ov. Ars. Am. 1, 525 vv.).

279 Straf van Lycurgus: Hom. Il. VI, 133, Soph. Antig. 955; Hyg. Fab. 132.

282 Indische triomf: vgl. vs. 241, navolging Heins. Lofs. Bacchus

295-300 Eur. Bacch. 918-922: Pentheus ziet in zijn verbeelding twee zonnen en Bacchus in stiergedaante.

Evan, que ta doulceur folle
Me raffolle
De vineux estourbillons!
Je ne voy point d'autres bestes
Sur noz testes
Qu'un scadron de papillons.

De meest opvallende karakteristiek van deze kleine Bacchushymne in een breed opgezet gedicht lijkt ons de centrale plaats die de dichter er zelf in inneemt. Natuurlijk is dit geen nieuw gegeven, want in de hele groep hymnen en gedichten, die we tot nu toe behandelden, is de ik-figuur van betekenis en toch, zoals we nader zullen zien, hebben we hier wel een extreem-individueel voorbeeld voor ogen. Bekende gegevens worden bij Ronsard tot zeer persoonlijke belevenissen en snelle wijzigingen in de onderwerpen suggereren bovendien een kleurrijke veelvuldigheid rondom de figuur van de dichter, die, als het ware tijdens zijn tocht met de vrienden, het bacchisch beleven tot op de bodem van zijn ervaring ondergaat. We menen dat deze ondervinding, opgenomen in het relaas van ‘een dagje uit’, buiten het werk van Ronsard onvindbaar blijkt.

Het eerste woord van Horatius (11, 19) *vidi* zal wel van eminente betekenis voor onze dichter geweest zijn, hoewel een bewijs daarvoor nooit te leveren is. Horatius getuigt in dit gedicht van het feit dat hij Bacchus *zag*, en Ronsard is in dit gedicht niet alleen de dichter van zien en horen. We geven enkele voorbeelden.

In vers 265 lezen we:

Je voy Silene...

en in vers 267:

J'oy les boys esmerveillez...

Onmiddellijk daarop:

Je le voy sus l'herbe fraische
Comme il presche
Les Satyres oreillez.

Juist deze voorstellingswijze, dit vertoeven in een zintuigelijk rijk geschakeerde wereld, brengt dit gedicht in een levende werkelijkheid, zoals we in het vorige hoofdstuk niet aantroffen.

Het eerste koeplet (vss. 235 vv.) is gebouwd op de ervaringen van Pentheus en de Bacchanten: alles beeft en trilt en Ronsard ziet hemel en zon dubbel. Men zou kunnen opmerken: niet geheel onmogelijk na al het drinken dat er aan is voorafgegaan. Maar daar moet aan toegevoegd worden: de god Bacchus is verschenen, die rijke en machtige god.

Het tweede koeplet (vss. 241 vv.) geeft een veelheid aan ervaring en kennis: Bacchus wordt aangeroepen als de overwinnaar van Indië, maar ook als de god die het mensenhart boven de wereld uittilt, terwijl bovendien het offer aan de god ter sprake komt. Het eerste punt is een mytologisch gegeven, het tweede een persoonlijk weten, het derde verwijst naar de Bacchusdienst van de oudheid en tegelijkertijd naar het wijnoffer in het heden.

De aanroep tot de god wordt vervolgd (vss. 247 vv.) en de dichter staat nu in het bacchantisch centrum: hij wil, versierd met wijnranken, dansen en springen, begeleid door de catulliaanse hoornmuziek. Euripideische slangen omwinden zijn hoofd (vs. 253) en bovendien draagt hijzelf, in opperste vrolijkheid, de thyrsus, het Bacchuswapen bij uitnemendheid, waar niet elke dichter zo gelukkig mee was: hoe ver zijn we hier verwijderd van Horatius!

Ronsard snelt dan mee in de goddelijke optocht, temidden van Bacchus' dronken volgelingen, alsof er geen gevaar dreigde. Nogmaals voegen we hier aan toe: dit zich volledig overleveren aan Bacchus en het bacchantische op een zekere dag in juli van het jaar 1549 ergens bij Parijs maakt de gebeurtenissen zo reëel. Laumonier zou het daar niet mee eens zijn; zijn annotatie luidt: C'est ce que Boileau appelle avec raison ‘parler grec et latin en français.’

In de verzen 259 vv. volgt de dichter zijn god naar het verre en woeste Thracië, het land van Bacchus' tegenstander

koning Lycurgus. En onmiddellijk daarop, in duidelijke imitatie van Horatius, ziet de dichter Silenus, die aan de Satyrs onderwijs geeft in een duidelijk gekultiveerder landschap. 's Dichters vrijheid is te vinden in het feit dat Silenus hier, in plaats van Bacchus, als leermeester van de Satyrs optreedt.

Ook verder volgt Ronsard Horatius: ook hij vraagt Bacchus om matiging, maar duidelijk is nu de vreugde groter dan de angst, die Horatius onder woorden bracht; Ronsard spreekt van ‘plaisir de ta fureur’, wat de bijzondere verhouding tussen hem en de god luchthartig karakteriseert. Bacchus is de vreugdeschenkende god aan wie toch ook nog om matiging wordt gevraagd.

Minder belangrijk lijken op het eerste oog de verzen 277 vv,. waarin Ronsard de god vertelt dat hij hem niet verwijt Lycurgus aangevallen te hebben, of de indische veldtocht ondernomen te hebben, maar de zin van dit koeplet blijkt eerst uit het volgende: tegenover het niet verwijten staat de volmondige lof voor Bacchus die de wijnstok geplant heeft, en die daarmee *peine, travail* en *soing* heeft doen verdwijnen. Het vervolg in vers 295 lijkt eerst heel vreemd en zeer werkelijk: de dichter ziet honderden gevleugelde dieren op zich afkomen, in vrije overeenstemming met de angsten van de bedreigde Pentheus. Even verder blijkt deze inventie noodzakelijk omdat Ronsard zijn hymne nu wenst te beëindigen en vertellen wil van een gebeurtenis tijdens het uitstapje: hij en zijn vrienden gaan op kapellenjacht en de griezelige dieren veranderen rap in vlinders. En daarmee is het eerste deel van het tot Bacchus gerichte lied beëindigd.

De vrienden zullen wedijveren in het vangen van de mooiste vlinder en Dorat zal de winnaar bezingen:

Celuy vrayment sera digne
Qu'un bel hynne
Dorat chante à son honneur.
(vss. 328 vv.).

We laten het gedicht verder rusten tot we weer een direkte aanroeping van Bacchus tegenkomen (vss. 379-390):

Pere, que ta verve doulce[379]
Me repousse
En un doux affollement:
Plus fort que devant, ta rage
Le courage
Me chatouille doulcement.

De ces chesnes goute à goute
Bas degoute,
Ce me semble, le miel roux,[387]
Et ces beaux ruisseaux qui roullent
Toutz pleins coulent
De Nectar et de vin doulx.

Deze koepletten zijn een direkte voortzetting van de verzen 301 vv., waar het eerste gedeelte van de Bacchushymne beëindigd werd: beide fragmenten vragen om de bacchantische verrukking en de heerlijkheden die daarmee gepaard gaan. In het tweede koeplet is een zeer aanschouwelijke en rijk-zintuigelijke perifrase van het honing- en wijnwonder, zoals Euripides aan Ronsard heeft leren kennen.

Dan volgt het zeer dichterlijk verslag van maaltijd en drinkgelag, waarbij Bacchus zelf niet vergeten wordt:

Boyvon leurs ondes sucrées
Consacrées
Au Dieu qui nous poingt le cuoeur,...
(vss. 397 vv.)

Een derde maal richt de dichter zich tot Bacchus (vs. 421-438):

Que l'homme est heureux de vivre
S'il veut suyvre

379 vv. De dithyrambe door de vlinderjacht, een koddig intermezzo, onderbroken, wordt vanaf vers 379 weer opgenomen uit 301-303.

387 vv. honing- en wijnwonder: Eur. Bacch. 142-143: □ε□ δ□ γ□λα□τι π□δον. □ε□ δ□ ο□ν□, □ε□ δ□ μελισσ□ν // ν□□ταρι; Hor. Carm. II, 19, 9-12.

Ta folie, ô Cuissené,
Qui tes temples environnes
Pour couronnes,
D'un verd pampre raisiné.[421-426]

Sans toy je ne voudroys estre
Dieu, ne maistre
Des Indiens, ne sans toy
De Thebes Ogygienne[430]
Terre tienne
Je ne voudrois estre Roy.

Sans toy, di-je, race belle[433-434]
De Semele,
Sans toy, di-je, Nyséan,
Sans toy qui noz soingz effaces[436-438]
De tes tasses,
Pere Evien, Lyéan.

421-426 Handige kombinatie van (a) Eur. Bacch. 72 vv. en (b) Hor. Carm. 3, 25, 18-19:
(a).

μ□□α□, □στις ε□δα□μων
τελετ□ς □ε□ν ε□δ□ς
βιοτ□ν □γιστε□ει □α□
□ιασε□εται ψυχ□ν
□ν □□εσσι βα□χε□ων
□σ□οις □α□αρμο□σιν.

(b).

Dulce periculum est,
O Lenaee, sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.

Als 'trait d'-union' in 423: Cuissené = dijgeboren, geformeerd als ignigena: Ov. Met. 4, 12. Peet stond hier Mar. Hymn. Bacch. 25 met femorigena. De dijsage: Eur. Bacch. 88-98; Ov. Met. 3, 310 vv.

430 Thebes Ogygienne: Ogygius epiteton ook van Bacchus: Ov. Heroïd. 10, 48; Val. Flacc. Arg. 2, 623: Ogygii Bacchi.

433-434 race belle // De Semele: Ov. Met. 3, 520: proles Semeleia; Flam. 9-10: Semeleia... suboles.

436-438 Tweemaal het element van de verdrijving der zorgen: een franse versregel en Lyéan = Lyaeus. Nyséan (435) en Lyéan (438) onderling rijmend verbonden. Hier is op te merken dat Lyaeus oneindig vaak, Nysaeus vrij zeldzaam voorkomt. Voor Nysaeus: Ov. Met. 4, 13 en O.H. 46, 2: N□σιον... B□□χον; O.H. 52, 2: N□σιε, verder enkele malen in verbinding met □ναξ en υ□□ς (sc. Iovis).

Een wonderlijk gebed, zo men het buiten deze gehele tekst om zou lezen, maar wij kennen Ronsard nu een beetje: de god van de wijn vraagt een 'imitatio Bacchi'. Geen renaissance-heidendom spreekt uit deze koepletten, maar een geloof in de waardij van deze wereld. Wie Bacchus volgt ontvangt het geluk in rijke mate, nu en hier. Van het volgen van Bacchus komt Ronsard tot de eenheid met de god, de volledige identifikatie: hij wordt de god zelf, heerser over Indië, koning. Het herhaalde 'Sans toy' geeft het dwingende, het noodzakelijke weer van een zich volledig overgeven aan Bacchus.

Het doel van de tocht, Hercueil, een naam die in verband gebracht wordt met Herkules, wordt nader bezongen en het landschap is weer druk bevolkt met mytologische figuren: Dryaden, Naiaden en Satyrs (vss. 475 vv.).

Nog één koeplet volgt voor de god (vss. 553 vv.):

Evan, ta force divine
Ne domine
Les hommes tant seulement,
Elles estraint de toutes bestes
Toutes testes
D'un effort egallement.

Dat Bacchus niet alleen de god van de mensen, maar ook van de dieren is, is een gedachte die overeenstemt met de oorspronkelijke Dionysusopvattingen, wordt uiterst komisch uitgewerkt door het optreden van een zeer dronken kikker, die de wijn van de feestenden niet verdragen kon.

Dorat deklameert nog een ode op Hercueil en dan wordt tegen de avond de tocht naar Parijs ondernomen.

Ronsard, de geleerde lezer van klassieken en humanisten, had door zijn grote eruditie de mogelijkheid zulk een veel omvattende stof in een gedicht te verwerken. Zijn dichterlijke aanleg, zijn elegant en innemend taalgebruik, zijn warme fantasie, zijn bijzondere aanleg om studie en realiteit met elkaar te verbinden, gaven hem de potentie in de landstaal het oude Bacchustema op indrukwekkende wijze tot nieuw leven te wekken.

Is het bij Ronsard hier alleen maar spel? Naar onze mening

geenszins: de aarde wordt in de renaissance telkens als nieuw beleefd: het is de tijd van de nieuwe morgen, de nieuwe aarde. En dank zij de grote klassieke kennis, het vermogen om zich in Euripides en Horatius in te leven, ontstond de mogelijkheid het oude tot iets geheel eigens en moderns te herscheppen. Liefde voor klassieke schrijvers, liefde voor het eigen land en eigen tijd, voor de eigen taal en voor het korte leven: dat zijn de elementen van de ware renaissance, de ware wedergeboorte.

Chant de folie à Bacchus

Zonder voor ons aanwijsbare redenen schrijft Ronsard in 1550, ongeveer een jaar later dan *Les Bacchanales*, weer een lied voor Bacchus. Teneur en bedoeling zijn niet anders geworden, maar de versvorm is rustiger, bezadigder ook: twaalf vierregelige koepletten, met gelijke regellengte; het rijm is hier ook van eenvoudiger aard dan in het voorgaande gedicht. Toch verwijst ‘chant de folie’ naar de ondertitel van het reisverslag.

Drie delen zijn in ons gedicht te onderscheiden; de eerste twaalf regels zijn een aanroep tot de verre god Bacchus, die gebeden wordt naar het land van de dichter te komen. De verzen 13-38 lichten ons in over het verhoren van het gebed: Bacchus en zijn gevolg arriveren in Frankrijk met alle gevolgen van dien. Daarna is de wijn centraal gesteld, terwijl een slotkoeplet beschouwelijk is.

Bacchus vertoeft in het overwonnen Indië en in de stad die hem het meest vereert: Thebe, maar, we zeiden het reeds, Ronsard wenst hem in zijn nabijheid. Men lette op de hier en vervolgens gebruikte imperatieven: Delaisse (vs. 1)... en: tourne (vs. 5) die de verwerkelijking van het imperatieve verzoek begeleiden. De door tijgers getrokken wagen van de wijngod moet hem, overigens door de lucht, naar het gewenste doel brengen.

De mytologische gegevens (Indië, Thebe, wagen door tijgers getrokken) zijn weer de bekende attributen waar Ronsard zijn gedicht mee opbouwt. Ook het overbrengen van de wijngod naar eigen land in eigen tijd is op zichzelf niet zo bijzonder. Maar de kombinatie is wel weer treffend: het mytologische wordt geaktualiseerd, het verleden overgeplaatst in het heden; dichterlijke renaissanceverbeelding en vreugde in de wijn vormen een fraai geheel. De dichter weet dat zonder Bacchus vreugde onmogelijk is.

Het tweede gedeelte getuigt van de komst van Bacchus. De gebruikte klassieke stof is wel in de eerste plaats weer afkomstig van Euripides en Horatius. Ronsard voelt de god komen, maar weet dat zijn hart niet in staat is de oppermachtige te ontvangen, nu het beeft en trilt: het gevraagde en nu gekregene is meer dan een mens verdragen kan.

De verzen 17 vv. geven een horatiaans landschap: rotsen,

stromen, grotten en bossen, waarin de dichter zich 'leger d'esprit' bevindt. De vreemde omgeving waarin hij zich ziet vertoeven wordt door bacchantisch geluid begeleid: weer het land van zien en horen. Hoorn en cimbalen verontrusten hem.

Maar er is een contrapunt: de dronken Silenus, zijn ezel en de Satyrs brengen gemoedelijkheid en rust.

Het tweede gedeelte is wel een merkwaardig geheel: eerst het verontrustende landschap, dan de bacchantische muziek, en tot slot de dronken Silenus,

Het derde deel, ingeleid door de Silenuspassus, is het dichterlijk verslag van een drinkfestijn. De dichter is blijkbaar niet meer alleen! De wijn moet nu vloeien en daartoe wordt de 'Soumelier' opdracht gegeven. Maar het blijft niet bij drinken alleen, er is ook plaats voor liefde en voor de dans; er zal vrolijkheid zijn tot de morgenstond. En naast de drank zijn er de delikatessen van die dagen, zoals ook Rabelais die gaarne opsomt. In vers 41 worden dan ook nog even in het voorbijgaan de aanwezige vrienden genoemd.

Het slotkoeplet spreekt van het lieflijke en het vreselijke dat de Bacchusgelovige beleeft in een horatiaans aandoend 'dous tourment'.

Chant de folie à Bacchus

Delaisse les peuples vaincus
Qui sont sous le lit de l'Aurore,[2]
Et la ville, qui, ô Bacchus,[3]
Ceremonieuse t'adore.

De tes tigres tourne la bride[5]
En France, où tu es invocqué,
Et par l'air ton chariot guide
Dessus en pompe collocqué.

Que cette feste ne se face
Sans t'i trouver Pere joieus,
C'est de ton nom la dedicasse
Et le jour où lon rit le mieus.

Voi-le ci je le sen venir,[13-20]
Et mon cueur étonné, ne peut
Sa grand divinité tenir,
Tant elle l'agite & l'émeut.

Quels sont ces rochiers où je vois
Leger d'esprit, quel est ce fleuve,[18]
Quels sont ces antres, & ces bois[19]
Où seul egaré je me treuve?[20]

J'enten le bruire des cimbales
Et les champs sonner evoué,[22]
J'oi la rage des Bacchanales
Et le son du cor enroué.[24]

2 Indië: Ov. Met. 4, 20.
3 Thebe, het Boeotische, vgl. Ov. Met. 3 fin.; 4, 31 en 4, 416.
5 kar van Bacchus getrokken door tijgers, zoals hier (vgl. Ov. Ars Am. 1, 550) of door lynxen (Ov. Met. 4, 24).
13-20 reminiscentie aan Hor. Carm. 3, 25, 1-6, vooral de verzen 17-20.
18 Leger d'esprit: Hor. Carm., 3, 25, 3: Velox mente nova.
19 vgl. nemora en specus bij Hor. l.l. vs. 2.
20 seul egaré: mihi devio Hor. l.l. vs. 12.
22 sonner evoué: Ov. Met. 4, 522: Euoe, Bacche, sonat.
24 voor de gehele strofe: Hor. Carm. 2, 19, 1-8.
- cor enroué: vast onderdeel in het repertoire van de Bacchussteot. Vgl. Cat. LXIV, 265: multis raucisonos efflabant cornua bombos. In de Bacchanales van Rons.: au son du cor enroué.

Ici le chancellant Silene[25]
Sus un tardif asne monté,
Les inconstans Satyres mene
Qui le soustiennent d'un costé.

Qu'on boute du vin en la tasse
Soumelier, qu'on en verse tant
Qu'il se répande dans la place,
Qu'on mange, qu'on boive d'autant.

Amoureus, menez vos aimées,
Ballez, & dansez sans sejour,
Que les torches soient allumées
Jusques à la pointe du jour.

Sus, sus, mignons aus confitures
Le codignac vous semble bon,[38]
Vous n'avés les dens assés dures
Pour faire peur à ce jambon.

Amis à force de bien boire[41-44]
Repoussez de vous le souci,
Que jamais plus n'en soit memoire:
Là donques, faites tous ainsi.

Hêlas que c'est un dous tourment[45-48,]
Suivre ce Dieu qui environne
Son chef de vigne & de sérment,
En lieu de roialle couronne.

25 vv. Silenus op de ezel. Ook een vast gegeven: Ov. Met. 4, 26-27; Ars Am. 1, 541 en verder in alle andere Bacchusgedichten van Ronsard. Ook bij Du Bellay, Vers Lyriques VII, 17-20.

38 codignac: kweeperenmoes.

41-44 vgl. wijnpassages als Hor. Carm. 1, 7, 31; 2, 11, 7; Epode 9 begin en eind; Tibullus 1, 2 begin en Tibullus (Lygdamus) 3, 6.

45-48, in 45 is ‘dous torment’ herinnering aan Hor. Carm. 3, 21, 13 ‘lene tormentum’; de rest komt uit Hor. Carm. 3, 25, 18 vv. In laatst genoemde plaats staat: dulce periclum.

Dithyrambes

'*Dithyrambes*' met als ondertitel *A la Pompe du Bouc de E. Jodelle, Poëte Tragiq* stamt uit het jaar 1553. Dit bijna 400 regels omvattend gedicht is wel eens aan andere dichters toegeschreven dan aan Ronsard, maar in verschillende uitgaven van diens werken vinden we het toch opgenomen[1.], en dat naar onze smaak terecht; in ieder geval stamt het gedicht uit de onmiddellijke nabijheid van Ronsard, en wat ons doel betreft is het een niet te missen schakel in het geheel.

Eerst iets over de ondertitel en de genoemde Jodelle: Jodelle is de dichter van de eerste klassieke Franse tragedie, Cléopâtre, in welk stuk de dichter de hoofdrol vertolkte. Na zulk een opvoering gingen auteur en vrienden dineren te Arcueil, voorafgegaan door een met klimop getooide bok, de gebaarde en gekroonde peetvader van de tragedie. In ons gedicht worden meerdere van die vrienden met name genoemd, terwijl ook de bok en het treurspel in een zelfde fragment voorkomen:

Tout forcené, à leur bruit je fremy,
J'entrevoy Bayf[2.], & Remy[3.],
Colet[4.], Janvier[5.], & Vergesse[6.], & le Conte[7.],
Pascal[8.], Muret, & Ronsard[9.] qui monte
Dessus le Bouc, qui de son gré
Marche, âffin d'estre sacré
Aux pieds immortelz de Jodelle,
Bouc le seul pris de sa gloire eternelle:
Pour avoir d'une voix hardie
Renouvellé la Tragedie
Et deterré son honneur le plus beau,
Qui vermoulu gisoit sous le tumbeau.
(vss. 135 vv.).

De hier genoemde dichters vormden samen de zgn. 'Brigade', zoals die omstreeks 1553 bestond; het is onmogelijk hier in te gaan op deze belangwekkende groep, maar voor ons blijft het interessant dat juist in dit Bacchusgedicht al deze vrienden genoemd worden. Ook hier is dus een biografisch gebeuren uitgangspunt van het hele gedicht.

Dit grote aan Bacchus gewijde gedicht, dat dus, zoals we

hierboven aangaven, aansluit bij werkelijk gebeurde feiten, ter ere van Bacchus, is éen grote verheerlijking van de god: namen, daden, mytologische gegevens, uitvindingen en wonderen van de wijngod vinden er hun plaats in, telkens weer onderbroken door bacchantische aanroepen, min of meer gevarieerd, maar met dit voorbeeld aangeduid:

> Iach ïach Evoé!
> Evoé ïach ïach!

Deze regels, soms iets uitgebreid, komen 26 keer voor.

Het hele gedicht is verder in korte regels met een vrij metrum geschreven, zoals een dithyrambe behoort te zijn: twee- en drievoeters zijn regel.

Het is alweer een gedicht van zien, horen en dan ook van ervaren, maar het zintuigelijke is telkens opnieuw uitgangspunt. We geven een aantal voorbeelden:

> Iach, ïach, j'oy la vois
> Des plus vineuses Thyades,
> Je voy les folles Menades
> Dans les antres trepigner,...
> (vss. 4 vv.).

Of alleen *horen*:

> J'oy les clerons tintinans,
> Et les Tabourins tonnans,
> J'oy autour de luy le Buys
> Caqueter par cent pertuis,...
> (vss. 101 vv.).

Nog enkele voorbeelden van het *zien*:

(het eerste geeft volgens zeer oude traditie het zien als door een waas, het in vervoering zien)

> Je voy d'un oeil assez trouble
> Une couple
> De Satyres cornus,...
> (vs. 27).

In extase:

Je te voy, je te voy,
Voi-te-cy,
Rompsoucy:...
(vss. 80 vv.).

Wat waargenomen en gehoord wordt, zet zich in innerlijke ervaringen om. In de verzen 55 vv. lezen we

... je sens
M'embler l'esprit, & le sens
Sous une verve, qui m'afolle,...

Het is onze overtuiging dat we in zulke regels lezen moeten (als steeds) wat er in feite staat. Er is wezenlijk iets machtigs gaande, er is hier meer dan een spel met klassieke gegevens alleen.

Nog een voorbeeld:

Je le sen dessus mon coeur
S'assoir comme un Roy vainqueur.
(vss. 99 vv.).

We willen de belangrijkste aspekten van het gedicht iets nader beschouwen.

Het dunkt ons buiten kijf dat Euripides en Horatius, en ook Ovidius, weer de belangrijkste bronnen van Ronsard geweest zijn.

Het gedicht heeft een bijzonder fraaie bouw, die even eenvoudig als overzichtelijk is: de dichter neemt (zintuiglijk) een Bacchusstoet waar voor zijn geestesoog; deze stoet wordt met een reële optocht van een bok en vrienden afgewisseld. Het daaropvolgende en laatste gedeelte is de werkelijke dithyrambe, die met de volgende regel (vs. 177) wordt ingeluid:

... Te chante, o Dieu Bacchique,
Ceste hymne dithyrambique

en die dus in de Dithyrambe is ingebouwd. Zoals we straks verder zullen zien spreekt Jodelle, en niet de dichter, dit gedeelte uit.

Onmiddellijk zet het gedicht in met heftige aanduidingen van bacchantische vervoering, die in grote trekken berust op wat Pentheus overkwam, toen hij in vrouwenkleren zijn moeder en haar mede-Bacchanten beloerde. Maar ook Horatius maakt Ronsard's inzet mogelijk en het beeld van des dichters gemoedstoestand is zeer schatplichtig aan de romeinse dichter. Niet de god zelf treedt voor zijn geestesoog te voorschijn: hij zal zich eerst veel later in het gedicht openbaren. Voorlopig zijn het alleen nog maar de begeleidende figuren die zich manifesteren; het hoogtepunt van de epifanie blijft nog even in het verschiet.

Thyaden en Menaden (vss. 5 en 6) bevolken het toneel van de aanvang, dat de horatiaanse grotten in het centrum heeft (vs. 7) en waarbij de slangen van Euripides niet ontbreken (vs. 8). De genoemde dramatis personae zijn in volle dansbeweging.

De verzen 13-20 geven daar een bredere uitbeelding van, met als middelpuntige regel:

> Sans ordre, ny sans compas,...
> (vs. 15).

Aan deze dithyrambe ligt het ordeloze ten grondslag: het dionysische viert hoogtij. Nieuwe figuren vullen het toneel verder op: volgelingen van Silvanus (vs. 19), de bosgod, worden genoemd, terwijl ook de mystieke dionysische geheimen zichtbaar zijn. Ronsard zal aan de gesloten kist gedacht hebben die in de Bacchusfeesten een grote rol gespeeld heeft: naar verluidt bestond de inhoud daarvan uit tarwehalmen en phallussymbolen. De volgelingen van Silvanus brengen ook vrolijkheid:

> Et les Sylvans tout autour,
> De maint tour,
> Cotissans desus la terre,
> Tous herissez de lierre,
> Badiner, & plaisanter,

Et en voix d'Asnes chanter,
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
(vss. 19-26).

Telkens opnieuw brengt de dichter zijn wonderbaarlijke toestand opnieuw ter sprake. In vers 28:

Je voy d'un oeil assez trouble...

Even verder (vs. 41):

... je me trouble sous sa chanson,
Un horrible frisson
Court par mes veines,...

En:

je sens
M'embler l'esprit, & le sens
Sous une verve, qui m'afolle,...
(vss. 55 vv.).

En daartussendoor wordt het tafereel steeds meer gevuld. De Satyrs, ‘cornus, chevrepiez, et mibestes’, (vs. 29), Silenus op zijn ezel, dronken als altijd (vss. 31 vv.).

Het aktuele visioen wordt dan nog weer gelardeerd met mytologische kennis: Semele wordt genoemd (vs. 45), de plaats Nysa (vs. 48), de opvoedende nimfen (vs. 50). Dan nog een aanvulling van de optocht: de Mimallones (vs. 62); en dan, eindelijk (vss. 69 vv.), verschijnt de god Bacchus zelf. Stofwolken waaien door de dansende voeten omhoog, maar Ronsard ziet tenslotte Bacchus opdoemen en ontvangt hem aldus:

Evoé, Pere, Satyre,
Protogone, Evastire,
Doublecorne, Agnien,
Oeiltoreau, Martial, Evien,
Portelierre, Omadien, Triete,...
(vss. 73-77).

De dertien toenamen zullen straks omstandig door Ronsard worden uitgebreid, en telkens worden in de tekst andere namen genoemd. Wij zullen de opsomming hier niet voortzetten: elke lezer van de Dithyrambe kan naar zijn zin terecht. De hier genoemde bijnamen zijn ons alle reeds bekend. En nu de uitwerking van Bacchus' komst op de dichter. Na de namenreeks lezen we hoe de ik-figuur op vele wijzen door de komst een verhevigde manier van leven ervaart: hij geraakt buiten zichzelf, het hart □ν□ουσι□, hij is een bezetene, en de geest van de jonge wijn heeft zijn uitwerking. Wij worden hier gekonfronteerd met een overigens niet nieuw probleem: een dichter uit de renaissance ziet hier met zijn ogen gebeuren wat hij in de klassieke letterkunde (Euripides, Horatius) gelezen had: de overmacht van Dionysus-Bacchus. Naast overmachtigheid is er de wetenschap van de ‘geest van de wijn’ of gewoon gezegd: de gevolgen van het wijndrinken. Deze beide elementen van zo geheel verschillend kaliber zijn de oorzaken van de uitzinnigheid en geen van beide zijn weg te denken in dit gedicht. Wat moeten wij ons daar nu eigenlijk bij voorstellen?

Allereerst: wat wij hier lezen is een literaire werkelijkheid voor dichter en lezer. Hoewel het gedicht in een later stadium geheel gesitueerd is in een werkelijk gebeuren, zoals de ondertitel aangeeft, dienen we bij de beoordeling er toch van uit te gaan dat we hier te doen hebben met een ‘wereld in woorden’, die, vroeger of nu gelezen, een literaire realiteit is, die niet te herleiden is tot een werkelijk gebeuren in 1553 te Parijs. Wij bedoelen daar o.a. het volgende mee: wat Ronsard in feite overkwam toen hij dit gedicht schreef, is niet na te gaan en blijft onbekend voor zijn lezers. In hoeverre de dichter in Bacchus geloofd heeft, in hoeverre hij de kracht van de wijn werkelijk ondergaan heeft, is ons niet bekend, kan ons nooit bekend worden en behoeft ons niet te interesseren. Wij stellen alleen belang in dit gedicht, inzoverre het een realiteit is in woorden, een realiteit van Bacchus' macht en die van de wijn. Nogmaals gezegd: over de levende Ronsard is niets naders mee te delen, over zijn gedicht hoeven we niet in twijfel te verkeren. Het zingt van de dubbele macht van Bacchus, nl. die van de godheid en die van de wijn.

Terzake. De lichamelijk-geestelijke ervaringen, opgewekt door de komst van Bacchus en door invloed van de wijn, zijn nog geenszins ten einde: lichamelijke angst bindt hem, zijn knieën knikken,

> Et mes parolles sanglotent
> Je ne scay quelz vers insensez.
> (vss. 94-95).

Het zijn in het bijzonder de geciteerde twee regels die de mentale uitwerking van de komst van Bacchus openbaren: vervuld als de dichter is, zijn zijn eigen woorden hem vreemd en is Bacchus de schepper er van. Bacchus bezet als overwinnaar het hart van de dichter: de god en de wijn zijn zijn inspiratoren!

In de verzen 101 vv. is het auditieve, de muziek, in het geding: hoorns en tamboerijnen, de phrygische fluit en de ontzinde mensen die erbij betrokken zijn.

Na de aanduiding van het veelvuldig musiceren, de korte beschrijving van de aanblik der volgelingen, de dwang om ter ere van de god te zingen, altijd weer hetzelfde refrein met weinig of geen inhoudelijkheid, slechts kreten, die toch, juist door hun herhaling, de wereld openleggen waarin de dichter in dit gedicht verkeert.

In vers 113 keert Ronsard weer tot de gewone werkelijkheid terug: hij ziet nu een echte, een niet voor hem alleen bestaande, stoet naderen. Ons dunkt het een fraaie kompositorische vondst; eerst de bacchantische verrukking op mytologische basis, en dan een parallel gebeuren realiter, met onderdelen gelijk aan de visionaire werkelijkheid. Werkelijk zijn in ieder geval de vrienden die we in het begin van deze inleiding reeds genoemd hebben. Maar vóor de vrienden komt eerst de bok met de vergulde horens en met klimop versierd, en uiterlijk lijkend op een Sileen. En dan als Bacchanten, voorzien van de thyrsus, stampend en springend, de vrienden, Ronsard zelf op de bok gezeten. Als laatste noemt de dichter de man om wie het feest begonnen is: Jodelle, voor wie de bok bestemd is; Jodelle de inaugurator van de klassieke tragedie, de bok, van oudsher het dier

dat met Bacchus te maken heeft, en wiens soortnaam in het woord tragedie (bokszang) aanwezig is.

Als overgang van deze scene naar het laatste gedeelte, de echte dithyrambe, richt de dichter zich tot de god, met de horatiaanse vraag hem te sparen (vss. 153 vv.). Ronsard lijkt het nu wel genoeg geweest te zijn, maar tegen zijn wil wordt hij meegevoerd naar nieuwe verten en ook wel naar nieuwe verschrikkingen. Maar tegelijkertijd relativeert de dichter dit alles door nogmaals toespelingen op de werkelijkheid te maken:

Maugré moy, Pere, ta fureur,
Plain d'horreur
M'y traine, & ne voulant pas,
Maugré moy je sens mes pas
Qui me derobent malsain,
Où Jodelle, de sa main
Du Bouc tenant la moustache,
Que poil à poil il arrache,...
(vss. 167 vv.).

En nu de dithyrambe, die veruit het grootste gedeelte van het hele gedicht omvat, als slot. De lofzang op Bacchus levert veel mytologische gegevens, veel bijnamen en mededelingen over Bacchus' werkzaamheden. Wij volgen de belangrijkste zaken. Vooreerst is bijzonder opmerkelijk dat hier nu niet Ronsard zelf, maar Jodelle aan het woord is in deze dithyrambe in een dithyrambe. De voetnoten laten bovendien zien dat ook Jodelle welbeschouwd niet spreekt, maar dat Marullus' Bacchusgedicht de grondslag is van de dithyrambe, die Jodelle uitspreekt en Ronsard schrijft! En vooruitlopend op het vierde Bacchusgedicht van Ronsard: zijn hymne is weer gedeeltelijk een bewerking van deze dithyrambe, in alexandrijnen omgezet. De imitatieve werkwijze zien we hier in volle kracht. In het begin worden Muzen en Nimfen aangeroepen die de dichter opnieuw moeten inspireren en vertellen wat en wie Bacchus is. Even komt weer Semele ter sprake (vs. 185) als moeder van de god:

Enfant orné d'une perruque belle,
Et de gros yeux,
Plus clers que les astres des Cieux.
(vss. 186 vv.).

Na deze fraaie evokatie van de kleine god volgen gevarieerde herhalingen: de vreselijke inwerking op de dichter van de goddelijke aanwezigheid, die hem er zelfs toe brengt te zingen:

... mes entrailles sonnent
Sous ses fureurs...
(vss. 191).

We komen een herhaling en uitbreiding van het muziek- en dansgebeuren en van allerlei andere ons reeds bekende zaken tegen. Het is nog wel de moeite waard op te merken dat de dithyrambe, na een aanspraak tot de god, onmiddellijk weer een spreken over de god wordt.

Nogmaals volgt een beschrijving van de bacchantische tocht door de bergen waar de dichter zelf deel aan heeft (vss. 206 vv.). Dit fragment begint met de woorden:

Il me plaist...

met een herhaling van dezelfde woorden in vers 217 en vers 224.

In het eerste van deze twee parallelle fragmenten bezingt Ronsard de vreugde van het waanzinnig zijn in bacchantische vervoering, in dansende uitbundigheid op de bergen.

Het tweede fragment is weer een aanspraak tot de god en uit de blijdschap over ‘fureur’ die de dichter overmeesterd heeft.

In het derde is Ronsard als het ware een ingewijde, een priester van de Bacchusdienst, aldus gewijd in het aan de Muzen gewijde water.

Weer klinkt in vers 241 de verontruste vraag:

O Pere, où me guides tu?

En daarop begint de lofzang op Bacchus' invloed op de mensen:

Par tout les Amours te suivent,
Et sans toy les Graces ne vivent,
La force, la Jeunesse,
La bonne Lieesse
Te suit,
Le soucy te fuit
Et la viellesse chenue,
Plustost qu'une nue...
(vss. 255 vv.).

Een tweede, zeer uitgebreide reeks toenamen volgt:

O Cuissené, Archete, Hymenien,
Basare, Roy, Rustique, Euboulien,
Nyctelien, Trigone, Solitere,
Vengeur, Manic, Germe des Dieux, & Pere,
Nomien, Double, Hospitalier,
Beaucoupforme, Premier, Dernier,
Lynean, Portesceptre, Grandime,
Lyssien, Baleur, Bonime,
Nourrivigne, Aymepampre, Enfant.
(vss.271-279).

Met als vervolg een grote hoeveelheid gebeurtenissen uit het leven van de god en diens invloed op het menselijk bestaan.

De indische veldtocht wordt gememoreerd (vss. 280 vv.) en de Gigantenstrijd (vss. 285 vv.), de tyrreense zeerovers (vss. 291 vv.). Dan de grote macht van Bacchus in de stad Thebe (vss. 297 vv.).

Bacchus is de god die rivieren en zeeën beheerst (vss. 307 vv.), die de wijn uit de rotsen laat springen (vss. 309 vv.), de honing schenkt. Bacchus geeft de mensen hun wetten (vss. 319 vv.) en daarmee is hij de verlener van een geordende samenleving en van de vrijheid; ook schenkt hij het overleg (vss. 328 vv.). Bacchus inspireert dichter en zanger (vss. 337 vv.) en hij is de god van de wijn, van de vruchtbaarheid

der aarde, hij geeft de jeugd.

Dat zijn dan wel de voornaamste gegevens die Ronsard ons biedt.

Het gedicht eindigt met een laatste aanroep en weer enkele bijnamen. We lezen o.a.:

> Je te salue ô Lychnite,
> Je te salue ô l'elite
> Des Dieux, & le Pere
> A qui ce tout obtempere.
> (vss. 369 vv.).

Dithyrambes A la Pompe du Bouc de E. 6, Jodelle, Poëte Tragiq.

Tout ravy d'esprit je forcene,[1]
Une nouvelle fureur me mene[2]
D'un saut de course dans les bois,[3]
Iach ïach, j'oy la vois[4]
Des plus vineuses Thyades,[5]
Je voy les folles Menades[6]
Dans les antres trepigner,[7]
Et de serpens se peigner.[8]
Iach ïach Evoé,[9]
Evoé ïach ïach.
Je les oy,
Je les voy
Comme au travers d'une nüe,[13]
D'une cadance menuë[14-16]
Sans ordre, ny sans compas,
Lesser chanceler leurs pas.
Je voy les segrés mistiques[17]

1 Heinsius 181; Hor. Carm. 3, 25, 2: tui plenus.
2 Hor. Carm. 3, 25, 3: velox mente nova. Zie ook 78-79.
3 vgl. Flam. 2: et alta cursu volucri in nemora feror.
4 Iach ïach: Arist. Ran. 402: □α□χε φιλοχορευτ□, συμπρ□πεμπε με; Eur. Bacch. 725: □α□χον τ□ν Δι□ς γ□νον // Βρ□μιον; verdubbeling als hier: Eur. Cycl. 69: □α□χον □α□χον □δ□ν μ□λπω πρ□ς τ□ν □φροδ□ταν.
- l'oy la vois: Hinne de Bacus 183: je te voi etc. Zie ook de inleidingen bij deze en vorige gedichten van Ronsard.
5 Thyades: H.d.B. 126. Beter: Θυι□δες, de voortsnellenden, veelal atheense of delphische vrouwen in de Dionysus-dienst; Plut. Mul. virt. XIII, 294 c: α□ περ□ τ□ν Δι□νυσον γυνα□□ες, □ς Θυι□δας □νομ□ζουσιν; Paus. X, 4, 2, 3.
6 Menades: H.d.B. 125.
7 trepigner: H.d.B. 143.
8 slangenband: H.d.B. 131; Hor. Carm. 2, 19, 19, zie ook vers 200.
9 Euoé: Bacchantenkreet: Soph. Trach. 219; Eur. Bacch. 141 en 257; Cat. LXIV; Ov. Met. 4, 523: Euhoe Bacche; Flam. ad Bacchum; O.H. 50, 3: Ε□ιε Β□□χε; Arist. Thesm. 993: □ ε□ι□ ε□ι□ ε□ο□ / □ ε□ι□.
13 wolk: H.d.B. 212.
14-16 H.d.B. 195-197 voor de extatische dans.
17 segrés mistiques: Heins. 330; H.d.B. 204 vv.

Des festes Trieteriques,[18]
Et les Sylvans tout autour,[19]
De maint tour,
Cotissans desus la terre,[21]
Tous herissez de lierre,[22]
Badiner, & plaisanter,
Et en voix d'Asnes chanter,[24]
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.[26]
Je voy d'un oeil assez trouble
Une couple
De Satyres cornus, chevrepiez, & mibestes,[29]
Qui soutiennent de leurs testes
Les yvres costez de Sylene,
Tallonnant à toute peine
Son Asne musard, & le guide[33]
D'une des mains sans licol ne sans bride:
Et de l'autre, à ses oreilles,
Pend deux bouteilles,
Et puis il dit qu'on rie,
Et qu'on crie,
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.[40]
Hoh, je me trouble sous sa chanson,
Une horrible frisson
Court par mes veines, quand j'oy brére
Ce vieil Pere,[44]

18 Trieteriques: H.d.B. 165 + 136. Vgl. Eur. Bacch. 133; Verg. Aen. 4, 302; H.H. 1, 11-12 σο□ (sc. Διον□σ□) π□ντως τριετηρ□σιν α□ε□ // □ν□ρωποι □□ξουσι τελη□σσας □□ατ□μβας; O.H. 30, 5 de god is τριετ□ς, O.H. 45: τριετηρι□□ς, nog meer plaatsen bij Pease op Verg. Aen. 4, 302-303. Voor Trieteriques zie men vanzelfsprekend ook Flaminio's sacra... trieterica (vs. 3).
19 Sylvans: H.d.B. 126.
21 Cotissans: trappelend, Flam. 4: furibunda agitare tripudia.
22 herissez de lierre: het orphische □ισσ□βρυης.
24 Ezelsgebalk ook vs. 43 (van Silenus gebezigd).
26 Het hele begin van dit stuk te vergelijken met Flam. 1-4.
29 chevrepiez = capripes (Hor. Carm. 2, 19, 4).
33 Silenus' ezel: H.d.B. 121.
40 Deze hele strofe geïnspireerd op: Cat. LXIV, 252 vv.; Ov. Met. 4, 25; Ars. Am. 1, 541 vv.
44 Pere: d.w.z. de altijd dronken Sileen: Eur. Cycl. passim; Ov. Met. 4, 26.

Qui nourrit, apres que Semele
Sentit la flamme cruelle,
Le bon Bacchus Diphyen[47]
Dedans l'antre Nyssien,[48][48-51]
Du laict des Tigresses:[49]
Les Nymfes, & les Déesses
Chantant' autour de son bers[51]
Ces beaux vers.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Evoé, Cryphien, je sens[55][55]
M'embler l'esprit, & le sens
Sous une verve, qui m'afolle,
Qui me joint à la carolle
Des plus gaillardes
Bandes montaignardes,
Et à l'avertineuse trope
Des Mimalons, qui Rhodope[62]
Foulent d'un pié barbare,
Où la Thrace se separe
En deux,
Du flot glacé de Hebre le negeux.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Il me semble qu'une poussiere[69]
Offusque du jour la lumiere,

47 Diphyen: O.H. 30, 2: διφυ□ς.
48 antre Nyssien: H.d.B. 46.
48-51 vgl. Ov. Met. 3, 310-315.
49 Tijgerinnemelk: Bron hiervan ons onbekend. Wel melkt Dionysus leeuwen; vgl. Aristides or. 41, 7, 11, 331 Keil: λε□ντων γ□λα □μ□λγειν (vgl. Alcman 56, 5. Page).
51 bers = berceau, vgl. H.d.B. 84.
55 vv. herhaling van de tematiek van de 1e strofe.
55 Cryphien: O.H. 30, 3; 52, 5. (□ρ□φιος).
62 Mimalons: macedonische naam voor de bacchanten, ontleend aan Marullus, o.c. 46. Marullus kan hebben gedacht aan Lycophron Alexandra 1464 of aan Strabo x, 3, 10 of aan Stat. Theb. 4, 660. Voorts: Ov. Ars. Am. 1, 541: Mimallonides; Persius 1, 99; Polyaenus 4, 1.
- Rhodope: thracische berg, vgl. Mar. o.c. 47 en dit gedicht vs. 334. Bron hier ook Hor. Carm. 3, 25, 10-12.
69 vv. Stofwolk, vgl. H.d.B. 212-214; Mar. o.c. 20: nubes pulverea; Flam. 8-9: nubes, euoe, pulverea diem // mihi tollit.

S'elevante par les champs
Sous le pié des marchans.
Evoé, Pere, Satyre,[73-7773]
Protogone, Evastire,[74]
Doublecorne, Agnien,[75]
Oeiltoreau, Martial, Evien,[76]
Portelierre, Omadien, Triete,[77]
Ta fureur me gette[78-79]
Hors de moy,
Je te voy, je te voy,[80]
Voi-te-cy,
Rompsoucy:[82]
Mon coeur, bouillonnant d'une rage,[83-84]
Envole vers toy mon courage.
Je forcene, je demoniacle,

73-77 13 (toeval?) epiteta in deze litanie.
73 Deze trits heeft de gewone epiteta Euoé en Père (Mar. 29: pater, meer passages bij Laumonier op vs. 73) en het zeer zeldzame Satyre. Voor Père zie ook H.d.B. 165.
- Satyre: A.P. IX, 524, 19; Mar. 26; H.d.B. 234.
74 Protogone: O.H. 30, 2 πρωτ□γονος.
- Evastire: ε□αστ□ρ, O.H. 30, 1; 45, 4; 53, 7: ε□□ζων, vgl. H.d.B. 232: Euaste.
75 Doublecorne: H.d.B. 235: cornu; δι□□ρως: O.H. 30, 3; Mar. 25: bicornis.
- Agnien: □γν□ς: O.H. 30, 4; H.d.B. 232.
76 Oeiltoreau: ταυρωπ□ς: O.H. 30, 4.
- Martial: □ρ□ιος: O.H. 30, 4; Mar. 25: Martie; H.d.B. 235. Zinspeling òf op Gigantomachie òf op indische veldtocht.
- Evien: ε□ιος: O.H. 30, 4; H.d.B. 233; Heins. 634.
77 Portelierre: □ισσ□βρυος: O.H. 30, 4; lat.: hederiger (Cat. LXIII); Mar. 8.
- Omadien: □μ□διος: O.H. 30, 5.
- Triete: τρι□της: O.H. 30, 5 = τριετηρι□□ς, cf. vs. 18; H.d.B. 165. Het geheel is in het bijzonder aan O.H. 30 ontleend. Een bonte mengeling van Franse komposita en Griekse adjektiva; voor het effekt van dit geheel zie ook Heinsius 631-645.
78-79 voor de gedachte vgl. H.d.B. 182.
80 Je te voy: H.d.B. 183.
82 Rompsoucy: schijnt wel vertaling van λυσιμ□ριμνος, A.P. IX, 524, 12.
- Rompsoucy: vgl. in de Franciade de uitdrukking ‘chasse-soucy’. Terecht verwijst *Isidor Silver*, Ronsard and the Hellenic Renaissance in France 1: Ronsard and the Greek epic (Washington 1961), p. 461, noot 40, naar het Griekse λυσιμ□ριμνος, zie de uitvoerige détails aldaar.
83-84 voor de gedachte vgl. Flam. 12-13 en vgl. ook Ronsard's Hymne 185.

L'horrible vent de ton oracle,
J'entens l'esprit de ce bon vin nouveau,[87]
Me tempeste le cerveau.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Une frayeur par tout le corps[91]
Me tient: mes genoux peu fors
A l'arriver de ce dieu tremblotent,
Et mes parolles sanglotent
Je ne scay quelz vers insensez,
Avancez avancez avancez[96]
Ceste vendange nouvelle,
Voicy le filz de Semele,
Je le sen dessus mon coeur[99]
S'assoir comme un Roy vainqueur.
J'oy les clerons tintinans,[101]
Et les Tabourins tonnans,[102]
J'oy autour de luy le Buys
Caqueter par cent pertuis,[104]
Le Buys Phrygien, que l'Antourée[105] [105]
D'une aleine mal mesurée
Enfle autour de ses Chatrez,[107]
Je les voy tous penetrez
D'une rage insensée,

87 een parenthesis! verdere détails zie men bij Laumonier t.pl.
91 vv. fraaie verzen, de wijnroes illustrerend.
96 Avancez: merkwaardige trits.
99 In de meest letterlijke zin is de dichter van de wijn(god) *bezeten*.
101 vv. De schildering van de bacchische muziek bij Bacchus' epifanie, vgl. Flam. 9-11. - clerons tintinans: Flam. 10: tinnula cymbala.
102 de Tabourins *niet* bij Flaminius l.l.
104 honderd openingen van de phrygische fluit zijn bepaald *hyperbolisch*; we denken aan Verg. Aen. 6, 43: ostia centum; Georg. 2, 43: oraque centum.
105 Vgl. Flaminio. De epanaleps van le Buys (het buxushout) vss. 103 en 105 is geheel in de stijl. Zie ook Ov. Met. 4, 30: longo foramine buxus.
105 Antourée: geleerde antonomasie voor Cybele. Voor de torenkrans van haar: Lucr. 11, 607-608; Prop. 3, 17, 35.
107 Chatrez: De ontmanden. We denken hier eerder aan de Galli dan aan de Corybanten; zie Laumonier's noot, waar terecht verwezen wordt naar Cat. LXIII, 20 vv.; Hor. Carm. 1, 18 fin.; Prop. 3, 17 slot en Ov. Met. XI begin. (vooral vs. 16).

Et tous esperdus de pensée
Chanter ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Evan, Pere, ou je me trompe,
Ou je voy la pompe
D'un Bouc aux cornes dorées,
De lierre decorées,
Et qui vrayment a le teint
Teinct
De la couleur d'un Sylene,
Quand tout rouge il pert l'aleine
D'avoir d'un coup evidé son flacon
Plain d'un vin Tholozan ou bien d'un vin Gascon.[122]
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Mais qui sont ces enthyrsséz,
Herisséz
De cent fueilles de lierre,[127]
Qui font rebondir la terre
De leurs piés, & de la teste
A ce Bouc font si grand feste?
Chantant tout autour de luy
Ceste chanson bris'ennuy
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Tout forcené, à leur bruit je fremy,
J'entrevoy Bayf, & Remy,
Colet, Janvier, & Vergesse, & le Conte,
Pascal, Muret, & Ronsard qui monte[138]
Dessus le Bouc, qui de son gré
Marche, àffin d'estre sacré
Aux pieds immortelz de Jodelle,
Bouc le seul pris de sa gloire eternelle:
Pour avoir d'une voix hardie

122 Franse ‘couleur locale’ in de benoeming der wijnsoorten.
127 weer het hyperbolische centum (cent), vgl. vs. 104: cent pertuis.
138 vv. Ronsard zit zelf op de bok (als Silenus op zijn ezel!), die zo aanstonds geslacht zal worden. Vastenavond- en carnavalsscherts bij uitstek!

Renouvellé la Tragedie
Et deterre son honneur le plus beau,
Qui vermoulu gisoit sous le tumbeau.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach
Hoh, hoh, comme ceste Brigade[149]
Me fait signe d'une gambade,
De m'aller mettre sous ton joug,
Pour ayder à pousser le Bouc.
Mais, Pere, las! pardonne moy, pardonne:[153-155]
Assez & trop m'esperonne
Ta fureur sans cela,
Assez deça & dela
Je suy tes pas à la trace,
Par les Indes, & par la Thrace:
Ores d'un Thyrse portelierre[159]
Faisant à tes Tygres la guerre:[160]
Ores aveques tes Evantes,[161]
Et tes Menades bien boivantes,
Redoublant à pleine voix[163]
Par les boix
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Maugré moy, Pere, ta fureur[167]
Plain d'horreur
M'y traine, & ne voulant pas,
Maugré moy je sens mes pas
Qui me derobent mal sain,
Où Jodelle, de sa main[172]

149 Brigade: de groep dichters rondom Ronsard, waaruit later de Pléiade-groep ontstond.

153-155 voor de gedachte: Flam., 13 en 14 met de repetitio precor, precor; en ook Hor. Carm. 2, 19, 7: Euoe, *parce*, Liber! *Parce* gravi metuende thyrso.

159 portelierre: hier van de thyrsus, vs. 77 van de god zelf gebezigd.

160 Bacchus en de tijgers (lynxen): Tib. 3, 6, 15; Ov. Ars. Am. 1, 550; Met. 4, 25; Prop. 3, 17, 8.

161 Evantes: zie b.v. Flam. 22: Euantum... choris.

163 Redoublant: Mar. 12: euoe, sessore... *geminante*.

167 vv. vgl. H.d.B. 179 vv.

172 vv. Koddig de discrepantie tussen de ene hand van Jodelle, die aan de bokkesik rukt, en de andere die een wijnbeker omhoog houdt.

Du Bouc tenant la moustache,
Que poil à poil il arrache,
Et de l'autre nonparesseuse
Haut élevant une coupe vineuse,
Te chante, o Dieu Bacchique
Ceste hymne dithyrambique
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Hayavant Muses Thespiennes,[181]
Hayavant Nymphes Nyssiennes,[182]
Rechantez moy ce Pere Bromien,[183]
Race flameuse du Saturnien,
Qu'engendra la bonne Semele,
Enfant orné d'une perruque belle,[186]
Et de gros yeux,[187-8]
Plus clers que les astres des Cieux.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Evoé mes entrailles sonnent[191-194]
Sous ses fureurs qui m'epoinçonnent,
Et mon esprit de ce Dieu trop chargé
Forcene enragé.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Que l'on me donne ces clochettes,[197]
Et ces jazardes sonnettes,
Soit ma perruque decorée
D'une couronne coulevrée:[200]

181 Hayavant: hier begint een dithyrambe in een dithyrambe. Jodelle zingt op het stramien van Marullus' Bacchus-hymne.
- Hayavant = agedum, Mar. 1.
- Thespiennes = Thespiades, Mar. 1.

182 Nymphes Nyssiennes, vgl. noot op vs. 54, deze hier niet bij Mar.

183 Bromien = Mar. 1; Gr.: βρ□μιος: de verwekker van rumoer, vgl. Eur. Bacch. 66; goede uitleg bij Diod. Sic. 4, 5, 1: Bacchus werd bromios genoemd naar de donder bij zijn geboorte; Ov. Met. 4, 11.

186 vgl. Mar. 3 puerum coma praesignem.

187-8 vgl. Mar. 3 radiantibus oculis.

191-194 vgl. Mar. 4-5.

197 vv. vgl. Mar. 6.

200 couronne coulevrée: zie noot op vs. 8; Mar. 7.

Perruque lierreporte,[201]
Que l'ame Thracienne emporte[202]
Deça dela dessus mon col.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Il me plaist ores d'estre fol,
Et qu'à mes flancs, les Edonides[207]
Par les montaignes les plus vuides
D'un pié sacré tremblant,[209]
En un rond s'assemblant
Frapent la terre, & de hurlées
Efroyent toutes les valées,
Le Tallonneur de l'asne tard,[213]
Basar, Evan, redoublant d'autre part:[214]
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Il me plaist, comme tout espris
De ta fureur, ce jour, gaigner le pris,
Et haletant à grosse alaine[219]
Faire poudrer sous mes piés ceste pleine.[220]
Çà ce Thyrse, & ceste Tiare,[221]
C'est toy, Naxien, qui m'egare[222]
Sur la cime de ce rocher:

201 Variant lierreporte: portelierre.
202 Vgl. Mar. 8: animae Aeoliae. Hier is gedacht aan een thracische wind, een soort Boreas.
207 Edonides, vgl. Mar. 10. De Edonen, een thracische volksstam, die Bacchus vereerde.
209 rondedans der Edoniden, vgl. Mar. 9-10.
213 Parafrase van Silenus, vgl. Mar. 12. Hier iets anders, niet ‘sessor’ doch ‘Tallonneur’, niet ‘quadrupes’, doch ‘asne tard’ (tardif).
214 Basar = Bassar = β□σσαρος of βασσαρε□ς met vossenvel bekleed (O.H. 45, 2; 52, 12). Hor. Carm. 1, 18, 11: candide Bassareu. *Niet* bij Mar. Mooi rijm: *tard, Basar, part*!
- Evan, vgl. noot op vs. 113.
219 haletant à grosse alaine: Mar. 13: anhelans.
220 weer de stofwolk; zie Mar. 13 en 14.
221 De grieks-lydische Bacchus droeg een tiara, vgl. O.H. 52, 4: μιτρηρ□ρος. De tiara en thyrsus niet bij Marullus (behalve Mar. 24: impotenti thyrso gravis).
222 Naxien: ons uit de klassieke oudheid als Bacchus-epiteton onbekend. Naxos overigens al vroeg als eiland met Bacchus in verband gebracht.

Il me plaist d'acrocher[224-225]
Mes ongles contre son escorse,
Et chevestré dessous ta douce force
Aller devant ton Orgie inconnue,[227-229]
La celebrant de voix aguë,
Orgie, de toy Pere
Le Mystere,
Qu'un panier enclôt saintement,[231]
Et que nul premierement
En vain oseroit toucher, sans estre
Ton prestre:
Ayant neuf fois devant ton Simulacre[235-237] [235]
Enduré le sainct lavacre
De la fonteine verrée,[237]
Aux Muses sacrée.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
O Pere, où me guides tu?[241]
Devant ta vertu
Les bestes toutes troublées
Se baugent dans les valées:[244]
Ny les oyseaux n'ont pouvoir de hacher[245]
Comme ils faisoyent le vague, sans bruncher,
Incontinent qu'ilz te sentent:
Dessous leurs goufres s'absentent[248]
De l'Océan les troupes escaillées,
Horriblement emerveillées,

224-225 Het vastklampen met de nagels aan de rots *niet* bij Marullus.
227-229 Orgia herhaald, vgl. Mar. 15 en 16. Ouder: Cat. LXIV, 260: obscura orgia; O.H. 52, 5: □ργιον □ρρητον.
231 Vgl. Verg. Georg. 1, 166: mystica vannus Iacchi; Mar. 16: verendis... calathis.
235-237 vgl. Mar. 17 en 18.
235 nieuw: devant ton Simulacre, de reiniging ten overstaan van een Bacchusbeeld.
237 verrée = vitrea (Mar. 18: Castalidos vitreae). Dompeling tot negen maal in de Muzenbron.
241 O Pere, où me guides tu? vgl. Hor. Carm. 3, 25, 1: Quo me, Bacche, rapis...?
244 Het verborgen blijven der wilde dieren, vgl. Mar. 22.
245 Het uitblijven van de vogelvlucht, vgl. Mar. 23.
248 De vissen in de wateren verborgen, nieuw, niet bij Marullus.

De voir
La force de ton pouvoir.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Par tout les Amours te suivent,[255]
Et sans toy les Graces ne vivent,
La force, la Jeunesse,
La bonne Lieesse
Te suit,
Le soucy te fuit,
Et la viellesse chenue,
Plustost qu'une nue
Devant Aquilon
Au gozier felon.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Un chaqun tu vas liant
Soubz ton Thyrse impatient.
Alme Denys, tu es vrayment à craindre,[269]
Qui peus contraindre tout, & nul te peut contraindre.[270]
O Cuissené, Archete, Hymenien,[271]
Basare, Roy, Rustique, Euboulien,[272]

255 vv. Het gevolg van Bacchus: allegorische gestalten: Amours, Graces, etc. vgl. Eur. Bacch. 773; Hor. Carm. 1, 18, 6 (Bacche pater, decens Venus); 1, 19 begin (Mater saeva Cupidinum // Thebanaeque iubet me Semeles puer // et lasciva Licentia.); 3, 21, 21 (Liber, Venus, Gratiae); Ov. Met. 4, 17.

269 Alme Denys: Mar. 24; Denys ook Heins. 633. Scaliger 95: dator alme Bacche pacis.

270 Alles door Bacchus gebonden: Scal. 99: tua siqua vis ligarit, tua solverit eadem.

271 Cuissené: cf. Mar. 25: femorigena; O.H.: μηροτρεφ□ς, Heins. Lofs. Bacchus 637: heupe-soon.

- Archete: Laum. vergelijkt terecht τελετ□ρχης (O.H. 52, 3) en □ρχηγ□της (Strabo X, 3, 10: □α□χον δ□ □α□ τ□ν Δι□νυσον □αλο□σι □α□ τ□ν □ρχηγξ1F73;την τ□ν μυστηρ□ων.)

- Hymenien: A.P. IX, 524, 21 (alleen daar); Heins. Lofs. Bacchus 633; Mar. 28. (Gr.: □μεν□ιος).

272 Basare: vgl. vs. 214.
- Roy: Mar. 25: Rex.
- Rustique: □γρτος (O.H. 30, 3).
- Euboulien: ε□βουλε□ς (O.H. 30, 6; 52, 4).

Nyctelien, Trigone, Solitere,[273]
Vengeur, Manic, Germe des Dieux, & Pere,[274]
Nomien, Double, Hospitalier,[275]
Beaucoupforme, Premier, Dernier,[276]
Lynean, Portesceptre, Grandime,[277]
Lyssien, Baleur, Bonime,[278]
Nourrivigne, Aymepampre, Enfant.[279]
Gange te vit triomphant,[280]
Et la gemmeuse mer
Que le Soleil vient alumer
De la premiere sagette
Qu'à son lever il nous gette:
Bien te sentit la Terriere Corte[285]
Des Geans, montaigneporte:[286] [286-288]

273 Nyctelien: νυ□τ□λιος A.P. IX, 524, 14; Mar. 28; Heins. Lofs. Bacchus 637: Nachtlooper.
- Trigone: τρ□γονος (O.H. 30, 2). A. Boulanger bij Laum. legt anders uit: Phanes, Zagreus, Bacchos.
- Solitere: Mar. 26: solivage.

274 Vengeur: Ultor, Mar. 26.
- Manic: μανι□□ς (O.H. 2x).
- Germe des Dieux et Pere: Mar. 27: O.H. 52, 6.

275 Nomien: ν□μιος, Mar. 28, A.P. IX, 524, 14.
- Double = Diphyen. Zie aant. op vs. 47.
- Hospitalier: eer ξενοδ□της (A.P. IX, 524, 15) dan πολ□□ωμος (A.P. IX, 524, 17), Mar. 29.

276 Beaucoupforme: μυρι□μορφος (A.P. IX, 524), Mar. 28: multiformis.
- Premier: vgl. Protogonos, aant. op vs. 74.
- Dernier: zie Laum. noot.

277 Lynean: ληνα□ος, god van de wijnpers (O.H. 50, 5; 52, 2).
- Portesceptre (cf. portelierre): σ□ηπτο□χος O.H. 52, 7, cf. 318: porteblé (Mar. 42: spicifera).

- Grandime: Mar. 29: maxime.

278 Lyssien: λ□σιος, de losmaker, (O.H. 50, 2).
- Baleur: σ□ιρτητ□ς = dansende springer: A.P. IX, 524, 19; epiteton van Pan: O.H. 45, 7. Heins. Lofs. Bacchus 637: groote-springer.
- Bonime: Mar. 29: optime (bonime = bonissime).

279 Nourrivigne: vgl. A.P. 6, 44 (Leonidas): □υπελοφ□τωρ. (wijnplanter, gezegd van Bacchus), zie ook A.P. IX, 375: ο□νοτρ□φος.
- Aymepampre: vgl. □ισσοχαρ□ς: O.H. 52, 12 (en Eur. Cycl. 620 van Bromios: φιλο□ισσ□φορος).
- Enfant: □ο□ρος O.H. 52, 10 en 13; puer aeternus: Ov. Met. 4, 18. Totaal 29 toenamen.

280 Gange: Mar. 30. Zinspeling op indische veldtocht.

285 la Terriere Corte: Mar. 31: terrigena cohors.

286 montaigneporte: Latijns of grieks ekwivalent? ons vooralsnog onbekend.

286-288 Gigantomachie: Eur. Cycl. 5-6; Schol. Pind. Nem. 1, 100; Hor. Carm. 2, 19, 21-24. Mime-Rhete: Mar. 32.

Et bien Mime te sentit,
Quand ta main Rhete abatit,
Et bien te sentit Penthée[289]
Qui méprisa ta feste inusitée,
Et bien les Nautonniers barbares,[291]
Quand leurs mains avares
Te tromperent, toy beau,
Toy Dieu celé dessous un juvenceau.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Que diray-je de ces Thebaines,[297]
Qui veirent leurs toilles pleines
De vigne, & par la nuict,
Elles gettans un petit bruit,
Se virent de corps denuées
En chauvessouris muées?
Quoy du Soldart de Mysie?[303]
Et de l'impieteux Acrisie,[304]
Qui à la fin sentit bien ta puissance,
Bien que puny d'une tarde vengeance?
C'est toy qui flechis les rivieres,[307]
Et les mers, tant soyent elles fieres:
Toy sainct, Toy grand, tu romps en deux[309]
Les rochers vineux,
Et tu fais hors de leurs veines
Tressauter à val les fonteines
Douces de Nectar, & des Houx
Tu fais suinter le miel doux.
Iach ïach Evoé,

289 Penthée: Mar. 32. Eur. Bacch. passim; Ov. Met. 3, 511-733.
291 tyrreense zeerovers: Ov. Met. 3, 597-691. vgl. Mar. 34. Hier is Lycurgus weggelaten.
297 Minyaden: Ov. Met. 4 begin en 4, 389-415; Mar. 35-37.
303 Zinspeling op Telephus, zie Rons. H.d.B., *niet* bij Marullus.
304 Zinspeling op Acrisius' dood door de diskus van zijn kleinzoon Perseus. Vgl. Ov. Met. 4, 606 vv; Hygin. fab. 63; 84; 155; 273; Mar. 38.
307 bedwingen van zeeën en rivieren: Mar. 39.
309 vv. Wijn- en honingwonder: Eur. Bacch. 142-143, 704 vv.; Hor. Carm. 2, 19, 9-12; Mar. 40 en 41.

Evoé ïach ïach.
Le Coutre en voute doublé[317]
Te doit, & Ceres porteblé,[318]
Les loys te doyvent, & les villes,
Et les polices Civiles:
La liberté qui ayme mieux s'ofrir
A la mort, qu'un Tyran soufrir,
Te doit, & te doit encore
L'honneur par qui les haux dieux on decore.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Par toy on ajoute pareil[327-328]
Le pouvoir au conseil,
Et les Mimalons arrachans,[329]
Par les champs,
Les veaux des tetins de leurs meres
Comme Feres,[332]
D'un pié veillard vont rouant,[333]
Autour de Rhodope jouant.[334]
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Mille coeurs de Poëtes divins,[337 337]
Mille Chantres, & Devins,
Fremissent à ton honneur:
Tu es à la vigne donneur[340-341]
De sa grappe, & au pré
De son email diapré.[342]
Les rives par toy fleurissent,
Les blés par toy se herissent,

317 vv. Kultuurgoederen, Mar. 42-44.
318 porteblé, zie noot op 277.
327-328 Mar. 45: tu robur consilio addis.
329 De praktijken der Mimallones: Mar. 46-48.
332 comme Feres: Eur. Ba. 699; Nonn. Dion. 14, 361; 45, 304.
333 pié veillard: *insomni*... pede bij Mar. 47, cf. Hor. Carm. 3, 25, 9: *exsomnis*... Eiuas.
334 Rhodope: Mar. 47.
337 Liever ‘coeurs’ (Mar. 49: praecordia) dan ‘c*h*oeurs’.
337 vv. Ineenverstrengeld de funkties van orakelaar - ziener - wichelaar en bezield poëet; Mar. 49.
340-341 De wijndruif door Bacchus geschonken *niet* bij Marullus.
342 kleurenpracht der velden: Mar. 51.

O Alme Dieu,[345] [345]
En tout lieu
Tu rens compagnables
Les semances mal sortables.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Tu repares d'une jeunesse[351]
La vieillesse
Des siecles fuyans par le Monde,
Tu poises cette Masse ronde,[354]
O Daimon, & tu enserre,
L'eau tout au rond de la terre,
Et au milieu du grand air fortement
Tu pens la Terre justement.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Par toy chargés de ton Nectar,
Rempans avec toy dans ton char,
Nous concevons des cieux
Les segrés precieux,
Et bien que ne soyons qu'hommes,
Par toy Demidieux nous sommes.[366]
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.
Je te salue ô Lychnite,[369]
Je te salue ô l'elite
Des Dieux, & le Pere
A qui ce tout obtempere.
Dextre vien à ceux[373]

345 Alme: lat.: almus = voedend.
345 vv. vertaling van Mar. 51: tu dissona semin*i*a ligas (niet: ‘semina’, zoals Laum. geeft).
351 vv. De kosmische macht van Bacchus, Mar. 52 vv.
354 in evenwicht brengen van de aardbol: Mar. 53: tu libras pondera machinae (cf. Ov. Met. 1, 12-13).
366 Ronsard spreekt hier over Demidieux, die niet in Marullus' tekst komparereren.
369 Lychnite: als was er van λυχν□της (sc. λ□□ος) sprake. Dezelfde ortografie ook bij Marullus. De juiste lezing luidt Liknite: gr.: λι□ν□της (vgl. O.H. 45, 1; 52, 3) god van de wan. Ook Lychnite in Rons. H.d.B. (slot), als afsluiting ook bij Heins. Lofs. Bacchus. Niet te verbinden ‘Lychnite deum’ bij Marullus!
373 Dextre vien: Mar.: dexter adsis.

Qui ne sont point paresseux
De renouveler tes mysteres,
Ameine les doubles Meres[376-77]
Des Amours, & vien,[377-78]
Evien,
OEillader tes bons amis,
Avecq ta compaigne Themis,[380-382] [380]
Enclose des anciennes
Nymfes Coriciennes,
Et reçoy,
O Roy,
Le bouc rongevigne,
Qui trepigne
Sur ton autel
Immortel.
Iach ïach Evoé,
Evoé ïach ïach.

376-77 les doubles Meres // Des Amours: Een korrektie op Marullus' tuis non sine Amoribus (zo te lezen en niet 'amoribus'), waar op Dionysus direkt de Amores (□ρωτες) aansluiten, zonder vermelding van Aphrodite. Waar Dionysus is, zijn ook de Amores aanwezig: Anacreon fr. 2 Diehl over Dionysus: □ναξ, □ δαμ□λης □ρως □α□ Ν□μφαι □υαν□πιδες, πορφυρ□η τ□ □φροδ□τη συμπα□ζουσιν; Eur. Bacch. 402-405: □ρωτες; O.H. 52, 10 (Dionysus = Eros (?)); Paus. 1, 20, 2: Dionysus en Eros als groep afgebeeld. Aphrodite wordt hier met antonomasie genoemd Moeder van de Eroten. Dit is niet gezien door Laumonier. Zoals bij Pind. Ol. Od. 13, 18-19 de Gratiae (Ξ□ριτες) in de dithyrambe gekombineerd zijn met Dionysus, zo spreekt dezelfde dichter (fr. 122, 4) in een dithyrambe (zoals hier bij Rons.) van □φροδ□ταν als zijnde ματ□ρ□ □ρ□των ο□ραν□αν; verder: Pind. Nem. 8, 5; Bacchyl. 9, 73: □ μ□τερ □γν□μπτων □ρ□των; O.H. 55, 8 van Aphrodite: γαμοστ□λε μ□τερ □ρ□των. Twee passages staan hier verder voor het begrip *dubbel* peet, nl. Plat. Symp. 180 D-E handelend over twee Aphrodites en twee Erotes, en Ov. Fast. 4, 1: Alma, fave, dixi, geminorum mater Amorum. Bedoeld zijn dus de twee Aphrodite's Ourania en Pandemus (cf. Plat. Symp. l.l.) en als er een enallage plaats heeft de twee Erotes: Eros en Anteros. In één klap dus twee Aphrodites ieder met hun Erotes. De twee Aphrodites doen denken aan Bacchus διμ□τωρ. Dit alles is aannemelijker dan Laumoniers opvatting, die men zie t. pl.

377-78 *vien, Evien*: aardig rijm.

380-382 men vergelijke als welkome aanvulling op Laumoniers noot, die slechts over corycische nimfen handelt: Ov. Met. 1, 320-321: Corycidas Nymphas et numina montis adorant, *Fatidicamque Themin*, etc.

380 Themis is niet alleen profetische godheid maar ook de god van de morele orde.

Vien donq, Pere, & me regarde
D'un bon oeil, & pren en garde
Moy ton poëte Jodelle,
Et pour la gloire eternelle
De ma brave tragoedie
Reçoy ce voeu qu'humble je te dedie.

Hinne de Bacus

Het vierde Bacchusgedicht van Ronsard verschijnt in 1554 als een afsluiting wellicht van een periode waarin de dichter op bijzondere wijze met de wijngod te maken had. Ditmaal geen dithyrambe, geen bacchanaal, maar een plechtige hymne in alexandrijnen geschreven, 286 regels groot. Deze keer is er echter geen verband meer met vrolijke gebeurtenissen, geen optreden van de dichter en zijn vrienden in een landschap bij Parijs, geen aktualiteit. De geleerde Ronsard is nu aan het woord, die opnieuw de hymne van Marullus gebruikt en verbruikt, maar zonder de vrolijke, ritmisch genuanceerde, vormgeving van het vorige gedicht. Toch is er nog een dunne verbindingsdraad met de werkelijkheid die ons in de eerste regel gegeven wordt: het is de tijd van de wijnoogst; Ronsard wijst er op (vs. 2) dat hij al een *Elegie du Verre* geschreven heeft en nu ongeveer hetzelfde tema verder gaat bewerken: hij gaat de god van glas en inhoud celebreren, de god die het waterdrinken door de teug wijn heeft vervangen.

In de verzen 7 vv. komt kort het probleem ter sprake waar Bacchus geboren is: we weten reeds dat er meerdere Bacchussen sinds Cicero onderscheiden worden door de mytologen.[1.] Ronsard maakt zich kort van de geboorteplaats af: was het Thebe of Nysa? Op humoristische gronden kiest de dichter voor Thebe: deze stad is te bot om leugens te verzinnen; Nysa daarentegen liegt als het de eer voor zich opeist.

Een mooi gestileerd verslag van de merkwaardige geboorte volgt (vss. 17 vv.). Ronsard voert ons in medias res, Bacchus zelf aansprekend: de boze Juno, die weet dat Semele zwanger is, gaat als de oude vrouw Beroë de toekomstige moeder bezoeken[2.], met als gevolg haar dood in de vlammen. ‘Noir de poudre’ komt Bacchus voor de eerste maal ter aarde.

Wat er daarna gebeurt deelt Ronsard in wonderlijke volgorde mee: eerst schrijft hij over de opvoeding van de jonge god bij de nimfen-voedsters in Nysa (vss. 24 vv.), en in de verzen 26 vv. komt het chronologisch daaraan voorafgaande gebeuren van het geborgen worden in de dij van de vader. Nog even iets over de voedsters: vers 25 geeft vier namen.

Allereerst Hippa of Hipta, die alleen in de Orphische Hymnen voorkomt[3.] en daar ook als voedster optreedt. De tweede naam is die van Ino, ons bekend als Semele's zuster, die met de thebaanse koning Athamas trouwt en de moeder wordt van Melicertes en Learchus. Door toedoen alweer van de jaloerse Juno wordt de koning krankzinnig en hij doodt zijn zoon Learchus; Ino stort zich met Melicertes van een rots in zee.[4.]

Wij herinneren even aan deze myte omdat vers 25 de namen van Ino, Athamas en Melicertes in één adem noemt als voedsters van de kleine Bacchus. In een oudere druk luidt deze regel:

> Des mains d'Ippe et d'Inon, et la vieille Athame, ...

zoals Laumonier meedeelt.

Het is wel zeker dat Ronsard hier de gegevens op een foutieve wijze heeft weergegeven: ‘la vieille Athame’ is daar wel het meest sprekende bewijs voor.

De dijgeboorte heeft in Arabië plaats, aan de oever van de rivier de Sagaris, die overigens niet in Arabië stroomt. De komst van Bacchus in dit land heeft een klein wonder ten gevolge: welriekende aromaten zijn er sindsdien inheems. Terloops merken we op dat in dit fragment Ronsard tot Jupiter spreekt, die (vs. 43) het kind met een hertevel bedekt, terwijl daarna de nimfen zich over hem bekommeren. In vers 49 komt de lezer terug bij de wrekende Juno, die we vóor de geboorteverhalen (vs. 19) ook al zagen optreden: een fraaie wijze van ineengestrengelde verhaaltrant.

Als een duikeend schiet Juno naar beneden, als de schuilplaats van Bacchus ontdekt is. De godin heeft geen tijd gehad om haar pauwewagen in gereedheid te brengen: de pauw is de Iunonia avis, die sinds de dood van Argus met honderd ogen in haar staart pronkt.[5.] Ronsard gaat hier vrij te werk: de pauwewagen wordt genoemd, maar niet gebruikt, de godin schiet als een eend naar beneden, en wordt bovendien begeleid door een (lucht)hond, die we van elders niet kennen. Het tafereeltje is dus wellicht in hoofd-

zaak door Ronsard zelf ontworpen.

Ino en Athene staan gelukkig klaar om het kind te beschermen (vss. 65 vv.): klimop wordt over de wieg gelegd en deze plant is sindsdien aan Bacchus gewijd.

De toorn van Juno zendt dan Ino en Melicertes de dood in, zoals we hierboven reeds even aangaven. Opvallend blijft het feit dat Ronsard in vers 25 spreekt van Melicharse, en hier (vs. 81) van Melicert, waar blijkt dat de dichter wist dat de zoon van Ino zo heette.

De verzen 85 vv. zijn als een overgang te beschouwen van de geboorte- en vroegste jeugdverhalen en de lotgevallen van de wijngod in zijn later bestaan. Met een ruk, die ook Scaliger te zien geeft, gaat Ronsard over op de groot geworden Bacchus:

> Soudain tu devins grand, ...
> (vs. 85).

Enkele regels geven een algemeen signalement (vss. 87 vv.): Ronsard wil niets weten van een vrouwelijke en baardeloze god, Bacchus is groot en manlijk. We dachten dat wat we verder zullen lezen ook inderdaad naar een dergelijke god toewerkt.

Allereerst wordt Bacchus nu als de vinder van de wijn bezongen (vss. 93 vv.). Het gegeven is natuurlijk weer traditioneel, maar ook hier wenst de dichter eigen inzichten en explikaties te schenken: zijn wijze van emuleren der voorgangers. De bok vernietigt op zekere dag wilde wijnplanten en Bacchus ziet welke uitwerking het knabbelen aan de planten op de bok heeft: hij gaat waggelend zijn weg. Door veredeling van het gewas weet de god het volgend jaar een echte wijnoogst mogelijk te maken:

> Songneusement tu fis ses sauvages raisins
> En l'an suivant d'apres adoucir en bon vins.
> (vss. 103-104).

Daarmee is een merkteken in de geschiedenis van de mensheid gegeven: van nu af aan kan de mens zijn dorst lessen en Bacchus trekt de wereld rond om zijn uitvinding aan

iedereen bekend te maken.

In de verzen 109 vv. komt de Bacchusstoet ter sprake, zoals die uit de oude literatuur reeds bekend is, zij het dan ook met enkele afwijkingen. Eerst de triomfwagen van de god, door twee lynxen met vurige ogen getrokken. De allegorische explikatie van een dergelijk gegeven, waarmee we ons in het eerste deel van de studie zo vaak hebben bezig gehouden, komt als grote bijzonderheid hier ook bij Ronsard te voorschijn: de vurige dierenogen zijn gelijk aan de ogen van de nachtelijke drinker.

De afwezigheid van dergelijke allegorische uitleggingen is wel zeer opmerkenswaard: de renaissance is geenszins afkerig in het algemeen van zulk een werkmetode, maar in de Bacchusgedichten van Ronsard (en ook bij Daniel Heinsius) blijken andere zaken van veel groter betekenis.

Na een korte beschrijving van Bacchus' kledij (vss. 113 vv.) volgt de stoet, die uit allegorische figuren bestaat, acht in getal. De meesten daarvan worden niet positief gewaardeerd; alleen Deugd is een positieve begeleider van Bacchus, en wellicht ook Slaap; de anderen verwijzen naar menselijke gebreken, die met wijn en wijngebruik samenhangen.

Natuurlijk is er ook een plaats ingeruimd voor Silenus (vs. 121), zijn ezel berijdend en voorzien van ‘le van mystiq’, maar Silenus is ook de figuur, die feesten en wetten van Bacchus aan de mens openbaart ‘d'un tramblante vois’. Silenus is voor Ronsard heel belangrijk en we zagen reeds dat hij soms de plaats van Bacchus inneemt[6]: hier is hij de profeet van de wijngod.

Tenslotte Bacchus' talrijke aanhang: Maenaden, Panfiguren, Silvanen, Laenaden en Thyaden, die voor de muziek zorgen.

In de verzen 133 vv. is een nadere omschrijving van deze uitgelaten troep te lezen, waarbij Ronsard een niet geringe kennis van de Dionysusliteratuur laat blijken, zoals we in onze voetnoten nader aangeven.

In het nu volgende gedeelte (vss. 149 vv.) vinden we gegevens uit Aristophanes' Ranae: de afdaling van Bacchus in de onderwereld. Euripides en Sophocles waren in 406 gestorven, terwijl deze geweldige tragedieschrijvers eigenlijk niet gemist konden worden: ze hadden geen waardige op-

volgers en daar Dionysus ten nauwste verwant is aan de tragedie, moet juist hij naar de onderwereld om althans Euripides van Pluto terug te krijgen. Ronsard spreekt overigens niet over de twee hierboven genoemde dichters, maar over Euripides en Aeschylus (vs. 151). Hoe dan ook, hier krijgt en grijpt Ronsard de gelegenheid om af te rekenen met een opvatting over Bacchus die bij dichters nog al eens voorkomt: dat Bacchus een lafaard geweest zou zijn. Logischerwijs is het dan ook hier de plaats om te getuigen van kracht en dapperheid van de bezongen god: de Gigantomachie (vss. 153 vv.) wordt in de herinnering van dwalenden gebracht en het orphische leugenverhaal, dat Bacchus daarbij verscheurd zou zijn, wordt bestreden. Bacchus is een held, die in de gedaante van een leeuw zijn heldenrol vervulde (vss. 159 vv.).

Een enkele toevoeging over dit gedeelte. De verscheuring van Dionysus komt nooit ter sprake in de Gigantomachie, maar wel in de strijd met de Titanen; Graves[7.] geeft de volgende beschrijving, die voor ons belangwekkend is, daar ook Athamas en Ino weer verschijnen:

At Hera's orders the Titans seized Zeus' newly-born son Dionysus, a horned child crowned with serpents and, despite his transformations, tore him into shreds. These they boiled in a cauldron, while a pomegranate-tree sprouted from the soil where his blood had fallen; but rescued and reconstituted by his grandmother Rhea, he came to life again. Persephone, now entrusted with his charge by Zeus, brought him to King Athamas of Orchomenus and his wife Ino, whom she persuaded to rear the child in the woman's quarters, disguised as a girl. But Hera could not be deceived, and punished the royal pair with madness, so that Athamas killed their son Learchus, mistaking him for a stag.

Na Bacchus als Gigantendoder de namen van de god (vss. 165 vv.), althans een eerste aanloop hiertoe. De fransnationale naam luidt ‘Bacus le Vendomois’ (vs. 168) met onmiddellijk daaropvolgend een iets nadere mededeling over de god de ‘mon Loir’. Dit gedeelte van Frankrijk werd eerst vruchtbaar voor de wijn toen Bacchus daar rondgetrokken was.

In vers 179 komt de niet zo verwachte dionysische vervoering die in de eerste zes regels gebouwd is op Horatius, terwijl vervolgens Marullus imitatief bewerkt wordt. Het lijkt overbodig de Horatiusplaatsen nogmaals te bespreken: de lezer kent ze nu wel uit zijn hoofd. We zijn er echter stellig van overtuigd dat Ronsard met zijn deftige lange verzen hier niet de indruk wekt bij benadering ook maar ondergaan te hebben wat Horatius en sommige van zijn navolgers werkelijk beleefden. De kort geformuleerde horatiaanse vragen vinden hier nauwelijks weerklank. Kortom, wij zijn hier zeker niet getuige van een werkelijk door Bacchus overvallen worden, hoewel alle oude elementen aanwezig zijn.

Nu aan Marullus het slotdeel van dit gedicht moet worden toegeschreven, is het overbodig alles nogmaals in details te bespreken. We wijzen nog op enkele belangrijke plaatsen. De verzen 189 vv. geven een overzicht, wederom, van de bacchantische muziek en de evenzeer bacchantische dansen, waar de dichter deel aan wenst te hebben:

Et moi vague d'esprit souflant à grosse halene,
Conduit de trop de vin, je cours parmy la plene
(Au moins il le me semble) alant chantre davant
Ton orgie sacré, ...
(vss. 201 vv.).

De regel tussen haakjes toont wel duidelijk aan hoe weinig reëel dit gebeuren voor Ronsard is!

De gehele natuur, zo als het ook bij Horatius het geval was, heeft deel aan het bacchantische: de aarde beeft en trilt, stof jaagt omhoog, vogels onderbreken hun vlucht, de dieren trekken zich in de bossen terug, zelfs de vissen hebben er deel aan (vss. 211 vv.).

Nog enkele allegorische figuren mengen zich tussen alle anderen, o.a. Jeugd en Liefde (vs. 221). Meer in het algemeen horen we nogmaals dat Bacchus de verdrijver is van verdriet en verveling.

Telkens horen we andere namen van Bacchus, maar de grote namenexplosie komt in de verzen 231 vv., natuurlijk in navolging van de Anthologia Palatina en de Orphische Hymnen.

In de verzen 239 vv. nogmaals de Giganten, Pentheus (vs. 240), de tyrreense zeerovers (vs. 243), Lycurgus (vs. 244), de dochters van Minyas, die in vleermuizen veranderden (vs. 245), Marsyas (vs. 252).

Een gebed vormt het slot, een kultische verering van Bacchus' wonderdaden en inventies. Er is zelfs sprake van de heilige Bacchus (vs. 257), die rivieren en zeeën laat bewegen en tot rust brengt, die de wijn uit rotsen laat springen, de honing uitvindt, die de muziek doet ontstaan, die de wetten heeft ingesteld en die zo de mens leert wat vrijheid is. Ja, Bacchus heeft de godsdiensten ontworpen.

Even wordt de god in verband gebracht met de menselijke fantasie:

> Par toi, Pere, chargés de ta douce ambrosie,
> Nous elevons au ciel l'humaine fántasie, ...
> (vss. 277 vv.).

De laatste zes regels vertellen de ‘thuiskomst’ van de dichter bij zijn vriend aan wie het gedicht opgedragen is, Jean Brinon, die hem met een goede dronk wacht. Het bacchantische gebeuren is voorbij, de droom verbroken, de realiteit herboren.

L'hinne de Bacus A Jan Brinon

Que sauroi-je mieus faire en ce tems de vandanges,[1]
Apres avoir chanté d'un verre les louanges,[2]
Sinon loüer Bacus & ses festes, afin
De celebrer le Dieu des verres & du vin,
Qui changea le premier (ô change heureus) l'usage[5-6]
De l'onde Acheloée en plus heureus bruvage?
Mais quoi? je suis confus, car je ne sai comment,
Ne moins de quel païs je dois premierement[8]
Chanter d'où est Bacus: sa race est en querelle,
Thebes dit d'une part qu'il sortit de chés elle,[10-16]
Et Nyse d'autre part que d'elle il est sorty.
Pere, lequel des deux en ta race a menty?
Selon le vieil proverbe, & trop sotte & trop lourde[13-14]
Thebe a toujours esté pour trouver une bourde,
Et sien ne t'avoüroit si le sien tu n'estois,

Opschrift: Jan Brinon bezat een prachtig huis aan de Seine, waar geleerden en kunstenaars ontvangen werden.
1 vv. Heinsius' Lof-sangck van Bacchus, 1-2.
2 Elegie du Verre p. 165 (ed. Laum.)
5-6 Heins. Lofs. Bacchus, 251 + ann. Scriv.; Verg. Georg. 1, 9: Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis.
8 Heins. Lofs. Bacchus, 10.
10-16 Aporie over Thebe en Nysa. Thebe te dom om een leugen te verzinnen (vs. 14), Nysa van nature leugenachtig (vs. 16). Hier is expressis verbis het indische Nysa bedoeld (les peuples Indois). Voor de leugenachtigheid der Kretensers zie Heins. 32 + ann. Scriv. (Jupiter's graf!).
13-14 vgl. Dorat 12: crassa nimis *sus* est Boiotica. Het zwijn is bij Ronsard ter zijde gelaten. Βοιωτ□α □ς spreekwoordelijk vanaf Pind. Ol. 6, 90, zie ook Steph. Byz. i.v.: □ς ο□□ □ντας τα□ς διανο□αις □γαν ε□□ιν□τους.

Mais Nyse est menteresse & les peuples Indois.[16]
Il est bien vrai qu'apres que Junon, anragée[17]
De voir ta mere grosse, eut sa forme changée
En la vieille Beröe, & que par son moien[19]
Le plus gratieus feu du grand Saturnien[20]
Fist ta mere avorter, & que parmy la foudre
Non encores formé, tu sortis noir de poudre[22] [22-23]
Hors du ventre brulé, que ton pere marri
A Nyse t'envoia pour y estre nourri
Des mains d'Ippe, & d'Inon, d'Athame & Melicharse,[25]

16 Nyse: hier indisch, blijkbaar in 48 echter arabisch. Voor het arabische Nysa: Diod. Sic. 1, 15; III, 64, 5; III, 65, 7; III, 66, 3. De tegenstrijdigheid bij Ronsard is onoplosbaar. Evenzo vindt men bij Diodorus Siculus dergelijke inkongruenties, bv. III, 66 is Bacchus in het arabische Nysa geboren. III, 68 echter van verre daarheen gebracht. De juistheid van een indisch Nysa bestrijdt Strabo XV, cap. 1 § § 8 en 9. Dat het latere Arabia Felix (vgl. Rons. 37) de bakermat van Bacchus zou wezen is een misvatting reeds van Diod. Sic. (1, 15, III, 64 vv.), verleid door de mededeling van Hom. Hy. 1, 8-9 (Allen en Sikes) omtrent een Nysa vér van Phoinicië gelegen doch dichtbij de boorden van de Aegyptus (= Nijl).

17 Junon, anragée: Het wraakmotief van Juno doet Muretus bondig in één versregel af: vs. 35. Wij zullen het bij Ronsard volledig uitgewerkt tegenkomen.

19 Beröe: Ov. Met. 3, 278.

20 Le plus gratieus feu: Ov. Met. 3, 307 spreekt met een eigen vondst van: tela secunda. - Saturnien: Jupiter.

22 noir de poudre: vgl. A.P. IX, 331 (Meleager), vss. 1-2: Α□ Ν□μφαι τ□ν Β□□χον, □τ□□□ πυρ□ς □λα□□ □ □ο□ ρος, // ν□ψαν □π□□ τ□φ □ης (nl. de as v. Semele) □□τι □*υλι*□*μενον*.

22-23 vgl. b.v. Nonn. Dion. VIII, 397: □□*λπου δ*□ *α*□□*ομ*□*νοιο* δια□ρ□σ□οντα τε□ο□σης Β□□χον (ventre brûlé); Heins., 15 vv.

25 De eerste indruk is dat hier van vier voedsters sprake is. Bij Ippe en Inon is het voedsterschap zonder meer duidelijk, bij Athame (zie echter vs. 66: Athamante) lijkt dit ook het geval, vooral gelet op de vroegere variant in vs. 25: 'de la vieille Athame'. Tegen alle logika van de geografie in, wordt ons viertal in Nysa gelokaliseerd, het indische Nysa blijkbaar. Maar Hippa (Hipta) ons uit de O.H. bekend (48, 4 en 49) hoort veeleer thuis in Klein Azië (Pergamum) en Ino is een dochter van de *thebaanse* Cadmus. Natuurlijk zijn 'Athame' en 'Melicharse' ondanks hun vrouwelijke apparitie de namen van de echtgenoot en zoon van Ino. Laumoniers verwijzing naar Ov. Met. III, 260 (beter: 253)-315 helpt niet verder, omdat daar alleen (vs. 313) Ino als voedster met name wordt genoemd. Bij Dorat (vs. 24) korrigere men Me*l*icharsae i.p.v. Me*t*icharsae; voor deze zie *A. Lesky* i.v., P.W., R.E. XV, 1932, koll. 514-520. Dorat vatte de tekst juist op blijkens *'Athamanti'*. De natuurlijke volgorde bij Ovidius 3, 313-315: *eerst* Ino, *dan* de nysaeische nimfen.

Mais non si tost apres que ta mere fut arse:
Car soudain que Semele en brulant te lacha
De membres non parfait, ton pere te cacha[28]
Dedans sa cuisse ouverte, à fin que là tu prisses[29-30]
Ta forme, & que tes mois comme au ventre acomplisses:
Puis, si tost que sa cuisse eut parfaict justement
Le terme où s'espanist un vray enfantement,
Il vint en Arabie, & come une acouchée,[33]
Qui sent avec douleur une longue tranchée,
Rompit pour t'enfanter le bien germeux lien
De sa cuisse feconde, au bord Sagarien.[36]
L'Arabie pour lors n'estoit encore heureuse,[37]
Et Sagar n'avoit point encores odoreuse
Sa rive come il a, Jupiter! quand tu fis[39-40]
(Afin de parfumer les couches de ton fils)
Produire de ton sang en la terre le Basme,
Et la Casse, & l'Encens, la Smyrne, & la Calâme.[42]
Puis si tost qu'il fut né tu lui cousis la peau[43]

28 De membres non parfait: typisch vertaald door Dorat: pene puerperium rude: een foetus zogezegd.

29-30 Dorat vindt hier aanleiding tot het klankspel: *coxa patris coxit* en voegt de naamgeving van de boreling (niet bij Rons.) toe: reperit sibi nomen.

33 Arabië, zie noot op 16: Nyse.

36 (= 34 Dorat) Sagarien: Sangarius (Sagaris) geen arabische rivier, zoals het tekstverband ons hier suggereert, doch stroom in Phrygië, uitmondend in de Zwarte Zee. Deze rivier wordt mechanisch verbonden door Ronsard, of diens bron, met de wierookbeschrijving van Arabia Felix bij Dionysius Periegeta 935 vv. (zie vss. 37 vv.) door toedoen van Eustathius op D.P. 939, die als toneel van Dionysus' geboorte naar Arrianus (frgm. 88 Jacoby) de Sangarius zonder nadere geografische détails vermeldt.

37 Arabie ... heureuse: Arabia Felix.

39-40 Over de reukwerken van Arabia Felix: Dion. Perieg. 935-941:

> □λλο δ□ τοι □α□ □α□μα μ□γ□ □ξοχον □λλαχ□ □□ε□νη·
> Α□ε□ □η□εσσα □□οις □π□ λαρ□ν □δωδεν
> □ □□ου, □ σμ□ρνης, □ ε□□δμου □αλ□μοιο,
> □ □α□ □εσπεσ□οιο πεπαινομ□νου λιβ□νοιο,
> □ □ασ□ης. □τε□ν γ□ρ □ν□ χ□□να λ□σατο □ε□νην
> Ζε□ς α□τ□ν Δι□νυσον □ϋρραφ□ος παρ□ μηρο□·
> Τ□ □α□ γειναμ□ν□ □η□δεα φ□ετο π□ντα.

42 Smyrne: de mirre heet ook: Smyrna; de wijn ontbreekt bij die opsomming van reukwerken.

43 hindevel ook uit Dion. Perieg. 946-7. Dorat: nebride succingis tergum.

D'un petit cerf au dos, & mis dans un berceau[44]
Tu le baillas de nuit aus Ninfes Sagriennes,[45]
Pour le porter nourir és grottes Nyseannes,[46]
Et pource qu'au berceau il y fut amené
Nyse se vente à tort que chés elle il est né.[48]
Incontinent Junon s'aluma de colere
D'avoir veu son mari estre devenu mere,
Et soudain envoya pour espier l'enfant
L'oyseau qui va de nuit: l'oysel adonques fend[52]
Le ciel vague, & si bien parfist son entreprise
Qu'il l'entrouit vagir dedans l'antre de Nyse:
Come il estoit leger au ciel s'en revola,
Et raporte à Junon que l'enfant estoit là.
Junon n'atendit point, tant elle fut irée,
Que sa charette à Paons par le ciel fust tirée,[58]
Ains faisant le plongeon se laissa toute aller[59]
A l'abandon du vent, qui la guidoit par l'aer
Toujours fondant en bas sur la terre Indienne:
Beante à ses talons la suivoit une chienne,[62]
Qu'expres elle amenoit, à fin de se venger
Et faire ce bastard à sa chienne manger.
Mais Inon qui previt par augures l'ambuche,[65]

44 berceau: de wieg *niet* uit D.P.

45 De overbrengende intermediairs: Ninfes Sagriennes, niet *Hermes*, die hier is geëlimineerd. Over de Sagaris = Sangarius zie noot op vs. 36 en *Pfister* in voce Sagaritis, P.W., R.E. 2e Reihe, 1 Bd. (1920) koll. 1734-1736. De sangarische nimfen zijn ons van elders uit de Oudheid niet als kollektivum bekend. Ov. Fast. 4, 229 maakt gewag van een Hamadryade en geliefde van Attis: Sagaritis, die hier weinig verder helpt.

46 De nysaeische grotten liggen hier blijkbaar weer in arabische kontreien.

48 De aanspraak van Nysa berust wschl. op de wieg als relikwie. Men vergelijke M.V. III, 12, 4: cunabula (juister: crepundia) Bacchi op de indische berg Nysa (bron: Remigius), doch deze plaats was Ronsard onbekend.

52 L'oyseau qui va de nuit: niet de uil, maar de pauw. De pauwestaart symboliseerde de nachtelijke sterrenhemel: Ov. Met. 15, 385.

58 charette à Paons: De pauwenwagen van Hera. Over de zwanenwagen van Venus spreekt Ov. Ars Am. 3, 809! Zie H.K. Poot: Weerelttooneel III, p. 700.

59 plongeon: duikeend; Dorat: fulicae ... instar; Hom. Od. 5, 337 en 353: α□□υ□□ ε□□υ□α van Leucothea.

62 une chienne: Bron van deze mensenetende hond ons onbekend.

65 Ino (- Leucothea) als min: Ov. Met. 4, 421; Fast. 6, 486.

Pour tromper la deesse, Athamante elle huche,[66]
Et lui conta comment Junon venoit charcher
L'anfancon pour le faire en pieces detrancher:
Athamante soudain le tapit contre terre,[69]
Et couvrit le berceau de fueilles de lhierre,
De creinte que Junon en charchant ne le vist,
Et qu'englotir tout vif à son chien ne le fist[72]
Ou de peur qu'autrement ne lui fist quelque offence:
Et depuis ce tems là Bacus pour recompense,
A bon droit sur tout arbre a pour le sien eleu
(Come l'ayant sauvé) le lhierre fueillu.[76]
Lors Junon qui se vit fraudée de sa queste[77]
Une horrible fureur envoya dans la teste
De la nourice Inon, qui si fort la poursuit
Qu'au plus haut d'un escueil, mourable la conduit:[80]
Et là, tenant son fils Melicert, l'insensée,[81-82]
Pour garir sa fureur en la mer s'est lancée.
Evan, Iach, Evoé, tu n'as guieres esté[83]
Depuis qu'elle mourut dans le bers alaité:[84]
Soudain tu devins grand, & donnas cognoissance[85]
En peu d'ans de quel Dieu tu avois pris naissance.
Et certes je ne puis m'emerveiller assés

66 huche: = appelle.
- Athamante: hier blijkbaar de juiste maskuliene vorm, vgl. echter vs. 25: Athame.

69 Athamante: bij Ov. Fast. 3, 769-770 doen de *nysaeische nimfen* dat. Maar dit is *mannenwerk* bij uitstek.

72 De verslinding van Bacchus door de hond is een nieuw trekje.

76 vgl. Ov. Fast. 3, 767: hedera est gratissima Baccho.

77 vv. Ronsard laat het lot van Athamas en Learchos hier terzijde. De bron van Ino's waanzin is Ov. Met. 4, 512 vv.

80 mourable: moribundam bij Dorat (vs. 73).

81-82 vgl. Ov. Met. 4, 522-3: Teque ferens parvum nudis, Melicerta, lacertis // Euhoe Bacche sonat. Ino stort zich met Melicertes in zee: Ov. Met. 4, 518-529.

83 De uitroep ‘Evan, Iach, Evoé’ past beter (zie Ov. l.l.) bij de zich onder die kreet (euhoe Bacche) in zee stortende Ino. Als Ovidius ook Dorat (vs. 76): *Euoe pater Euie Euan*.

84 bers: hiervan diminutief: ‘berceau’. Voor het plotseling groot worden van Bacchus: Scal. 30: puerumque video mox; vooráf ging: tenellus infans en hier 91-92: et soudain... parfait (ringkompositie).

85 Soudain: vgl. 91: et soudain. Vgl. Scaliger, vs. 30. Voor het geheel zie de emblematiek-achtige vragen in het signalement van Bacchus bij Heins. vss. 57 en 59.

De ceus qui t'ont portrait és vieus siecles passés
Gras, douillet, poupellé, la face efeminée,
Et de barbe ne t'ont la bouche couronnée,
Car tu devins barbu, & soudain tu fus fait
D'un jeune enfant qui tette un juvenceau parfait.
Mais plus je m'ebaïs de la gorge inocente[93]
Du Bouc, qui tes autels à ta feste ensanglante,
Car sans le Bouc cornu tu n'eusses point treuvé
Le vin, par qui tu as tout le monde abbreuvé.
Tu avisas un jour par l'epais d'un bocage
Un grand bouc qui broutoit la lambrunche sauvage,[98]
Et soudain qu'il eut bien de la vigne brouté,
Tu le vis chanceller, come yvre, d'un côté.
A l'heure tu pensas qu'une force divine
Estoit en cette plante, & bechant sa racine
Songneusement tu fis ses sauvages raisins
En l'an suivant d'apres adoucir en bons vins.
Apres ayant pitié de nostre race humaine
Qui pour lors ne boivoit qu'eau pure de fonteine,
Tu voulus tournoyer toute la terre, afin[107]
D'enseigner aus humains l'usaige de ton vin.
Tu montas sus un char que deux lynces farouches[109]
Traynoient d'un col felon, machantes en leurs bouches
Un frain d'or ecumeus, leur regard estoit feu,
Pareil aus yeus de ceus qui de nuit ont trop beu.
Un manteau Tyrian s'ecouloit sur tes hanches,[113]

93 vv. Boksoffer: Ov. Fast. 1, 353-361; Verg. Georg. 2, 380 vv. Verder: Varro R. Rust. 1, 2, 18; Euenus in A.P. IX, 75; *Ehlers* bij P.W., R.E. XVIII, 1, 1570 vv. De bok wijst Bacchus op het nut van de wijn. De bok is bij Ronsard ‘rongevigne’. Geleerd is Dorat's vertaling van het wijnnat: clara reperta vitigeni laticis: de doorluchte vondst van het wijnnat: vs. 89-90. Dorat kende Lucr. 6, 1072: vitigeni latices aquai fontibus audent // misceri; cf. Lucr. 5, 14: liquoris vitigeni laticem. In het proza bezigt men: vitigineus.

98 lambrunche: Dorat (93): labrusca = wilde wingerd, vgl. Verg. Ecl. 5, 7 + adnot. Serv.

107 Tu voulus tournoyer toute la terre: Dorat 102-3: circumvagus ire per orbem // pergis; circumvagus ongewoon, bij Hor. Ep. 16, 41 gebezigd van Oceanus.

109 lynxenkar: Heins. vs. 463-467.

113 Tyrische rok: bij Heins. 469-470 een ‘kruidenrok’.

Un chapelet de liz mellés de roses franches,[114-116]
Et de feuille de vigne, et de lhierre espars,
Voltigeant, umbrageoit ton chef de toutes pars.
Davant ton char pompeux marchoient l'Ire & la Creinte,[117] [117]
Les peu sobres Propos, & la Colere teinte
D'un vermillon flambant, le Vice, & la Vertu,
Le Somme, & le Discord de maille revestu.
Son asne tallonnoit le bon vieillard Silene,[121-122]
Portant le van mystiq sus une lance pleine
De pampre, & publioit d'une tramblante vois
De son jeune enfançon les festes & les lois.
A son cri sautelloient le troupeau des Menades,[125]
Des Pans & des Sylvans, des Lenes, & Thyades,[126]
Et menans un grand bruit de cors & de tabours
Faisoient trembler d'effroy les villes & les bours
Par où le char passoit: leurs tresses secoüées
A l'abandon du vent erroient entrenoüées
De long serpens privés, & leur main brandissoit
Un dart, qu'un cep de vigne alentour tapissoit.
Que tu prenois, Bacus, en ton coeur de liesse,
De voir sauter de nuit une hurlante presse,
Qui couverte de peaux par les antres aloient,

114-116 Un chapelet... umbrageoit etc.: Dorat 109 biedt genialia serta (= Ov. Met. XIII, 929).

117 vv. Een opsomming van gepersonifieerde abstrakties, die volgens Laumonier al op de Roman de la Rose teruggaan. Zie voor de opsomming bij Ronsard de navolging bij Heinsius vss. 472-476. Doch het verschijnsel is ouder; vgl. Stat. Theb. 4, 661-663 + noten van Lactantius Placidus: Ira Furorque et Metus et Virtus et nunquam sobrius Ardor succiduique gradus.

117 Davant ton char pompeux marchoient: Ov. Ars. Am. 1, 542: praevia turba dei.

121-122 Nieuw dat Silenus aan zijn thyrsusstaf de mystica vannus Iacchi heeft hangen. De ferula dient hem tevens zijn ezel aan te drijven. Let hier op de abrupte overgang van de Discordia, gepantserd en wel, naar de komische oude. 121: le bon vieillard: Silenus is een γ□ρων; senior noemt hem Ov. Fast. 1, 399, senex: Ov. Fast. 3, 745. De ezel noemt Dorat in zijn vertaling (vs. 118): tardigradus; vgl. quadrupes tardigradus: Pacuv. bij Cic. Div. 2, 64, 133.

125 sautello*ient le* troupeau: constructio ad sententiam, vgl. 134-5: *une*... presse //, qui... alo*ient*.

126 Lenes: Gr.: Λ□ναι, synoniem van Bacchanten. Dorat, 124: Lenaeis. Dorat laat de ‘Pans’ in zijn vertaling weg.

Quand les trois ans passés tes festes apeloient![136]
Et quel plesir de voir les vierges Lydiennes,
Ou celles de Phrygie, ou les Meoniennes
Dans les prets Asians, carollant à l'entour[139]
Du bord Meandrien, contre-imiter son tour![140]
Elles en ton honneur d'une boucle asurée
Graffoient sur les genoux leur cotte figurée,[142]
Et trepignans en rond, ainsi que petis Fans[143]
En ballant sautelloient: de tous côtés les vens[144-146]
Amoureux de leur sein, par soüeves remises
S'entonnoient doucement és plis de leurs chemises,
Tout le ciel respondant sous le bruit enroüé[147] [147]
Des baleurs qui chantoient Evan, Iach, Evoé.
Bien qu'ayme-vers tu sois devalé sous la terre,[149] [149]
Avec l'abit d'Hercule, afin d'y aller querre

136 Vermelding der ‘Trieterica’, zo Dorat, 137; Flam. 3: Maenades cum Trieterica celebrant. Als bronnen van het gedeelte vss. 109-136 noemt Laumonier: 1) Euripides' Bacch. passim; 2) Cat. LXIV, 251-264 (vgl. vs. 127 Rons.); 3) Ov. Met. 4, 17-31, Ars Am. 1, 524-568. 137 vv. Voor deze klein-aziatische bacchantische danseressen zie Dion. Per., 839-845:

> ο□ μ□ν ο□δ□ γυνα□□ας □ν□σσεαι, α□ περ□ □ε□νο
> □ε□ον □δος, χρυσο□ο □ατ□ □ξ□ος □μμα βαλο□σαι,
> □ρχε□νται, □ητ□ν □λισσ□μεναι περ□ □□□λον,
> ε□τε Δι□ν□σοιο χοροστασ□ας τελ□οιεν.
> σ□ν □α□ παρ□ενι□α□, νεο□ηλ□ες ο□□ τε νεβρο□,
> σ□α□ρουσιν· τ□σιν δ□ περισμαραγε□ντες □□ται
> □μερτο□ς δον□ουσιν □π□ στ□□εσσι χιτ□νας.

139 les prets Asians: D.P. 836.
140 bord Meandrien: D.P. 837.
142 graffoient: agraffoient. Een gulden gesp.
143 Fans: νεβρο□.
144-146 les vens... s'entonnoient doucement és plis de leurs chemises. Dorat, 148: interspirantibus auris. Interspirare zeldzaam, vgl. Cato R. Rust. 112, 1: qua interspirat operculum.
147 le ciel respondant sous le bruit enroüé: het echo-effekt. Dorat 149, 150: iocosae // Vocis imaginibus. Het echospel horatiaans: Od. 1, 12, 4; 1, 20, 8.
147 bruit enroüé: acutisonos ululatus (Dorat 151). Acutisonus (vgl. raucisonus) is een vox nova.
149 ayme-vers: Dorat 152-3: gaudens // versibus. Laumonier vergelijkt griekse komposita als φιλ□ρρυ□μος (Plut.), φιλ□μολπος (Pind.), φιλ□μουσος (Plat. Phaedr. 259b). Franse komposita: ayme-pampre, aime-ris.
149 vv. Toespeling op Bacchus in de onderwereld bij Aristophanes in diens ‘Ranae’.

Euripide, ou Eschil, les poetes ont esté[151]
Toujours à tort ingras envers ta majesté:
Lesquels jadis ont feint, quand les Geans doublerent[153]
Les monts contre les Dieus, que vif te demembrerent,
T'enfuiant du combat, & que ta soeur Pallas[155-156]
Te ramassa le coeur qui tramblotoit à bas:[156]
Mais ils en ont menti, car quand tu vis la race
Des Geans, qui gagnoient par armes au ciel place,
Les Dieus tournans le dos, valeureux tu t'armas
Des dens d'un grand lion, en qui tu te formas,[160-164]
Et d'un coup de machoire, au meilleu de la guerre
Tu culbutas du ciel Myme, & Gyge par terre,[162]
Et sur le haut d'Olympe en trofée tu mis
Les corselets sanglans de ces deux ennemis.
Pere, un chacun te nomme, Erraphiot, Triëte,[165] [165]
Nysean, Indien, Thebain, Bassar, Phanete,[166]

151 poetes: variant luidt hier ‘Vâtes’, vgl. Laumonier's annotatie.

153 Ronsard zet zich hier af tegen de leugenachtigheid van de Orphiek (vgl. 157: Mais il en ont menti), die de Giganten Bacchus laten verscheuren. Hier dus de Dionysus Zagreus.
- les Geans: de Giganten, die in Dorat's vertaling (vs. 157) nog verder zijn voorzien van het etymologiserende epiteton ‘terrigenae’, waarvoor men zie Val. Flacc. Arg. 2, 18 en Sil. It. 9, 306 én Mar. 31: terrigena cohors.

155-156 Pallas brengt het nog kloppende hart van Dionysus (παλλομ□νην τ□ν □αρδ□αν) naar Zeus, vandaar de naam Pallas: Orph. frgm. 210 a en b Kern; Tzetzes op Lycophron Alexandra 355; Procl. op Plat. Tim. 35 a.

156 tramblotoit: Dorat, 160: tremulum (π□λλομαι).

160-164 navolging van Hor. Carm. 11, 19, 21-28.

162 In plaats van het duo Mimas en Rhoecus bij Hor. (Carm. 11, 19, 23-24) hier: Mimas en Gyges. Gyges = Gyes een der Giganten, vgl. Ov. Fast. 4, 593; Trist. 4, 7, 18. Voor de hele scene ook te vergelijken: Heins. Lofs. Bacchus 417-422.

165 vv. Epiteta-opsomming.

165 Erraphiot: Ε□ραφι□της vgl. O.H. 48, 2.
- Triete: τριετ□ς vgl. O.H. 30, 5.

166 Nysean: Ν□σιε vgl. O.H. 52, 2.
- Indien: niet in deze korte vorm bij de Grieken gewoon, wel: □νδοφ□νος (Nonnus, passim), □νδολ□της A.P. IX, 524. Liber Indus: Dracontius 10, 320 (in nominat.).
- Thebain: Thebanus kennen wij niet als Bacchus-epiteton bij de Ouden, wel Θηβαιγεν□ς; D.P. 623: Θηβαιγεν□ος Διον□σου; Θηβα□ος: Io. Tzetz. Chil. 8, 583 vv.
- Bassar: Β□σσαρε vgl. O.H. 45 en vs. 2.
- Phanete: verward met Dionysus: Orph. frgm. 167, 3 en 168, 1 Abel. In een ode voor Protogonos: O.H. 6, vs. 8 + ann. Quandt.

Bref, en cent mile lieux mile noms tu reçois,[167]
Mais je te nomme à droit Bacus le Vendomois:[168]
Car lors que tu courois vagabond par le monde,
Tu vins camper ton ost au bord gauche de l'onde
De mon Loir, qui pour lors de ses coutaux voisins[171]
Ne voyoit remirer en ses eaux les raisins:[172]
Mais, Pere, tout soudain que la terre nouvelle
Sentit tes pieds divins qui marchoient dessus elle,
(Miracle) tout soudain fertille, elle produit
La vigne herissée en fueilles & en fruit,
Et là ta main proigna une haute coutiere
Qui de ton nom Denis eut nom la Denisiere.[178]
Pere, où me traines-tu, que veux-tu plus de moy?[179]
Et, Pere, n'ai-je pas asséz chanté de toi?
Evöé je forcene, ah je sens ma poitrine[181]
Pleine plus que davant de ta fureur divine,
Ah, Bassar, je te voi, & tes yeux rougissans,[183]
Et flottant sur ton col tes cheveux blondissans.
O Cuisse-né je perds mon vagabond courage[185] [185-188]
Qui suit ton saint orgye envolé de ta rage,
Je sen mon coeur trambler, tant il es agité

167 Ronsard spreekt van 100.000 plaatsen, Dorat (vs. 174) van 1000 plaatsen. De polyonymia van de god komt hier ter sprake. Zo is b.v. Isis *myrionyma*.

168 Bacus le Vendomois: Ronsard ging Heinsius hier vóor, cf. Heins. Lofs. Bacchus 24: Bacchus aan de Rijn geboren. Dorat, 176: Vindocinus tu Bacchus eris.

171 Loir: Loire, de franse rivier van die naam; Dorat 178 heeft hier korrupt(?): Ires ad *Lyddi* vada. We verwachten veeleer Ligeri(s).

172 remirer: Lat.: translucere, vgl. Dorat 180, waar men leze i.p.v. tranfluxere: translucere. Ov. Met. 4, 354: ille... in liquidis translucet aquis.

178 Denis: Δι□νυσος. Er is hier bijzonder veel ‘couleur locale’, want Ronsard werd bij het manoir de la Denysière geboren.

179 Hier is kennelijk een insnijding in de Hymne. Eerst 6 verzen Horatius-herinnering in dithyrambische stijl (Carm. 11, 19 en 111, 25) vervolgens wordt op de voet Marullus gevolgd (Hymn. Baccho 1, 6). - Vgl. Hor. Carm. 111, 25, 1.

181 Euöé je forcene: Dorat 188-9: Euoe pater Euan // Corda furor quatit.

183 Bassar: vervangt Dorat, 190 door ‘bone Bacche’. Bij de rode ogen denken wij aan wijnmisbruik en aan Heinsius' uitroep (Lofs. Bacchus 645): Babacta wat sal 't wesen?'. Vgl. Mar. 3.

185 Cuisse-né: Dionysus, uit Zeus' dij geborene. Vgl. Mar. 25: femorigena; Dorat 193: coxigena.

185-188 Mar. 13-16.

Des poignans aiguillons de ta divinité.
Donnés moi d'une part ces Cors & ces Clochettes,[189]
Ces tabours d'autre part, de l'autre ces Sonnettes,
Qu'un beguin couleuvré me serre les cheveux,[191]
Herissés de lhierre entrefrisé de neuds,
Et que l'esprit d'Eole en souflant les tourmante,[193]
Come la fueille esparse és arbres d'Erymante.[194]
Il me semble desja que de pieds mal certains,
Sans mesure & sans art matassinant des mains,[196]
Dancent autour de moy les folles Edonides,[197]
Par les desers negeux des rivages Ebrides,[198]
Urlans en voix aiguë, & par force joignans[199-200]
Leurs chefs ecervelés sous les tyrses poignans.
Et moi vague d'esprit souflant à grosse halene,[201]
Conduit de trop de vin, je cours parmy la plene
(Au moins il le me semble) alant chantre davant
Ton orgie sacré, qui mes pas va suivant,[204-205]
Orgie ton mystere aus peuples admirable,
Caché, segret au fond d'un panier venerable[206]
Que porte une Menade, & sur lequel en vain[207]
Un homme lay mettroit pour le prendre la main,[208]
Avant qu'il soit lavé, par cinq ou sept serées,[209]

189 Mar. 6: euoe, date cymbalum huc, huc date cornua querula.
191 beguin couleuvré: Dorat 199-200: redimicula mitrae colubrinae. Deze muts komt niet bij Marullus voor.
193 l'esprit d'Eole: Mar. 8: animis Aeoliis; Dorat 202-3: flamina Aeolia.
194 De vergelijking met de bomen van de *Erymanthus* niet bij Marullus. Erymante: gebergte in Arcadië: Ov. Met. 5, 608.
196 matassinant: Een matassin is een ‘danseur bouffon’.
197 Edonides: Mar. 10.
198 het sneeuwlandschap van de Hebrus, thracische rivier (tegenwoordig Maritza geheten) niet bij Marullus, maar bij Hor. Carm. III, 25. Zie echter ook Mar. 47: gelidam... Rhodopen.
199-200 Mar. 11.
201 vv. vgl. Mar. 13-16.
204-205 Epanalepsis van ‘orgie’, vgl. Mar. 15-16 (orgia 2x); Dorat 216-217.
206 Mar. 16: orgia verendis arcana recondita calathis.
207 Que porte une Menade: vgl. Cat. LXIV, 259-260. De Maenade ontbreekt bij Marullus.
208 Un homme lay: vgl. de uitdrukking ‘frère lai’. Bedoeld: een oningewijde. Mar. 17: sanctis sine initiis; Dorat 220: turba profana.
209 serées: = soirées. 5 of 7: Rons.; 6 of 7: Dorat 221.

Aus Muses sur Parnase és fontaines sacrées.[210]
Ja la terre fremit sous les piedz furieus,[211]
Ja la nüe poudreuse oste le jour aus yeus.[212]
Tant les camps sont foulés des troupeaux des Evantes,[213]
Qui vont jusques au Ciel les poudres elevantes.
A leur fol ariver les oyseaux parmi l'air[215-216]
Tant ils sont estonnés cessent de plus voller,
Et se perchent és bois, & les Feres troublées[217]
De peur se vont cacher dans le fond des valées.
Et les fleuves poureux, du bruit emerveillés,[219-220]
Appellent sous les eaus leurs peuples écaillés.[220]
La Jeunesse, & l'Amour, & les Graces te suivent,[221]
Sans ta douce fureur les voluptés ne vivent:[222]
Le Jeu, la bonne chere, & la dance te suit,
Quelque part où tu sois le deplesir s'enfuit,
Le chagrin & l'ennuy, plus soudain que la nüe
Ne fuit du vent Boré la contraire venüe.
Que dirais je plus de toi? d'un neud impatient
Tu vas homes & Dieux sous ton Tyrse liant.[228]
Alme pere Denys, tu es beaucoup à creindre,[229-230]
Qui contrains un chacun, & nul te peut contraindre.

210 sterke inversie voor 'és fontaines sacrées aux Muses.' Het getal negen der Muzen laat Ronsard terzijde; Dorat 222: novémque sororum; Mar. 18: novies perpessus.
211 Mar. 19.
212 voor de stofwolk: Mar. 20: nubes pulverea; Dorat 224: nimbus arenae.
213 Mar. 21: gregibus Euantum. Dorat 225: choris ovantibus. Doch 'ovare' soms vrijwel = ε□□ξειν, zo b.v. Dorat 150-1: *ovantum* // ad raucos fremitus.
215-216 vogels vliegen niet meer, vgl. Dorat 228-229; Mar. 23.
217 les Feres troublées, vgl. Dorat 229: genus acre ferarum; Mar. 22.
219-220 De vissen in de rivieren niet bij Marullus.
220 peuples écaillés: Dorat 232: squamigerumque pecus; vgl. Lucr. 1, 162: squamigerum genus en Lucr. 2, 343 en 1083: squamigerum pecudes.
221 vv. Weer allegorische gestalten, vgl. Heins. Lofs. Bacchus 221 v.v.: Blijschap, Vreucht, Hoop, Min, Lacchen, Ieucht.
222 Men vergelijke de zegswijze Sine Baccho (et Cerere) friget Venus; Dorat, 234-5: frigent sine teque tuoque furore // dulci Gaudia cuncta.
228 liant: Dorat 241: *ligas*, Mar. 51: tu dissona seminia ligas.
229-230 vgl. Dorat 243-244 (*drie*deling): cogis... cogeris... cogere. 229 Alme pere Denys, vgl. Mar. 24: alme Dionyse.

O Cuisse-né Bacus, Mystiq, Hymenean,[231-236] [231]
Carpime, Evaste, Agnien, Manique, Linean,[232]
Evie, Euboulien, Baladin, Solitere,[233]
Vengeur, Satyre, Roi, germe des Dieus & pere,[234]
Martial, Nomian, Cornu, Vieillard, Enfant,[235]
Paian, Nyctelian: Gange veit trionfant[236]
Ton char enorguilli de ta dextre fameuse,

231-236 vgl. Mar. 25-30, Dorat 245-250.
231 Cuisse-né: zie noot 185.
- Mystiq: Mar. 26.
- Hymenean: Mar. 28.
232 Carpime: niet bij Marullus; □□ρπιμος: O.H. 53, 8. Dorat 245 vertaalt wel: Racemiferens naar analogie van Ov. Met. 15, 413: racemifero Baccho, of ook vs. 246: frugifer.
- Euaste: vgl. Euie vs. 233; Dorat 246: Euator; Mar. 26 alleen: Euie; O.H. 30, 1: ε□αστ□ρα. Naast ε□αστ□ς ook ε□αστ□ρ; Heins. Lofs. Bacchus 633: Euasta.
- Agnien: vgl. Βα□χ□ιον □γν□ν: O.H. 53, 4.
- Manique: Μανι□□ς (?): O.H. 52, 1; 45, 4. (Hermann op O.H. ter pl.: μαιν□λα).
- Linean: Ληνα□ε O.H. 52, 2.
233 Euie, Euboulien: vgl. O.H. 30, 6: Ε□βουλε□, πολ□βουλε. Aardige assonantie-variatie. Eubouleus niet bij Marullus.
- Baladin: danser. Heins. Lofs. Bacchus 637: groote springer. Dorat liet weg 'Euboulien' en 'Baladin' van Ronsard.
- Solitere: Mar. 26: solivage.
234 Vengeur: Mar. 26: ultor. Ronsard heeft de volgorde bij Marullus ultor solivage omgezet; ultor: Ov. Met. 15, 114-115: Bacchi... ultoris.
- Satyre: Mar. 26: satyre.
- Roi: Mar. 25: rex. Bij Ronsard 234: Satyre, Roi, bij Dorat 248: Rex, Satyre.
- germe des Dieus et pere: Mar. 27: genitor deorum idem atque idem germen amabile.
235 Martial: vgl. Mar. 25: Martie, door Dorat 248 vertaald met 'Bellice'.
- Nomian: Mar. 28: nomie.
- Cornu: Mar. 25: bicornis; nieuw bij Dorat 247: Ephebe; Dorat 248: bicorniger (vgl. Ov. Her. 13, 33).
- Vieillard: vgl. Heins. Lofs. Bacchus 631: bey kint en oude man, niet bij Marullus.
- Enfant: Dorat 249 voegt nieuw toe: Legum bone consiliique repertor.
236 Paian: Gr. πα□αν = genezer, niet bij Marullus, afkomstig uit O.H. 52, 11.
- Nyctelian: vgl. A.P. IX, 524, 14; in de O.H. steeds: νυ□τ□ριος; Mar. 28 in plaats van Paian; Nyctelian heeft Dorat 250: Nyctelie, et Lenaee.
- Gange: Mar. 30.

Qui avoit tout conquis jusqu'à la mer gemmeuse.
Les Geants terrenés ont senti ton pouvoir,[239]
Tu fis une mort dure à Penthé recevoir,[240]
Par les mains de sa mere, & transformas la taille
Des avares nochers en poissonneuse écaille,[242-243]
D'homes faits des Dauphins, & as encore fait
A Lycurgue ennemi confesser son mefait.[244]
Rechanterai-je encor ces trois filles Thebeines,[245]
Qui meprisans tes lois virent leurs toiles pleines[246-247]
De pampre survenu, & fuiantes de nuit[247]
Aus coins de leur maison, getant un petit bruit,[248]
Se virent tout soudain de leurs cors denuées,
Et en chauves souris etrangement muées?[250]
It vaut mieux les chanter, que chanter le peché[251-252]
Du Satyre, qui vit tout son dos ecorché,
Et le deu chatiment du prince de Mysie,[253]

239 terrenés: vertaling van Marullus' terrigena (vs. 31: terrigena cohors), men zie ook de noot op vs. 153 les Geans.

240 Penthé (= Penthée) vgl. Eur. Bacch. en Ov. Met. 3, 511-733; Mar. 32.

242-243 zeerovers: Ov. Met. 3, 597-691. Deze *metamorfose* niet bij Marullus, wel de vermelding van de aanslag der rovers op Bacchus: vs. 34.

244 Lycurgus: Homerus, Ilias VI, 133 vv., Soph. Ant.; Hyg. Fab. 132; Mar. 33.

245 Minyas' dochters zijn Bacchusverachtsters: Ov. Met. 4, 1-35; 389-415; Mar. 35-38 (drie dochters met drie verzen!).

246-247 vgl. Ov. Met. 4, 396-397: et quae modo fila fuerunt, // palmite mutantur, de stamine pampinus exit.

247 de pampre survenu: palmitibus subitis bij Dorat 263, Mar. 35 biedt: corymbis... subitis.

248 getant un petit bruit: Ov. Met. 4, 412-3: minimam... vocem // emittunt.

250 chauves souris: Ov. Met. 4, 415: seroque trahunt a vespere nomen; Dorat 265: novis vespertilionibus; deze détails niet bij Marullus.

251-252 zinspeling op Satyr Marsyas, door Apollo gevild, Ov. Met. 6, 382 vv., deze episode niet bij Marullus. Ov. Met. 6, 387: clamanti cutis est summos direpta per artus.

253 prince de Mysie: d.w.z. Telephus, koning van Mysië, die door Achilles gewond werd nadat Bacchus hem over een wijntak had laten struikelen. Fontes: Pind. Isthm. 8, 49; Lycophr. 206, 213, 1246 vv.; niet bij Marullus.

Et la punition du mechant Acrisie,[254]
Qui se vit, bien que tard, assez recompensé
Au depens de sa peau de t'avoir offencé.[256]
Toi grand, toi saint, toi Dieu, tu flechis les rivieres,[257]
Tu apaises les mers, quand plus elles sont fieres,
Tu fis rouler le vin d'un gros rocher crevé,[259]
Et par toi le dous miel és chênes fut trouvé.[260]
La musique te doit: les peuples & leurs viles[261]
Te doivent leur defence, & leurs regles civiles:[262]
La liberté te doit, qui ayme mieus s'ofrir[263-4]
A la mort, que se voir sous un tyran soufrir.
La vérité, la force, & te doivent encore
Toutes religions dont les Dieux on adore.[266-8]
Tu rends l'home vaillant, tu marie au conseil
De celuy qui te croit un pouvoir non pareil.
Par toy les devineurs troublez dans leurs poitrines[269]
Fremissent sous le joug de tes fureurs divines.
Tu fais germer la terre, & d'estranges couleurs[271-2]
Tu revests les vers prés orguillis de leurs fleurs,
Tu dedaignes l'enfer, tu restaures le monde[273-4]

254 Acrisius, koning van Argos keerde zich tegen de Bacchusdienst (vgl. Ov. Met. 4, 606), doch werd later door zijn kleinzoon Perseus onvrijwillig met een diskus gedood. Fontes: Apollodorus 2, 2, 1; Schol. Ap. Rhod. 4, 1091; Paus. 2, 16, 2; 23, 7; 25, 6. Wel bij Marullus: vs. 38.

256 256 vgl. Mar. 38.

257 vgl. Mar. 39: tu, sancte, flectis amnes truculentaque maria.

259 vgl. Mar. 40., waar speciaal van chiische wijn sprake is.

260 honingvinding: Mar. 41; Ov. Fast. 3, 736: et a Baccho mella reperta ferunt.

261 Ronsard voegt hier de muziek toe, door Dorat 275 vertaald met ‘Simphonia concors’ en laat de landbouw van Marullus terzijde.

262 steden en volken met hun wetgeving: vgl. Mar. 43: tibi iura, tibi urbes;
- leur defence, varia lectio: leur rampars, en zo Dorat 276: propugnacula.

263-4 Bacchus (= Liber) en de Libertas.

266-8 vgl. Dorat 281-283: *addis // robur* ad effectum téque et tua vina colentis // *consilio*; Mar. 45: tu robur consilio addis.

269 zieners: vgl. Dorat 273-4: vatum // corda fremunt; Mar. 49: tibi mille vatum praecordia sortilega fremunt.

271-2 vgl. Mar. 50-1: tu florea prata tepentibus // Zephyris coloras.

273-4 vgl. Mar. 52-3.

De ta longue jeunesse, & la machine ronde[274-6]
Tu poises justement, & moderes le bal[275-6]
276 (Toy balant le premier) de ce grand animal.[276]
Par toi, Pere, chargés de ta douce ambrosie,[277]
Nous elevons au ciel l'humaine fántasie,
Portés dedans ton char, & d'homes vicieux,
280 Purgés de ta liqueur osons monter aus cieus,
Et du grand Jupiter nous assoir à la table.
Je te salüe à droit le Lychnite admirable[282]
Des homes & des Dieus, je te salüe encor
284 En faveur de Brinon, qui d'une tace d'or[284] [284-5]
Pleine de Malvoisie en sa maison t'apelle
Avec ton vieil Silene, & ta mere Semele.

Eindnoten:

1. In het algemeen zie men de prachtige studie van Henri Chamard: Histoire de la Pléiade, 4 dln.
2. *op. cit.* I, 68.
3. Laumonier, T. III, p. 184. vv., zie bibl. p. 302.

1. Bertrand Berger, bij de Brigade behorend en leerling van het Collège de Coqueret, wordt wel als de dichter van dit gedicht gezien.
2. Antoine de Baif (1532-1589) zeer bekend met de klassieken.
3. Remy Belleau 1528-1577.
4. Claude Colet.
5. onbekend.
6. Nicolas Vergèse.
7. Nicolas Denisot, die zich anagrammatisch Conte d'Alsinois noemde.
8. Pierre de Paschal.
9. Een van de redenen dat men dit gedicht niet aan Ronsard toeschrijft of toeschreef is het feit dat hier Ronsard's naam voorkomt. Het lijkt niet wel mogelijk hier konklusies uit te trekken: waarom zou Ronsard niet aldus over zichzelf schrijven?

1. Zie b.v. onze Bacchus 1, p. 91.

274-6 Hier heeft Ronsard een merkwaardige variant: Toujours un sans estre un, qui te fais et desfais, Qui meurs de jour en jour, et si ne meurs jamais.

275-6 Paronomasie: bal... balant. Dorat 288: tu libras aequatae pondera molis lijkt zeer veel op Mar. 53: tu libras pondera machinae.

276 Toy balant le premier. Bacchus is a.h.w. het πρ□τον □ινο□ν (?); Laum. III, p. 75, note 1. Dorat 290: praesultor chori.
- animal: Het hele heelal als een levend wezen voorgesteld.

277 vv. opstijging ten hemel door de ambrozijn, vgl. Mar. 55 vv.

282 Lychnite: te denken aan de λ□□ος λυχν□της of beter nog aan een lamp of flambouw. Verwarring met Liknites, god van de wan. (Gr.: λ□□νον). Dorat 296 geeft echter Lycnita. Ook Marullus reeds ly*ch*nita (vs. 58). Ronsard en Dorat 296 verbinden echter t.o. Lychnita hominum et Deorum; bij Mar. 58 is de verbinding: deum et *pater* hominum.

284 Aan het slot zijn de godin Themis en de corycische nimfen bij Marullus (60 en 61) door Ronsard weggelaten.

284-5 Brinon en zijn malvesye vergelijke men met ‘Schrijver’ en zijn malvesye bij Heins. Lofs. Bacchus 666-668. Brinon wacht Bacchus, Silenus en Semele; Schrijver de dichter Heinsius. Laumonier vergelijkt Magny: l'hynne de Bacchus à Pierre Ronsard Odes 1559, ed. Courbet II, 52.

2. Ov. Met. 3, 278. Zie ook onze Bacchus 1, p. 26.
3. Zie O.H. 48, 4.
4. Homerus, Od. 5, 333; Ov. Met. 4, vs. 420 vv.; 4, 512 vv.; Hyg. Fab. 2, 4 en 5.
5. Ov. Met. 1, 722; 2, 532; 15, 385. Zie voorts H.K. Poot: Weerelttooneel III, p. 700 (in voce Koets der Lucht).
6. Les Bacchanales, 259 vv.
7. Robert Graves: The Greek Myths 1, p. 103 (Penguin Books, 1955). Zie ook Bacchus 1, p. 118.

2. *Dorat vertaalt Ronsard*

Dorat, leermeester van Ronsard, vertaalde de laatste hymne van zijn leerling in het Latijn. De tekst volgt hier, uiteraard zonder vertaling: de nieuwsgierige lezer verwijzen wij naar Ronsard's tekst.

Hymnus in Bacchum A Io. Aurato Expressus ex Gallico Ronsardi. Ad amplissimum Cardinalem Odetum Castilionaeum.

Quid potius Faciam, nova dum vindemia feruet,[1]
Quam te Bacche canam, & tua Bacchanalia festa,
Postquam iam vitrei calicis praeconia feci,[3]
Ut pariter celebrem calicúmque meríque parentem,
Flumina qui dulci mutans Acheloïa vino
Foelici vice primus, ad utiliora vocavit[5]
Pocula mortales? quid agam? numquid ter Iacchi,[6]
Te nunc voce canam, genus aut ab origine prima[7-8]
Unde tuum repetam: tua nam dubitatur origo.
Hinc sibi te Thebae, tua Nysaque vendicat illinc.[10]
Utri ementiti tua sunt cunabula Bacche?[11]

1 Vgl. Heinsius Lofs. Bacchus 1-2.
3 praeconia feci: Ov. Amor. 3, 12, 9.
5 Verg. Georg. 1, 9: Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis; Heins. Lofs. Bacchus 251 + ann. Scriv.
6 foelici... utiliora: Rons. 5 en 6: heureus... heureus.
7-8 nieuw het driemaal noemen van Iacchus.
10 Bacchus' verering te Thebe: Ov. Met. 4, 416: tum vero totis Bacchi memorabile Thebis // numen erat; Hor. Carm. 1, 7, 3: vel Baccho Thebas vel Apolline Delphos insignis. Voor Nysa zie Laumonier's noot.
11 cunabula: Rons. 12: ta race. Incunabula Bacchi: Ov. Met. 3, 317; fulminei cunabula Bacchi: Stat. Theb. 10, 424.

Crassa nimis sus est Boeotica, vulgus ut inquit:[12]
Non sibi Boeotae mendacia talia Thebae
De nihilo fingant: nec te, reor esse loquatur
Gens Thebana suum, nisi tu sis ortus ab illa.
Nysa sed est mendax, nec gens est vanior Indis.
Vera fides certè (postquam Iunonis iniquae
Vultus anu Beroë se dissimulavit, & eius[18]
Arte dolóque Iovis lenissima flamma parentem[19]
Fecit abortivos crudósque effundere partus,[20]
Cùm tu fulmineas inter trepidare favillas[21]
Decolor ambusta visus puer editus alvo)[22]

12 nieuw hier het boeotisch zwijn: *crassa nimis sus est Boeotica*. Het boeotisch zwijn (Βοιωτ□α □ς, zie ook Steph. Byz. i.v. Βοιωτ□α·) reeds Pindarisch: Ol. 6, 89-90: □ρχα□ον □νειδος □λα□□σιν // λ□γοις ε□ φε□γομεν, Βοιωτ□αν □ν, een scheldwoord dat Pindarus in Athene kan hebben gehoord. Het proverbium geeft Aristarchus in de vorm: □ν Βοιωτ□□ □ς. Daarnaast ook de zegswijzen Βοι□τιον ο□ς (Diogenianus 3, 46) en Βοι□τιος νο□ς (Greg. Cypr. 1, 91). Zie ook Pind. frgm. 83 Schroeder. Cratinus sprak ook (frgm. 310 Kock) van συοβοιωτο□. De botheid der Thebanen was spreekwoordelijk. De lucht was er dik en klimatologische invloed veroorzaakte de logheid van geest. Het is mogelijk dat *crassa* sus gelijk is aan *pinguis* sus. Toch kan Dorat ook hebben gedacht aan de bekende plaats uit Horatius (Epist. 2, 1, 244): Boeotum (gen. plur.!) in *crasso* iurares *aere* natum; Cic. de fat. 4, 7: Athenis tenue caelum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum Thebis: itaque pingues Thebani et valentes; Nepos, Alcibiad. 11, 3; Tert. de anim. 20, 3: Thebis hebetes et brutos nasci relatum est; Dion. Chrys. Or. X, p. 306 R.: Το□ς Βοιωτο□ς □ν□ρ□των □μα□εστ□τους. Een goede kommentaar geeft Plut. Περ□ Σαρ□οφ. 1, 6, 4, p. 995 E.: Το□ς γ□ρ Βοιωτο□ς □μ□ς ο□ □ττι□ο□ □α□ π□χεις, □α□ □ναισ□□τους, □α□ □λι□□ους, μ□λιστα δι□ τ□ς □δηφαγ□ας, προσηγ□ρευον· ο□τοι δ□ α□ σ□ς. Ronsard en Dorat betrokken hun wijsheid uit de Eustathius-kommentaar op Dionysius Perieg. vs. 426. Beiden lazen immers deze geograaf.

18 Beroë: Ov. Met. 3, 278.

19 lenissima flamma: Ronsard 20: Le plus gratieus feu; wij zien hier herinnering aan Ov. Met. 3, 307: tela secunda. (?)
- vgl. Rons. 20: grand Saturnien = Juppiter, Dorat: Iovis lenissima flamma.

20 abortivos... partus: zie b.v. Aug. C.D. 22, 12: fetus abortivi.
- crudosque effundere partus: voor effundere: Phaedr. 3, 5, 6: capra propriam effundit sarcinam. Dieren 'werpen'. Cypr. Gall. Ex. 39: maturos effundere partus. Rons. 21: avorter.

21 fulmineas... favillas: parallellen?
- Aus. 325, 16 zegt van Bacchus: fulmineos... partus.

22 decolor: Rons. 22: noir de poudre.

Quòd iam tum genitor Nysam te misit alendum[23]
Hippaeque Inoníque Athamantique & Meticharsae,[24]
Non tamen extemplo post fulmina matris & ignes:
Nam simul in lucem Semele te protulit ardens,
Penè puerperium rude, mox Pater insuit imo[27]
Te femori, puer ut maturus & integer illinc,
Matris ut ex utero, post tempora certa redires.
Pòst ubi ritè suum maturum tempore foetum
Coxa patris coxit, reperit sibi nomen & inde[31]
Arrabiam petit: hîc subito velut icta dolore[32]
Torminibúsque gravata puerpera, vincula rumpit[33] [33-34]
Foecundi foemoris prope Sangariae vada lymphae.[34]
Arrabiae nondum foelicis nomen, odora[35]
Sangarius nondum ripa memorabilis, ut nunc:
At tu Iuppiter, ut grato permulsus odore

23 vgl. Ov. Met. 3, 313-315: eerst gaat de jonge Bacchus naar Ino (en haar gezin), vervolgens naar de nysaeische nimfen.

24 Kontaminatie van Hippa (Hipta), Bacchus' orphische voedster (O.H. 48, 4; 49) en Ino en haar gezin. Men korrigere i.p.v. Meticharsae: Melicharsae (phoenicisch: Melkart). Dorat vermeed Ronsard's fout van een *vrouwelijke* Athamas! Voor Ino-Leucothea als min: Ov. Met. 4, 421 en Fast. 6, 486.

27 Pene puerperium rude: Rons. 28: De membres non parfait; Ov. Met. 3, 310: imperfectus adhuc infans.

31 Coxa patris coxit: geestige paronomasie van Dorat. De dij als broedstoof. Marullus reeds femorigena, zo kan men ook vormen ‘coxigena’.
- reperit sibi nomen: het uitdenken van de naam van de boreling *niet* bij Ronsard.

32 Arrabiam: zoals Rons. 33.

33 torminibus: Rons. 34: une longue tranchée: tormen gezegd van de vlijmende pijn bij het baren, een scheut, een steek, koliek, steeds in het meervoud. Celsus 4, 11 (= δυσεντερ□α). Aitzema gebruikt het woord in figuurlijke zin, hetgeen onklassiek is.

33-34 vincula rumpit // Foecundi foemoris: hier wisselt ‘femur’ met ‘coxa’ (vs. 31) Wij denken hier aan de afleiding van Dithyrambus bij Pind. frgm. 85 Schroe. ed. maj. = λυ□□ραμμον, naar de uitroep λ□□ι □□μμα, λ□□ι □□μμα: maak de steek los.

34 Sangarius: vgl. Eust. op D.P. 939: Το□το δ□ □ □□□ιαν□ς □π□ Σαγγαρ□□ μυ□οπλαστε□, λ□γων □τι □πρ□ς τα□ς □χ□αις το□ Σαγγαρ□ου □ρρηξε το□ς δεσμο□ς το□ Δι□ς □ Δι□νυσος, □δη τρ□φιμος □ν□. De oorspronkelijk phrygische rivier hier blijkbaar geplaatst in arabische landstreken.

35 Arrabiae foelicis: Rons. 37: L'Arabie... heureuse. Arabië is te verdelen in drieën: 1) Arabia felix, cf. Cic. ad Att. 9, 11, 4: Arabiam ε□δα□μονα; Plin. N.H. 5, 87; 2) Arabia Petraea; 3) Arabia deserta.

Ille tuus foret enixus, de sanguine terram
Ipse tuo proferre iubes thus, balsama, myrrham,[39-40] [39]
Et calamum, casiámque: recens tu deinde creati[40] [40-41]
Nebride succingis tergum, cunísque reponis[41]
Sangaridúmque choro nimpharum tradis in antris[42]
Nyseis ut alant illum: sibi vendicat inde
Natalem Bachi mendacis fabula Nysae.[44]
Exarsit subitas Iuno furialis in iras,[45]
Mater erat factus quòd vir sibi: nec mora, mittit[46]
Noctis avem, vacuas liquidi secat aetheris oras[47]
Illa: deaeque cito peragens mandata volatu,
Vagitus pueri è Nysae procul accipit antro.[49]

39-40 opsomming van vijf aromaten in Arabië, ontlening aan Dion. Perieg. vss. 935-941. In plaats van balsama (vs. 39, vgl. Rons. 41: le Basme) heeft de griekse tekst: λ□βανον.

39 balsama: Verg. Georg. 2, 119; Columella 10, 301: balsama cum casia; Sidonius Apollinaris 11, 124: tus, nardum, balsama, myrrhae; myrrham: Rons. 42: la Smyrne.

40 casiamque: vgl. ook Apul. apol. 32: tus et casiam et myrrham ceterosque id genus odores; Plin. 12, 82 illustratief: non sunt eorum (Arabum) cinnamomum aut casia et tamen felix appellatur Arabia (zie echter Isid. orig. 17, 8, 12: casia nascitur in Arabia virga robusti corticis et purpureis foliis,... est autem virtutis cinnamomi similis, sed potentia inferior).

40-41 hindevel bevestigd op Bacchus' rug. Waar? welke klassieke passage?

41 Bacchus gelegd in de wieg. Waar?

42 Sangaridum... nimpharum: Ov. Fast. 4, 229: nympha Sagaritis. Deze nimfen zijn blijkbaar tussenpersonen, die het kind naar de nysaeische grot brengen. Het overbrengen van het kind naar de sangarische nimfen geschiedde volgens Rons. 45 (de nuit) blijkbaar 's nachts, dit détail laat Dorat, 42 echter weg.

44 Nysa, maar welk? Volgens Laumonier t. pl. het indische, vgl. Rons. vs. 16 (= Dorat 16: Nysa sed est mendax, nec gens est vanior Indis). We ontmoeten hier dus een *ringkompositie*. Daar de Sagarius in Arabië ligt, is er vandaar naar het indische Nysa een grote en weinig duidelijke geografische sprong! Over cunabula Bacchi in Nysa zie men Myth. Vat. 3, 12, 4: Apud Remigium tamen legimus Nysam montem esse *Indiae*, in quo hodie quoque Liberi, inquit feruntur *esse crepundia*. Deze plaats kende Ronsard (en Dorat) echter niet. Uit Dorat 54: subvecta nigris allabitur Indis (sc. Iuno) blijkt ten overvloede dat hier door de auteurs het *indische* Nysa is bedoeld.

45 furialis: iets gezochter dan furibunda, furiosa.

46 Geestig en karnavalesk: haar man was moeder geworden.
- nec mora: onverwijld, zie b.v. Ov. Met. 1, 717.

47 noctis avem: niet de uil, maar de pauw is bedoeld: Iunonis volucrem, quae cauda sidera portat (Met. 15, 385.)

49 vagitus: kindergekrijt.

Sicut erat velox rapidis per inania pennis
Iunonem repetit puerúmque ibi nunciat esse,
Longum erat expectare suas pavone quadrigas[52]
Scanderet ut iuncto, fulicae committitur instar[53]
Flatibus, his subuecta nigris allabitur Indis.
At canis eius hians vestigia ponè legebat,[55]
Quem secum comitem tales ducebat in usus,
Ut sese ulciscens (tanta est insania divae)
A cane membra nothi pueri curaret edenda,[58]
Facta sed auguriis Ino fallacia sensit,
Dúmque deae fraudes eludere fraude laborat,[60]
Mox Athamanta vocat, Iunonia furtaque narrat
Ut paret infantem morsu lacerare canino.
Ille solo pueri pariter cunabula & ipsum[63-65]
Applicat, atque hederis raptim tegit undique circum,
Illum ne quaerens Iuno deprehendere posset:
Mandendúmque cani vivum praeberet alumnum:
Aut alia certè violaret fraude noverca.
Ex illa Bacchus, quia sit servatus ab illis,
Hirsutas haederas stirpem sibi legit amicam:
Hac nec in arboribus Baccho iucundior arbor.
Irrita sed Iuno sua cum conamina cernit,
Terribiles furias Inoni immittit: & instat
Sic miserae ut scopuli moribundam culmen ad alti[73]

52 Voor Juno's pauwenwagen zie men de ikonografische gegevens in de aantekening op Ronsard's hymne vs. 58 (p. 266). Dorat spreekt expressis verbis van een *vierspan*.

53 fulicae... instar: zo te verbinden: als een meerkoet. We herinneren ons Hom. Od. 5, 51, waar het van Hermes heet: σε□ατ□ □τειτ□ □π□ □□μα λ□□□ □□νι□ι (= meeuw) □οι□ως. Rons. 59: faisant le plongeon.

55 De hond in Juno's gevolg, een mensenetende hond zelfs. Bron?

58 nothi pueri: Rons. 64: ce bastard; nothus: grieks leenwoord: bet.: bastaard, onecht; oppositum: legitimus.

60 bedrog tegenover bedrog. Driemaal vermelding van de arglist: 59: facta fallacia; 60: deae fraudes; 61: Iunonia furta.

63-65 Het bedekken van de wieg met klimop: Ov. Fast. 3, 767 vv. hedera est gratissima Baccho; vgl. 69-70.

73 moribundam: Rons. 80: mourable c.à.d.: la conduit comme une victime vouée à la mort (Laumonier).

Duxerit: hinc amens natum amplectens Melicertam[74-76]
In mare se misit, si pellere corde furores[75-76]
Sic queat indomito: Euoe pater Euie Euan.[76]
Eius post obitum non te nutricis in ulnis
Fama fuisse diu: subitò sed factus adultus[78]
Ostendis, quanti sis numinis incrementum.[79]
Ac res mira nimis mihi nec credenda videtur,
Quòd pictura vetus talem te finxit ephebum,[81]
Impubem, tenerum, levémque, parúmque virilem,
Nec tibi barba genas iucundo flore coronat:
Nam te crediderim potiùs barbámque, comásque
Protinús emisisse, atque evasisse repentè[85-86]
De tenero puero iuvenis florentis in annos:
Sed magis [in] admiranda capri sine crimine colla[87]
Quae tibi luce tua maculant altaria tabo:
Nam tua nulla forent etiam nunc clara reperta
Vitigeni laticis, cuius mortalibus usum[90]
Te primum monstrasse ferunt, nisi corniger ipsam
Monstrasset vitem caper & tibi, namque notasti,
Dum caper in saltu labruscam arrodit opaco,[93]
Vitis agreste genus: quam cùm bene dente protervo
Carpsisset, titubans nutabat ut ebrius unum

74-76 vgl. Ov. Met. 4, 518-529: Ino stort zich met Melicertes in zee.

75-76 si pellere corde furores // sic queat indomito: enige gelijkenis heeft Verg. Aen. 6, 78-79: magnum si pectore possit // excussisse deum.

76 Terecht trekt Dorat de uitroep ‘Euoe pater Euie Euan’ bij de in zee springende Ino; vgl. Ov. Met. 4, 522-3: Teque ferens parvum nudis, Melicerta, lacertis // *Euhoe Bacche sonat*.

78 subitò sed factus adultus: het accent ligt op het snelle volwassen-worden van Bacchus. Scaliger 30: viget hinc tenellus infans: puerumque video mox.

79 incrementum: oud boerenwoord voor zoon (suboles). In die betekenis ongebruikelijk, alleen Verg. Eccl. 4, 49: magnum Iovis incrementum en Ov. Met. 3, 103.

81 ephebum: jongeling van 18 tot 20 jaar, Ov. Ars. Am. 1, 147 en elders: Gr.: ἔφηβος.

85-86 voor de gedachte hier uitvoeriger uitgewerkt vgl. vs. 78.

87 in: dit woord te schrappen.

90 vitigeni laticis: geleerde omschrijving voor vini. Het woord vītĭgĕnus tweemaal bij Lucretius en elders niet. Lucr. 5, 15: liquoris vitigeni laticem; ibid. 6, 1072: vitigeni latices.

93 labruscam: wilde wingerd; Verg. Ecl. 5, 7: aspice ut antrum silvestris raris sparsit labrusca racemis. Rons. 98: lambrunche sauvage.

In latus: extemplò tibi cùm succurrit in illa
Esse aliquod planta divinum numen agresti.
Ergo adhibes tenere cultum radiculae, & anno[98]
Altero in optima vina racemos vertis acerbos.
Dein mortale genus nostrum miseratus, habebat
Humoris quod adhuc fontani simplicis usum,[101]
Terrarum immensum circumvagus ire per orbem[102]
Pergis, ut humanos tua vina bibenda doceres.[103]
Scandis & in currum quem colla ferocia lyncum[104-105]
Bina trahunt: spumet mansum sub dentibus aurum,
Igne micant oculi, per noctem qualiter atram
Lumina scintillant nimio ferventia vino:
Demissa ex humeris Tyriae velamina pallae[108]
Per tua terga fluunt: capiti genialia serta[109]
Lilia mixta rosis sunt mitibus, inter & illas[110]
Pampinus involitans hederaeque licentiùs errant,[111]
Temporibúsque tuis iucunda umbracula texunt.[112]

98 tenere: Rons. 103: songneusement.
- cultum: Rons. 102: bechant sa racine;
- radiculae: worteltje, ook radijsje. Voor het gebruik van dit woord bij de wijnaanplant cf. Colum. 5, 5, 5.

101 Humoris... fontani: Palladius 1, 6, 10: fontano umore; fontana aqua: Ov. Ars. Am. 3, 726, elders.

102 circumvagus: een vrij zeldzaam woord in het kl. latijn. Hor. Ep. 16, 41: nos manet Oceanus circumvagus.

103 humanos: = homines, doch een meer omvattende en statiger locutie. Lucr. 3, 80; 3, 837; Ov. Fast. 2, 503: pulcher et humano maior; Rons. 106: aus humains.

104-105 Voor de lynxenwagen: Heins. Lofs. Bacchus 463-467.

108 vv. Bacchus' kruidenrok: Heins. Lofs. Bacchus 469-470.

109 genialia serta: Rons. 114: chapelet. Voor genialis: Ov. Met. 4, 14: genialis consitor uvae; Ov. Met. 13, 929: genialia serta.

110 Lilia mixta rosis sunt mitibus: Ov. Amor. 2, 5, 37: quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae.

111 involitans: dichterlijk verbum, vrijwel = circumfundi, veelal gezegd van hoofdhaar b.v. Hor. Carm. 4, 10, 3: cum... quae nunc umeris involitant, deciderint comae.

112 umbracula texunt: Verg. Ecl. 9, 42: et lentae texunt umbracula vites.

Ante tui currus pompam Timor, Iráque tristis,[113] [113]
Libera verba, rubro Furor ardens undíque cocco,[114]
Virtus & Vitium, Sopor & Discordia ahenis[115] [115-116]
Circum horrens squamis ibant: neque tardior aevo[116]
Déerat Silenus, qui calce agitaret aselli[117]
Tardigradi costas: illi tua Mystica vannus[118]
Pampinei fertur praefixa cuspide Thyrsi.[119]
Ille novos ritus & alumni sacra per urbes[120-121]
Orgia proclamans tremulis ululatibus errat:[121]

113 vv. Opsomming van allegorische gestalten in Bacchus' cortège; vgl. Heins. Lofs. Bacchus 472-476. Franse vbb. in de noot van Laumonier t.pl. Zie ook Stat. Theb. 4, 661-663 en de noten van Lactantius Placidus t. pl: Ira Furorque // et Metus et Virtus et nunquam sobrius Ardor succiduique gradus.

113 Ante tui currus pompam: het betreft hier de ‘praevia turba dei’. (Ov. Ars Am. 1, 542).
- Timor, Iraque tristis: vgl. Val. Flacc. Arg. 2, 204: accelerat Pavor et Discordia demens (cf. vs. 115)... atraeque... Irae.

114 Libera verba: veel fraaier dan Aitzema's ‘diluvium linguae’.
- rubro... cocco: coccum = color rubeus = vermiljoen; Hor. Sat. 2, 6, 102: *rubro* ubi *cocco* tincta... canderet vestis.

115 Discordia: vgl. Verg. Aen. 6, 280: Discordia demens.

115-116 ahenis... squamis: Discordia draagt hier een schubbenpantser als Turnus bij Verg. Aen. 11, 488: (Turnus) iam adeo rutilum thoraca indutus *aënis* horrebat *squamis*.

116 tardior aevo: Silenus is γ□ρων, senior: Ov. Fast. 1, 399; senex: Ov. Fast. 3, 745.

117 deerat: dērat te lezen.

118 tardigradi: Gr.: βραδ□πους, hoogst zeldzaam voorkomend adj. Pacuvius bij Cic. De. Div. 2, 64 in het signalement van de schildpad: Quadrupes tardigrada, woorden overigens even toepasselijk op de ezel!
- Mystica vannus: Verg. Georg. 1, 166.

119 De wan hangt aan de punt van de thyrsusstaf (ferula), die ook dient om de ezel aan te drijven. Dit nieuwe trekje kunnen wij niet met plaatsen ‘belegen’.
- cuspide Thyrsi: vgl. Cat. LXIV, 256: harum pars tecta quatiebant *cuspide thyrsos*.

120-121 Nieuw de herauten-funktie van Silenus.

121 tremulis ululatibus: zeer toepasselijk op de onder invloed van de wijn lallende Sileen. De uitdrukking ontleend aan Verg. Aen. 7, 395: ast aliae *tremulis ululatibus* aethera complent (in de Amatascène). Ululatus gewoon in de Bacchusdienst: Ov. Met. 3, 528; Liber adest *festisque* fremunt *ululatibus* agri; Verg. Aen. 4, 667: lamentis gemituque et femineo ululatu tecta fremunt.; Cat. LXIII, 24: Maenades sacra *acutis ululatibus* agitant.

Illius ad vocem thiasis volitantibus euant[122]
Maenades, & Sylvani & caetera laeta iuventus[123-124] [123]
Thiadibus permixta furentibus, & Lenaeis:[124]
Cornuáque inflantes, & tympana rauca crepantes.[125]
Oppida percellunt laeto tremefacta tumultu,[126]
Quâ currus sacer incedit: tum excussa comarum[127-130]
Et nodis resoluta licentia panditur auris[128-129]
Liberius diffusa, atque internexa colubris[129-130]
Mansuetis, longè dat sibila: missile dextra[130]

122 thiasis volitantibus: met het oog op vs. 121 te vergelijken Cat. LXIII, 27: *thiasus* repente linguis *trepidantibus* ululat; verder zie men nog Cat. LXIV, 251: *volitabat* Iacchus cum *thiaso* Satyrorum etc.
- euant: zie vs. 124 Thi(y)adibus: Cat. LXIV, 391: Liber ... *Thyiadas* effusis *euhantis* crinibus egit.

123-124 Bij Ronsard 125-126 *vijf* groepen: drie vrouwelijk: Maenaden, Lenen, Thyaden, twee mannelijk: Panen en Silvani; bij Dorat vier groepen: drie vrouwelijk: Maenaden, Lenen, Thyaden, en éen mannelijk: Sylvani. De Panen en Silvani bij Ronsard l.c. doen het goed, vgl. Luc. 3, 402: ruricolae *Panes* nemorumque potentes *Silvani*. Tot de ‘rustica numina’ behoren volgens Ov. Met. 1, 193 Nymphae // Faunique Satyrique et monticolae Silvani.

123 et caetera laeta iuventus: vgl. Ov. Trist. 5, 3(4), 37: sic tibi cum Bacchis Satyrorum gnava iuventus // adsit.

124 Thiadibus: voor de Thyiaden: Cat. LXIV, 391; Hor. Carm. 2, 19, 9; Ov. Fast. 6, 513-514; Stat. Theb. 12, 791; afl. van □□ειν = vehementer flare of furere; vandaar de etym. uitlegging die volgt: furentibus.
- Lenaeis: heel ongewoon. Lenaeus = Bacchus, maar nergens Lenaeae = Maenades. Gr.: Λ□ναι.

125 cornua: Cat. LXIV, 263.
- tympana: Cat. LXIV, 261.
- tympana rauca: vgl. Ov. Ibis, 456.

126 laeto ... tumultu: Bij Rons. 128 evenwel: trembler d'effroy. Bij Dorat ligt de nadruk op de vreugde van het tumult.

127-130 Barokke regels over het loshangend hoofdhaar. Voor excussa et nodis resoluta comarum licentia zijn nauwelijks klassieke parallellen te vinden. Het gaat hier over de Thyiades effusis crinibus (Cat. LXIV, 391).

128-129 panditur auris // Liberius diffusa: Verg. Aen. 1, 319: deditque comam *diffundere* ventis; Verg. Aen. 7, 394: *ventis* (h.l. auris) dant colla *comasque*.

129-130 internexa colubris // Mansuetis: = Rons. 130-1: entrenoüées // De longs serpens privés (= tam). Internexa: Verg. Aen. 7, 816: ut fibula crinem auro *internectat*.

130 dat sibila: sibila dare van slangen: Ov. Met. 4, 493 (Tisiphone).
- missile dextra: Stat. Achill. 1, 612: vibravitque gravi redimitum *missile* (i.e. thyrsum) *dextra*.

Omnibus in morem quatitur, quod inumbrat oberrans[131-132]
Palmes, & uvarum viridante tapete flagellat.[132]
Quâ tum sunt tentata tibi precordia Bacche
Laetitia, cum saltantes, hilaríque frementes
Murmure conspiceres media de nocte catervas[135-136]
Pellibus incinctas, dum per sacra bacharentur[136]
Antra, tua ut primum Trieterica festa vocarent,[137]
Indicenda tribus lapsis volventibus annis.[138]
Ut te Meonios, Lydos, Phrigiósque iuvabat[139-140] [139]
Prospectare choros: per & Asia prata, secundum[140]
Et Maeandreae sinuosa volumina ripae,[141]
Saltantes, ipsi & certantes flexibus amni!

131-132 quod inumbrat oberrans // Palmes: vgl. Ov. Met. 3, 667: *pampineis* agitat velatam *frondibus* hastam, sc. Bacchus.

132 uvarum viridante tapete flagellat: flagellat = concutit; Stat. Theb. 10, 169 (furor) sertaque mixta comis sparsa (i.e. huc illuc iactata) cervice *flagellat*.
- tapete: Gr. τ□πης = stragulum. Nom. sing. in het latijn ongebruikelijk. Tapetas: Verg. Aen. 9, 358: craterasque simul pulcrosque tapetas. Abl. sing. zoals hier: Sil. It. 17, 64. Een groen druiventapijt zoekt men bij de klassieken wel tevergeefs.

135-136 catervas // Pellibus incinctas: Verg. Georg. 4, 342: ambae (sc. Nymphae) auro, pictis *incinctae pellibus* ambae; Verg. Aen. 7, 396: (matres) pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas. pellibus = νεβρ□σιν = hindevellen, zie Cat. LXIV, 256 vv.

136 bacharentur: Vergilius zegt van Dido (Aen. 4, 300-301): totamque incensa per urbem // *bacchatur*. Vgl. Prob. op Georg. 2, 2: bacchari est furere; gr.: βα□χε□ω, βα□χ□ω.

137 Trieterica: Verg. Aen. 4, 302-303: ubi audito stimulant trieterica Baccho // Orgia (= sacra). Voor het griekse, rituele, woord trieterica zie men de noot van *Pease* op Verg. l.c.
- vocarent: de coniunctivus na ‘ut primum’ is ongebruikelijk.

138 nadere uitleg van Trieterica.
- volventibus annis: Verg. Aen. 1, 234: Certe hinc Romanos olim volventibus annis (gr.: περιπλομ□νων □ νιαυτ□ν). Ovidius spreekt ook van een triennium: Met. 9, 642: Ismariae celebrant repetita triennia bacchae.

139-140 ut te ... iuvabat // Prospectare: Denken we hier niet even aan 1) Hor. Carm. 3, 25, 9-10; *Euias Hebrum prospiciens*; 2) ibid. vs. 12-14 ut mihi ... ripas et ... *nemus mirari libet.*?

139 Meonios: = Maeonios = Lydos.

140 Vanaf Asia prata ontlening aan Dion. Perieg. 840-845, zie komm. op Ronsard.

141 sinuosa volumina: keurige weergave van de Meander-bochten. De uitdrukking bij Verg. Aen. 11, 753 en 12, 274.

Illae cyaneo quas mordet fibula rostro[143]
Substrictae genibus tunicas, similésque petulcis[144]
Hinuleis docili ferientes ter pede terram[144-145] [145]
In girum tibi ludebant pernice chorea.[146]
At Zephyri illarum cupidi contingere mammas
Atque sinus, blandis interspirantibus auris[148]
Leniter insinuantur amictibus: omne iocosae[149] [149-150]
Vocis imaginibus caelum respondet ovantum[150] [150]
Ad raucos fremitus, & acutisonos ululatus.[151]
Euoe Iacche, Euoe, sed quamvis tu quoque gaudens[152]
Versibus, ad mânes descenderis, Herculis olim[153]
Os habitúmque gerens, tibi protraheretur ut inde[154]
Aeschylus, Euripidésue, tamen tua sacra poëtae[155]

143 mordet fibula: Vergiliaans: Aen. 12, 274: qua laterum iuncturas *fibula mordet*. Ook Ov. Met. 8, 318: rasilis huic summam mordebat fibula vestem.

144 het gewaad der Maenaden tot boven de knie opgegord.

144-145 similesque petulcis // Hinuleis: petulcus = ‘stoots’: Lucr. 2, 368: agni; Verg. Georg. 4, 10: haedi;
- hinuleus = reebok (jong hert): Prop. 3, 13, 35; Hor. Carm. 1, 23, 1.

145 Bedoeld het tripudium.

146 pernice chorea: vgl. Culex 119.

148 interspirantibus: hoogst ongewoon: Cato de Re Rust. 112, 1: qua interspirat (d.w.z. lucht toelaat) operculum.

149 leniter insinuantur: vgl. Lucr. 6, 1031 (aer) per crebra foramina ferri parvas ad partis *subtiliter insinuatus*.

149-150 iocosae // Vocis imaginibus: bedoeld echo-effekten cf. Hor. Carm. 1, 20, 6: Iocosa // redderet laudes tibi Vaticani // montis imago.

150 Nieuw en niet bij Dion. Perieg. l.l. de *echo*.

150 ovantum: te verbinden met fremitus en ululatus van vs. 151; ovantum, metri causa voor euantum, vgl. vs. 122: euant.

151 acutisonos ululatus: acutisonus een vox nova.

152 De kreet ‘Euoe Iacche, Euoe’ behoort veeleer bij de verzen van de Echo, dan dat deze de aanhef is, zoals bij Dorat het geval is, van de volgende perikoop.
- quamvis tu quoque gaudens // Versibus: goede vertaling van ‘ayme-vers’. Vgl. b.v. Hor. Carm. 2, 19, 25: quamquam *choreis aptior* et *iocis ludoque* dictus. Laumonier vergelijkt φιλ□ ρρυ□μος (Plut. 2, 1138b), φιλ□μολπος (Pind. Nem. Od. 7, 9), φ ιλ□μουσος (Plat. Phaedr. 259 b.)

153 Ad rem cf. Arist. Ranae.

154 Os habitumque gerens: Verg. Aen. 1, 315 (mater) virginis os habitumque gerens.

155 Ronsard's variant voor poetes: Vâtes (variant van 1578) kent Dorat blijkbaar nog niet blijkens diens ‘poëtae’

Numina vexarunt falsis ingratiùs hymnis[156]
Fingentes te, terrigenae contra astra Gigantes[157 157]
Cùm montes struerent, fugientem è turbine belli[158]
Vivum membratim discerptum: ipsámque sororem[159]
Pallada cor, quod humo trepidum tremulúmque iacebat,[160]
Collegisse tuum: sed mendax fabula vatum[161]
Arguitur virtute tua: nam tu simul armis
Vidisti proferre gradum super astra Gigantas,
Dentibus ingentis te mox armare Leonis[164]
Festinas mutatus in hunc: medium inter & agmen
Illius horrenda renouans fera praelia mala[166]
Uno eodemque Gygen paritérque Mimanta repulsos[167]
Impete praecipites devolvis ab aethere summo:
Sanguinéque infectos thoracas ab hostibus ipsis

156 falsis ... hymnis: blijkbaar de Orphische hymnen of althans fragmenten daaruit.
157 terrigenae ... Gigantes: Val. Flacc. 2, 18; Sil. It. 9, 306.
157 vv. ad rem cf. Hor. Carm. 2, 19, 21-20.
158 e turbine belli: zie enerzijds Cat. LXIV, 149: turbine leti, anderzijds Sil. It. 11, 101 waar sprake is van Gradivi turbo.
159 Het betreft hier de verscheuring van Dionysus-Zagreus door de boze Titanen (Giganten).
- membratim: plaatsen voor de verbrokkelde Dionysus zie men bij *Wolfgang Fauth* i.v. Zagreus in P.W., R.E. 2e Reihe, Neunter Band 1967, koll. 2247-2248 en 2274 [koll. 2221-2283]. De spelende jonge Dionysus wordt door de Titanen, die door Hera tegen het kind waren opgehitst, verscheurd, na eerst door dezen met kinderspeelgoed (o.a. een spiegel, tol e.a.) te zijn verleid. Zie ook *M. Tierney,* Class. Quart. XVI, 1922, pp. 79 vv.
160 Alleen Dionysus' hart door Pallas gered. Voor dit détail zie men Orph. frgm. 35 Kern = Clem. Alex. Protrept. 11, 18, 1, 2 (= 1, 14, 16 Staehl.) en Orph. frgm. 214 Kern = Firmicus Maternus, de error. profan. relig. p. 15, 2 Ziegler. Παλλ□ς naar het kloppend hart van Dionysus genoemd (□□ το□ π□λλειν τ□ν □αρδ□αν). ‘Trepidum’ en ‘tremulum’ duiden dat π□λλειν wel aan.
161 mendax fabula vatum: Aetna 512; Lucan. 10, 282.
- vatum: vgl. noot op vs. 155.
164 Dentibus: Hor. Carm. 2, 19, 24 echter: unguibus.
166 horrenda ... mala: Hor. Carm. 2, 19, 24 horribilique mala.
167 Het horatiaanse slachtoffer Rhoecus (Rhoetus) is hier geëlimineerd door Dorat. Voor de episode zie ook Heins. Lofs. Bacchus 417-422.
- Gygen: Men onderscheide de historische Gy□ges en de mytische Gy□gges. Gyges is een verbetering van Muret bij Hor. Carm. 2, 17, 14, waar de lectio tradita biedt: *Gigas*. Lambinus las ‘Gyas’. Tegenwoordig leest men daar ook wel ‘Gyes’. Zie ook Ov. Trist. 4, 7, 18 en Fast. 4, 593.
- Mimanta: Mimas uit Hor. Carm. 3, 4, 53 bekend.

Detractos coeli tua ponis in arce trophaea.[170]
Multa pater tibi sunt cognomina: tu pater audis[171]
Nysius, Indus ab his: Thebanus, Bassarus illis.[172]
Sunt quibus & Trietes atque Erraphiota, Phanésque[173]
Diceris; extant mille locis tibi denique mille[174]
Olim ritè dicata vocabula, sed mihi certè
Vindocinus tu Bacchus eris: sua causáque iusta[176]
Nominis est huius, quòd dum vagus ipse per orbem
Ires ad Lyddi vada consedisse sinistra[178]
Te perhibent nostri, qui nondum è colle propinquo
Translucere suas in flumine viderat uvas.[180]
Sed tua fixa solum simul ac vestigia sensit
Sacra pater, subitò (visu mirabile monstrum)[182]
Vinea laeta suis emersit onusta racemis:
Colle propagavit tua quam gnavissima dextra[184]

170 trophaea: beter: tropaea: zegeteken. Ciris 30: magna Giganteis ornantur // tropaeis.
171 vv. Een aantal Bacchusnamen, veelal uit O.H. afkomstig.
172 Nysius: O.H. 46, 2; 52, 2: N□σιε, λυσε□.
- Indus: ongewoon, zie b.v. Drac. 10, 320; gewoon bij Nonnus: □Ινδοφ□νος (niet in O.H.).

- Thebanus: zie b.v. Θηβαιγεν□ς bij Dion. Perieg. 623; Θηβα□ος bij Io. Tzetz. Chil. 8, 583 vv.
- Bassarus: Β□σσαρος O.H. 45, 2; 52, 12.
173 Trietes: Τριετ□ς O.H. 30, 5; 53, 5.
- Erraphiota: Ε□ραφι□της O.H. 48, 2 .
- Phanesque: Φ□νης O.H. 6, 8.
174 mille ... mille: Rons. 167 *cent* mile ... mile.
176 Vindocinus: blijkbaar latinisering van Rons. 168 Vendomois. Hebben wij nergens gevonden; vgl. Heins. Lofs. Bacchus 24: Bacchus geboren aan de Rijn (Baccharach).
178 Lyddi: ons onduidelijk; wschl. te lezen Ligeris; Rons. 171: Loir. Vermeldingen van de Li□ge□r in de oudheid: Caes. B.G. 3, 9; 7, 5, 55, 59; Tib. 1, 7, 12; Lucan. 1, 439 (wschl. onecht in een reeds door Grotius verworpen verspartij); Ausonius, Mosella 461 (genoemd naast de Axona = Aisne).
- consedisse: Rons. 179: 'camper'.
180 De voorstelling van de weerspiegeling der wijngaarden in het rivierwater ook bij Aus. Mos. 189-199, zie b.v. 195: vitreis vindemia turget in undis.
182 visu mirabile monstrum: = Verg. Aen. 10, 637, korter Rons. 175: Miracle.
184 propagavit: propagare est arborem, depresso in terram ramo, renovare et multiplicare; propagare vitem (vineam) herhaaldelijk bij de scriptores rei rusticae (Cato en Columella).
- gnavissima: gnavus = strenuus, industrius; oppositum: ignavus. Columella: in agresti negotio dici vis potest, quid navus operarius ignavo et cessatore praestet.

Perpetuo, collíque tuum Dionysie nomen[185-186]
Nunc Dionysa manet. Quô me rapis ô pater? aut quid[186]
Ulterius tibi dulce mei? non carmine nostro
Laus tua iam celebrata satis? Euoe pater Euan
Corda furor quatit: ah flagris magis acribus error[189-190]
Me sacer exagitat nuper tuus: ô bone Bacche[190]
Te video, atque tuos oculos velut igne rubentes,
Atque comas flavas, tua quae per colla vagantur
Coxigena. ah fugitiva mihi mens aufugit, & te[193]
Ac tua subsequitur levis orgia: capta furenti
Bacche tua rabie: mea corda trementia sensi[195] [195-196]
Infremuisse, tuis stimulis ita pulsa laborant.
Ocyus hinc aliquis da cornua, cymbala & ista[197] [197-198]
Tinnula, dáque illinc crepitacula, & illa fragosa[198]

185-186 La Denisière, détails hierover bij Laumonier t. pl.

186 Nieuw gedeelte van het gedicht, begin van een echte dithyrambe.
- Quô me rapis ô pater?: vgl. Hor. Carm. 3, 25, 1.

189-190 vgl. Marullus 4 en 5: sonant furenti mihi pectora rabie // nimioque deo plenus concutitur gravis animus.
- error ... sacer: sc. mentis, zie b.v. Cic. ad Att. 3, 13, 2: me mentis errore ex dolore affici; oppositum: mens integra est. Na 'furor' (189) volgt passend 'error' (189). Zie de verbinding der allegorieën Error en Furor bij Ov. Amor. 1, 2, 35.

190 ô bone Bacche: Rons. anders (vs. 183): Ah, Bassar. Ov. Trist. 5, 3, 35: fer, bone Liber, opem.

193 Coxigena: vox nova, naar analogie geformeerd van het hier niet metrisch bruikbare femorigena van Marullus. Ook vs. 245 aan het versbegin. Bet.: uit de dij geborene. Bij Dorat is Coxigena t.o. getrokken bij de vorige verzen.
- fugitiva mens: = Rons. 185: mon vagabond courage.

195 Bacche: apostrofe door Dorat toegevoegd.

195-196 De schrik wordt sterk uitgedrukt door de woorden trementia en infremuisse. Infremuisse is de gebruikelijke perfectumvorm van het werkwoord; infremere is zeldzaam. Vergiliaans: Aen. 10, 711: aper substitit infremuitque ferox.

197 vgl. Mar. 6: euoe, date cymbalum huc, huc date cornua querula.

197-198 cymbala ... tinnula: Ov. Met. 4, 393: tinnula aera sonant; Ex Pont. 1, 1, 38: tinnula sistra.

198 crepitacula: Rons. 190: tabours; ratel, Apul. Met. 11, 4; Mart. 14, 54.
- fragosa: bij tympana; fragosus, quod magnum dat sonitum: □χ□δης. Wordt meestal van een rivier of van de donder gebezigd, ook wel van de gebroken rhythmiek. Hier nieuw voor het geluid van een instrument.

Tympana: quid cessas capiti redimicula mitrae[199]
Ferre colubrinae nectendis apta capillis,[200]
Nodísque intertexta, hederísque horrentia densis?[201]
Dein ita compositos vexent mihi flamina crines[202-203]
Aeolia, ut quondam iuga cùm nutant Erymanthi[203-204 203]
Frondibus arboreis, foliis & sparsa caducis.[204]
Fallor? an aspicio pede iam titubante moveri[205]
Nec numero nec ab arte ulla manuúmque micare[206]
Gestibus insanas Edonidas Ebride ripa[207]
Saltantes per amicta gelu deserta nivali,[208]
Horrida clangentésque, & acuta cavis ululantes[209-210]
Gutturibus? sua subque iugum petulantia colla
Vi dare cuspidibus Thyrsorum tacta virentum?

199 redimicula mitrae: vgl. Verg. Aen. 9, 616: et habent redimicula mitrae.
200 Colubrinus is een laat latijns adjektief dat veelal figuurlijk wordt gebruikt.
201 Nodisque intertexta: Verg. Aen. 8, 167: (Anchises) mihi chlamydem *auro* dedit *intertextam*.
202-203 flamina ... Aeolia: vgl. Mar. 8: animis Aeoliis.
203-204 Vergelijking met het gevallen lover op de Erymanthus.
203 iuga: bergkammen; in bacchische sfeer ook Hor. Carm. 2, 19, 8 en 3, 25, 8.
- Erymanthus: arcadische berg: Hom. Od. 6, 102, Ov. Met. 5, 608.
- Elders de vergelijking met een gevallen pijnboom op de Erymanthus: Verg. Aen. 5, 448-449: ut ... concidit aut Erymantho // aut Ida in magna ... pinus. (vgl. Cat. LXIV, 105 een gevallen eik of pijn op de Taurus). Over het lover van Erymanthus' pijnbossen: Hor. Carm. 1, 21, 7.
204 foliis et sparsa caducis: vgl. Ov. Amor. 2, 16, 45 foliis leviora (sc. verba) caducis.
205 pede ... titubante: vgl. Phaedr. 4, 15, 10 Postgate: titubanti pede.
206 nec ab arte ulla: nec = et.
207 insanas Edonidas: wel herinnering aan Hor. Carm. 2, 7, 27: non ego sanius // bacchabor Edonis; Ciris 165.
- Ebride ripa: = Hebride ripa, bedoeld is de thracische rivier de Hebrus, nu Maritza geheten. Hor. Carm. 3, 25, 10: Hebrum prospiciens et nive candidam / Thracen.
208 amicta gelu deserta nivali: barokke doch duidelijke uitwerking van Cat. LXIII, 70: nive *amicta loca*.
209-210 Men lette hier op de vrije plaatsing der *que*'s, die reeds bij Tibullus en Propertius voorkomt, zie b.v. Prop. 2, 16, 11: ferratam Danaes transiliam*que* domum.

Ast ego mentis inops & anhelo lassa fatigans[212] [212-213]
Ilia proflatu, viníque errore regentis
Ductus, eo per plana vagus: certè ire per illa[214]
Mens se nostra putat; viden' ut praeeo ipse sacrata
Orgia laetus ovans mea ponè sequentia terga?[216-217] [216]
Admiranda rudi tua Bacche sacra orgia turbae,
Abdita secretae veneranda latentia cistae[218]
In gremio, medium quae Maenadis unius urgent[219] [219-220]
Sacra caput: frustra tentet quae turba profana
Tangere, per noctes nisi sex septémue lavarit[221]
Corpus aquis Parnasse tuísque, novémque sororum.[222]
Sub pedibus iam terra fremit trepidantibus & iam[223]
Eripit ex oculis lucem mihi nimbus arenae:[224]
Tot sola trita choris ovantibus undique tollunt[225]
Pulvereas coelo nebulas agitantibus Euris.[226]

212 mentis inops: = Ov. Rem. Amor. 127; Fast. 4, 457; Sil. It. 5, 631. Men zie tevens Cat. LXIV, 197: Cogor inops, ardens, amenti caeca furore (van Ariadne); Verg. Aen. 4, 300: (regina) saevit *inops animi*.

212-213 anhelo ... proflatu: vgl. Mar. 13: atipse vagus, *anhelans* etc. Voor de zin zie ook Verg. Aen. 6, 48: pectus anhelum, at rabie fera corda tument. Proflatus zeldzaam woord; Columella R.R. 5, 9, 7: aestivo proflatu refrigerentur; Stat. Theb. 10, 320: proflatu terrebat equos.

214 per plana vagus: Mar. 13: at ipse *vagus*.

216-217 epanaleps van orgia, zoals bij Mar. 15-16.

216 pone sequentia: pone sequens vergiliaans: Georg. 4, 487 en Aen. 10, 226.

218 De geheimenis van de inhoud van de cista mystica wordt geaccentueerd door de drie woorden abdita, secretae, latentia.

219 Op oosterse wijze, zeer pikturaal, draagt een Maenade een mandje (kist) op *haar hoofd*. Rons. 207 laat zich niet uit over de wijze waarop de cista gedragen werd.

219-220 Maenadis unius: wij zien hier in unus het onbepaald lidwoord (Frans: *un*). Ook al klassiek latijn (Cicero) is het om te spreken van ‘unus civis’.

221 Rons. 209: cinq ou sept serées (= soirées). Dorat spreekt van zes of zeven nachten, m.a.w. een week lang.

222 Parnasse: aardige en nieuwe apostrofe van Dorat.
- De negen zusters niet expressis verbis bij Rons. 210 genoemd, wel bij Mar. 18: *novies* perpessus. Aardige klimax der getallen: 6, 7, 9.

223 Vgl. Mar. 19.

224 nimbus arenae: al klassiek, cf. Verg. Georg. 3, 110-111: fulvae nimbus arenae // tollitur.

225 ovantibus: vgl. 150: ovantum.

226 Pulvereas ... nebulas: Mar. 20: nubes pulverea.

Illorum insanis occursibus aëre pendent[227 227]
Attonitae volucres, veluti formidine fixae
Considúntue suis syluis: genus acre ferarum[229]
Perculsum insolitis terroribus abdit in imas
Se valles: fluvii strepitum mirantur in undis,[231-232]
Squamigerúmque pecus cogunt, & in intima condunt.[232]
Gratia te, Iuvenile decus, blandúsque Cupido[233-237 233]
Subsequitur: frigent sine téque tuóque furore[234-235]
Dulci Gaudia cuncta, Voluptatésque iocosae.
Quin Iocus ipse, Epulae celebres, hilarésque Choreae[236]
Te comitantur: abit Moeror, Curaeque molestae[237]
Sollicitíque Metus, quocunque obverteris ora,[238]

227 agitantibus Euris: Men vergelijke: Ov. Ep. Sapph. 9: ignem *exercentibus Euris* en Verg. Georg. 4, 192: *adventantibus Euris*.

227 vv. De vogels vliegen niet langer.

229 Considúntue suis syluis: Mar. 23.
- genus acre ferarum: Mar. 22. Voor de uitdrukking zie Lucr. 1, 163: genus omne ferarum (Verg. Georg. 3, 480) en Lucr. 3, 753: fera saecla ferarum.

231-232 De rivieren en vissen, toegevoegd door Dorat en Ronsard, ontbreken bij Marullus.

232 Squamigerúmque pecus: Lucr. 2, 342, 1081: mutaeque natantes squamigerum (gen. plur.) pecudes; Lucr. 1, 161-2: e terra posset oriri // squamigerum genus.

233-237 Een aantal allegorische gestalten in Bacchus' gevolg; cf. Heins. Lofs. Bacchus 221 vv.: Blijschap, Vreucht, Hoop, Min, Lacchen, Jeucht.

233 blandusque Cupido: Cupido wordt (Ov. Rem. Amor. 11) aangesproken met: blande puer.

234-235 frigent ... cuncta: Nadere uitwerking van het dikwijls geciteerde Ter. Eun. 732: sine Cerere et Libero friget Venus. Fr.: Sans pain, sans vin l'amour n'est rien.

236 Iocus ipse: De gepersonifieerde Jokkernij (Παιδι□) reeds bij Plaut. Bacch. 116 in een opsomming: Amor Voluptas Venus Venustas Gaudium // Iocus, Ludus, Sermo, Suavisaviatio. Ook zie men Hor. Carm. 1, 2, 34 waar de Venus Erycina omvlogen is door Iocus en Cupido. (zie noot op vs. 233.) Voor de hele regel met het oog op Iocus en Choreae zie men ook Hor. Carm. 2, 19, 25: choreis aptior et iocis.

237 Moeror: mogelijk reeds gepersonifieerd bij Plaut. Amph. 635: ita divis est placitum, *voluptatem* ut *maeror* (Maeror) comes consequatur. Verder zie men Sil. It. 2, 550: Luctus ... *Maerorque Dolorque*.

238 Sollicitique Metus: voor de nauwe samenhang tussen cura(e) en metus vergelijke men b.v. Lucr. 2, 19; 3, 826; Hor. Epod. 9, 37; Sen. Oed. 764. Metus gepersonifieerd: Stat. Theb. 7, 49 (over Mars' aanhang handelend): Irae ... exsanguesque Metus.

Nubibus adversas Boreae fugientibus auras[239]
Ocyus ac levius. Quid plura annectere pergo?[240]
Tu nodo, violente, ligas hominésque deósque[241]
Sub thyrsum, imperiúmque tuum: tua magna potestas
Ac metuenda nimis, qui cunctos cogis, & ipse[243-244]
Cogeris à nullo, quis enim te cogere posset?[245-250]
Coxigena, Euie, Bacche, Racemiferens, Hymenaee,[245]
Frugifer, Euator, Furibunde, Chorage, Bimater,[246]
Solivage, Ultor, Ephebe, deis genite & genitor diis,[247]

239 Vgl. Val. Flacc. Arg. 2, 515: nubes praecipitat Boreas.

240 plura annectere: vgl. Sil. It. 11, 601: plura annectentem ... clamor turbat, 15, 805; Stat. Silv. 3, 5, 109.

241 nodo: knoopt passend aan bij ‘annectere’ van het vorige vers.

243-244 driemaal cogere bij Dorat, tweemaal contraindre bij Ronsard (vs. 230).

245-250 Epiteta-opsomming, vgl. Rons. 231: Cuisse-né-236: Nyctelian; Mar. 25-30. Dorat laat weg uit Ronsard: Mystiq, Agnien, Manique, Euboulien, Nomian, Paian; nieuw bij hem: Racemiferens, Furibundus (vertaling van Manique), Chorage, Ephebe, Legum bone consiliique repertor.

245 Coxigena: vox nova.
- Racemiferens: = racemifer. Ov. Met. 15, 413: racemifero Baccho; φερ□□αρπος: O.H. 50, 10.
- Hymenaee: □μεν□ιος: A.P. IX, 524, 21.

246 Frugifer: vertaling van Carpime (Rons. 232), het woord is epiteton van Ceres, Saturnus, Osiris (Stat. Theb. 1, 719), Priapus (Columella), *niet* van Bacchus. Gr.: φερ□□αρπος.
- Euator: vox nova, cf. ε□αστ□ς, de euoi-roeper: Anth. app. ep. 111, 166, 1-6 Cougny (= Proclus).
- Furibunde: vertaling van Manique. Gr.: μανι□□ς, cf. μαιν□μενος, μαιν□λας. Epiteton van Attis (Cat. LXIII, 31: furibunda ... Attis), Athamas (Ov. Met. 4, 512), Agave (Sen. Oed. 616).

- Chorage: Dionysus is bij Hor. Carm. 2, 19 χοροδιδ□ σ□αλος. Voor Choragos zijn twee griekse plaatsen toepasselijk: Soph. Antig. 1147 van Iacchos: □□ π□ρ πνει□ ντων χο□□γ□ □στρων, waar het de door Bacchus geleide sterrendans betreft en het anonyme tragische frgm. 140 N², eveneens over Iacchos handelend: □Ια□χε □ρι□ μβε, σ□ τ□νδε χο□αγ□ (= *Page*, Poet. Lyr. p. 541, frgm. Adesp. 1027).
- Bimater: Ov. Met. 4, 12; Claud. carm. min. app. 6, 2: thyrsitenens bimăter trieterice Nysie Liber.

247 Solivage: Gr.: ο□οπ□λος, niet van goden gebezigd, doch van bestiae; in Cicero's filosofische geschriften herhaaldelijk, b.v. Tusc. Disp. 5, 13, 38. Het woord uit Mar. 26: ultor, solivage.

- ultor: Ov. Met. 15, 114-115: Bacchi ... ultoris.
- Ephebe: zeldzaam epiteton van Dionysus: Prud. perist. 10, 279; voorts van Apollo: Sid. Apoll. 7, 32: Phoebus Ephebus (vgl. Isid. Orig. 8, 11, 54). Wel: Liber iuvenis: Sen. Phaedr. 753-4.
- deis genite et genitor diis: Mar. 27: genitor deorum idem atque idem germen amabile.

Bellice, Rex, Satyre, Alme, Bicorniger, & puer idem[248]
Et senior, Legum bone consiliíque repertor,[249]
Nyctelie, & Lenaee. Quis omnia nomina dicat[250]
Bacche tua? ipse tuos Ganges spectavit honores,
Atque triumphales currus virtute superbos
Magnificae dextrae, qua cuncta subacta profundi[253-254]
Ad gemmantis aquas? te te sensère Gigantes[254-255]
Terrigenae virésque tuas: tibi Pentheus olim[255]
Matre furente dedit poenas, & matre negante.[256]
Tu quoque avarorum nautarum corpora duris[257]

248 Bellice: vertaling van Martial (Rons. 235), vgl. Mar. 25: Martie. In dezelfde sfeer ligt □νυ□λιος (Macr. Sat. 1, 19, 1). Klassiek is bellicus Liber overigens niet: Ov. Met. 2, 752: dea bellica (Minerva), Fast. 3, 1: bellice Mars.
- Satyre: vgl. A.P. IX, 524, 19: σ□ιρτητ□ν Σ□τυρον van Bacchus.
- Alme: Dorat laat 243-244 het bij Rons. 229 vermelde ‘Alme pere Denys’ dáár weg, doch voegt alme (Alme) alleen toe in de epitetalijst bij vs. 248. Almus wordt nooit gezegd van Dionysus in klassieke bronnen. Daar is het epiteton van Amor, Neptunus, Oceanus, Priapus, Sol en Troilus.
- Bicorniger: Ov. Epist. Her. 13, 33.
- puer: zelfs puer aeternus bij Ov. Met. 4, 18.

249 Legum bone consiliique repertor: gevormd naar analogie van Verg. Aen. 12, 829: hominum rerumque repertor? Zie ook vitis repertor: Ov. Amor. 1, 3, 11; Ov. Fast. 2, 329.

250 Nyctelie: Ov. Met. 4, 15; Mar. 28.
- Lenaee: zie b.v. Verg. Georg. 2, 529; Hor. Carm. 3, 25, 19, elders.

253-254 profundi //... gemmantis: profundi = maris, bedoeld is de indische parelzee. Voor dat ‘gemmans’ vgl. Manilius 4, 656: leniter adfundit gemmantia litora (sc. Arabiae) pontus. Er is hier sprake van de ‘*orae margaritis coruscantes*’ (zo van Wageningen's latijnse parafrase t. pl.) in *Arabia felix*.

254-255 Gigantes // Terrigenae: vgl. Mar. 31: terrigena cohors.

255 Pentheus: vgl. Eur. Bacch.; Ov. Met. 3, 511-733.

256 Matre furente... et matre negante: Rons. 241: par les mains de sa mere; negante is wat moeilijk; blijkbaar ziet het verbum op Agave's hardnekkige ontkenning van haar waanzindaad. Een nieuw trekje bij Dorat. Toch wel niet: ne*c*ante? of betekent het: terwijl moeder Agave Pentheus verloochende?

257 Zeerovers: Ov. Met. 3, 597-691; de metamorfose van de schippers in dolfijnen *niet* bij Marullus.
- avarorum nautarum: klinkt wat houterig door zijn genitivusuitgangen, zie noten op 258 delphinibus en 265 vespertilionibus, waar beide ablativi in klassiek latijn zeer ongebruikelijk zijn.

Texisti squamis, pandis delphinibus illos[258]
Transformans: sua tu quondam scelerata Lycurgum[259]
Facta subegisti lacerato crure fateri.[260]
Quid dicam, ut tua tres spernentes sacra puellae[261]
Thebaïdes sua viderunt subtegmina plena[262]
Palmitibus subitis, & noctu murmure parvo[263]
Dum fugiunt, latebrásque petunt, sua membra refingi
Obstupuere novis vespertilionibus? has nunc,[265]
Has satius cantare mihi, quàm vatis acerbum[266-267]
Supplicium Phrygii, qui pelle carere coactus[267]
Ob scelus infandum est: vel regis debita Mysi[268]

258 pandis delphinibus: Ov. Met. 2, 66 en elders: curvi delphines; Ov. Trist. 3, 10 (11), 43: tum neque se *pandi* possunt *delphines* in auras // tollere.
- delphinibus: zeer ongebruikelijke ablativus. Fragmentum Bobiense Gramm. v, 558, 25 Keil: delphin... Latini delphinus... pronuntiare maluerant, ne cogerentur *delphinibus*... dicere.

259 transformans: Ovidiaans; transformare = μεταμορφ□ω. Bijna altijd de konstruktie met in + acc.!
- Lycurgum: Hom. Ilias 6, 133; Soph. Antig. 955-965 (koor); Hyg. fab. 132; meer fontes bij *Gruppe,* Gr. M. 1, 214[3].

260 Dorat voegt het gewonde lichaamsdeel toe: lacerato crure.

261 Bedoeld de Minyaden: Ov. Met. 4, 1-35; 389-415.
- spernentes: Ov. Met. 4, 390: (Minyeia proles) *spernitque* deum.

262 subtegmina: = weefsels (= subtemina): Ov. Met. 6, 56; Verg. Aen. 3, 482.

263 Palmitibus subitis: Mar. 35: corymbis... subitis. Ov. Met. 4, 396-397: et quae modo fila fuerunt, // palmite mutantur, de stamine pampinus exit.
- murmure parvo: Ov. Met. 4, 412-3: minimam... vocem // emittunt.

265 obstupuere: Ook aan het versbegin Verg. Aen. 5, 404: obstipuere animi.
- novis vespertilionibus: tegen het metrum: vespertilio. Gemeenlijk vespertilio. Ovidius omschrijft dan ook metri causa (Met. 4, 415): nocte volant seroque tenent a vespere nomen.

- Beschrijving van het dier: Plin. N.H. 10, 61, 81 § 168; 11, 37, 62 § 164; 29, 4, 26 § 83. Zie verder Macr. Sat. 7, 16, 7; Varro bij Nonius 47, 3.

266-267 vatis... Phrygii: Rons. 252 Satyre, bedoeld is de gevilde Marsyas (*niet* bij Marullus); vgl. Ov. Met. 6, 382.

267 pelle carere: Ov. Met. 6, 387: Clamanti cutis est summos direpta per artus.

268 regis... Mysi: zinspeling op Telephus koning van Mysië, door Achilles gewond, nadat Bacchus hem over een wijntak had laten struikelen. (niet bij Marullus). Bronnen: Pind. Isthm. 8, 49; Lycophr. 206, 213, 1246 vv.; Apollod. epitom. 3, 17.

Fata, vel Acrisii, sua qui serò tamen olim[269]
Indoluit meritis poenis malefacta luisse.
Tu gravis horrendúsque Deus: tu barbara flectis[271] [271-272]
Flumina: & aequora tu, cum sunt tumidissima, pacas.
Per te rupe cava raptim revoluta fluebant
Vina: & in ilicibus per te sunt mella reperta.[274]
Est opus inventúmque tuum Simphonia concors:[275]
Urbes & populi tibi propugnacula debent,[276]
Atque suas leges: tibi sese debet & ipsa
Certa mori, potius iuga quam tolerare tiranni,
Libertas: tibi vera fides, tibi bellica virtus,[279]
Relligióque Deûm metuens accepta refertur.[280]
Cornua tu virésque addis mortalibus: addis[281] [281]
Robur ad effectum téque & tua vina colentis[282-283]
Consilio: per te veri praenuntia vatum[283]

269 Acrisii: Ov. Met. 4, 606, door zijn kleinzoon Perseus onvrijwillig met de diskus gedood. Acrisius was koning van Argos en verwerper van de Bacchus-kultus. Fontes: Apollodorus 2, 2, 1; Schol. Apoll. Rhod. 4, 1091; Paus. 2, 16, 2; 23, 7; 25, 6; Hyg. fab. 63, 84, 155, 273.

271 Tweemaal apostrofe bij Dorat; Rons. 257 driemaal toi... toi... tu.
- horrendus: Rons. 257: toi *saint*.

271-272 flectis // Flumina: vgl. Hor. Carm. 2, 19, 17: tu flectis amnes. Zie ook Mar. 39.
- barbara... flumina: vgl. Hor. Carm. 2, 19, 17: tu mare barbarum.

274 et in ilicibus per te sunt mella reperta: Ov. Fast. 3, 736: et a Baccho mella reperta ferunt; Mar. 41.

275 een regel over de muziek.
- Simphonia concors: vgl. Hor. Ars Poët. 374: symphonia *discors*.

276 propugnacula: Rons. 262: defence, met de variant: *rampars,* bolwerken; Verg. Aen. 9, 170: propugnacula iungunt.

279 Libertas: afkomstig van Liber.

280 Deûm: bij Relligio (die vorm ook Lucretiaans) te trekken of bij metuens? Het laatste dunkt ons beter.

281 cornua: = moed. Ov. Ars Am. 1, 239: cornua sumere; veniunt cornua mihi: Ov. Amor. 3, 11, 6; addis cornua pauperi: Hor. Carm. 3, 21, 17.

281 addis: herhaald.

282-283 nieuw en niet bij Marullus 45 de woorden: *ad effectum teque et tua vina colentis*.

283 veri praenuntia: Ov. Met. 15, 3 destinat imperio clarum *praenuntia veri* // fama Numam.

Corda fremunt sacri stimulis agitata furoris.[284]
Tu sola foecundas, variisque coloribus ornas[285-286]
Prata subinde suis florum variata tapetis:
Tartara tu spernis, viridi renovasque iuventa[287] [287-288]
Omnia: tu libras aequatae pondera molis:[288]
Tu magni choreas animalis dux regis ipse,[289]
Praesultórque chori: per te pater alme, tuaeq́ue[290]
Ambrosiae saturi humanas ad sydera mentes[291]
Tollimus: inq́ue tuo curru per nubila vecti,
Atque tua mortale nefas aspergine loti,[293]
Audemus coelo nos tollere: nec Iovis alti,
Horremus sacrae cum Diis accumbere mensae.[295]

284 stimulis agitata: Verg. Aen. 7, 405: Reginam Allecto *stimulis* agit undique Bacchi; Verg. Aen. 11, 337: stimulisque agitabat amoris.

285-286 De bloemenwei. Zie b.v. voor prata en colores: Verg. Georg. 4, 306: ante novis rubeant quam prata coloribus; Ov. Trist. 3, 12 (13), 7: *prataque* pubescunt variorum flore *colorum*. Tenslotte Culex 70-71: florida cum tellus... vere notat dulci distincta coloribus arva.

287 viridi... iuventa: dezelfde woorden bij Vergilius van een man gebezigd: Aen. 5, 295: Euryalus fama insignis *viridique iuventa*.

287-288 vgl. Marullus 53-54.

288 tu libras aequatae pondera molis: Marullus: tu libras pondera machinae // medioque terram suspendis in aere stabilem. Ov. Met. 1, 12-13: nec circumfuso pendebat in aëre tellus // ponderibus librata suis.

289 magni... animalis: vgl. Rons. t.p. (275-276). Terzake: Cic. Tim. 10: hunc mundum animal esse (cf. 12; Mela 3, 2; Quint. Inst. 5, 14, 12; Ps. Apul., Asclep. 29. Calchidius comm. 354; Augustinus C.D. 4, 12; 10, 29) en Sen. Nat. Quaest. 3, 29, 2 sive anima[l] est mundus, sive corpus natura gubernabile. De mundus is m.a.w. de hoogste van de vier kategorieën levende wezens. Ook de sterren en het vuur zijn animalia, de aarde: Ov. Met. 15, 342: sive animal tellus (cf. Sen. Nat. Quaest. 2, 1, 4: animal sit an iners corpus). We begrijpen nu beter Dorat's ‘Chorage’ van vs. 246.

290 Praesultorque chori: praesultor postklassiek voor ‘praesul’; daarnaast ook ‘praesultator’: □ □ν το□ς □ερο□ς προορχο□μενος. Voor ‘praesultor’ vgl. Lact. 2, 7, 20; Val. Max. 1, 7, 4; Rons. 276: (Toy balant le premier).

291 Ambrosiae saturi: satur hier met de gen., elders met de abl. verbonden. Ov. Met. 2, 120-121: ambrosiae suco saturos praesepibus altis // quadrupedes ducunt.

293 aspergine: dichterlijk en Ovidiaans voor aspersione (Cicero); besprenkeling zuivert en wast schoon. Aspergo soms ook: ‘smet’, b.v. Prud. Apoth. 1005: omni culparum aspergine liber.

295 vgl. Marullus 57: tu das deorum sanctis accumbere dapibus; grondplaats: Verg. Aen. 1, 79: tu das epulis accumbere divom.

Salue mire hominum Lycnita, & mire Deorum:[296]
Salue iterum me vate tuo te ritè vocante,[297]
Silenúmque senem pariter Semelénque parentem,[298]
Cum patera, cum flore meri spumantis in auro.[299]

296 De laatste aan Marullus ontleende regel, doch daar (58) anders: salve, benigne lychnita, deum et pater hominum. Doratus juist: Lycnita, de man van de wan. Dorat laat pater weg en geeft een anafora van 'mire'.

297 me vate tuo te rite vocante: vgl. Mar. 59: tua mystica ritè colentibus.

298 = Rons. 286: Avec ton vieil Silene, et ta mere Semele.

299 Men lette op de driedubbele repetitio van salve, mire en cum. Themis en de corycische nimfen, die bij Marullus ten tonele komen, zijn weggelaten, alsmede Brinon en de malvezije. Doch niet de schuimende beker wijn (Ronsard 284: tace d'or) waarmee het gedicht passend sluit.

Bibliografie

1. Chant de Folie a B, P. Laumonier, Ronsard, Oeuvres Complètes T. II (Paris Hachette 1914), pp. 177-180.

2. Les Bacchanales, P. Laumonier T. III (Paris Hachette 1921), 184-217.

3. Dithyrambes, P. Laumonier T. V (Paris Hachette 1928), 53-76.

4. Hinne de Bacus, P. Laumonier T. VI (Paris Hachette 1930) 176-190.

Speciale editie van les Bacchanales met commentaar van André Desguine en een préface van H. Chamard, Genève, Droz, 1953.

Vergelijkingen der teksten in 3 kolommen van Marullus' gedicht en Ronsard's Dithyrambe en Hymne bij P. Laumonier, Ronsard, poète lyrique. Paris Hachette 1909, pp. 735-742.

Ioannis Aurati, Poëmatia, Parijs, 1586, pp. 375 vv.

3. *Daniel Heinsius*

Boven dit gedeelte staat de naam van de nederlandse dichter, die ons lange tijd heeft bezig gehouden en ons er toe noopte dit deeltje en het vorige over Bacchus te schrijven, nadat we daarvoor Heinsius' *Lof-sanck van Bacchus* hadden uitgegeven.[1.]

Wij citeren eerst enkele zinnen uit het voorwoord[2.]: 'Allerlei zaken konden wij in deze uitgave geen plaats meer geven. Wij hadden heel graag reeds in deze uitgave Heinsius' literaire bronnen van klassieke of renaissancistische oorsprong uitvoeriger willen behandelen, maar er was geen ruimte voor dat doel. Een enkele maal verwijzen wij naar Ronsard. Binnen niet te lange tijd hopen wij elders een komparatistische studie aan deze boeiende zaak te wijden.' Deze woorden verschenen in 1965. Nu we dit schrijven zijn bijna vier jaar verstreken. Waarom zouden we niet erkennen (al is dat wellicht geen gewoonte) dat we erover verheugd zijn onze belofte naar beste kunnen te hebben ingelost? Niet dat Bacchus ons ooit in de steek gelaten heeft: misschien hebben we even veel plezier aan hem gehad als Ronsard, die ongeveer eenzelfde tijd met hem omging. Maar ter zake!

Na al het voorbereidende werk kunnen we over Heinsius kort zijn: zijn tekst vindt men in onze uitgave, de verklarende aantekeningen van Scriverius, onze supplerende annotaties, benevens de indices aan het einde van het boek, kunnen ter plaatse geraadpleegd worden.

Maar het volgende dient nog gezegd te worden.

Heinsius richt zich vóor zijn hymne tot zijn vriend Petrus Scriverius en geeft een onvolledig overzicht van griekse Dionysusdichters. En daarna[3.] lezen we het volgende: 'Doch om dat de Griecksche sprake, boven al bequaem is, om den aert van alle dingen uyt te drucken, soo ist dat zy in het beschrijven van de eygendommen deses lieven Gods, haer selven overwonnen ende ganschelick gebruyckt heeft. Het welcke siende veel geleerde treffelicke mannen van onsen tijt, hebben willen proeven, ofte men het selve in de Latijnsche spraecke niet en soude konnen doen, allenelick om sich te oeffenen, ende om de kracht van de taelen wel te

ondersoecken. Als daer sijn geweest, de godsalige Flaminius, de geleerde Marullus, de welsprekende Muretus, te lesten oock de prince ende koninck der geleerden van onsen tijt, Iulius Scaliger: met meer andere, die ons alle Bacchi lofsanck naegelaten hebben. Niet om dat zy yet van hem geloofden (God bescherme daer van alle redelicke menschen) maer om haren geest te toonen, ende om den trots der Griecken door een ander taele wat te dempen: doch voor al bemerckende, datter geen bequaemer stof is voor de poëten, om te toonen wat zy doen konnen. Naer deze is gekomen de vermaerde Petrus Ronsardus, een bekent frans poëet, die hem in zyn spraeck gemaeckt heeft, soo uytnemende aerdich, dat hem de beroemde Auratus, een van de dapperste van onsen tijt in Vranckrijck, in het Latijn heeft doen spreken. Deze hebbende gelesen, ende my daer over seer verwondert, hebbe eens willen sien, of oock onse sprake soo ombequaem is, als vele lieden meynen, die niet achten dan dat buyten is, en met groote moeyte geleert wort. Doch in het schryven hebbe bevonden, dat Ronsardus veel geseyt, maer noch meer nagelaten hadde.'

Dit grote citaat nu was uitgangspunt van onze bemoeienissen en rondzwervingen, zoveel jaren geleden. We hopen dat onze lezers in deze woorden van Heinsius veel hebben herkend waarover in het voorafgaande door ons geschreven is. Merkwaardig op het eerste gezicht, minder merkwaardig na enige overwegingen, is het feit dat Heinsius zich niet tegen het klassiek latijn afzet, maar tegen het grieks: Heinsius was tenslotte in de eerste plaats een graecus van groot formaat en zijn hier gegeven opvatting over het grieks (... boven al bequaem...) is zeker voortgekomen uit zijn diepste overtuiging. Reeds eerder in deze uiteenzetting heeft Heinsius de naam genoemd van de griekse dichter Nonnus[4.], die een omvangrijk epos van 48 boeken over Dionysus schreef, en voor wie Heinsius in zijn jeugd een groot respekt had. Nonnus hebben wij buiten onze beschouwingen gelaten, omdat alleen Heinsius hem door en door kende en ook wel omdat de omvang en struktuur van dat werk ons het onmogelijk maakte nader op deze materie in te gaan.

Na deze enkele opmerking van Heinsius over het voorbeeldige grieks, richt hij zijn aandacht op zijn latijnschrijvende

humanisten-kollega's en zijn onmiddellijke reaktie is wel uiterst merkwaardig: de latijns-humanistische Bacchushymnen zijn geschreven om te beproeven of in het latijn hetzelfde resultaat bereikt zou kunnen worden als in het grieks; het zijn niet meer dan taaloefeningen! En in de opsomming van die de latijnse taal beproevende dichters komen voor Flaminius, Marullus, Muretus en Scaliger, die wij allen nader hebben bekeken. Deze hele reeks dichters, die geenszins in Bacchus geloofd hebben, heeft willen tonen dat het latijn niet de mindere is van het grieks.

Niets anders dus dan een taal-experiment? een humanistenoefening? Hebben we ons daar zo lang mee bezig gehouden, terwijl de dichters alleen maar taal-etudes uitvoerden? We dachten dat de kontekst van Heinsius' betoog ons tot een beter inzicht zou kunnen brengen. Heinsius, contra-remonstrant, verdedigt zich in dit proza tegen eventuele critici, die deze christen-dichter verwijten zouden kunnen maken zulk een luchthartige en intens heidense stof tot onderwerp te nemen. Naar onze mening, en we wezen daar in het voorbijgaan al op, ligt de kwestie hier anders. Natuurlijk heeft geen van deze dichters in Bacchus geloofd, maar even natuurlijk is het dat zij in de wijngod iemand zagen met wie ze banden en konnekties hadden in overdrachtelijke zin: de wijn, de grootste gave van Bacchus, was een wonderdrank en veel van wat verder met de god in betrekking stond interesseerde de dichters. Bovendien, en in de eerste plaats, het gaat niet om wat de dichters in werkelijkheid van Bacchus geloofden, maar wat zij in hun gedichten gestalte gaven en wat in die gedichten een nieuwe werkelijkheid voor hen werd. Misschien heeft Heinsius hiervan iets voor ogen gestaan toen hij schreef ‘om haren geest te toonen.’

Er is nog iets in het citaat dat om de aandacht vraagt: er blijkt uit dat Ronsard, vertaald door Auratus, voor Heinsius de kroon spant, d.w.z. de praktijk leert ons dat Ronsard's laatste Bacchusgedicht, de Hinne, voor hem voorbeeldig was: vorm en inhoud van de nederlandse lofzang staan daar borg voor. En wat lezen we nu? Heinsius heeft geprobeerd wat Ronsard eveneens nastreefde: kan ik dat in mijn moedertaal ook? Zoals Ronsard zijn voorbeelden imiteerde, zo imiteerde Heinsius Ronsard. En meer dan dat: hij

wilde zijn franse voorbeeld emuleren: ‘Doch in het schryven hebbe bevonden, dat Ronsardus veel geseyt, maar noch meer nagelaten hadde.’

Voordat we nog enkele details nader bezien, is het goed eerst aan te duiden waarin Heinsius zijn voorbeeld voorbijstreefde op het punt van kennis en geleerdheid. Allereerst is het zeker Nonnus die veel gegevens aan Daniel Heinsius schonk en die aan zijn voorgangers onbekend waren: een zestigtal keren vinden we in onze index Nonnus gebruikt door de leidse hoogleraar. In de tweede plaats is hij de enige dichter die zulk een belangrijke plaats inruimde aan de door Theseus verlaten Ariadne, die door Bacchus het geluk weer deelachtig wordt (vs. 339-396): de sprei uit het Catullusgedicht wordt een hoofdgegeven in de nederlandse Bacchuslofzang.

Nog enkele detailvoorbeelden, die ook reeds in de voetnoten van de Hinne zijn aangegeven.

De eerste regels van Ronsard luiden bij Heinsius:

> Wat kan men beter doen des avonts voor de Vasten,
> Als dat men Bacchus prijst in 't midden van zijn gasten
> Aen eenen goeden dis? wy sullen zijn verheucht
> In uwen soeten dranck, ô Vader van de vreucht,
> O vinder van de wijn.

Ook de slotregels zijn verrassend van gelijkluidendheid:

> Licnita weest gegroet, ô swarigheyts verdrijver,
> En volcht my daer ick gae, naer 't huys van onsen Schrijver
> Die desen avont heeft mijn vroeylickheyt gepacht,
> En my met eenen kroes van Malvesye wacht.

Een groot verschil: Ronsard beschrijft uitvoerig de wraak van Juno, Heinsius heeft zich daar niet ombekommerd.

Als men Ronsard's beschrijving van de wagen van Bacchus (vs. 109 vv.) legt naast die van Heinsius (vs. 463 vv.), ziet men de overeenkomsten en ook *de verschillen in dichttechniek*:

Twee panthers, die in 't hoofd twee oogen hadden staen
Gelijck twee kolen viers. men sach twee vlammen gaen
Wt haren heeten neus, het schuym met grooten hoopen
Quam als met vlocken viers uyt haren mont geloopen
Rontom de toomen heet.

Het verschil tussen twee temperamenten, of, als men wil, tussen renaissance en barok, wordt overduidelijk.

En nog éen voorbeeld. Ronsard geeft de bijnamen van Bacchus in groten getale, de meeste in de verzen 231 vv., daarbij Marullus navolgend. Hier is Heinsius met zijn namenkanonnade (vs. 631 vv.):

O Sabon, Indiaen, Osiris, ende Pan.
Denys, Hymenean, Euasta, Sinne-breker,
Lenaee, Ligyreu, ghy Snorcker, ghy Groot-spreker,
Ghy moorder van de pijn. ô onverwinlick God,
O Hyeu, Nysean, Paean, Iraphiot.
Nachtlooper, heupe-soon, hooch-schreeuwer, groote-springer,
Goet-gever, Minne-vrient, Hooft-breker, Leeuwen-dwinger,
Hert-vanger, Herssen-dief, Tong-binder, Schudde-bol,
Geest-roerder, Waggel-voet, Straet-kruysser, Altijt-vol.

Misschien zou er een onderzoek op taalkundige grondslag in te stellen zijn aangaande de woordvormen in deze opsomming, maar het lijkt wel zeker dat bijvoorbeeld heupe-soon gevormd is naar het franse Cuisse-né. En als de Anthologia Palatina en de Orphische Hymnen niet bestaan hadden en veel gelezen waren, zouden Ronsard en Heinsius zulk een exuberantie niet aan de dag gelegd hebben.

En verder nogmaals: men zie de verwijzingen van de Hinne naar de Lofzang.

Zo zijn we het kortst geweest bij de behandeling van de dichter die ons op het spoor zette van deze studie, wiens voorwoord en wiens tekst ons zoveel gegevens verschafte.

Eindnoten:

1. L.Ph. Rank, J.D.P. Warners en F.L. Zwaan: Bacchus en Christus, Zwolle, 1965, p. 5-187.
2. p. 6.
3. p. 102.
4. p. 101.

4. *Van Aitzema vertaalt Daniel Heinsius*

De wonderbaarlijke samenhang in de renaissance tussen de nationale en latijnse literatuur vindt nog een merkwaardig vervolg in onze onderzoekingen. Zoals Ronsard neo-latijnse poëzie van, in ruime zin, tijdgenoten gebruikt om zijn Bacchusgedichten te komponeren, en zoals Auratus een gedicht van Ronsard weer aan latijn-lezenden geeft, zodat ook zij, die het Frans niet machtig zijn, er hun voordeel mee kunnen doen, en zoals Heinsius in zijn hymne tracht Ronsard de loef af te steken door eenzelfde onderwerp uitgebreider en met nog meer kennis gewapend in zijn landstaal te emuleren, zo tenslotte vertaalt een jonge Nederlander de hymne van Heinsius weer in het latijn voor een veel breder publiek. Met enige verwondering ziet de moderne lezer deze internationale samenhangen aan: translatio, imitatio en aemulatio worden van begrippen tot zeer levende werkelijkheden, waarbij we al die dichters die in dit boek een onderdak gevonden hebben hier niet nogmaals samenvattend bij name noemen.

Lieuwe van Aitzema leefde van 1600 tot 1669 en op zeventienjarige leeftijd zette hij zich tot deze vertaling, die zeker de sporen van jeugdwerk draagt: het latijn lijkt vaak weinig korrekt, de aanvaarde taak te zwaar. Maar ondanks deze bezwaren willen we de lezer het begin van zijn werk *leren kennen*.

Annua quid potius celebrantes orgia laetos
Quam nova cornigero deceat dare carmina Baccho?
Ipsus ubi in medio, et frugum Saturnia mater.
Adsis pampineis ornatus tempora vittis
Laetitiae vinique Dator: Quis comparet ulli
Teque tuamque manum, nulli quâ summa colentum
excepto cedis solo Iove Patre Deorum.
Multa mihi de te mens suggerit, omniaque uno
Tempore, quid fiat primum extremumve canenti?
Iuppiter ardenti Iunonis ut arte dolosâ
Te tenerum Semelae raptum genitricis ab alvo
Insuerit femori et complerit tempora matris.
Tum Phaëtonteae circum tua pectora flammae,

et rapido steterunt vulcania fulmina vultu:
Dum te coxa Patris tandem concepit ab igne;
Unde dein rursus lucis emissus in auras
Lumine vitali fruere et bis diceris ortus.
Quae tibi cum nullo data sunt communia Divûm.
Ast ubi, dic mea Musa? alii sub moenibus urbis
Nysaeae dixêre, alii secus asseruêre:
Cuique suum; mihi te placidum currentis ad undas
provenisse placet Rhoeni, quo nobilis humor
vectus, inexpletâ recreat dulcedine Belgas:
Hîc verum nomen, vera hîc Bacchi ara videtur.
Ipse tibi Gallus, tumidus tibi cedit Iberus,
Ambo praestantes, insignes vitibus ambo.
Nec latet Aëriae magni quoque pocula Cretae
Pendi; teque sui sitiunt Iovis esse sodalem:
At cave, ne ridenda levi tua funera vulgo,
Ut Iovis, exhibeant, supremi triste sepulcrum.

Bibliografie

Hymnus Bacchi Heinsianus latino carmine redditus. Ad Cl. V.D. Heronem Hottinga, Senatorem, et Fisci Advocatum Thalassiarchias, et Consortem Doccumanum.

Het gedicht is gedateerd 1 Maart 1617. Over de dichter slechts deze mededeling: hij studeerde te Franeker en te Orléans. In 1624 bekleedt hij het ambt van advokaat aan het Hof van Holland.

5. *M. Opitz vertaalt Daniel Heinsius*

In 1622 vertaalt Martin Opitz (1579-1639), die veel gelezen had in de letterkunde der Nederlanden van de zeventiende eeuw, de Bacchushymne van Heinsius. De inleiding van de dichter, die aan de vertaling voorafgaat, is gebaseerd op die van Heinsius. Wij citeren enkele zinnen:

Die Lateiner zu vnserer Voreltern zeiten, als Flaminius, Marullus, Muretus vnd der edele Julius Scaliger, sampt anderen, haben sich auch dissfalls stattlich sehen lassen. Diesen hat der sinnreiche vnd fast erste Frantzösiche Poët Ronsard nicht bevor geben wollen, sondern sich in seiner sprachen hier vber die massen hervor gebrochen: Biss endtlich auch vunser Heinsius auff sein gut Holländisch dermassen artlich den gebrauch vnd missbrauch des Weines aussgedruckt, das er künfftig alle vernünfftige Menschen von weiterem nachahmen abgeschreckt hat. Dieses köstliche getichte, welches ich verwiechenes Jahr lust halben in Hochdeutsch gebracht, wil ich euch, mein Herr Bruder, anjetzo verehret heben, weil ich der trewe so ich im versetzen gebrauchet, wegen ewerer muttersprachen dem Niederländischen, am besten könnet zeugnis geben.

Ook hier geven we slechts weer een voorbeeld, de eerste regels van de vertaling; de lezer zal zelf makkelijk kunnen konstateren dat Opitz zijn voorbeeld getrouwelijk volgt: de rijmwoorden van het oorspronkelijk komen we in de vertaling weer tegen.

Was kan man besser thun den Abend vor der Faste,
Als dass man Bacchus lobt, dieweil man geht zu gaste
An einen guten Tisch? wir wissen nichts von leid,
Gedencken wir an dich, o Vater aller frewdt,
Und auch dess süssen Weins! wen solte man vergleichen
Mit deiner starcken macht? die Götter müssen weichen
Dir der du einer bist, und doch mehr namen hast
Nechst Jupiter allein, als alle Götter fast.
Mir kommen in den Sinn auff eine zeit viel dinge,
Ich weis nicht was ich erst, was ich zu letzte singe.
Wie Jupiter mit blitz die Semele bedeckt,
Und ihres leibes bürd, in seine hüfft gesteckt.

Dess Donners Schwester kam, der loh der heissen flammen,
Umbringte deinen leib, schlug uber dir zusammen,
Der blitz stund umb dich her biss dass dein Vater kam,
Und auss dem Fewer dich mit eignen Händen nam.
Nach dem du nuhn befreyt und auss der glut genommen,
Bist du auch auss der hüfft des Iovis wieder kommen,
Mehr als einmahl gebohrn, diss hast du gar allein,
Und keiner sonst mit dir im Himmel nicht gemein:
Wo aber ists geschehn? viel von den alten sagen,
Es habe Nisa dich in Indien getragen;
Viel sagen es sey nicht, ein jeder sagt das sein',
Ich meine dass du seyst geboren an dem Rein:
Da kömpt das edle nass nach Dordrecht abgefahren,
Das Niederlandt erfrewt: da waren dein' altaren,
Da ist dein name noch, der Spanier ob er wohl
Auch süsse trauben hat, wird offte von dir vol.

Bibliografie

Wij gebruikten Georg Witkowski: Martin Opitz, Teutsche Poemata, Halle, 1902, p. 199 vv. De ‘Einleitung’ van dit boek verschaft veel materiaal over de vertaalzucht van deze dichter. Heinsius' Lofzang op Christus vertaalde hij o.a. eveneens.

V. Nicolaas Heinsius

Nicolaas Heinsius (1620-1681) is de zoon van Daniel Heinsius, en zeker een even groot geleerde als zijn vader. Hij reisde veel door Europa om handschriften op te sporen terwille van zijn klassieke studiën. Zo was hij in 1642 in Engeland en, in opdracht van koningin Christina van Zweden, in 1651 in Italië. Later in zijn leven woont hij in Stockholm. Zijn kommentaren op o.a. Vergilius, Ovidius, Tibullus en Propertius zijn van voortreffelijk kaliber, evenals zijn uitgaven van de eerste twee genoemde latijnse dichters.

De laatste hymne op Bacchus[1.] is van Nicolaas Heinsius en het is zeker niet de minste van de door ons ten tonele gevoerde neo-latijnse gedichten: het kenmerkt zich door een luciede ovidiaanse diktie en een zeer geordende samenvatting van de Bacchus-gegevens. Een doorwrocht systeem van hymnische iteraties en een tot in de finesses doorgevoerde variatie van epiteta ornantia geven kleur aan een op zichzelf heldere, eenvoudige Latiniteit, die diametraal tegengesteld is aan die van bijvoorbeeld Scaliger en het in klaarheid wint van de Ronsard- en Heinsiusvertalingen van Dorat en Aitzema, wier vertaaltaak uiteraard meer gebondenheid en onvrijheid met zich meebracht.

De lengte van Nicolaas' gedicht blijft binnen de perken van het redelijke en de dichter zag af van lyrische ontboezemingen over de kortstondigheid van het aardse leven, waar zijn vader zich gaarne aan overgaf, terwijl wij ook de brede uitwerkingen van bepaalde motieven (Bacchus en Ariadne bijvoorbeeld), die de charme uitmaken van Daniel's gedicht, hier missen. De zoon hield ook maat waar zijn voorgangers exuberant waren, zo bij de opsomming van epiteta (vss. 173 vv.): zeven griekse namen zijn voldoende; geen neologismen als bij Marullus en Scaliger, geen contemporaine toespelingen op Loire en Rijn.

Nicolaas betoont zich de ‘poeta doctus’ bijvoorbeeld in de reeks van negen Gigantennamen; de opbouw is dusdanig, als een aretalogie van de wijngod betaamt. Voorop als

wapenfeit de Gigantomachie, waarop de indische veldtocht volgt en in kort bestek de Nonniana van vader Heinsius, een pittige samenvatting gekruid met arabische wierook. Bij de dan volgende aanduidingen van de verzetsmyten (Pentheus en Lycurgus) vallen de geografische aanduidingen op, geleerd van karakter, maar ook dit volmaakt in overeenstemming met de color Ovidianus die over dit geheel ligt gespreid. Na de metamorfose der zeerovers wordt de wijngod als triomfator bejubeld en veroorlooft Heinsius zich de nieuwe kombinatie van oude komponenten: corniger Euan (vs. 83).

Na de vermelding van enkele allegorische figuren in Bacchus' gevolg (het zijn er zeven), komt de tematiek van Bacchus en Amor ter sprake en volgt een opsomming der lievelingen, drie mannen en twee vrouwen.

Handig is aan de Ariadne-episode (vss. 105-126), via de hemelse krans van Ariadne, de Icarus-myte vastgekoppeld. Weinig nieuws biedt de schildering van Bacchus als kultuurbrenger; we wijzen er alleen op dat Bacchus als god van de dichters naast Apollo wordt aangeprezen.

Met een ruk worden we dan in de sympotische realiteit overgeplaatst en de gretig om wijn vragende dichter wil veel van Bacchus, behalve zijn horens, elegante aanduiding van het karnavaleske horenmotief, ontdaan van zijn exuberantie.

Toch ademt het einde de geest van het gedicht van de vader: Wat heb ik u misdreven, Bacchus, dat ge me zo slaat! Aan het slot komen eerst de Satyrs, ditmaal door Centauren vergezeld en de van drank waggelende mysten met hun cista en de vannus mystica. Een slotroep om hulp sluit veelbetekenend af.

Annua venerunt genialis festa Lyaei.[1]
Huc ades in laudes, Bacche iocose, tuas.[2]
Nil equidem, quod luce, pater, te dignius istâ[3]
possit agi, video tu modo, Bacche, fave.[4]
Pocula nunc agili persultant agmine mensam[5]
Cordaque luxuriant numine tacta tuo.[6]
Nos quoque, Bacche, tuo nos numine, Bacche, calemus.[7]
Blande pater vini, blande repertor ades.[8]
Plurima cum subeant laudum argumenta tuarum:[9-10]
Quod mihi principium, quis mihi finis erit?

1 Annua: zie Aitzema 1: Annua... orgia; Heins. Lofs. Bacchus 1-3; al klassiek: Ov. Amor. 3, 10, 1: *annua venerunt* Cerealis tempora sacri.
- genialis: i.q. natalis; Ov. Fast. 3, 523: Idibus est Annae *festum geniale* Perennae. Zie verder ook Ov. Met. 4, 14: *genialis* consitor uvae. De nevenbet. = liberalis, hospitalis (gul onthalend), vgl. de Saturnalia; genio indulgere; *Bömer* op Ov. Fast 3, 58.

2 Bacche iocose: voor het epiteton: Hor. Carm. 4, 15, 26: inter *iocosi* munera Liberi; Hor. Carm. 3, 21, 15-16: iocoso... Lyaeo.

3 pater: Heins. Lofs. Bacchus 4: ô Vader van de vreught. Talloos herhaalde apostrofe van het woord ‘pater’, vgl. vss. 8, 19, 27, 31, 36, 43, 47, 95, 148, 149, 163, 165, 171, 177, 184; hetzelfde geldt voor 'Bacche': vs. 2, 4, 7 (2x), 18, 37, 61, 66, 100, 103, 131, 141, 151, 156, 168, 171, 186, 200. Pater reeds klassiek: Prop. 3, 17, 2; Hor. Carm. 1, 18, 6; 3, 3, 13; Ov. Met. 13, 669; Mart. Cap. 1, 1.

4 fave: zie de ringkompositie met vs. 19: sancte pater, faveas; vgl. Ov. Fast. 3, 714: Bacche, fave vati, dum tua festa cano.

5 persultant: In een bewegelijke rei springen de bekers over tafel: naar analogie van Lucr. R.N. 1, 15: pecudes persultant pabula; Tac. Ann. 11, 9: exercitu campos persultante. Vraag: is agili agmine een neologisme van Heinsius?

6 luxuriant corda: Ov. Ars Am. 2, 437: *luxuriant animi* rebus plerumque secundis. Het verbum herhaald in vs. 16; numine tacta tuo, vgl. oppositum 20: numinis expertem.

7 calemus: sc. vino; Ov. Fast. 3, 531: sole tamen vinoque calent.

8 Blande pater vini, blande repertor ades: Heins. Lofs. Bacchus 5: O vinder van de wijn; repertor vini: Namatianus 2, 73 (= P.L.M. 5, 7); vitis repertor: Ov. Amor. 1, 3, 11; Fast. 2, 329.

9-10 Heins. Lofs. Bacchus 9-10: ‘My komen in de sin op eenen tijt veel dingen. Wat sal ick lest van u, wat sal ick eerstlick singen?’, meer op dit vers Lofs. Bacchus p. 107.

De jaarlijkse feestdag van Lyaeus, die de Genius is toegewijd, is gekomen.[1]
Wees hier voor het aanhoren van uw roemrijke daden aanwezig, schalkse Bacchus![2]
Niets zie ik, wat mij betreft, Vader, wat op die dag meer in[3]
overeenstemming met uw waardigheid kan geschieden. Geeft gij, Bacchus,[4]
slechts uw bijstand.
Nu zijn het de bekers die in bewegelijke rij over tafel gaan en zijn de harten, door uw goddelijke[6]
macht beroerd, vol uitgelatenheid. Ook wij, Bacchus, staan door uw macht, ja wij, Bacchus[7]
in gloed. Beminlijke vader des wijns, beminlijke vinder wees hier.[8]
Rijkelijke stof tot uw lof komt mij in de geest op, niettemin, hoe zal ik beginnen, wat voor mij[9-10]
het einde zijn? Soms de vertelling hoe Juppiter u uit

1 Ov. Amor. 3, 10, 1.
2 Hor. Carm. 4, 15, 26; 3, 21, 15-16.
3 Prop. 3, 17, 2.
4 Ov. Fast. 3, 714.
6 Ov. Ars. Am. 2, 437.
7 Ov. Fast. 3, 531.
8 Ov. Amor. 1, 3, 11; Fast. 2, 329; Rutilius Namatianus 2, 73 (= Poet. Lat. Min. 5, 7).
9-10 Lofs. Bacchus Heins. Pat. onze uitgave p. 107.

Numquid, ut ereptum Semelaea Juppiter alvo[11]
Te pius è medio sustulit igne pater?
At te terribiles cingebant fulminis alae,[13]
Magne nepos Cadmi, sulphureumque jubar.[14]
Lambebat tibi flamma comam; nec pervius igni[15-16 15]
verticis innocue luxuriabat apex.[16]
Sarcina mox femori latuisti insuta paterno.[17]
Unde etiam nomen, Bacche bimater, habes.[18]
Sancte pater, faveas. neque enim tua gesta canentem[19-20 19]
numinis expertem me decet esse tui.

11 Semelaea: vgl. proles Semeleia: Ov. Met. 3, 520; 5, 329; 9, 641 en Met. 3, 310: genetricis ab alvo.

13 fulminis alae: de klassieke oudheid kende de bliksem soms vleugels toe. Men zie behalve Arist. Av. 1714: πτεροφ□ρον Δι□ς β□λος de plaatsen: Verg. Aen. 5, 319: Nisus emicat et ventis et *fulminis* ocior *alis*; Val. Flacc. Arg. 2, 97; 6, 56; Claud. de rapt. Proserp. 2, 229.

14 Magne nepos Cadmi: d.w.z. Bacchus. Zo heet ook Actaeon *nepos Cadmi* bij Ov. (Met. 3, 174), omschrijft Cicero bij Lact. Inst. 1, 15, 20: *Cadmi progenies*.
- sulphureumque jubar: Plin. N.H. 35, 15, 50 § 177: sulphurea lux fulminum. Van 's keizers 'purpureum iubar' gewaagt Martialis 9, 65.

15-16 Ontlening aan Iulus' apex bij Verg. Aen. 2, 682 vv.
levis summo de *vertice* visus Iuli
fundere lumen *apex* tactuque innoxia mollis
lambere flamma comas.
apex bij Vergilius óf: top van het hoofd, óf: top van de vlam die opspringt óf (zo Servius) de phrygische muts, zie uitleggers ter plaatse. Vergelijk verder Verg. Aen. 10, 270: ardet apex capiti; Ov. Fast. 6, 636: inque coma flammeus arsit apex. Onder de imitaties van de Iulus-passage (b.v. Sil. It. 16, 119 vv.) is belangrijk *Claudianus*, De quart. cons. Hon. vs. 104: '*innocuus flagraret apex*' die in Nicolaas' hoofd meespeelde.

15 pervius igni: men vgl. b.v. Ov. Met. 2, 762: pervia vento; Met. 5, 194: pervia verbis.

16 luxuriabat: zoveel als 'flagrabat'.

17 Sarcina: Lofs. Bacchus 11: 'ontnam van Semele dat *pack*'. Ov. Met. 6, 224: e quibus Ismenus, qui matri *sarcina* quondam // prima suae fuerat.
- femori: naast femur (Marullus formeert als neologisme: femorigena) ook coxa, b.v. Aitzema 15: dum te coxa Patris etc.; Auratus (verv. afgekort Aur.) 31 bedacht het woordspel: '*coxa* patris *coxit*.' vgl. Ov. Met. 3, 312: (infans) insuitur femori.

18 bimater: Ov. Met. 4, 12, elders.

19-20 Voor de gedachte (Bacch. als noodwendige inspirator van de dichter) zie reeds H.H. 7, 58-59: Ξα□ρε τ□□ος Σεμ□λης ε□□πιδος· ο□δ□ π□ □στι // σε□□ γε λη□□μενον γλυ□ερ□ν □οσμ□σαι □οιδ□ν.

19 gesta: Ov. Heroïd. 9, 105: fortia *gesta* recense.

Semele's schoot wegnam en hij[11]
plichtsgetrouwe vader, u midden uit het vuur wegrukte?
Maar u omringden schriklijke[13]
bliksemvleugelen, grote kleinzoon van Kadmus, en een zwavelachtige stralenkrans.[14]
Een vlam lekte u het haar; en zonder voor het vuur toegankelijk te zijn stond de top van uw[15-16]
kruin in schadeloze gloed.
Weldra waart gij als last ingenaaid in de dij van uw vader en daar verborgen. Vandaar, dat ge[17]
ook de naam van Bacchus met zijn twee moeders draagt.[18]
Heilige Vader, begunstig ons.[19-20]
Immers bij het bezingen van uw daden past het me niet van

11 Ov. Met. 3, 310, 520; 5, 329; 9, 641.
13 Verg. Aen. 5, 319.
14 Ov. Met. 3, 174; Cicero bij Lact. Inst. Div. 1, 15, 20.
15-16 Verg. Aen. 2, 682 vv.; Claudianus, d. quart. cons. Hon. 104.
17 Ov. Met. 6, 224; Met. 3, 312.
18 Ov. Met. 4, 12.
19-20 Ho. Hy. 7, 58-59.

Neu mihi sit crimen, per laudes surgere tantas,[21]
quas toties fassa est ipsa noverca prius.
Ecquis nam se, sancte, tibi componat, et ecquis[23-24]
anteferat Superûm? proximus ille Jovi es.[24]
Te trux Enceladus flammanti subditus Aetnae,[25]
Enceladus superas ausus inire domos,[26]
Te pulsata, pater, moribundo Phlegra Typhöeo[27]
sensit, et Alcyoneus, terrificusque Gyes.[28]

21 vgl. Prop. 3, 17, 20: virtutisque tuae, Bacche, poëta ferar.

23-24 Voor de gedachte: Lofs. Bacchus 5-6: wie soumen vergelijcken // By dijne stercke macht? Aitzema 5-6: Quis comparet ulli // Teque tuamque manum. Peet stond hier Cat. LXI, 69-70: quis huic deo // compararier ausit.

24 anteferat: Verg. Aen. 4, 371: quae quibus anteferam; Hor. epist. 2, 1, 65: ut nihil *anteferat*, nihil illis *comparet*.
- proximus ille Iovi es: Ov. Trist. 4, 2, 28: dux fuerat belli, *proximus ille* duci.

25 Centraal staat hier in Bacchus' aretalogie de Gigantomachie, zie Heins. Lofs. Bacchus (p. 152). Voor de Gigantennamen Enceladus (niet bij Heinsius, doch wel bij Scriverius genoemd), Typhoeus, Porphyrion, Rhoecus, Mimas, zie onze ann. p. 153. Heinsius jr. voegt toe: Alcyoneus, Gyes (= Γ□ης, Γ□γης, een hekatoncheir), Otus en Oromedon (Prop. 3, 9, 48, = Eurymedon: Hom. Od. 7, 58.) Bij Heinsius jr. zijn er negen Giganten, op wier ondergang Bacchus negen bekers drinkt.
- Enceladus gaat voorop als tegenstander van Bacchus; vgl. Eur. Cycl. 5, Nonn. Dion. 25, 87 vv.; 48, 65 vv. Hier heet hij ‘trux’, ‘ferox’ is hij bij Sen. H.O. 1145.
- Enceladus onder de Aetna: Verg. Aen. 3, 578-580. Hor. Carm. 3, 4, 56: Enceladus iaculator audax, bij Ov. Amor. 3, 12, 27 is hij geen hekatoncheir maar een chiliocheir. Hekatoncheir is bij Ov. (Met. 3, 303): Typhoeus.

26 superas ausus inire domos: vgl. Ov. Fast. 3, 160:... hospes inire domos en Met. 4, 735-6: superasque deorum //... domos; Fast. 2, 188: superas... domos.

27 Phlegra, landstreek in Macedonië, later Pallene genoemd: Stat. Theb. 2, 595; Val. Flacc. Arg. 1, 564; Sen. H.F. 444; Culex 28: Giganteo sparsa est quo sanguine tellus.
- Typhoeus: Sed quid Typhoeus et validus Mimas (vgl. vs. 30): Hor. Carm. 3, 4, 53. Typhoeus reeds Hes. Theog. 820.

28 Alcyoneus: Een Pindarusfrgm. (P.L.G.[4] 3, 713 = Anth. Hiller-Crusius[4] 306) noemt hem Γιγ□ντων πρεσβ□τατον.; naast Porphyrion de belangrijkste Gigant.
- terrificusque Gyes: vgl. Ov. Trist. 4, 7, 18: centimanusque Gyes. Conjectuur bij Hor. Carm. 2, 17, 14 (Mss.: Gigas).

uw goddelijke inspiratie te zijn[21]
verstoken en moge het me ook niet ten kwade aangerekend worden als ik temidden van zo machtige
heldendaden opklim, die zo dikwijls vroeger reeds zijn stiefmoeder ruiterlijk moest erkennen.[23-24]
Want wie toch wel zou, o heilige, zich met u kunnen meten, en wie der hemelingen zichzelf[24]
boven u prefereren? Na Zeus zijt ge onmiddellijke tweede.[25]
Uw macht ervoer de grimmige Enceladus, onder de vlammende Aetna gelegen, Enceladus[26]
die zich verstoutte het hemelpaleis binnen te dringen, uw macht, Vader, Phlegra door
de stervende Typhon gebeukt, en Alcyoneus, en de schrikwekkende Gyes. Porphyrion[28]

21 Prop. 3, 17, 20.
23-24 Cat. 61, 69-70.
24 Ov. Trist. 4, 2, 28.
25 Verg. Aen. 3, 578-580.
26 Ov. Fast. 3, 160; Met. 4, 735-736; Fast. 2, 188.
28 Ov. Trist. 4, 7, 18.

Porphyrion ferus ille tibi, tibi Rhoecus et Otus,[29]
Oromedonque ingens, succubuitque Mimas.[30]
Macte pater, metuende manu, tibi Juppiter ipse[31]
Nomina victori vera, Thriambe, dedit.[32]
Vitisator Lenaee, tui servator Olympi,[33]
Cui Mars fulminea cesserit ipse manu,[34]
Funde Maronêo spumantia pocula rore.[35]

29 Porphyrion: Hor. Carm. 3, 4, 54: minaci Porphyrion statu.
- Rhoecus: var. lect.: Rhoetus: Hor. Carm. 2, 19, 23. Rhoecus en Enceladus samen: Hor. Carm. 3, 4, 55.
- Otus: □τος, een der Aloaden, de andere heette: Ephialtes. Beiden plaatsten de Ossa op de Pelion. Zij zijn eigenlijk geen Giganten, doch Titanen. Otos en Ephialtes samen genoemd: Culex 234, 235; Hyg. fab. 28.

30 Oromedon: alleen Prop. 3, 9, 48: caeloque minantem Coeum et Phlegraeis Oromedonta iugis, □ τ□ν □ρ□ν □□δων, eigenlijk epiteton van Pan. Gelijknamige bergpiek op het eiland Kos: Theocr. 7, 46. Zo is Mimas (de 'hinniker') ook de naam van een berg en een Gigant. Vaak leest men bij Prop. l.l. met *Huschke*: Eurymedon (vgl. Hom. Od. 7, 58: koning der Giganten). Coeum = Κο□ος d.w.z. Leto's vader (Verg. Georg. 1, 279).
- Mimas: Hor. Carm. 3, 4, 53. (oudere passages: Eur. Ion 215, Apoll. Rhod. 3, 1226). Lijsten van Gigantennamen: 1) Hor. Carm. 3, 4, 53-56: *Typhoeus, Mimas, Porphyrion, Rhoetus, Enceladus*; 2) Sid. Apoll. Carm. 6, 24: *Rhoetus, Mimas, Enceladus, Typhoeus*; id. 13, 19 vv. *Enceladus, Typhoeus, Porphyrion, Mimas*. Hier negen namen konform aan de negen Muzen.

31 Macte pater: niet *sancte, magne* pater. Vgl. Verg. Aen. 9, 641 (+ noot Serv.): *macte nova virtute puer*. Macte vocat. van mactus (= magis auctus) veelal verbonden met de abl. virtute of de gebiedende wijs esto estote is een sakrale uitdrukking met de bet.: gelukgewenst, bravo. Volledige plaatsenverzameling bij Neue-Wagener II^{3}, 178-181.
- metuende manu: vgl. Hor. Carm. 2, 19, 7: metuende thyrso.

32 Liber als Victor uit Indië: vgl. Verg. Aen. 6, 804, 805; Ov. Ep. ex Ponto, 4, 8, 61.
- Thriambe: Lofs. Bacchus: 'Want hierom hebben zij Thriambus u genoemt.'; Carm. Pop. 5 Bergk: □α□χε □ρ□αμβε, σ□ τ□νδε χοραγ□.

33 Vitisator: Accius bij Macr. Sat. 6, 5, 11.
- Vitisator Lenaee: Zie ook Poet. Lat. Min. ed. Baehrens T. III, p. 304 (onbekend dichter): *lenis* vitisator; vs. 169 daarentegen: Lenaee bicorniger, ook een novum (zie t.pl.).
- tui servator Olympi: Lofs. Bacchus 428: 'Bewaerder van zijn hof.', ibid. 436: 'bewaerder van ons al.' Iuppiter heet Servator bij Germanicus, Aratea 410 en Abas is Servator arcis bij Stat. Ach. 1, 701, 702.

34 vgl. Lofs. Bacchus 429.

35 Maronêo... rore: bedoeld is de wijn van Maroneia (Hom. Od. 9, 195). Vgl. Macr. Sat. 3, 20, 7: Maronea uva; Tib. 4, 1, 56: Bacchus Maroneius (Paneg. in Messal.).
- spumantia pocula: = Verg. Ecl. 5, 67.

die woestaard streek voor u de vlag, voor u Rhoecus en[29]
Otus en de ontzaggelijke Oromedon[30]
en Mimas. Gelukgewenst vader, geduchte door geweld van wapenen. Aan u, de overwinnaar, heeft Juppiter[31] [31]
zelf uw echte (ware) naam, Thriambe, gegeven.[32] [32]
Wijnplanter, van de Wijnpersse, redder van uwe Olympus[33]
voor wien Mars in eigen persoon met zijn bliksemende hand onderdoet,
giet bekers uit schuimend door Maronisch nat.[35]

29 Hor. Carm. 3, 4, 54; 2, 19, 23.
30 Prop. 3, 9, 48; Hor. Carm. 3, 4, 53.
31 Verg. Aen. 9, 641.
31 Hor. Carm. 2, 19, 7.
32 Verg. Aen. 6, 804-805; Ov. ex P. 4, 8, 61.
32 Carm. pop. 5 Bergk.
33 Poet. ignot. apud Poet. Lat. Min. ed. Baehrens, T. III, p. 304; Accius ap. Macr. Sat. 6, 5, 11.
35 Verg. Ecl. 5, 67.

Pocula funde, pater, sed bene plena tui.
Te quoque terrigenis animosum, Bacche, subactis
Ter cyathos ternos continuasse ferunt.
Obsessae arebant spisso tibi pulvere fauces,[39-40] [39]
Decolor hostili sanguine thyrsus erat.[40]
At tibi potanti genitor procul omina laevo[41-42]
Terna favens tonitru, fulmine terna dedit.
Magne Pater Patriae, si quid pia vota valebunt,[43]
per servata tibi sidera semper eas.[44]
Victa tuos decorat Gangetica terra triumphos.[45]
Inde tibi currum nunc quoque lynces agunt.[46]

39-40 cf. Lofs. Bacchus 433-434: Die hebstu noch bebloet, vol sweet, vol stof, gegrepen (nl. de beker); vgl. Aitzema 456-457: ‘Hunc foedatus adhuc concreto sanguine vultum // Ter dextra apprensum sitienti fauce bibisti.’

39 arebant... fauces: Ov. Met. 6, 355: caret os humore loquentis et *fauces arent*.

40 decolor en sanguis verbonden als bij Ov. ex Ponto 3, 2, 54: araque... // decolor adfuso tincta cruore rubet en Trist. 4, 2, 42: decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.

41-42 hier drie omina van donder en bliksem, bij Heinsius pater is er maar van éen omen (donderslag van Zeus) sprake, vgl. vs. 424; Ov. Met. 10, 453: ter omen bubo fecit. Vgl. Ov. Fast. 4, 833-34: tonitru dedit omina laevo // Iuppiter laevo fulmina missa polo. (Iuppiter aan Romulus). De linkerkant in de ‘Auguraldisziplin’ is gunstig; *Bömer* op Ov. Fast. 4, 664: a dextro... toro.

43 Magne Pater Patriae: vgl. Ov. Fast. 2, 127: *sancte pater patriae*; Ov. Trist. 2, 181: parce *pater patriae*.
- si quid pia vota valebunt: Ov. Trist. 1, 9, 3: atque utinam pro te possent mea *vota valere* en Rem. Am. 813: pia vota.

44 vgl. Ov. Trist. 2, 167-8: ut faciuntque tui, sidus iuvenale, nepotes, // *per tua* perque sui facta parentis eant.

45 vgl. Ov. Amor. 1, 2, 47: talis domina Bacchus Gangetide terra.

46 lynces: tijgers b.v. bij Ov. Amor. 1, 2, 48; Met. 13, 413: Victa racemifero lyncas dedit India Baccho.
- nunc quoque: Dezelfde verbinding nog in de vss. 64, 76, 98.

Giet bekers uit, Vader, maar dan goed vol van uzelf.
Ook gij, zo wil het verhaal, Bacchus, zoudt, prat gaande op de onderwerping
der aardgeborenen, driemaal drie bekers in énen achterelkaar hebben uitgedronken.[38]
Uw keel met dikke stoflaag overdekt was verdord,
Door 's vijands bloed was de thyrsus ontkleurd.[40]
Maar te uwer eer, terwijl gij aan het drinken waart, verwezenlijkte uw vader[41-42]
van verre telkens drie voortekenen met een gunstige donder ter linkerzij
met de bliksem driemaal.[43]
Grote Vader des Vaderlands, zo vrome wensen iets vermogen zullen,
moge ge steeds uw baan blijven afleggen via de door u geredde sterren.[45]
Het overwonnen Ganges-land is een sieraad van uw triomfen.[46]
Vandaar dat ook nu nog lynxen u de wagen trekken.[47]

38 Hor. Carm. 3, 19, 13-15.
40 Ov. ex P. 3, 2, 54; Trist. 4, 2, 42.
41-42 Ov. Fast. 4, 833-4.
43 Ov. Fast. 2, 127; Trist. 2, 181.
45 Ov. Amor. 1, 2, 47.
46 Ov. Met. 13, 413.
47 Lofs. Bacchus. Heins. Pat. onze uitgave vss. 460 en 453.

Deriades te, magne pater, te sensit Orontes,[47]
Nomina letali cum sua cessit aquae.[48]
Ibat ovans animis et adustos horrida vultus[49]
India belligerum tota secuta ducem.[50]
Quaeque unguentatos nutribant Bactra capillos;[51] [51-52]
Bactra sagittiferâ conspicienda manu.[52]
Undique gemmato radiabant tegmine mitrae;[53]
Undique et auratis arma superba notis.[54]

47 Deriades: vgl. Lofs. Bacchus 460 en Monobibl. Eleg. xv, 7: Non mihi Deriades flavusque occumbit Orontes.
- Orontes: vgl. Lofs. Bacchus 453.
- Orontes: rivier genoemd o.a. bij Pomp. Mel. 1, 12, 5; Plin. H.N. 5, 21, 18 § 79; Prop. 2, 23, 21 (daar naast de Eufraat genoemd). De rivier heet naar Orontes, zoon van Didnasos, schoonzoon van de indische vorst Deriades. De stroommetamorfose: Nonn. 17, 196-289; 44, 251. Orontes bij Nonnus verder: 17, 314; 26, 79; 34, 179; 35, 80. Deriades' ondergang tegen Bacchus: 40, 1-100.
48 Over Orontes' dood zie Scriv. op Lofs. Bacchus 453 (p. 156).
49 Ibat ovans: = Verg. Aen. 6, 589 (van Salmoneus).
- adustos horrida vultus: Curt. 4, 7, 13: sol omnia incenderat siccaque et adusta erant ora; Sil. It. 8, 267: adustus corpora Maurus.
50 India: zie Bactra in de volgende regel. Dezelfde kombinatie bij Vergilius in diens ‘laudes Italiae’: Georg. 2, 138: non Bactra neque Indi.
51 unguentatos... capillos: gepommadeerd haar. Ons zijn de Bactriërs niet hierom bekend. Zie intussen vs. 53 de vermelding van de mijter. De mijter en de gepommadeerde haren bij Verg. Aen. 4, 216: Maeonia mentum mitra *crinemque madentem*. Aan die oosterse luxe kan Heinsius hebben gedacht.
- nut*ri*bant: = nut*rie*bant, vgl. Verg. Aen. 7, 485.
51-52 anaphora van Bactra, zoals b.v. Enceladus (vs. 25 en 26).
52 sagittiferâ: vgl. Ov. Met. 1, 468 sagittifera... pharetra: Verg. Aen. 8, 725: sagittiferos Gelonos. Wij denken b.v. aan de Parthenpijlen; vreedzamer zijn de Amores sagittiferi bij Stat. Silv. 3, 3, 131.
53 mitrae en (56) Bassaridumque manus: vgl. Prop. 3, 17, 30; cinget Bassaricas Lydia mitra comas.
- Over de mitra merkt Serv. op Verg. Aen. 4, 216 op: utebantur et Phryges et Lydi mitra, hoc est incurvo pilleo, de quo pendebat etiam *buccarum tegimen*. Gr. μ□τρα of □□δαρις. Edelstenen of goud aan de mitra: Prud. Psych. 358: aurata mitra. Dionysus die zelf (Diod. Sic. 4, 4, 4) μιτροφ□ρος is, voerde volgens Arrianus Ind. 7, 9 de mitra in bij de Hindu's. De Arabieren (Plin. N.H. 6, 162; Claud. De Cons. Stil. 1, 156), Cissiërs (Herod. 7, 62) e.a. droegen dit hoofddeksel eveneens. Zie de klassieke plaats voor Cybele: Prop. 3, 17, 30. Verder b.v. Prop. 4, 2, 31; Sen. Phaedr. 756, Oedip. 413; Stat. Theb. 9, 795, Achill. 1, 715; Clem. Protr. 12, p. 119, 1.
- gemmato: Ov. Met. 10, 113: gemmata monilia; Ov. ex P. 4, 103: scuta sed et galeae *gemmis radientur* et auro.
54 auratis... notis: Ov. Hal. 114: *auratis* muraena *notis*.

Deriades, grote vader, maakte met u kennis, met u Orontes,[48]
toen hij zijn eigen naam gaf aan het water dat zijn dood[49] betekende.
Voortschreed in jubelende triomfstemming huiveringwekkend met zongezengd gelaat
gans India, meetrekkend met de krijgvoerende leidsman.[51]
Ook Bactrië, bakermat van gepommadeerde haardos, Bactrië opvallend door pijlvoerende krijgsbent. Allerzijds straalden mijters met juwelen bedekt;[53] allerzijds ook wapenen met vergulde kentekenen prijkend.[54]

48 Lofs. Bacchus. Heins. Pat. p. 156.
49 Verg. Aen. 6, 589.
51 Verg. Aen. 7, 485.
53 Prop. 3, 17, 30.
54 Ov. Hal. 114.

Pro te Dictaea ensiferi Corybantes ab Ida[55]
Turba ferox stabant, Bassaridumque manus.[56]
Ipse neci victor thyrso metuente domari[57] [57-58]
Deriadae generum Deriadenque dabas.
Indicus abjectis exercitus ilicet armis
Regis ab interitu terga dedere sui.
At tibi de spoliis Nabathaei, Bacche, triumphi[61]
Thura suis mystae rite dedere focis.[62]
Ivit in exemplum pietas memoranda tuorum.[63]
Scilicet hic Superis nunc quoque gratus odor.
Regna quid Odrysii memorem concussa Lycurgi,[65]
et domitum auspiciis Strymona, Bacche, tuis?[66]
Iuste tui vindex; tibi enim, tibi perfidus ille
Morte dedit poenas, truncus utrumque genu.[68]
Vix bene pampineas succiderat undique vites,[69]
sacrilegae dominum cum petiere manus.[70]

55 ensiferi Corybantes: Uit Kreta afkomstige priesters van Cybele, die wapendansen uitvoerden. Ensifer: Ov. Fast. 4, 388 en ensiger Ov. Ars. Am. 2, 56 gezegd van Orion.
56 Bassaridumque manus: niet bij Ovidius en Vergilius. Sen. Oed. 432: te (sc. Bacche) Bassaridum comitata cohors en Stat. Silv. 2, 7, 7: tu, Bassaridum rotator Euhan.
57 thyrso metuente domari: Hor. Carm. 2, 2, 7: penna metuente solvi.
57-58 Deriades door Bacchus' thyrsus geveld: Lofs. Bacchus 460.
61 Nabathaei: Ov. Met. 1, 61: Nabathaea regna. De Nabathei waren een arabische stam in Noord-West Arabië met als hoofdstad: Petra; Ναβατην□: Joseph. Ant. 1, 221. hier = oosters (zo. b.v. Ov. Met. 1, 61).
62 wierookoffer: vgl. de Orphische Hymnen.
- De zegswijze tura dare focis is Ovidiaans: zie b.v. Ov. Fast. 4, 935: tura focis vinumque dedit; Fast. 3, 731 van Bacchus: captivaque tura dedisti. Wij denken hier aan Ronsard en Dion. Perieg.
- rite dedere: Ov. Her. 7, 108: spem mihi mansuri *rite dedere* viri.
63 Ivit in exemplum: Ov. Ars. Am. 3, 87: ite per exemplum.
- *pietas* memoranda *tuorum*: vgl. Ov. Met. 1, 205: nec tibi grata minus *pietas*, Auguste, *tuorum* est.
65 Odrysii: Odrysius = thracisch (bij Ovidius) doch in deze verbinding nieuw.
- Lycurgi: Lofs. Bacchus 169-170; (kool uit Lycurgus' tranen). vs. 651: Lycurgi wreede daet.
66 Strymona: rivier in Thracië, vgl. Ov. Trist. 5, 3, 21-22: sed adusque nivosum // Strymona venisti (sc. Bacch.).
68 vgl. Ov. Fast. 3, 722: inque tuum furiis acte, Lycurge, genu.
69 pampineas ... vites: vgl. Ov. ex Ponto 3, 8, 13; Trist. 2, 143.
70 vgl. Ov. Fast. 3, 700: *sacrilegae telis me petiere manus*.

Zwaarddragende Korybanten van de dictaeische Ida afkomstig, een grimmige bent, stonden daar te uwer bescherming, en de scharen der Bassariden.[56]

Overwinnend met de thyrsus, een[57]
wapen dat niet klein te krijgen is, gaaft gij Deriades' schoonzoon en Deriades zelf aan de dood prijs.
Terstond na de wapens te hebben weggeworpen, sloeg het indische heer na de ondergang van hun
koning op de vlucht.
Maar aan u, Bacchus, gaven uit de buit van de nabatheïsche triomf uw mysten volgens de ritus wierookoffers op hun walmende altaren.[62] [62]
De plichtsgetrouwheid der uwen zo vermeldenswaardig,[63] [63] werd spreekwoordelijk. Dit reukwerk nl. is ook nú nog de Hemelingen geliefd.
Waartoe te vermelden hoe het rijk van odrysische Lycurgus (tot op zijn grondvesten)
werd geschokt en hoe, onder uw auspiciën, Bacchus, de[66]
Strymon was bedwongen?
Rechtvaardige verdediger van uw eigen belang; aan u immers, aan u betaalde die trouweloze[68]
door de dood zijn gerechte straf, verminkt aan beide knieën.[69]
Nauwelijks had hij overal[70]
de wijnstokken grondig omgehakt of zijn schennende handen hadden het op de Heer en[71]
Meester gemunt. In verdiende dood ligt hij terneer, dat zal[72]

56 Sen. Oed. 432; Stat. Silv. 2, 7, 7.
57 Hor. Carm. 2, 2, 7.
62 Ov. Fast. 4, 935; Fast. 3, 731.
62 Ov. Her. 7, 108.
63 Ov. Ars. Am. 3, 87.
63 Ov. Met. 1, 205.
66 Ov. Trist. 5, 3, 21-22.
68 Ov. Fast. 3, 722.
69 Ov. ex P. 3, 8, 13; Trist. 2, 143.
70 Ov. Fast. 3, 700.
71 Ov. Fast. 3, 707.
72 Ov. ex P. 2, 9, 54.

Caede iacet meritâ. te successore superbae[71]
Non hoc Bistoniae terra vel ipsa neget.[72]
Quid consanguinei dignissima praeda furoris,[73]
Aöniâ Pentheus dilaniatus humo?[74]
Et qui Tyrrheno mutatis gurgite nautis[75]
Iönias delphin nunc quoque sulcat aquas?[76]
Fixa ratis mediis, ceu saxea, fluctibus haesit,[77]
Numinis ad nutum stare coacta tui.[78]
Pampinus intortos obnubere fronde rudentes[79]
Ilicet, et mediam cingere visa ratem est.
Ipsi autem inductis variati tergora squamis[81]
Praecipites alto desiluere foro.[82]

71 Caede iacet meritâ: Ov. Fast. 3, 707: morte iacent meritâ.
72 vgl. Ov. ex Ponto 2, 9, 54: (Orpheus): Bistonis ingenio terra superba tuo est.
- Bistoniae: Bistonia = Thracië; Val. Flacc. Arg. 3, 160: Bistoniae ... alumnum (van Orpheus); Hor. Carm. 2, 19, 20: Bistonidum ... crinis.
73 dignissima praeda: vgl. Ov. Fast. 3, 423: Di veteris Troiae, dignissima praeda ferenti, maar ook Fast. 3, 721 van Pentheus: Tu quoque, Thebanae mala praeda, tacebere, matris.
- consanguinei ... furoris: vgl. Ov. Met. 8, 476: consanguineae umbrae; Heroïd. 14, 121: consanguinea turba.
74 Pentheus (en Lycurgus), vgl. b.v. Ov. Met. 4, 23: Penthea tu venerande, bipenniferumque Lycurgum // sacrilegos mactas.
- Aöniâ (= Thebana) ... humo: vgl. Ov. Fast. 1, 490: Cadmus in *Aonia* constitit exul *humo*.
75 vv. Tyrreense zeerovers: Lofs. Bacchus 519 vv.
76 sulcat aquas: = Met. 4, 706.
77 ceu saxea: Ov. Met. 5, 509: mater ad auditas stupuit *ceu saxea* voces. Voor de zaak: Ov. Met. 3, 660-1: stetit aequore puppis // haud aliter, quam siccum navale teneret (droogdok).
78 Vraag: Is 'Numinis ad nutum' een nieuwe Heinsiaanse verbinding?
79 intortos ... rudentes: vgl. Ov. Met. 3, 679: intortos ... funes;
- obnubere: hoogst zeldzaam: verhullen (Verg. Aen. 11, 77: arsurasque comas obnubit amictu) cf. vs. 179.
81 vgl. Ov. Met. 3, 675: squamamque cutis durata trahebat; Met. 4, 577: durataeque cuti squamas increscere sentit.
82 vgl. Ov. Met. 3, 670: exsiluere viri; doch tevens: Ov. Met. 12, 128-9: tum vero praeceps curru fremebundus ab alto // desilit.
- forus = gangboord, Verg. Aen. 6, 412.

zelfs het land van Bistonia,[73]
dat zich op u als zijn opvolger beroemt, niet willen ontkennen. Waartoe het volkomen verdiende[74]
slachtoffer van de razernij zijner bloedverwanten, Pentheus op aonische bodem verscheurd?
En de dolfijn die, nadat de tyrreense schippers op zee waren gemetamorfoseerd,[76]
ook nu nog de ionische wateren doorklieft? Het schip bleef midden in de baren[77]
als een rotsblok vasthangen, op de wenk van uw goddelijke wens gedwongen stil te staan.
Onmiddellijk zag men het schouwspel hoe wijnrank met lover de ineengedraaide kabel-[79]
touwen bedekte en het middenschip omringde. De mannen zelf echter, hun ruggen
bont met de schubben die ze kregen, bedekt, sprongen van het hoge gangboord halsoverkop
in[81]

73 Ov. Fast. 3, 423; Fast. 3, 721.
74 Ov. Fast. 1, 490.
76 Ov. Met. 4, 706.
77 Ov. Met. 3, 660-1; Met. 5, 509.
79 Ov. Met. 3, 679.
81 Ov. Met. 3, 675.

Victor iö, ter, victor iö! tibi, corniger Euan,[83]
Terra parens fracta est, India fracta tibi.
Magne Deûm, salve, neu se tibi misceat unda.[85] [85-86]
Nil facit ad vires degener unda tuas.
Tu mentem exhilaras, exsultantemque recludis.[87]
Tu procul ignavâ pectora tollis humo.
Tecum Simplicitas, tecum Candorque Salesque,[89-90]
Tecum nata Fides innocuusque Lepor.[90]
Te sine victa fugit facundia, magne Thyoneu.[91] [91-92]
Te sine libertas pectoris illa jacet,[92]

83 Over Victor zie de noot op vs. 32. Zie verdubbelde uitroepen bij Ovidius als Met. 5, 625: et bis ‘io Arethusa, io Arethusa’ vocavit; Ars. Am. 2, 1: Dicite ‘Io Paean’, et ‘Io’ bis dicite Paean'. Hier opzettelijk 3x! Men vergelijke ook de kreet ‘io triumphe’, Amor. 1, 2, 34.
- corniger Euan: corniger Lyaee: Ov. Amor. 3, 15, 17; cf. vs. 115: parens Euan.

85 Magne Deûm: deze partitive gen. bij een positivus wel elders, b.v. Ennius Ann. 201 Vahlen: maxime divum, 491 V.: optima caelicolum, Saturnia, magna dearum (magna = maxima). We denken ook aan Verg. Aen. 4, 376: sequimur te sancte deorum (+ ann. Pease t. pl.). Precieze parallel C.I.L. IX, 3375, 1 (metrische inscriptie): *Magne deum*, Silvane potens, sanctissime pastor.

85-86 Uitgewerkt hier de bondig uitgesproken gedachte in Lofs. Bacchus 610: ô viant van het water.

87 exhilarare: niet bij Ovidius en Vergilius. Celsus 3, 24, 5: lusu ioco ludis lascivia per quae mens exhilaretur.
- exsultantemque recludis: voor de vorm zie Ov. Met. 2, 78: exultantemque coercet; voor de inhoud naast Hor. Sat. 1, 4, 89: condita verax aperit praecordia Liber vooral Epist. 1, 5, 16: Quid non ebrietas dissignat, operta recludit. Recludere hier: ontsluiten, aperire, soms echter ook = claudere.

89-90 Voor allegorische figuren in Bacchus' omgeving: Lofs. Bacchus 472-475 (11!); 535-536 (7!). Hier zijn er 5 in bonam partem. De bron der allegorische personifikaties is duidelijk weer Ovidius, ditmaal Amor. 1, 3, 13 en 14. Nulli cessura fides, sine crimine mores // nudaque *simplicitas purpureusque pudor*. De Candor past wel bij de Simplicitas, zie b.v. Porfyrio op Hor. Ep. 11, 11: candor animi mei et honesta simplicitas.
- Candorque Salesque: klassiek? Stat. Silv. 1, 6, 6: Iocus et Sales.

90 innocuusque Lepor; Cic. Brut. 143: non scurrilis lepos.

91 cf. Scaliger's hymne vs. 71 en 72: temere impedita languet pigra vena, cita prius.
- magne Thyoneu: Semeleius Thyoneus: Hor. Carm. 1, 17, 23; indetonsus Thyoneus: Ov. Met. 4, 13; vs. 175 van dit gedicht: ‘indetonse Thyoneu’.

91-92 Er zijn aan het vijftal nog twee personifikaties toegevoegd: facundia en libertas.

92 Voor de tematiek van de vrijheid: Lofs. Bacchus 73-75 (Liber als bevrijder).

zee. Zegevierende, iö, driemaal, zegevierende, iö! Door u, hoorndragende Euan, is Moeder[82]
Aarde gebroken, is India gebroken.[83]
Grote der Goden, gegroet, moge water zich niet met u mengen, het ontaarde water heeft
met uw macht niets uittestaan. Gij vervrolijkt het gemoed, ge ontsluit het hart en laat[85]
het opjubelen; gij heft de harten op ver van de lome aarde.
Aan uw zijde staan Eenvoud,[87]
aan uw zijde Oprechtheid en Scherts, aan uw zijde het ontstane Vertrouwen (Trouw) en onschuldige
Charme. Zonder uw bijstand is het met de welsprekendheid gedaan en vliet ze heen, grote[89-90]
Thyoneus, zonder u ligt ge weet wel de vrijheid van het gemoed machteloos ter neer.

82 Ov. Met. 3, 670; Met. 12, 128-9; Verg. Aen. 6, 412.
83 Ov. Amor. 3, 15, 17, deze hymne vs. 115.
85 C.I.L. IX, 3375, 1.
87 Ov. Met. 2, 78; Hor. Epist. 1, 5, 16.
89-90 Ov. Amor. 1, 3, 13-14.

Curarum domitor, curarum blande subactor,[93]
Grata quies animis, candide Liber, ades.[94]
Tu quoque sensisti Venerem, pater: et tibi saepe[95]
Pectore in intrepido vulnera fecit Amor.[96]
Testis Hymen Hymenaeus erit, tibi carus amanti.[97]
Unde novis nuptis nunc quoque dexter adest.[98]
Quique tibi crines nodo viridante revinctos[99-100] [99]
Cissus adhuc memori, candide Bacche, premit;[100]
Et tu, Sangarius Phrygiis quem vidit in arvis[101-102] [101]

93 Curarum domitor: Lofs. Bacchus 635: ‘Ghy Moorder van de pijn’. Zo gewoon als domitor is, zo ongewoon ‘subactor’ dat de lexica alleen geven als ‘schender’: Gr. τριβε□ς in obscene zin (Script. Hist. Aug.). Bij Sen. H.F. 903 is sprake van Bacchus als ‘domitor Lycurgi’. Verder zie men Sen. H.F. 1065-1066: tuque, o domitor Somne malorum, requies animi; Ov. Met. 11, 623: Somnus quies rerum; Sen. Ag. 75 van Somnus: curarum domitor.

94 grata quies animis: zie aant. op 93 en grata quies Cephalo: Ov. Ars Am. 3, 695.
- candide Liber: = Tib. 3, 6, 1.

95 vv. Bacchus en de liefde, vgl. Lofs. Bacchus: 125 vv.; 189-190; 195 vv.

96 Pectore in intrepido: Ov. Met. 13, 478: intrepidus vultus.

97 Hymen Hymenaeus: in de vocativus elders: Hymen Hymenaee: Plaut. Casin. 800; Cat. LXI, 4: o Hymenaee hymen, o hymen Hymenaee; Ov. Epist. Heroïd. 12, 143: turba ruunt et hymen clamant ‘hymenaee’; 14, 27. Ook Hymenaeus alleen: Ov. Ars Am. 1, 563 en de noot van *Paul Brandt* t. pl. Hier geliefde van Bacchus, elders (zie b.v. Donat. op Terent. Adelph. 904) zoon van Liber en Venus. M.V. III, 11, 2: Veneri et Baccho fingitur Hymenaeus, quia ob vini petulantiam libido excitari solet. Dionysus is zelfs zelf □μεν□ïος: A.P. IX, 524, 21. De uitroep ook Grieks b.v. Eur. Troad. 310: □□μ□ν □ □□μ□ναι□ □ναξ.

98 dexter adest: dexter adesse driemaal in Ov. Fast.

99-100 Cissus: niet in Lofs. Bacchus. Zie voor deze manlijke geliefde van Bacchus, een Satyr in het gevolg van deze god: Nonn. Dion. 10, 401, 405, 421, 430 en Geopon. 11, 29.
- crines ... premit: Verg. Aen. 4, 147-148 van Apollo: mollique fluentem // fronde premit crinem fingens atque implicat auro.
-: 2e geliefde: Cissus.

99 nodo viridante: Verg. Aen. 5, 388: viridante toro.

100 candide Bacche: Ov. Fast. 3, 772; cf. 94 candide Liber = Tib. 3, 6, 1.

101-102 :3e geliefde: Ampelos.
- Ampelos en zijn gele haar: Ov. Fast. 3, 407 en Lofs. Bacchus 129-130.

101 Sangarius: rivier in Phrygië, nevenvormen naast Sangarius (Liv. 38, 18, 8): Sagarius (Solinus 43, § 1) en Sagaris (Ov. ex Ponto 4, 10, 47).

Zorgenbedwinger, minzame zorgenvernietiger, voor de gemoederen welkome rust,[91]
stralende Liber, wees hier.
Ook gij hebt Venus gevoeld, vader: ook u heeft dikwijls in het onvervaard gemoed[93]
Amor zijn wonden geslagen.[94] [94]
Getuige zal zijn hiervan Hymen Hymeneus, aan u minnende dierbaar.
Vandaar dat hij ook nu nog als voor jonggehuwden gelukvoorspellende aanwezig is.
En de jonkman Cissus die u, nog steeds aan hem indachtig, stralende Bacchus, het haar[97]
met groenige knoop omwonden drukt. En gij, Ampelus, die op phrygische landouwen de[98]

91 Hor. Carm. 1, 17, 23; Ov. Met. 4, 13; deze hymne vs. 175.
93 Sen. Herc. Fur. 903; 1065-1066; Ov. Met. 11, 623; Sen. Ag. 75.
94 Ov. Ars Am. 3, 695.
94 Tib. (Lygd.) 3, 6, 1.
97 Cat. LXI, 4; Ov. Epist. Her. 12, 143.
98 Ov. Fast. 1, 6; 1, 67; 1, 69.

Mutatum croceas, Ampele, vite comas.[102]
Tum Beroë, jungenda toro tibi, Bacche, jugali;[103-104] [103]
Rapta foret patruo ni miseranda tuo.
Sed tamen ante omnes, quae neptis Agenoris alti[105]
A tibi cognatâ Gnosias orta domo est.[106]
Illam Dictaeis avectam perfidus oris[107-108] [107]
perfidus in sola liquerat hospes humo.[108-109]
Liquerat: et profugus nocturnae litore Diae[109]
Praecipiti dederat vela ratemque Noto.[110]
Illa quidem clamabat, Iö! quo, perfide Theseu,[111]

102 ‘Ampeli geel haer’ bij Heinsius Pater. Ov. Ars Am. 1, 530 van Ariadne: croceas irreligata comas (Gr.: ξαν□□ van Ariadne): Ampelus bij Nonn. 10, 175 vv., doch voordien reeds bij Ov. Fast. 3, 409: Ampelon intonsum ... // fertur Bacchus amasse.

103-104 : 1e vrouwelijke geliefde: Beroë.
- Beroë: Lofs. Bacchus 128.

103 Beroë, dochter van Adonis en Aphrodite, naar wie de stad Beroë (Berytos) bij de Libanon genoemd werd; om haar liefde streden Dionysus en zijn oom Poseidon, Over deze materie zeer uitvoerig Nonn. 41-48; *Rigler*, De Beroë Nonnica, Potsdam 1860.
- jungenda toro jugali: wel een heinsiaanse verbinding.
- toro jugali: enerzijds Verg. Aen. 4, 496 lectumque iugalem; Ov. Trist. 4, 5, 33: sic faciat socerum *lecto* te nata *iugali*, anderzijds Stat. Silv. 3, 5, 69: nec tantum Roma iugales // conciliare toros ... fertilis. Ov. Fast. 3, 511 (van Ariadne): tu mihi iuncta toro etc.

105 vv. Bacchus en Ariadne, zie Lofs. Bacchus 273 vv. en onze noten aldaar.

106 Gnosias: vgl. Ov. Ars Am. 1, 527: Gnosis, doch beter: Ars Am. 1, 556: pone metum: Bacchi, Gnosias, uxor eris.
- A: interjektie van patetisch karakter, vgl. vs. 127. Zie b.v. Cat. LXIV, 135: immemor, *a*, vaak aan het versbegin, al dan niet vergezeld van miser (ovidiaans!).

107-108 herhaling van perfidus, vgl. 111-112: perfide, vgl. Cat. LXIV, 132-133: perfide ... // perfide ... Theseu.

107 Dictaeis avectam perfidus oris: vgl. Cat. LXIV, 132 ... patriis avectam, perfide, ab aris.

108-109 herhaling van liquerat.

109 Het eiland Dia vaak met Naxus geïdentificeerd; Ov. Ars. Am. 1, 528 + ann. P. Brandt.
- nocturnae litore Diae: vgl. Cat. LXIV, 121: spumosa ad litora Diae.

110 vela dare (ventis; h.l.: Noto) is een gewone vergiliaanse en ovidiaanse uitdrukking. ‘Ratem dare Noto’ is stellig iets ongebruikelijker.
- praecipiti ... Noto: Ov. Amor. 1, 7, 16: praecipites Notos (ook in de Ariadne-Theseus affaire).

- voor de Zuidenwind (Notus), waarvan Theseus gebruik maakt, zie men Ov. Heroïd. 10, 30: carbasa tenta Noto.

111 perfide Theseu: Cat. LXIV, 133: perfide ... Theseu; Ov. Fast. 3, 473: periure et perfide Theseu.

Sangarius zijn geelblond haar in een wijnstok veranderd zag.[99-100]
Verder Beroë, als[100]
huwelijkspartner voor u bestemd, Bacchus; ware het niet dat de beklagenswaardige
door uw oom was geschaakt.[102]
Maar vóor allen de kleindochter van de hoge Agenor, de
Knossische, a! uit een huis u
verwant gesproten.[105]
Haar van de dictaeïsche kusten weggevaren, had een trouweloze op eenzame grond,[106]
een trouweloze gast achtergelaten. Had achtergelaten en voortvluchtig van de kust van het[107-108]
nachtelijke Dia had hij de zeilen van zijn schip aan de ijlende
Zuid-Ooster prijsgegeven.[109]
Zij echter riep 'Iö, waarheen, trouweloze Theseus, trouwe-[110]

99-100 Verg. Aen. 4, 147-8.
100 Ov. Fast. 3, 772.
102 Ov. Fast. 3, 409; Ars. Am. 1, 530.
105 vv. Lofs. Bacchus Heins. Pat. 273 vv. + noten.
106 Ov. Ars Am. 1, 556.
107-108 Cat. LXIV, 132-133.
109 Cat. LXIV, 121; Ov. Ars Am. 1, 528.
110 Ov. Amor. 1, 7, 16; Heroïd. 10, 30.

Perfide, quo properas me sine? siste fugam.[112]
Hactenus; et lacrimae commendavere querentem.[113]
Pulsabat niveos unda marina pedes.[114]
Ecce, parens Euan superato victor ab hoste,[115]
Inque triumphali tigride vectus adest.[116]
Pone sequebantur Satyrorum pota iuventus,[117]
Et blaesae nimio Thyades ora deo.[118]
Non ille invidiam sceleris tulit. utque videbat,
desilit. aetherium litora movit onus.[120] [120]
Et, quonam, miseranda, dolor? quid Thesea clamas?[121-122]
Ecce tibi Theseus, ecce maritus adest.

112 quo properas: Ov. Met. 5, 599-600; Fast. 6, 563; Heroïd. 14, 105: Inachi, quo properas? Herhaling van de woorden in vs. 171: ‘quo properas’.

113 lacrimae commendavere querentem: fraaie variatie op Ov. Ars Am. 1, 533-4: clamabat, flebatque simul, sed utrumque decebat; non facta est lacrimis turpior illa suis.

114 Het voetenbad van Ariadne in zee: Cat. LXIV, 128-9.

115 parens Euan: nieuw; naar analogie van Eleleus en Nyctelius parens bij Ov. Met. 4, 15.
- superato victor ab hoste = Ov. Trist. 2, 177.

116 Bacchus' tijgerkar: Ov. Ars Am. 1, 549-550. Hier zit Bacchus op de tijger *zelf* blijkbaar.

117 Handige variatie van: Ov. Fast. 1, 397:... et in Venerem Satyrorum prona iuventus en: Trist. 5, 3 (4), 37: Satyrorum gnava iuventus.

118 blaesae: d.w.z. in dronkenschap lallend, met overslaande stem: Iuv. Sat. 15, 47-48:... facilis victoria de madidis et // blaesis atque mero titubantibus.
- Nader ter vergelijking ligt nog Ov. Ars Am. 1, 598: fac titubet blaeso subdola lingua sono. Nimio... deo = Baccho of mero; vgl. Verg. Catal. 11, 2: nimio... mero; Ov. Trist. 2, 446: sed linguam nimio non tenuisse mero.
- Thyades = Bacchae, zie Hor. Carm. 2, 19, 9; 3, 15, 10; Verg. Aen. 4, 301-2; Ov. Fast. 6, 514; Stat. Theb. 5, 92; 12, 792; Sen. Oed. 442.

120 desilit: over dezelfde materie handelend en in dezelfde plaats van het vers geplaatst vinden we desilit bij Ov. Ars Am. 1, 560.

120 aetherium: d.w.z. divinum; Sil. It. 13, 629: aetherio dum pondere partum exsolvor.
- aetherium litora movit onus: Beving van de aarde bij het verschijnen van de god: Verg. Aen. 3, 96; 6, 256; Eccl. 4, 50. De goden zijn altijd wat groter van gestalte en zwaarder van lichaamsgewicht dan de mensen. Heinsius dikt iets aan wat hij zich herinnerde uit Ov. Ars Am. 1, 560: imposito cessit arena pede.

121-122 vgl. Lofs. Bacchus 358 vv. ‘En seyde, Lieve Kint, wat baet toch al dit klagen // en jammerlick gelaet? is Theseus wech gegaen, // Ick sal u Theseus sijn.

loze rept ge u zonder mij? Breng[111]
uw vlucht tot staan.' Tot zover gingen haar woorden en tranen zetten nog extra luister bij[112]
aan haar klacht. Een golf van de zee klotste tegen haar sneeuwwitte voeten.[113]
Maar zie, daar verschijnt vader Euan zegevierend komend van de overwonnen vijand,[114]
aanrijdend op een met tijgers bespannen triomfkar. Achter hem aan kwamen de[115]
beschonken jongelingschap der Satyrs en Thyaden met stamelende mond door al te
grote inwerking van de god.[117]
Hij kon het hatelijk schelmstuk niet verduren. En zodra hij haar zag, sprong hij van de[118]
wagen af. Het hemels lichaamsgewicht schokte de stranden.
'En, zo sprak hij,[120]
waartoe, beklagenswaardige, deze smart? Wat roept ge (om) Theseus? Zie hier, hier is
voor u Theseus, zie hier, hier is uw man.' Zo had hij gespro-

111 Cat. LXIV, 133; Ov. Fast. 3, 473.
112 Ov. Met. 5, 599-600; Fast. 6, 563; Heroïd. 14, 105; deze hymne vs. 171.
113 Ov. Ars Am. 1, 533-4.
114 Cat. LXIV, 128-9.
115 Ov. Met. 4, 15; Trist. 2, 177.
117 Ov. Fast. 1, 397; Trist. 5, 3 (4), 37.
118 Ov. Ars. Am. 1, 598; Juv. Sat. 15, 47-48.
120 Ov. Ars Am. 1, 560; Sil. It. 13, 629.

Dixerat: in currus e litore sustulit aure͡os.[123]
Verba fides sequitur, Gnosia; nupta deo es.[124]
Nunc quoque nocturno spectabilis aethere fulges,[125]
Et regis incertas Cressa Corona rates.[126]
Hic ubi, Cecropiis ah invidiose colonis[127] [127-128:]
Icare, non meritae praemia mortis habes.[128] [128-129]
Erigoneque necem nimium dolitura paternam[129-130]
Nec procul à dominâ Maera notanda suâ.[130]
Tu coelum meritis, tu terram, Bacche, replesti;[131]
Illa tibi segetes debet arata suas.

123 dixerat: aan het versbegin ook Ov. Fast. 3, 507.
- in currus e litore sustulit aure͡os: Ov. Ars Am. 3, 157-8: Talem te Bacchus... // sustulit in currus, Gnosi relicta, suos. Hier bij Heinsius is de wagen zelfs van goud; vgl. ook Prop. 3, 17, 8: lyncibus ad caelum vecta Ariadna tuis.

124 Verba fides sequitur: vgl. Ov. Met. 3, 527 (in Pentheus-verhaal) *dicta fides sequitur*, responsaque vatis aguntur; Ov. Fast. 3, 515: dicta facit.
- Gnosia, nupta deo es: Ov. Ars Am. 1, 556: Bacchi, Gnosias, uxor eris.

125 vgl. Ov. Ars Am. 1, 557: caelo spectabere sidus.

126 vgl. Ov. Ars Am. 1, 558: saepe reget dubiam Cressa Corona ratem. Het ‘regere’ zoals Ariadne vroeger op aarde deed met de bekende *draad*.

127 Hic: d.w.z. in caelo.
- invidiose: invidiosus zeer gebruikelijk bij Ovidius, doch niet in de vocativus. Betekenis: livide; alleen op de volgende plaatsen: C.I.L. IV, 3775, 3; 8259, 5; Anth. 416, 4.

127-128: de hele periode met kritiek ontleend aan Prop. 2, 33, 29-30: Icare, Cecropiis merito iugulate colonis // pampineus nosti quam sit amarus odor. Heinsius vindt het *niet*-terecht.

128 Icare: d.w.z. Icarie. Icarius en Icarus zijn nevenvormen. Voor het verhaal zie Lofs. Bacchus 503 en onze noten.
- praemia mortis habes: vgl. Ov. Fast. 3, 744; praemia mellis habet; Fast. 5, 114: praemia lactis habet.

128-129 De vermelding van Icare Erigoneque ook bij Ov. Met. 10, 450-451: primus tegis, Icare, vultus, // Erigoneque pio sacrata parentis amore. (vgl. necem nimium dolitura paternam). Vergelijk ook Ibis, 615: quodque dolore necis patriae pia filia fecit.

129-130 Erigone en Maera: Lofs. Bacchus 511-12: Maar Evan heeft hem self, zijn dochter, zijnen hont, // in 't midden van de locht een schoone plaets gejont.

130 Voor de hele materie (Erigone, Icarius, Maera) zie Bömer's noten op Ov. Fast. 4, 939.
- Maera: de bij Ov. Met. 7, 362 genoemde Maera is een andere. De metamorfosen zijn aldus: Icarius wordt Bootes, Erigone Παρ□□νος en Maera, Sirius, het hondsgesternte.

131 replesti: Dezelfde kontraktie voor replevisti ook bij Stat. Silv. 3, 1, 92; in tropische betekenis ook daar = exornasti, ditasti.

ken: hij tilde haar van het[123] [123]
strand in de gulden wagen. Hij bekrachtigde het woord met de daad, Knossische; gehuwd[124]
met een god zijt ge. Ook nu nog straalt ge aan de nachtelijke aether bezienswaardig en wel[125]
en bestuurt ge als kretensische Krans de onzekere schepen.[126]

Hier waar, ach, gij aan[127-128]
de boeren van het land van Kekrops gehate, Icarus, de beloning hebt van een onverdiende dood[128] [128-129]
en Erigone, die bijzonder erg verdriet over de moord op haar vader zou hebben en vlakbij zijn eigen meesteres duidelijk gekenmerkt hond Maera.
Gij hebt de hemel, gij hebt de aarde, Bacchus, met uw verdiensten vervuld. Laatstgenoemde[131]
is, beploegd als zij is, aan u haar te velde staande gewas ver-

123 Ov. Fast. 3, 507.
123 Ov. Ars Am. 3, 157-8; Prop. 3, 17, 8.
124 Ov. Met. 3, 527; Ars Am. 1, 556.
125 Ov. Ars Am. 1, 557.
126 Ov. Ars Am. 1, 558.
127-128 Prop. 2, 33, 29-30.
128 Ov. Fast. 3, 744; Fast. 5, 114.
128-129 Ov. Met. 10, 450-451; Ibis 615.
131 Stat. Silv. 3, 1, 92.

Primus inexpertam docuisti findere terram;[133-134]
Primus inexpertâ spargere semen humo.
Te colit inde suum Mareotica Memphis Osirin,[135]
Dum quatit attonitâ tinnula sistra manu.
Tu populis leges, tu primus jura dedisti.[137]
Debuit officiis hoc quoque terra tuis.
Nec Phoebi invidia, aut Cereris moveare, memento.[139] [139]
Vindicet haec partes, vindicet ille tuas.
Callida Triptolemo fruges tibi, Bacche, repertas[141]
Quid quod in Actaeam spargere jussit humum?[142]
Nec tamen ipsa negat. nam cum furialis Eleusin[143] [143-144]
Rite colit Cererem, te quoque rite colit.[144]

133-134 Bacchus als inventor van de landbouw.
- Primus... Primus: vgl. van Osiris bij Tib. El. 1, 7, 29-31: *Primus* aratra manu sollerti fecit Osiris... *Primus* inexpertae commisit semina terrae. Heinsius jr. herhaalt nog bovendien het adjektivum *inexpertus*.

135 vgl. Tib. El. 1, 7, 27-28: Te canit atque suum pubes miratur *Osirin* // barbara, *Memphiten* plangere docta bovem.
- Mareotica: = Pharia als pars pro toto i.p.v. Aegyptica. Marea (Mareota) stad bij Alexandrië. Wij denken aan de *vinum Mareoticum* bij Hor. Carm. 1, 37, 14.
- Mareotica arva: Ov. Met. 9, 733. Mareotica hier niet bij Tibullus. 136 attonitâ... manu: Ov. Fast. 3, 864: et ferit attonita pectora nuda manu.
- tinnula sistra manu: Ov. ex Ponto 1, 1, 38: iactantem *Pharia* tinnula sistra manu.

137 populis iura dare: ovidiaans: Fast. 1, 38 en 207.

139 Het ook bij Ovidius driemaal op het verseinde voorkomende ‘memento’ heeft daar echter de infinitivus bij zich.

139 vv. Konnekties tussen 1) Bacchus en Ceres en 2) Bacchus en Apollo.

141 vv. Ceres (Demeter), Triptolemus, Bacchus, de bekende trits uit Eleusis.

142 Actaeam... humum: Actaeâ... humo: Ibis 336. Actaeam... humum = Attica.

143 Eleusin: nominativus!
- furialis Eleusin: i.p.v. het bij Ovidius gebezigde *Cerealis Eleusin* (Met. 7, 439; Fast. 4, 507 + ann. Bömer) omdat in 144 Cererem volgt.

143-144 zie Scaliger's hymne Bacch. 80: igitur si Eleusin aris Cerealibus agitas.

144 Rite colit: rite colere: Ov. Fast. 4, 133, 234; 5, 90; rite coli: Met. 13, 633.

schuldigd. Als eerste hebt gij de[133-134]
mensen er in onderricht de aarde, die zoiets vroeger nog nooit had ondervonden, te splijten;
als eerste de uitzaai te verrichten in de grond, die zoiets nog nooit had meegemaakt.[135]
U vereert dientengevolge het mareotische Memphis als zijn[136] [136]
Osiris, terwijl het de tjinkelende[137]
castagnetten schudt met door de donder getroffen hand. Gij hebt aan de volkeren wetten, gij als eerste rechtsinstellingen geschonken. Ook dit was de aarde verschuldigd aan uw dienstbetoon. En wees er indachtig aan dat ge u noch door jaloezie ten opzichte van Phoebus noch door afgunst jegens Ceres laat bewegen. Laat zij, laat gene de u bedeelde
taken waarnemen. Wat er van te zeggen dat zij listig[142]
Triptolemus opdroeg de door u,[143]
Bacchus, uitgevonden veldvruchten te zaaien in Attica's bodem. En toch weigert ze zelf ook haar gaven[144]
niet. Want als het van vervoering vervulde Eleusis Ceres naar behoren vereert,
vereert ze ook u naar behoren.

133-134 Tib. 1, 7, 29-31.
135 Tib. 1, 7, 27-28.
136 Ov. Fast. 3, 864.
136 Ov. ex P. 1, 1, 38.
137 Ov. Fast. 1, 38 en 207.
142 Ov. Ibis 336.
143 Ov. Met. 7, 439; Fast. 4, 507.
144 Ov. Fast. 4, 133, 234; 5, 90.

Nec male cum Phoebo tibi convenit. unus utrique[145-146] [145]
Mons sacer, Aönii quem rigat humor equi.[146]
Nec Deus aeternis praesentior ille poëtis[147-148]
Te, pater; aut populo notior ipse suo est.[148]
Quo feror ulterius? quo me, pater, abripis ultra?
Iam stupet ad laudes saucia lingua tuas.[150]
Da calicem mihi, Bacche, tuum, mitramque virentem,[151]
Nebridaque algenti quae mihi membra tegat;[152]
Et, qui sustineat titubantia corpora, thyrsum.[153]
Sed capiti serva cornua sola tuo.[154-155:]
Deprecor hoc unum. vix sunt tua cornua, vix sunt[155]
munera temporibus commoda, Bacche, meis.
Vota tamen tibi, magne parens, iteranda supersunt.[157]

145-146 Ziet op de Parnassus en het paard Pegasus.

145 Bacchus en Apollo zijn goede maatjes. Mogelijk te vergelijken Lygd. 6, 19: convenit ex aequo. (nl. tussen Bacchus en Amor?) Zie voor de Latiniteit: Ov. Fast. 3, 95-6: Et tibi cum proavis, miles Paeligne, Sabinis // convenit; Ov. Amor. 3, 8, 15: laeva manus, cui nunc serum male convenit aurum.

146 Aönii... equi: = Thebani... equi = Pegasi. Pegasus noemt Ovidius nergens zo, zie bij hem wel Aonius fons (ex Ponto 4, 2, 47), Aoniae aquae (Fast. 3, 456).

147-148 Deus... praesentior ille... // Te: vgl. Ov. Met. 3, 658-9: nec enim praesentior illo // est deus.

148 notior: Ovidianum, zie b.v. Met. 14, 679-80: neque enim sibi notior ille est // Quam mihi.

150 saucia lingua: nieuw?

151 vv. vgl. Lofs. Bacchus 117: ‘O Bassareu geef my de bladeren te raken’ etc.... 124: ‘Alleen op uwen kop uw' hoorens laet ick staen.’

152 Nebrida: niet bij Ovidius, zie noot op vs. 181.

153 vgl. Ov. Met. 4, 26-27: quique senex ferula titubantes ebrius artus // sustinet en Fast. 6, 677-8: convivae valido titubantia vino // membra movent.

154-155: Lofs. Bacchus l.l. ‘ick nemet alles aen: alleen op uwen kop etc. Handig is hier het hoornen-motief in deze hymne geïnkorporeerd.

155 Deprecor hoc unum: = Ov. Met. 2, 98 (in de Phaethon-vertelling).

157 Vota... supersunt: Ov. Amor. 3, 2, 81: Sunt dominae rata vota meae, mea vota supersunt.

Wonderwel verstaat ge u tevens met Phoebus. Elk van beiden heeft éen enkele heilige[147]
berg gemeenzaam, die het nat van het aonisch paard bevloeit.[148]
En geen God is er meer helpend nabij voor eeuwige dichters dan gij, vader; of persoonlijk beter bekend aan zijn eigen volk.
Waarheen word ik nog verder gevoerd? waarheen sleurt ge me, vader, nog verder weg?
Mijn gewonde tong is al verstomd en kan uw lof niet meer zingen.
Reik me, Bacchus, uw kelk, en de groene mijter en het hindevel om mij,
kleumer, de leden te dekken; en de thyrsus om mijn waggelend lijf te ondersteunen.[153]
Maar laat de horens alleen op uw hoofd staan.
Dit alleen verzoek ik u niet te doen. Nauwelijks zijn uw horens, nauwelijks[155]
zijn ze, Bacchus, een geschenk voor mijn slapen passend.
Toch, grote ouder, zijn er wensen te over om keer op keer aan u te doen.[157]

147 Ov. Met. 3, 658-9.
148 Ov. Met. 14, 679.
153 Ov. Met. 4, 26; Fast. 6, 677-8.
155 Ov. Met. 2, 98.
157 Ov. Amor. 3, 2, 81.

Legifer Inôae nate sororis, ades.[158]
Siste merum mihi, siste, puer. quid, lente, moraris?[159-162]
Nil mihi cum lymphâ, tu modo siste merum.
Quid cunctare, puer? quid inania pocula Baccho,[161]
Lente puer, cessant? arida lingua siti est.[162]
Magne pater Nyseu, seu Liber et Euius esse,[163] [163-164]
sive magis Bromius Nycteliusque cupis;[164]
Quodsi rite, pater, tibi sacra peregimus olim;
Nunc mihi lenis iö, nunc facilisque veni.[166]
Membra tremunt, titubantque mihi, nutantque, labantque.[167-168] [167]

158 Legifer Inôae nate sororis: wel een novum als omschrijving voor Bacchus. ‘Legifer’ komt eenmaal voor als epiteton van Minos bij Ov. Amor. 3, 10, 41.
- Legifer Inôae nate sororis, ades: De omschrijving met toegevoegd ‘ades’ is ovidiaans: Fast. 5, 663: clare nepos Atlantis, ades; Ars. Am. 1, 30: coeptis, mater Amoris, ades; ex Ponto 3, 3, 2: o sidus Fabiae, Maxime, gentis, ades. Legifer niet alleen van Minos en Moses (dit laatste bij scriptt. eccll.) gebezigd, maar ook van Ceres: Verg. Aen. 4, 58: legiferae (variant: frugiferae) Cereri Phoeboque patrique Lyaeo. Vertaling van Gr.: □εσμοφ□ρος (Her. 6, 91: Δ□μητρος □εσμοφ□ρου). Zie ook Ov. Met. 5, 342: (Ceres) prima dedit leges. Hier uniek van Bacchus, maar vergeleken dient te worden O.H. 42, 1 waar Dionysus zelf Θεσμοφ□ρος is.

159-162 Gekunstelde volgorde: *puer, lente, puer, lente puer*.
- Siste merum... siti est: Voor het herhaalde ‘merum’, voor ‘lente’ en ‘puer’ zie men de situatie bij Lygd. 6, 57: cessas o Iente minister?; 58: annosum... merum; 62: Tu puer, i, liquidum fortius adde merum. Het geheel is bij onze auteur echter langer uitgesponnen.
- siste: d.w.z. huc adduc. Verg. Aen. 4, 634: huc siste sororem; Ov. Met. 8, 669: sistitur argento crater.
- puer: schenkknaap = pincerna.

161 inania pocula Baccho: inania = vacua. Baccho = abl. sing. Cicero de Fato 24: vas inane; Varro R.R. 1, 54, 2: dolium inane.

162 arida lingua siti est: Ov. Met. 11, 129-30: sitis arida guttur//urit.
- arida lingua siti est: Lofs. Bacchus 645: ‘de tong kleeft aen de mont.’

163 Nyseu, seu: seu, seu geeft een lelijk □α□□μφατον. Nysaeus is het normale Latijn.

163-164 Magne pater Nyseu... sive *magis... cupis*. Aanroepvariant, zoals b.v. Hor. Sat. 11, 6, 20: Matutine *pater*, seu Jane *libentius audis*.

164 Bromius Nycteliusque: vgl. Ov. Met. 4, 11: Bromiumque Lyaeumque.

166 facilisque veni: Ov. Trist. 1, 5, 15: di tibi sint faciles.

167-168 vgl. Lofs. Bacchus 615-16: O Phanes, mijn gemoet // Ontsteken van uw’ vier *doet drillen mijnen voet*.

167 vgl. Ov. Fast. 6, 677-8: convivae valido titubantia vino // membra movent, dubii stantque labantque pedes.

Wetbrengende zoon van Ino's zuster, wees aanwezig.[158]
Zet, jongen, ongemengde wijn voor me neer, zet ze neer.[159-162] [159]
Wat talmt ge, treuzelaar, nog langer.
Met water heb ik niets van doen, zet gij alleen maar wijn neer.
Waarom draalt ge, knaap? Waarom, trage jongen, blijven de bekers, leeg van Bacchus,
uit? Mijn tong is van dorst verdord.[163-164]
Grote vader van Nysa, hetzij ge begeert Liber en Euius te zijn, hetzij liever Bromius[164]
en Nyctelius, bijaldien wij, vader, indertijd naar behoren u offers hebben gebracht,
kom nu voor mij als een zachte, iö, nu als een gemakkelijke.[166]
Mijn leden trillen, wankelen,[167]

158 Ov. Amor. 3, 10, 41; O.H. 42, 1.
159-162 Lygd. 6, 57, 58, 62.
159 Ov. Met. 8, 669.
163-164 Hor. Sat. 2, 6, 20.
164 Ov. Met. 4, 11.
166 Ov. Trist. 1, 5, 15.
167 Ov. Fast. 6, 677-8.

Bacche, vacillantem fac moderere pedem.[168]
Quid fessum choreis, Lenaee bicorniger, urges?[169]
Quo rapis ignavum? quid tibi dulce mei?[170]
Euoe! quo properas? pater, evoe, Bacche, quid instas?[171]
Quid tibi vis, Eleleu, quid, Dionyse, tibi?[172]
Iraphiota, Phanes, Paean, Brysaee, Sabasi,[173-174] [173]
Bassare, Lycnita, quid mihi corda quatis?[174]

168 vacillantem... pedem: vgl. Bacchus' epiteton in Lofs. Bacchus: ‘Waggelvoet.’
- vacillantem fac moderere pedem: een ovidiaanse konstruktie met een niet-ovidiaanse term, een novum van Heinsius. Vacillare = wankelen (b.v. a vino) komt herhaaldelijk voor bij Cicero, zie b.v. het citaat bij Quint. 8, 3, 66 en 11, 3, 165: ex vino vacillare; echter niet bij de dichters, behalve bij Lucretius. Heinsius dacht echter in het bijzonder aan Lucr. 3, 478-9: praepediuntur crura vacillanti, tardescit lingua, madet mens. De vorm ‘moderere’ bij Ov. Met. 8, 795. Vacillare sluit prachtig aan bij verba als ‘titubare’ en ‘nutare’; cf. vs. 195. Vgl. tevens: fac tu sustineas... iugum bij Ov. ex Ponto 3, 1, 68.

169 Lenaee bicorniger: paraprosdokie voor Lenaee pater (Ov. Met. 11, 132; Verg. Georg. 2, 4 en 7: pater o Lenaee). Daarnaast Corniger... Lyaee: Ov. Amor. 3, 15, 17. Bicorniger: Ov. Heroïd. 13, 33.

170 Quo rapis...: Quo me, Bacche, rapis tui // plenum: Hor. Carm. 3, 25, 1-2.

171 Euoe: viermaal Ovidius, tweemaal Horatius, eenmaal Vergilius Aen. 7, 389: Euhoe Bacche, zoals hier.
- quo properas: zie noot op vs. 112.

172 Eleleu: Ov. Met. 4, 15: Eleleus parens.

173-174 Epiteta-opsomming binnen de maten van het redelijke. Lofs. Bacchus 636: O Hyeu, Nysean, *Paean, Iraphiot*.

173 Vijf griekse Bacchus-namen.
- Iraphiota = ε□ραφι□της (van onzekere bet.), zie Ho. Hy. 34, 20: Δι□νυσ□ ε□ραφι□τα; Dion. Perieg. 576; O.H. 48, 2 en herhaaldelijk bij Nonnus, zie Gruppe 11, 822 n. 2.
- Phanes: zie O.H.; god soms één met Eros en Dionysus.
- Paean: O.H. 52, 11: Παι□ν □υρσεγχ□ς.
- Brysaee: Dionysus' naam als honingbereider (?).
- Brysaee: beter Brisaee, ongewoon epiteton. Βρισε□ς bij Macr. Sat. 1, 18, 9, zie ook MV 3, 12, 2 (de laatste passage kende Heinsius nog niet).
- Brysaee: Dionysus werd op Lesbos als Brisaeus vereerd, waar de Brisae = Nimfen toeven, cf. Gruppe 1, 44, n. 12.
- Sabasi: vgl. Lofs. Bacchus 632: O Sabon etc.
- Sabasi: O.H. 48 en 49.

174 Bassare: vgl. Hor. Carm. 1, 18, 11: candide Bassareu; O.H. 45 titulus; O.H. 45, 2 en 52, 12.

- Lycnita: O.H. 46, 1; 52, 3. M.a.w. zeven griekse Bacchus-namen, zoals vroeger zeven personifikaties.

knikken en zijn onvast, Bacchus, bestuur toch mijn waggelende tred. Waartoe, twee[168]
horens dragende Lenaeus, laat ge me, doodop van alle reidansen, rust noch duur?[169]
Waarheen sleurt ge me toch mee, mij lome. Wat van mij is u zoet? Euoe! waarheen rept ge u?[170]
Vader, Euoe, Bacchus, wat vervolgt ge me? Wat, Eleleu, hebt ge voor, wat, Dionysus?[171]
Iraphiota, Phanes, Paean, Brysaeus, Sabazios, Bassaros,[172]
Lycnita, waartoe schokt ge[173-174]

168 Lucr. 3, 478-9; Ov. Met. 8, 795; Ov. ex P. 3, 1, 68; Lofs. Bacchus Heins. Pat. vs. 640.

169 Ov. Heroïd. 13, 33; Hor. Carm. 3, 25, 19; Ov. Met. 11, 132; Verg. Georg. 2, 4 en 7; Ov. Amor. 3, 15, 17.

170 Hor. Carm. 3, 25, 1.

171 Verg. Aen. 7, 389.

172 Ov. Met. 4, 15.

173-174 zie ons kommentaar over de namen.

Quo tendis, Dithyrambe? quid, indetonse Thyoneu,[175]
Pectoris obstructas concutis usque fores?[176]
Parcius attonitum, pater, ô pater, obrue vatem;[177]
Neu preme trux toto corda sepulta Deo.[178]
Sic tibi flexipedes obnubant ora corymbi[179]
Semper, et instabilem fulciat hasta gradum.[180]
Sic tibi purpurea cingatur nebride pectus;[181]
Mitratusque sacro vertice surgat apex.[182]
Sic perfusa suo titubent tibi membra liquore[183]
Muneribus madeas et, pater, usque tuis.[184]

175 indetonse Thyoneu: = Ov. Met. 4, 13.
- Dithyrambe: = Δι□□ραμβος Eur. Bacch. 526; vgl. Lofs. Bacchus 641: O Dithyrambe groot etc.

176 pectoris fores: De gedachte in ‘deur van het hart’ (van de borst) lijkt ons modern, zoals Boutens' ‘vensters van de ziel.’ Zie intussen Aug. Conf. 6, 8, 13: clausis foribus oculorum; Ambr. Abr. 2, 8, 48 (ad gen. 15, 5): fores corporis.
- vgl. Lofs. Bacchus 629-30: Wat klopstu voor de deuren van mijn onstuymich hert?

177 vgl. Hor. Carm. 2, 19, 7-8: *parce* Liber, *parce*, gravi metuende thyrso.
- attonitum... vatem: vgl. Hor. Carm. 3, 19, 14: attonitus... vates.
- pater, ô pater: Ov. Ars Am. 2, 91: cadens ‘pater, o pater, auferor’ inquit.

178 toto corda sepulta Deo: vgl. Ov. Rem. Am. 806: multo corda sepulta mero;
- Neu preme trux: voor premere en trux zie wschl. Ov. ex Ponto 1, 7, 11-12: nos *premat... truxque* Getes armis.

179 obnubant: ouderwets en deftig i.p.v. velent.
- flexipedes corymbi: vgl. Ov. Met. 10, 99: flexipedes hederae.

180 hasta = thyrsus.

181 nebride: hindevel, bij lateren: Stat. Theb. 2, 664; Achil. 1, 609; Claud. IV Cons. Hon. 605. (*niet* Ovidius en Vergilius).

182 mitratusque... apex: een novum. Mogelijk is de verbinding nieuw; mitratus (= geturband) misschien uit Prop. 4, 7, 62: mitratisque sonant Lydia plectra choris; doch er is hier meer. Plin. N.H. 6, 162 spreekt van Arabes mitrati, doch elders (35, 140) merkt hij over Zeus het volgende op: ‘Iove Liberum parturiente depicto mitrato’. Welnu, Zeus' mijter geeft onze Nicolaas aan Bacchus zelf naar het schijnt.

183 perfusa... liquore: liquore = vino; Culex 14: perfusa liquore. Voor apex zie vs. 16.

184 madeas: madere: ‘zich benatten’. Forcellini parafraseert in zijn lexikon toevallig met het hier voorafgaande liquoribus (liquore) esse perfusus. Vaak persoonlijk gebezigd bij Plautus (b.v. Mostellaria 331: madet homo); Stat. Silv. 3, 1, 41: (Herculem) confectum thiasis et multo fratre (= Baccho) madentem. (niet bij Vergilius en Ovidius het persoonlijke gebruik van het verbum ‘madēre’).

mijn hart? Waar gaat ge heen, Dithyrambus? waarom, weelderig gelokte Thyoneus
schokt ge alsmaar de gesloten deuren van mijn hart? Doe, o[175]
Vader, vader, het wat kalmer aan,
als ge uw door de donder getroffen profeet overweldigt en druk in uw grimmigheid niet het hart[177]
terneer dat in volledige wijnroes verzonken ligt.[178]
Zowaar mogen uw gelaat immer beschaduwen krombenige wijntrossen en een lans uw[179]
onstevige tred schragen, zowaar moge u de borst omhuld zijn door een purperkleurig hindevel
en moge de in een piek uitlopende mijter van uw heilige kruin oprijzen, zowaar mogen
u de leden overgoten met drank waggelen en moge gij,
Vader, steedsmaardoor door uw eigen[183]

175 Ov. Met. 4, 13; Eur. Bacch. 526.
177 Hor. Carm. 3, 19, 14; Ov. Ars Am. 2, 91.
178 Ov. Rem. Am. 806; Ov. ex P. 1, 7, 11-12.
179 Ov. Met. 10, 99.
183 Culex 14.

Non ego Deriaden inimica classe secutus[185] [185]
In te signa ferox barbara, Bacche, tuli;
Mysticave irrupi sacraria, non ego favi[187]
sive tibi, Pentheu, sive Lycurge, tibi.[188]
Fallor? an insano reboat clangore Cithaeron?[189]
Cymbala terrifico quis quatit iste sono?[190]
Quis procul ille senex, pando qui nutat asello,[191]
et ferula lentos increpat usque gradus?[192]

185 inimica classe secutus: Wel zinspeling op de in het 39ste boek van Nonnus beschreven zeeslag.

185 vv. De dichter verklaart zich ten opzichte van Bacchus onschuldig; vgl. Lofs. Bacchus 650 vv. 'Wat heb ick dy misdaen?'

187 Mysticave irrupi sacraria: sacrarium (heilige kapel) eenmaal bij Ovidius (Met. 10, 695: et vetito temerat sacraria probro); vgl. Heroïd. 2, 42: mystica sacra; Ciris 154: non unquam violata manu sacraria divae // iurando, infelix, nequiquam iure piasses. Irrupi = violavi. Ov. Ars Am. 2, 609: condita si non sunt Veneris mysteria cistis.
- dyn huysgewant verholen // En heb ick niet geklapt: Lofs. Bacchus vs. 650-1.

188 vgl. Lofs. Bacchus 651-2 voor de exempla van Lycurgus en Pentheus.

189 Cithaeron: vgl. Lofs. Bacchus 583-584, 621: Cithaeron staet in brant.
- insano reboat clangore Cithaeron?: De Cithaeron, waarvan het Ov. Met. 3, 702 heet dat hij is *electus facienda ad sacra*. De hele zin herinnert aan Verg. Aen. 4, 303: nocturnusque vocat clamore Cithaeron; Georg. 3, 43: vocat ingenti clamore Cithaeron; Stat. Theb. 4, 371: te, bacchate Cithaeron.
- insano... clangore: Ov. Met. 12, 528: ingenti... clangore. Clangor drukt uit het geluid van muziekinstrumenten b.v. tubae: Verg. Aen. 2, 313.
- reboat: loopt al vooruit op de cimbalen van het volgende vers; ubi tympana reboant: Cat. LXIII, 21.

190 vgl. bommen en cymbalen: Lofs. Bacchus 337.
- vgl. Ov. Ars Am. 2, 610: nec cava *vaesanis ictibus* aera sonant.
- terrifico: van sonitus: Verg. Aen. 8, 431, van mugitus: Verg. Aen. 12, 4.

191 Silenus komt ten tonele, vgl. Lofs. Bacchus 325-6.
- Silenus' pandus asellus bij Ovidius viermaal: Ars Am. 1, 543; Met. 4, 27; Fast. 1, 399; 3, 749. Voor de hele regel zie Ars Am. 1, 543: Ebrius ecce senex: pando Silenus asello etc.

192 vgl. Ov. Ars Am. 1, 546: quadrupedem ferula dum malus urget eques.

gaven bevochtigd zijn, ik trok niet met Deriades op een vijandige vloot mee en ben ook niet, Bacchus, vol krijgslust tegen u te velde getrokken of ben in het mystenheiligdom binnengedrongen, ik heb noch, hetzij u, Pentheus, hetzij u,

Lycurgus, aangehangen. Heb ik[187]
het mis of weergalmt daar de Cithaeron van woest getier?

Wie is het daar die met angst-[189]
aanjagend geluid op de cimbalen slaat? Wie is die grijsaard daar in de verte, die op zijn[190]
doorzakkend ezeltje heen en weer schudt en met een thyrsusstaf steeds door de trage gang[191]

187 Ov. Heroïd. 2, 42; Ciris 154.
189 Verg. Aen. 4, 303; Georg. 3, 43; Cat. LXIII, 21.
190 Ov. Ars Am. 2, 610.
191 Ov. Ars Am. 1, 543; Met. 4, 27; Fast. 1, 399; Fast. 3, 749.

Hinc agiles Satyri cum nubigenis Centauris,[193] [193]
Inde leves thiasos ebria Maenas agunt.[194]
Ecce, vacillantes adducunt orgia Mystae.[195]
Cedite de media, turba profana, via.[196]
Cistaque nocturnis et vannus conscia sacris[197]
Pone jacent terrae, nec procul inde cadi.[198]

193 agiles Satyri: zie enerzijds celeres Satyri Ov. Her. 5, 135, anderzijds agilis Cyllenie Ov. Met. 2, 720.

193 nubigenis Centauris: vgl. Heinsius Pater, Elegia XV, 13: nubibus orta juventus. Wij herinneren ons Cat. LXIV, 252: cum thiaso Satyrorum et Nysigenis Silenis. Daar Silenus zoeven voorafging zijn hier de Centauren ingevoegd als Bacchus' gevolg. Heinsius jr. volgde (Heinsius Pater, El. xv, 13) hierin zijn vader. Dat is nonniaanse wijsheid. De Centauren (net als de Silenen wezens half paard half mens) doen bij Nonnus mee aan de indische veldtocht en worden in Dionysiaca, boek 14 driemaal vermeld: 14, 49 vv., 143 vv., 193 vv. Claudianus 9, 13 noemt de Centauri in éen adem met de Fauni. ‘Nubigenae’ heten ze hier als schepsels van Ixion en een wolk (Nephele). Dit adjektivum al vergiliaans: Aen. 7, 674: nubigenae... Centauri; Aen. 8, 293: nubigenas... bimembris. Veelal staat nubigenae absoluut b.v. Germ. Aratea 421-22: Chiron, iustissimus omnis // inter nubigenas; Stat. Theb. 5, 263: Nubigenae; zie ook Ov. Met. 12, 211: nubigenas feros; 12, 541; semihomines Centauros echter bij Ovid. Met. 12, 536. De etymologie: □εντε□ν + α□ρα (d.w.z. ‘Luftpeitscher’) lijkt niet onaannemelijk. Uitvoerig hierover en over de Centauren überhaupt: *Roscher* in Roscher's M.L. 11, 1050-1052 VI Die Kentauren in Verbindung mit Dionysos und Eros (Spätere Sage) en *Pease* op Cic. Nat. Deor. 3, 51.

194 Maenas agunt: constructio ad sententiam; Maenas singul. zeldzaam. Prop. 3, 8, 14: Maenas ut icta; Sil. Ital. 3, 102; Pers. 1, 105. Zie ook Scaliger vs. 124: vinolenta Maenas.
- thiasos: thiasus: Maenadenzwerm: Verg. Aen. 5, 30; 7, 581.

195 Voor de orgia vgl. Lofs. Bacchus 330 (‘uwen tuych in twee besloten kisten’).

196 Verfraaiing van Verg. Aen. 6, 258: procul, o, procul este, profani. Gebouwd à la Ov. Fast. 4, 906: obstitit in media candida turba via.

197 nocturnis... conscia sacris: vgl. Ov. Met. 6, 588: nox conscia sacris. Vgl. Ov. Ars Am. 1, 567: Nycteliumque patrem nocturnaque sacra precare.
- cista: Ov. Ars Am. 2, 609: mysteria Veneris condita cistis.
- vannus: door Verg. Georg. 1, 166 als mystica vannus Iacchi bestempeld. Voor de materie: W. Kroll, R.E. XIII, 538 vv. Naast de mystica vannus wijze men op mystica vitis (Lygd. 3, 6, 1) en mystica lampas (Stat. Theb. 8, 765).

198 vgl. Verg. Ecl. 6, 16: serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant.
- terrae: lokatieve gen. cf. humi. Gr.: χαμα□. Plaatsen ter vergelijking zijn onzeker. Ov. Met. 2, 347; 5, 122 onzeker, dáar terrae mogelijk dativus; Ov. Ars Am. 3, 2, 25 (?); Verg. Aen. 11, 87: sternitur et toto projectus corpore terrae; Verg. Aen. 6, 84: sed *terrae* graviora manent (doch zie Norden t. pl.). Cretae als locativus: Verg. Aen. 3, 162.

(van het dier) aanzet? Hier zijn het de bewegelijke Satyrs met de uit de wolken geboren Centauren[192]
samen, ginds voeren dronken Maenaden lichte reidansen uit.[193]
Zie, met wankele
gang brengen ingewijden heilig offergerei aan. Maakt, oningewijde schare, ruim baan. Zowel de kist als de wan, terdege met nachtelijke feesten vertrouwd, liggen achter hen op de grond,[196]

192 Ov. Ars Am. 1, 546.
193 Cat. LXIV, 252; Verg. Aen. 7, 674; Nonn. Dion. 14, 49 vv., 143 vv., 193 vv.
196 Verg. Aen. 6, 258; Ov. Fast. 4, 906.

Quid loquor? aut ubi sum? quo pectus inhorruit oestro?[199]
Attonuit mentem quis mihi, Bacche, furor?[200]
Euoe! quo rapimur? viduatam frondibus hastam[201-2] [201]
Bassaris indomitâ concutit, ecce, manu.[202]
Euoe! iam sparsis per marcida colla capillis[203]
Coniciet thyrsos in mea terga suos.
Quo fugiam, Lenaee? tuum, precor, eripe vatem.[206]
Versibus ô posthac sic celebrere meis!

199 oestrus: Gr. o□στρος, vervoering, razernij; eigenlijk ‘horzel’; Stat. Theb. 1, 32; Iuv. 4, 123 (in de ablativus op het versslot). De juiste plaats Nemes. Cyneg. 3-4: Aonio iam nunc mihi *pectus* ab *oestro* // aestuat.

200 vgl. Quis furor... vestras // attonuit mentes? Ov. Met. 3, 531-2 (woorden van Pentheus).

201-2 viduatam frondibus hastam // Bassaris indomitâ concutit, ecce, manu; vgl. Lofs. Bacchus 622: ‘Bassaris komt loopen // met ysselick geluyt. haer yser is gevelt, de bladeren sijn wech, ick vreese dat 't my gelt.’

201 vgl. Hor. Carm. 3, 25, 1: Quo me, Bacche, rapis?
- viduatam = vacuam.

202 Bassaris: tussen de twee Euoe's in aan het versbegin.
- Bassaris: vgl. Nero Imper. bij Persius, 1, 101: Bassaris... euhion ingeminat; maar vooral Sid. Apoll., Panegyr. in Iul. Valer. Maiorianus (westerse Keizer: 457-461), gedicht 5, vs. 494 vv.: Simul lassata quiescunt // orgia et ad biforem reboat nec tibia flatum; // Vix requies; iam †ponte ligant† *rotat* enthea *thyrsum* // *Bassaris* et maculis Erythraeae nebridos horrens // excitat Odrysios ad *marcida* tympana mystas. Voor het korrupte ‘ponte ligant’ Mommsen: iam fronde ligans; R.M. Henry: iam sponte vigens. De plaatsing van Bassaris aan het versbegin en haar bemoeienis met de thyrsus-staf bij Sid. Ap. doet hier - dunkt ons - ter zake. Daar komt nog bij het verdere woordgebruik: reboat (Heins. vs. 189), marcida (Heins. 203).
- hastam concutit: De thyrsus is hier van lover ontdaan. Veelal lezen we het omgekeerde: Ov. Met. 4, 7: frondentis... thyrsos; Ov. Met. 11, 27-8: fronde virentes coniciunt thyrsos non haec in munera factos.

203 marcidus: mat, flauw, verflensd. lilia: Ov. Met. 10, 192: marcida demittant subito caput illa vietum. Dit fraaie beeld van de geknakte en verflensde lelie die zijn kop laat hangen werkt hier door.
- marcidas: vaak in bacchische sfeer, b.v. van Bacchus zelve: Stat. Theb. 4, 652: marcidus edomito bellum referebat ab Haemo.
- sparsis per marcida colla capillis: vgl. Lofs. Bacchus 625. Vgl. Ov. Amor. 3, 9, 11: sparsi per colla capilli.

206 voor de vorm Ov. Trist. 5, 3 (4), 1-2: illa dies haec est, qua te celebrare poetae, //... solent. Voor de zin tevens Prop. 3, 17, 20: virtutisque tuae, Bacche, poeta ferar.

en niet ver vandaar wijnvaten. Wat spreek ik? Of waar ben ik? Door wat voor horzel[197]
gestoken, slaat me nu de schrik om het hart? Wat voor razernij, Bacchus, heeft me de geest als[198]
met de donder geslagen? Euoe! waarheen worden we gesleurd? Zie, daar drilt een Bassaride[199]
met onbeteugelde hand een van lover ontdane lans, Euoe![200]
zo aanstonds zal ze[201]
terwijl haar weelderig haar over haar slap neerhangende hals golft, haar thyrsussen krachtig[202]
op mijn rug doen nederdalen. Waar moet ik heenvluchten,[203]
Lenaeus? Ontruk, wat ik u
bidden mag, uw ziener (aan de gevaren). Moge gij zo (alsdan) later door mijn verzen worden gevierd en vereerd.[206]

197 Verg. Georg. 1, 166; Ov. Met. 6, 588; Ars Am. 1, 567.
198 Verg. Ecl. 6, 16.
199 Nemesianus, Cyneg. 3-4.
200 Ov. Met. 3, 531, 532.
201 Hor. Carm. 3, 25, 1.
202 Pers. 1, 101; Sid. Apoll. 5, 494 vv.
203 Ov. Met. 10, 192; Amor. 3, 9, 11.
206 Ov. Trist. 5, 3 (4), 1-2; Prop. 3, 17, 20.

Nicolaas Heinsius' gedicht vergeleken met Daniel Heinsius' Lofzang

1 Lofs. Bacchus 1-3
3 Lofs. Bacchus 4
8 Lofs. Bacchus 5
9-10 Lofs. Bacchus 9-10
17 Lofs. Bacchus 11; Aitzema 15; Auratus 31
23-24 Lofs. Bacchus 5-6; Aitzema 5-6
32 Lofs. Bacchus 455
33 Lofs. Bacchus 428, 436
34 Lofs. Bacchus 429
39-40 Lofs. Bacchus 433-434; Aitzema 456-457
41-42 Lofs. Bacchus 424
47 Lofs. Bacchus 460
47 Lofs. Bacchus 453 + noot Scriv.
57-58 Lofs. Bacchus 460
65 Lofs. Bacchus 169-170 (Lycurgus en de kool), 651 (Lycurgus' dood)
75 Lofs. Bacchus 519 vv.
85-86 Lofs. Bacchus 610
89-90 Lofs. Bacchus 472-475; 535-536 (allegorieën)
92 Lofs. Bacchus 73-75
93 Lofs. Bacchus 635
95 Lofs. Bacchus 189-190; 195-196; 125 vv. (Bacchus en de Liefde)
101-102 Lofs. Bacchus 129-130
103-104 Lofs. Bacchus 128
105 vv. Lofs. Bacchus 273 vv. (Bacchus en Ariadne)
121-122 Lofs. Bacchus 358 vv.
128 Lofs. Bacchus 503 vv. (Bacchus en Icarius)
129-130 Lofs. Bacchus 511-512
151 vv. Lofs. Bacchus 117 ... Lofs. Bacchus 124 } (hoornenmotief)
154-155 Lofs. Bacchus 117 ... Lofs. Bacchus 124 } (hoornenmotief)
162 Lofs. Bacchus 645
167-168 Lofs. Bacchus 615-616
168 Lofs. Bacchus 640 ('Waggelvoet')
173-174 Lofs. Bacchus 636 (Paean en Iraphiot)
173 Lofs. Bacchus 632 (Sabon)
175 Lofs. Bacchus 641 (Dithyrambe)
176 Lofs. Bacchus 629-630
185 vv. Lofs. Bacchus 650 vv.
187 Lofs. Bacchus 650-651
188 Lofs. Bacchus 651-652 (Lycurgus en Pentheus als exempla)
189 Lofs. Bacchus 583-584; 621 (Cithaeron)
190 Lofs. Bacchus 337 (bommen en cimbalen)
191 Lofs. Bacchus 325-326 (Silenus)
195 Lofs. Bacchus 330 (orgia)
201-202 Lofs. Bacchus 622 (gevechtsklare thyrsus)
203 Lofs. Bacchus 625 (haar over de schouders)

Bibliografie

Nicolai Heinsii Dan. Fil. Poematum Nova editio. A'dam Elzevier 1666, pp. 240-246.

Eindnoten:

1. Nicolaas Heinsius. Juvenilia Liber I, Elegia IX.

Besluit

Na vele jaren Bacchusonderzoek een kort woord ten besluite.

De griekse, latijnse, neo-latijnse en franse Bacchusgedichten die in deze publikatie te vinden zijn, vertonen een bijna onontwarbaar, levend geheel. Onze verwijzingen van het ene gedicht naar het andere dienen dit duidelijk te maken. Opvallend is het dat allegorische verklaringswijzen, die ons eerste deel in deze serie overheersten, in dit lyrisch deel slechts zo nu en dan te voorschijn komen. De enige werkelijke uitzondering op deze konstatering is het embleemgedicht van Alciati, dat een klein hoofdstuk op zichzelf vormt: onze emblematische voorkeur deed ons tot opneming en bespreking besluiten: voor zover wij weten wordt Alciati door de andere dichters, die met of na hem leefden, niet genoemd.

Twee bijzonderheden willen we hier nog even expliciet noemen. De vele namen en toenamen van Bacchus die in de Orphische Hymnen en in het gedicht uit de Anthologia bekend zijn hebben in de renaissance een geweldige bekendheid verworven en het lijkt ons niet overdreven te zeggen dat zij een grondprincipe van de Bacchuspoëzie vormen: Scaliger, Ronsard en Daniel Heinsius waren verzot op een imitatieve werkzaamheid op dit gebied.

Horatius en Catullus zijn de dichters die de grootste invloed hebben uitgeoefend op de renaissancedichters. Het bacchische landschap van Horatius Ode 2, 19 klinkt in bijna alle latere gedichten door. Catullus, wiens 63[e] gedicht in dit boek besproken is, noemt zelfs de naam van Bacchus niet, maar zijn metrische vormgeving is bepalend voor de metriek van een aantal Bacchusgedichten.

De neolatijnse, franse en nederlandse dichters vormen tesamen een hechte wijngodtraditie, geënt op de klassieke voorbeelden. De onderlinge samenhang in een zo breed tijdsbestek levert een treffende voorbeeldenreeks van translatio-imitatio-aemulatio. Onze voetnoten trachten dit zo goed mogelijk te illustreren. Maar natuurlijk zijn de

teksten zelf de mooiste illustratie.

Een aparte plaats ruimden we in voor de latijnse vertalingen van Bacchuspoëzie, oorspronkelijk in het Frans of Nederlands geschreven. Een klein voorbeeld gaven we van een vertaling van het Nederlands in het Duits.

Eén der critici van ons Heinsiusboek vroeg zich af of deze Bacchushymne niet door de moderne mens, de moderne lezer geëvalueerd diende te worden: wat vinden we van zulk een geleerdengedicht? Op die vraag is geen antwoord te geven. De geleerde renaissance-tijdgenoot zal zijn plezier in het imitatieve gehad hebben: dat was een intellektueel genoegen. De moderne lezer zal misschien onder de bekoring komen van deze dichterlijke werkwijze. Er is natuurlijk nog een andere mogelijkheid: de lezer van nu kan zonder meer ontdekken dat Ronsard een zeer groot dichter geweest is. Maar Daniel Heinsius? Wij twijfelen zeer.

Een andere criticus meent dat uit Heinsius' gedicht een beeld van de dichter, zoals hij in werkelijkheid was, te vormen is. Maar de grote eensluidendheid van Heinsius en zijn voorgangers doet toch wel twijfel rijzen. Onze twijfel is volledig en dus geen twijfel meer, maar een zekerheid.

Sommaire

Dans le second volume de la présente étude sur Bacchus - dont le premier volume parut chez le même éditeur en 1968 - on a examiné de plus près les poèmes bachiques de l'Antiquité et de la Renaissance qui étaient parvenus à la connaissance du poète neérlandais Daniel Heinsius, quand il composa sa louange de Bacchus (1618).

D'abord il s'agit de quelques hymnes orphiques et d'un poème de l'Anthologie Grècque. La poésie latine est représentée e.a. par deux poèmes d'Horace; la poésie française par quelques poèmes de Ronsard.

La traduction des exemples révérés, l'imitation des prédecesseurs et l'effort de les surpasser - tout ce jeu de don et de réception constitue la substance de cette étude centrée sur Bacchus.